

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2023-206

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ**

Випуск 3(206)

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Наукові записки. Серія: Філологічні науки. Випуск 3(206). Кропивницький: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 170 с.

До Наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань історії української та світової літератури, теорії літератури, компаративістики, проблемам українського та зарубіжного мовознавства в аспекті лінгвокультурології, лінгвокогнітивістики, етнолінгвістики, дискурсології й психолінгвістики, теорії та практики перекладу й прикладної лінгвістики, розвитку та функціонування мов в поліетнічному та полікультурному просторі, значимих аспектів фахової підготовки сучасного вчителя-філолога, перекладача та фахівця з прикладної лінгвістики. Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів факультетів української філології, іноземних мов, учителів-словесників, перекладачів.

Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних базах Index COPERNICUS, Google Scholar, Academic Journals, Research Bible, WorldCat та Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

РЕДКОЛЕГІЯ:

Михида Сергій Павлович (головний редактор), доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Білоус Олександр Миколайович, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Громко Тетяна Василівна, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Ніца Давидовіч (Nitza Davidovitch), доктор наук, професор, професор, завідувач кафедри освіти, завідувач відділу оцінювання якості освіти та академічного навчання, керівник програми підготовки викладачів, Аріельський університет (Ariel University), Ізраїль;

Залужна Ольга Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, Донецький національний університет імені Василя Стуса, Україна;

Кирилюк Ольга Леонідівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Клочек Григорій Дмитрович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української філології та журналістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Лелека Тетяна Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна;

Поліщук Володимир Трохимович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна;

Фока Марія Володимирівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри лінгводидактики та іноземних мов, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, Україна.

Ухвалено до друку Вченою радою Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 3 від 10.11.2023 року).

Видання «Наукові записки. Серія: Філологічні науки» зареєстровано Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15525-4097Р від 22.06.2009). Періодичність: 4 рази на рік.

Офіційний сайт видання: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

Видання «Наукові записки. Серія: Філологічні науки» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) відповідно до Наказу МОН України № 491 від 27 квітня 2023 року (додаток 3).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)
DOI: 10.32782/2522-4077-2023-206

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN
STATE UNIVERSITY**

RESEARCH BULLETIN

**Series:
PHILOLOGICAL SCIENCES**

Issue 3(206)

Publishing house
"Helvetica"
2023

УДК 08(477.65):80

НЗ4

Research Bulletin. Series: Philological Sciences. Issue 3(206). Kropyvnytskyi: Publishing House “Helvetica”, 2023. 170 p.

Research Bulletin. Series: Philological Sciences publishes articles devoted to current issues of history of Ukrainian and world literature, theory of literature, comparative studies, Ukrainian and foreign linguistics in terms of cultural linguistics, cognitive linguistics, ethnolinguistics, discourse studies and psycholinguistics, theory and practice of translation and applied linguistics, development and functioning of languages in a multicultural space, significant aspects of professional training of a modern philology teacher, translator, and specialist in applied linguistics. The journal is intended for academic and research staff, postgraduate and undergraduate students of the faculties of Ukrainian philology and foreign languages, philology teachers, and translators.

The Collection is registered in international catalogues of periodical and database INDEX COPERNICUS, Academic Journals, Reserch Bible, WordCut and Index NSD (the Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers).

EDITORIAL BOARD:

Mykhyda Serhii Pavlovych (Chief Editor), Doctor of Philology, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Bilous Oleksandr Mykolaiovych, PhD in Philology, Professor, Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Hromko Tetiana Vasylivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Nitza Davidovitch, DSc, Professor, Head of the Department of Education, Head of the Department of Education Quality Assessment and Academic Instruction, Manager of the Teacher Training Program, Ariel University, Israel;

Zaluzhna Olha Oleksiivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of English Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine;

Kyryliuk Olha Leonidivna, PhD in Philology, Associate Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Klochek Hryhorii Dmytrovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at the Department of Ukrainian Philology and Journalism, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Leleka Tetiana Oleksandrivna, PhD in Philology, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Translation, Applied and General Linguistics, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine;

Polishchuk Volodymyr Trokhymovych, Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine;

Foka Mariia Volodymyrivna, Doctor of Philology, Associate Professor, Professor at the Department of Linguodidactics and Foreign Languages, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Ukraine.

Recommended for printing by the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes № 3 dated November 10, 2023).

Research Bulletin. Series: Philological Sciences is registered by the Ministry of Justice of Ukraine (Certificate of state registration of the print media Series KB № 15525-4097P dated 22.06.2009).

Periodicity: 4 times a year.

Official web-site: journals.cusu.in.ua/index.php/philology

According to the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 491 (Annex 3) dated April 27, 2023, the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology).

Articles are checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl

ISSN 2522-4077 (Print)
ISSN 2522-4085 (Online)

© Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, 2023
© Design “Publishing House “Helvetica”, 2023

ЗМІСТ

VLADYKA S.A. CHALLENGES IN TRANSLATING AND INTERPRETING EU ACTS IN THE FIELD OF TAXATION.....	9
ГОЛЬНИК О.О., МИХИДА С.П. ПРОБЛЕМА КОНФЛІКТУ ЯК СТИЛЕТВОРЧОГО ЧИННИКА В ЕСЕ Є. МАЛАНЮКА, ПРИСВЯЧЕНИХ М. ГОГОЛЮ.....	14
ДЕРГАЧОВА О.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА В МЕГАТЕКСТІ О. ЖОВНИ.....	20
ДМИТРЕНКО В.О. ВЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЗМОМ «СЕРЦЕ» В ПЕРСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ.....	28
ЗАЙЦЕВА Н.П. ОРГАНІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ ІЗ ЗАЙМЕННИКОМ У РОЛІ ПІДМЕТА.....	35
ЗАЛУЖНА О.О., МАГЛЬОНА В.Р. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ РОЗМОВНОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ВІДЕООГЛЯДІВ КОСМЕТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ).....	41
КИРИЛЮК О.Л., ПЛОХОТНІЧЕНКО Д. «ДЕКОМУНІЗОВАНІ» КОНЦЕПТИ-ТОПОНІМИ В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ.....	47
КОЗАЧИШИНА О.Л., ПРАДІВЛЯННА Л.М. НАРАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ПОЛІФОНІЧНОГО РОМАНУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖОНАТАНА САФРАНА ФОЕРА “EVERYTHING IS ILLUMINATED”).....	58
LEBEDIEVA S.L. CROSS-CULTURAL PARALLELS IN THE TERMINOLOGY SYSTEMS OF ENGLISH AND ITALIAN.....	66
LELEKA T.O. THE FEATURES OF CULTURE-BOUND WORDS TRANSLATING.....	72
ЛУКІНА Л.Р. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ.....	78
МАНОЙЛОВА О.М. РЕЧІ ЯК ЗАСІБ ІНШУВАННЯ В ОПОВІДАННІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «ШВИ».....	83
НІКОЛАШИНА Т.І., ПАВЛОВА І.Г. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ У ШКОЛІ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ.....	88
ОЛІЙНИК Н.П., РЕЗНІЧЕНКО Ю.О. ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ НАРАЦІЇ В ПОВІСТІ «АЛЬБИНА» Є. КОНОНЕНКО.....	94
ОСПЧУК Г.В. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ <i>ЖІНКА</i> В ПОЕМІ «ГРАЖИНА» АДАМА МІЦКЕВИЧА.....	100
ПАНЧЕНКО О.І., КОРСУН А.А. ІЄРАРХІЯ ЛЕКСИКИ ДВЕРНОГО БІЗНЕСУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ).....	106
ПОЛЩУК Г.В., СТАСЮК Б.В. ПРОБЛЕМИ ІНТЕРМЕДІАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ СУЧАСНОГО СЕРІАЛУ В ЖАНРІ ФЕНТЕЗІ.....	112
ПРОСАЛОВА В.А. РОМАН ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА «МАРКО ПРОКЛЯТИЙ» НА ТЛІ ГОТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ.....	121
СЕРДЕГА Р.Л. ФОЛЬКЛОРНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК НОВИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКАРСТВА.....	128

СИЗОНЕНКО Н.М., МАТВІЄНКО Л.Г. ПЕРЕКЛАД ТА РЕДАГУВАННЯ АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ СТАТЕЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ.....	136
ФІЛЮК Л.М. ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ДЕФІНІЦІЙ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ЛІКАРЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ.....	143
ЦІВІНСЬКА Ю.В. ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОНІЧНИХ РОЗМІРІВ У ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА.....	148
ШМІЛИК І.Д. ВАРІАНТНІСТЬ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ <i>ВІН</i> , <i>ВОНА</i> , <i>ВОНИ</i> ТА ЗВОРОТНОГО ЗАЙМЕННИКА <i>СЕБЕ</i> У ПРИЖИТТЄВИХ ПОЕЗІЯХ ІВАНА ФРАНКА.....	154
ШУЛЯК І.М., БАЛИК В.Р. ПАРАЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ У РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ІНТЕНЦІЙ БОРИСА ДЖОНСОНА.....	162

CONTENTS

VLADYKA S.A. CHALLENGES IN TRANSLATING AND INTERPRETING EU ACTS IN THE FIELD OF TAXATION.....	9
HOLNYK O.O., MYKHEDA S.P. THE PROBLEM OF CONFLICT AS A STYLE-CREATING FACTOR IN THE ESSAY OF YE. MALANIUK, DEDICATED TO M. GOGOL.....	14
DERHACHOVA O.V. SPECIFIC ASPECTS OF RECONSTRUCTING THE PSYCHOLOGICAL PORTRAIT IN THE MEGATEXT OF O. ZHOVNA.....	20
DMYTRENKO V.O. THE USAGE OF IDIOMS WITH SOMATISM “HEART” IN THE PERSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES: SPECIFICITY OF TRANSLATION.....	28
ZAITSEVA N.P., ORGANIZATION OF THE SENTENCE STRUCTURE WITH THE PRONOUN AS THE SUBJECT.....	35
ZALUZHNA O.O., MAHLONA V.R. VERBALISATION OF EMOTIONAL STATES IN MODERN ENGLISH CONVERSATIONAL INTERNET DISCOURSE (BASED ON VIDEO REVIEWS OF COSMETIC PRODUCTS).....	41
KYRYLIUK O.L., PLOKHOTNICHENKO D. “DECOMMUNIZED” CONCEPTS-TOPONYMS IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS OF THE RESIDENTS OF UKRAINIAN CITIES.....	47
KOZACHYSHYNA O.L., PRADIVLIANNA L.M. NARRATIVE STRUCTURE OF THE TEXTUAL WORLD IN A CONTEMPORARY ENGLISH POLYPHONIC NOVEL (BASED ON THE NOVEL “EVERYTHING IS ILLUMINATED” BY JONATHAN SAFRAN FOER).....	58
LEBEDIEVA S.L. CROSS-CULTURAL PARALLELS IN THE TERMINOLOGY SYSTEMS OF ENGLISH AND ITALIAN.....	66
LELEKA T.O. THE FEATURES OF CULTURE-BOUND WORDS TRANSLATING.....	72
LUKINA L.R. THEORETICAL BASICS OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF POLISH LANGUAGE.....	78
MANOILOVA O.M. THINGS AS A TOOL OF OTHERING IN THE STORY ‘SEAMS’ BY OLGA TOKARCHUK.....	83
NIKOLASHYNA T.I., PAVLOVA I.H. STUDYING THE PHRASE AT SCHOOL AND UNIVERSITY: A NEW LOOK AT THE PROBLEM.....	88
OLIINYK N.P., REZNIHENKO YU.O. ARTISTIC PECULIARITIES OF NARRATIVE CONSTRUCTION IN THE STORY “ALBINA” BY YE. KONONENKO.....	94
OSIPCHUK H.V. VERBALIZATION OF THE CONCEPT <i>WOMAN</i> IN THE POEM “GRAZHYNIA” BY ADAM MITSKIEVICH.....	100
PANCHENKO O.I., KORSUN A.A. HIERARCHY OF DOOR BUSINESS VOCABULARY (BASED ON THE ENGLISH LANGUAGE).....	106
POLISHCHUK H.V., STASIUK B.V. THE ISSUE OF INTERMEDIALITY IN MODERN FANTASY TV SHOW TRANSLATION.....	112

PROSALOVA V.A. THE NOVEL “MARKO THE ACCURSED” BY OLEKSA STOROZHENKO ON THE GOTHIC TRADITION BACKGROUND.....	121
SERDEHA R.L. FOLKLOR LEXICOGRAPHY AS A NEW VECTOR OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEXICOGRAPHY.....	128
SYZONENKO N.M., MATVIHENKO L.H. TRANSLATION AND PROOFREADING OF ENGLISH-LANGUAGE SCIENTIFIC ARTICLES INTO UKRAINIAN: MODERN CHALLENGES.....	136
FILIUK L.M. TYPOLOGY OF DEFINITIONS OF THE DOCTOR’S PROFESSIONAL IMAGE IN MODERN UKRAINIAN SCIENCE.....	143
TSIVINSKA YU.V. FUNCTIONING OF TONIC VERSE SIZES IN THE POETRY BY SERHIY ZHADAN.....	148
SHMILYK I.D. VARIANTS OF CASE FORMS THE PERSONAL PRONOUNS <i>HE</i> , <i>SHE</i> , <i>THEY</i> AND THE REFLEXIVE PRONOUN <i>SELF</i> IN IVAN FRANKO’S LIFETIME POETIC WORKS.....	154
SHULIAK I.M., BALYK V.R. PARALINGUISTIC MEANS OF COMMUNICATION IN VERBALISING BORYS JONSON’S COMMUNICATIVE INTENTIONS.....	162

UDC 811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-1>

CHALLENGES IN TRANSLATING AND INTERPRETING EU ACTS IN THE FIELD OF TAXATION

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ТЛУМАЧЕННЯ АКТИВ ЄС У ГАЛУЗІ ОПОДАТКУВАННЯ

Vladyka S.A.,

orcid.org/0009-0007-3117-0714

PhD in International Law,

*Associate Professor at the Chair of Foreign Languages
Educational and Scientific Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Being a multilingual international organization, the European Union faces various difficulties in translation and application of its constituent instruments as well as acts of secondary legislation, especially in the field of taxation. The principle of equal status for the languages of the Member States was declared when the Union was established. Legislation and documents of major public importance or interest are produced in all official languages. Legal translation plays a key role in this regard. Along with legal terminology, textual and pragmatic considerations should be taken into account. It is argued that general translation principles may be applied to legal translation only with regard to special methods and techniques. Nowadays, translator is no longer a mediator who reproduces a source text. Translators have to take into account cultural and legal context (legal system of the state, type of a legal document, legal formalities), as well as style for accuracy of the target text. Ambiguity and vagueness may result in challenges for translation, and consequently for application, as well as enforcement of tax provisions that may lead to tax avoidance and even tax evasion. Should any differences in translation and interpretation of tax rules arise within the EU, the European Court of Justice plays the key role in their settlement. With a view to overcoming tax evasion, the ECJ interprets the provisions in question in the light of the other languages and due to the context and EU legislation. Furthermore, in case of divergence the provision at issue shall be interpreted by considering its purpose and giving due consideration to the general scheme of the rules of which it forms part. Interpreted separately, tax acts suffer linguistic uncertainty.

Key words: multilingualism, legal translation, tax law, interpretation, European Union, European Court of Justice, tax evasion, tax avoidance.

Як багатомовна міжнародна організація Європейський Союз стикається з різними труднощами у разі перекладу та застосування установчих документів, а також актів вторинного законодавства, особливо у сфері оподаткування. Принцип рівного статусу мов держав-членів був проголошений під час заснування Союзу. Законодавчі акти та документи, що мають велике суспільне значення чи інтерес, представлені всіма офіційними мовами. Тому юридичний переклад має велике значення. Під час перекладу юридичних текстів, окрім юридичної термінології, слід враховувати текстуальні та прагматичні особливості. Поширеною є думка, що загальні принципи перекладу можуть застосовуватись до юридичного перекладу лише із використанням спеціальних методів і технік. У наш час перекладач – це вже не посередник, який відтворює вихідний текст. Перекладачі повинні враховувати культурний і правовий контекст (правова система держави, тип юридичного документа, юридичні формальності), а також стиль для точності перекладу. Неоднозначність і розпливчастість формулювань можуть викликати проблеми із перекладом, а отже, із застосуванням і виконанням податкових положень, що може призвести до уникнення від сплати податків і навіть ухилення від сплати. Інколи можуть виникати розбіжності в перекладі та тлумаченні податкових норм. Ключову роль у їх врегулюванні відіграє Суд ЄС. З метою подолання ухилення від сплати податків Суд ЄС тлумачить спірні положення з урахуванням текстів іншими мовами, контексту та законодавства ЄС загалом. Крім того, у разі розбіжності спірне положення має тлумачитися з урахуванням його мети та загальних правил, частиною яких воно є. Якщо податкові акти будуть тлумачитись відокремлено, можлива лінгвістична невизначеність.

Ключові слова: багатомовність, юридичний переклад, податкове право, тлумачення, Європейський Союз, Суд ЄС, уникнення, ухилення від сплати податків.

Problem statement. Plurality is a distinguishing feature of the European Union (EU), especially in the cultural, and also in the linguistic areas. One of the characteristics of the European Union is that it is multilingual. Given the equality and equivalence of all (official) languages of the Member States, there is no ‘language of Europe’. Nor do the treaties provide for any jurisdiction to determine or give preferential treatment to one single language. Unique legal nature as a treaty-based organization made up of sovereign states, unprecedented legal and institutional frameworks justify linguistic pluralism and differentiate the EU from other international organizations.

According to Abraam de Swaan, ‘[The EU’s] multilingualism is a visible and audible manifestation of the Union’s respect for the equality and autonomy of the member nations’ [5, p. 173]. At the same time, multilingualism results in difficulties in application of EU legal instruments. In particular, tax law is an area of legal study where legislators as well as translators face changing language and legal terms. Tax law is a dynamic branch of law. Though graphic signs may be stable, their semantic contents are constantly changing. Meaning extension and ambiguity or polysemy may be inevitable. The semantic application and extension of tax terms are in constant dispute [14, p. 35].

The principle of equal status for the languages of the Member States was declared when the Union was established. Currently the possibility of producing translations of the Treaties and secondary legislation in the official languages of the EU contributes to fulfilling objective of respecting Union’s rich cultural and linguistic diversity is set forth in Article 3(3) of the Treaty on European Union. In the Charter of Fundamental Rights, legally binding since its inclusion in the Lisbon Treaty, the EU declares that it respects linguistic diversity (Article 22) and prohibits discrimination on grounds of language (Article 21). The European Court of Justice (ECJ) has stated that ‘the protection of the linguistic rights and privileges of individuals is of particular importance’ (case 137/84 *Mutsch* and case C-274/96 *Bickel and Franz*).

The implementation of basic EU principles of free movement of people, goods and capital, creation of common market require a great deal of legal documents to be translated. Legislation and documents of major public importance or interest are produced in all official languages. Legal translation plays a key role in this regard.

Analysis of researches. Despite its importance, legal translation has long been neglected in both translation and legal studies. Theorists consider legal translation one of multiple areas of special purpose translation. Although, a great deal of legal translations is produced every day, the literature on legal translation is meager [18, p. 107]. According to most researches in the field, legal terminology is of paramount importance. At the same time, textual and pragmatic considerations are ignored. In the past general translation theories were applied to legal translation, such as Catford’s concept of situational equivalence [10, p. 33] and Nida’s theory of formal correspondence [21, p. 191]. Some translators argue that general translation principles may be applied to legal translation only with regard to special methods and techniques to ensure their reliability [2, p. i], and with respect to special rules [7, p. 161].

Catford’s definition of translation as “a process of substituting a text in one language for a text in another” [3, p. 1] is considered simplistic and narrow in the context of legal translation. Currently, the focus in translation theory has shifted from interlingual to cultural transfer [20, p. 31]. Nowadays translator is no longer a mediator who reproduces a source text, but an active text producer with attention attached to extralinguistic factors, communicative situation, cultural context, as well as legal subtleties and formalities of a particular document type, state, its legal system and other factors in case of legal translation.

Aim of the article. The article is aimed at determining specific characteristics of translation of tax acts in the framework of the European Union as the multilingual international organization, as well as the role of the European Court of Justice in their interpretation.

Presenting main material. Special attention should be attached to the translation of acts within the European Union as a supranational organization. Texts of EU legal instruments in languages, in

which they were adopted or translated due to enlargement, are legally equally authentic. However, the multilingual character of the European Union law plays a role in the proceedings in the sense that one or both of the parties can use foreign language versions as part of their arguments, in particular in disputes concerning taxation. Thus, the European Court of Justice is involved in multilingual interpretation. An interpretation of a provision of EU law thus involves a comparison of the different language versions (Case C.I.L.F.I.T.).

According to *Kik v OHIM case*, the language regime is often the result of difficult process aimed at achieving necessary balance between conflicting interests as well as an appropriate linguistic solution to practical difficulties [15, p. 35].

According to George Eliot, all meanings, we know, depend on the key of interpretation. The ECJ has to use one or more foreign language versions due to some doubt in order to provide interpretation of the EU tax law provisions, overcome ambiguity, unreasonableness and vagueness of national language versions of the relevant tax provisions. Marginal note 19 in the grounds for the Milk Marketing Board judgment reads as follows: ‘As the Court stated in its judgment of 5 December 1967 in Case 19/67 *Sociale Verzekeringsbank v Van tier Vecht* (1967) ECR 345, the need for a uniform interpretation of Community regulations means that a particular provision should not be considered in isolation but in cases of doubt should be interpreted and applied in the light of the other languages’.

It must also be borne in mind, even where the different language versions are entirely in accord with one another, that the EU law uses terminology which is peculiar to it. Furthermore, it must be emphasized that legal concepts do not necessarily have the same meaning in the EU law and in the law of its member states.

Translators must learn to approach legal texts through a twofold lens: the linguistic and legal ones [8, p. 120]. Thus, a translator’s task is to consider both the language level and the legal background. After comprehension of the source text within its legal perspective, a translator is to dispose good language proficiency in technical communication. Beyond legal awareness, the translation of legal texts requires thorough research, since legal terms often have no full equivalents. At the same time, a translator has to take into account cultural and legal context (legal system of the state, type of a legal document), as well as formulaic style for accuracy of the target text.

The idiom goes: ‘*Vox significant mediantibus conceptis*’ (a word can only refer through a concept). Thus, to provide coherency a translator shall understand nature of legal concept. There is an opinion that when linguistic means fail to ensure the reliability of parallel texts, legal means are the last resort [18, p. 121]. However, in most cases of legal translation linguistic means do not suffice. According to some scholars, it is an undisputed fact in legal translation that “translators of legal terminology are obliged to practice comparative law” [4, p. 424; 11, p. 61]. Some experts argue that “content and scope of legal translation is about law, and essence of it is on linguistics” [12, p. 190]. For instance, in the field of taxation the very term ‘taxes’ is often confused with ‘levies’, ‘charges’, ‘withholdings’, ‘duties’, ‘imposts’. In some EU member states, these terms have the same translation, though denoting different concepts. Terminology of tax law is so intertwined with national legal and linguistic traditions that any translation of tax terms will necessarily refer to legal background of a translator.

Tax terms are not clear in themselves. Taken out of context tax terms and concepts are ambiguous. According to Black’s Law Dictionary ambiguity can be defined as ‘doubtfulness; doubleness of meaning; indistinctness or uncertainty of meaning of an expression used in a written instrument’ [1]. It may result in challenges for translation, and consequently for application as well as enforcement of provisions of legal instruments. Thus, due to the difficulty in using different language versions it is reasonable to go directly to the context and purpose of the legal instrument, as well as to the provisions of the EU law as a whole, with regard to the objectives thereof and to its state of evolution at the date on which the provision in question is to be applied (Case C.I.L.F.I.T.).

In the *Fonden Marselisborg Lystbadehavn case* (concerning determining scope of VAT exemptions under the Sixth Directive) the Court delivered its judgment on the basis of the purpose and aims

of the Sixth Directive. The ECJ has reiterated its well-established position that in case of divergence the provision at issue shall be interpreted by considering its purpose and giving due consideration to the general scheme of the rules of which it forms part. In *Lietuvos geležinkeliai* case (the Court was asked to define term ‘motorized vehicle’ for the purposes of determining the scope of exemptions from import duties and VAT) in the framework of multilingualism the Court applies language versions as raw material from which it construes a meaning that takes legal as well as political and social context into account. In linguistic terms, the ECJ in fact resolved a meaning conflict – within its ‘linguistic jurisdiction’ – between the parties and ‘overruled’ the existing differences in meaning found in different language versions. In both cases the meaning conflict is related to inter-lingual uncertainty [6, p. 48]. Thus, there is no apparent linguistic uncertainty in one language version, but once it is compared with other language versions, linguistic uncertainty emerges.

Vague translation of tax terms may invoke different perceptions, create private benefits and subsequently may lead to underpayment of estimated taxes. Almost every person has to deal with taxes at some point in life. Taxpayers have a persistent interest in using language of legal instruments inaccurately with the view of profiting. Hence, the need for less uncertainty in this field is stronger than in any other. Different tax terms can partially overlap and taxpayers are willing to use tax terms with more favourable tax consequences. Thus, they avoid the semantic cores of undesirable tax concepts. In case a translator analyses a source text incorrectly, tax evasion is possible [19].

Translation of the Italian term ‘*elusione*’ is a good example thereof. Article 11 of Directive 90/434 of 23 July 1990 and Directive 90/435 allow single states freedom to choose the possibility to ban advantages of the application of directives when that produces avoidance. The French corresponding term is ‘*évasion fiscale*’, which cannot be translated into Italian with ‘*evasione*’ but by ‘*elusione*’ (as in the English ‘tax avoidance’). The Italian ‘*evasions*’ is in French ‘*fraude fiscale*’ (in English, ‘tax evasion’) [16, p. 175]. In Italian translations there was a terminological incorrectness but one with huge consequences, considering that tax evasion is a tort while tax avoidance is not (but it is opposed by domestic orders in order to conserve the taxable base). Thus, the phenomenon can be explained considering that the ECJ interpretation cannot be referred explicitly to the tax avoidance concept but to another (different) juridical concept, that of the ‘abuse of law’ [13, p. 76].

According to Denis Healey, the difference between tax avoidance and tax evasion is the thickness of a prison wall. The line between illegal tax evasion and legal tax avoidance is blurring. The conceptual distinction between tax evasion and tax avoidance hinges on the legality of the taxpayer’s actions. Tax evasion is a violation of the law. Tax avoidance, on the other hand, is within the legal framework of the tax law. It consists in exploiting loopholes in the tax law in order to reduce one’s tax liability. In case of tax avoidance, the taxpayer has no reason to worry about possible detection; quite the contrary, it is often imperative that he makes a detailed statement about his transactions in order to ensure that he gets the tax reduction that he desires. A simplistic definition of tax avoidance is one that focuses on the lawmakers’ intention and says that avoidance is a type of action that is an unintended although legal consequence of tax policy [17]. Moreover, according to the *contra fiscum rule (in dubio contra fiscum)*, should any doubt arise, no tax can be imposed. Thus, ambiguous rules shall be interpreted in a manner that favours a taxpayer and the court will opt for the construction that imposes smaller burden on the taxpayer.

Moreover, ambiguities are quite often in international tax agreements creating barriers for further fruitful cooperation between states. In cases of lack of agreement between the parties a ‘neutral language’ is added (usually English or French) to prevail in the event of diverging texts. Most recently, states began to conclude tax treaties only in English, even where English is not the official language of any of the contracting states [9, p. 6].

Conclusions. Indeed, no definite way for determining notions of particular concepts and their scope exists and, being interpreted separately, tax acts suffer linguistic (semantic) uncertainty caused by ambiguity and vagueness. Indeterminacy and vagueness of translation are a negative phenomenon

in tax law, hinder proper functioning thereof and are source of avoidance, cause interpretation and application difficulties and disputes, lead to loopholes in legal system, provide ‘grey zone’ for tax evasion. The European Court of Justice interprets the provisions in question in the light of the other languages and due to the context and EU legislation.

REFERENCES:

1. Black’s Law Dictionary. URL: <http://thelawdictionary.org/ambiguity/>.
2. Bocquet C. Pour une méthode de traduction juridique. Prilly : CB Service, 1994. 65 p.
3. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. Oxford : Oxford University Press, 1965. 103 p.
4. De Groot G.-R. Legal translation. *Elgar Encyclopedia of Comparative Law* / ed. Jan M. Smits. Edward Elgar Publishing, 2006. P. 423–433.
5. De Swaan A. Words of the World: The Global Language System. Cambridge : Polity, 2001. 272 p.
6. Derlen M. Multilingual interpretation of European Union law. Kluwer Law International, 2009. 418 p.
7. Didier E. Langues et langages du droit. Montréal : Wilson et Lafleur, 1990. 477 p.
8. Dobrić Basanež K., Bajčić M. Towards the Professionalization of Legal Translators and Court Interpreters in the EU. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2016. 240 p.
9. Final Report for the ‘Study on Language and Translation in International Law and EU law’. *European Commission*. 2012. No. 6.
10. Kielar B.Z. Language of the Law in the Aspect of Translation. Wydawnictwa UW, 1977. 169 p.
11. Klbal O., Kubánek M. Comparative Conceptual Analysis in a Legal Translation Classroom: Where Do the Pitfalls Lie. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. Volume 66 (2021). Issue 1 (December 2021). P. 61–81.
12. Li D., Zhao J., Lai Cheng Lei V. New Advances in Legal Translation and Interpreting. Springer Nature Singapore, 2023. 264 p.
13. Maisto G. Multilingual Texts and Interpretation of Tax Treaties and EC Tax Law. *IBFD*, 2005. 344 p.
14. Pasternak M., Rico Ch. Tax Interpretation, Planning, and Avoidance. *Akron Tax Journal*. 1/7/2008. P. 33–79.
15. Paunio E. Legal certainty in multilingual EU law: language, discourse and reasoning at the European Court of Justice. Routledge, 2013. 234 p.
16. Pistone P. Abuso del diritto ed elusione fiscale. Padova, 1995.
17. Sandmo A. The theory of tax evasion: A retrospective view. URL: <http://users.iit.demokritos.gr/~vgeorgiou/Sandmo.pdf>.
18. Šarčević S. New Approach to Legal Translation. Kluwer Law International, 1997. 308 p.
19. Vasconcellos R.P. Vague Concepts and Uncertainty in Tax Law: The Case of Comparative Tax Judicial Review. URL: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/WBI/EXTWBISFP/EXTJJWBGSP/0,,contentMDK:20810400~menuPK:563056~pagePK:64168445~piPK:64168309~theSitePK:551644,00.html>.
20. Vermeer H.J. Is translation a linguistic or a cultural process? *Ilha do Desterro*. 1992. 28(2). P. 37–49.
21. Weisflog W.E. Problems of Legal Translation. Swiss Reports presented at the XIIth International Congress of Comparative Law. Zürich : Schulthess, 1987. P. 179–218.

УДК 82.09(821.161.2–3'06)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-2>**ПРОБЛЕМА КОНФЛІКТУ ЯК СТИЛЕТВОРЧОГО ЧИННИКА
В ЕСЕ Є. МАЛАНЮКА, ПРИСВЯЧЕНИХ М. ГОГОЛЮ****THE PROBLEM OF CONFLICT AS A STYLE-CREATING FACTOR
IN THE ESSAY OF YE. MALANIUK, DEDICATED TO M. GOGOL****Гольник О.О.,***orcid.org/0000-0002-2601-9899**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка***Михида С.П.,***orcid.org/0000-0002-0921-0819**Scopus-Author ID: 57215592630**доктор філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

У статті розглядається проблема унікальності методологічної системи Є. Маланюка-літературознавця, яку він застосовував для оцінки творчих постатей українських і не тільки митців. Акцентується увага на підході, який базувався на аналізі факторів формування стилю. У статті розглянуто один із ключових чинників, який впливав на становлення і вираження оригінального письменницького почерку. Йдеться про конфлікти (внутрішні та зовнішні), які переживали митці. Тексти, а точніше поетика творів, репрезентували сутність цих конфліктів.

У розвідці детально проаналізовано студії Є. Маланюка, які присвячені М. Гоголю. Сформульовано та описано важливий методологічний підхід есеїста до аналізу творчих постатей – конфлікт митця і доби. Встановлено, що цей конфлікт мав випробувальний характер. Він дозволяв оцінити духовні сили (духовний чин) митця.

Є. Маланюк аналізував творчість М. Гоголя у зіставленні із Т. Шевченком. Він використав емблеми для визначення естетичної природи таланту одного й іншого митця. Т. Шевченка він називав сонцем нашого письменства, М. Гоголя – місяцем, підкреслюючи темний, містичний характер його стилю.

Є. Маланюк розглядає постать М. Гоголя у векторі двох конфліктів, які визначали селеністичну природу його стилю. Перший конфлікт – з Україною, точніше зі своїм українським Я, другий – з імперською Росією. Ці конфлікти визначили трагізм світовідчуття митця, що втілювалося у низці специфічних стильових маркерів: містицизмі образів, мотиві духовного розкладу, пласкості образів (образи-тіні), типі зайвої людини, танатичності сміху, гротеску і фантазмагоричності.

Встановлено, що Є. Маланюк застосував оригінальний підхід до розуміння стилю письменника та факторів, які впливали на його формування. Він розглядав психічну дійсність митця, яка змінювалася під впливом зовнішніх та внутрішніх конфліктів. Ці зміни проявлялися на рівні художньої форми і на рівні змісту творів. Магія зла у поетиці М. Гоголя з'явилася як реакція на конфлікт з імперським культурним і духовним дискурсом, а стихійність, що виявлялася у трагічному пафосі і сміхові, гротесковості, була проявом національного ества М. Гоголя, бунтарської, анархічної натури.

Ключові слова: стиль, конфлікт, поетика, трагізм, стильові маркери, танатичний сміх, гротеск.

The article discusses the issue of the uniqueness of the methodological system of Ye. Malaniuk, a literary scholar, which he applied to assess the creative figures of Ukrainian and non-Ukrainian artists. The focus is on the approach that was based on the analysis of the factors shaping style. The article examines one of the key factors that influenced the development and expression of the writer's unique handwriting. It discusses the conflicts, both internal and external, experienced by artists. The texts, or rather the poetics of the works, represented the essence of these conflicts.

The study provides a detailed analysis of Ye. Malaniuk's studies dedicated to M. Gogol. It formulates and describes an important methodological approach of the essayist to analyze the creative figures – the conflict of the artist and the era. It is established that this conflict had a testing character, allowing an assessment of the spiritual strength (spiritual act) of the artist.

Ye. Malaniuk analyzed the works of M. Gogol in comparison with T. Shevchenko. He used emblems to determine the aesthetic nature of the talent of both artists. He called T. Shevchenko the sun of our literature and M. Gogol the moon, emphasizing the dark, mystical character of his style.

Ye. Malaniuk examines the figure of M. Gogol in the context of two conflicts that defined the fantastic nature of his style. The first conflict was with Ukraine, more precisely with his Ukrainian self, and the second was with the imperial Russia. These conflicts determined the tragedy of the artist's worldview, which was embodied in a series of specific stylistic markers: the mysticism of images, the motive of spiritual decay, the flatness of images (shadowy figures), the type of the superfluous person, the fanaticism of laughter, grotesque and phantasmagoria.

It is established that Ye. Malaniuk applied an original approach to understanding the writer's style and the factors influencing its formation. He considered the mental reality of the artist, which changed under the influence of external and internal conflicts. These changes were manifested in the artistic form and in the content of the works. The magic of evil in M. Gogol's poetics emerged as a reaction to the conflict with the imperial cultural and spiritual discourse, and the spontaneity manifested in the tragic pathos and laughter, grotesque, was a manifestation of M. Gogol's national essence, a rebellious, anarchic nature.

Key words: style, conflict, tragedy, poetics, stylistic markers, thanatic laughter, grotesque.

Актуальність проблеми. Літературознавча есеїстика Є. Маланюка – це окремий пласт наукових розвідок і досліджень. Велика частина цього доробку критика і поета – це літературні портрети, теоретичні та компаративні дослідження. Наскрізним методологічним принципом Маланюка-літературознавця був принцип стилю. Цей феномен він розглядав під кутом самовираження особистості митця як продукту часу, оточення, світогляду, світосприймання та низки психологічних факторів. Окреме місце в літературознавчій практиці Є. Маланюка займають студії, які присвячені М. Гоголю. Критик у працях, присвячених аналізу художнього мислення митця, визначив ключові маркери прояву національної свідомості (інстинкту) та її деформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному літературознавстві є низка студій, які присвячені осмисленню есеїв Є. Маланюка про М. Гоголя і Т. Шевченка. Серед фундаментальних студій монографія «Dominus Маланюк: тло і постать» та низка статей Л. Куценка про есеїстику Є. Маланюка. Вчений розглянув історію написання цих праць, простежив за їх літературним життям та визначив базові принципи підходу Маланюка-літературознавця до осмислення творчості митців-геніїв (особистісний, національного духу та чину).

Значну увагу есеям Є. Маланюка приділив Г. Ключек. У низці статей та праці «Євген Маланюк. 'Проза' поета» учений дослідив цей доробок критика як видатне досягнення в цілісному осмисленні творчості Т. Шевченка, проаналізував чинники, котрі зумовили глибину інтерпретації Є. Маланюком поетичної творчості національного генія, провів паралелі зі смисловими маркерами есеїв, присвячених М. Гоголю.

Внесок у компаративний аналіз есе Є. Маланюка, які присвячені Т. Шевченку та М. Гоголю, зробила В. Краснощок у дисертаційному дослідженні. Гоголівський інтертекст у есеїстиці Є. Маланюка став предметом досліджень Н. Фенько. Е. Циховська у студії «Постаті російських письменників у рецепції Є. Маланюка» торкнулася проблеми ставлення критика до доробку М. Гоголя, зокрема визначила оціночні критерії, які застосовував есеїст до біографічного, культурно-історичного та художнього пласту, пов'язаного з автором «Вія».

Мета дослідження. Дослідники праць Є. Маланюка, присвячених творчості М. Гоголя, переважно акцентували увагу на контекстуальній та інтерпретаційній моделях есеїв. Проблема принципів авторської методології, ключових аспектів оригінального літературознавчого методу, який застосовував Є. Маланюк, не знайшла послідовного й акцентованого висвітлення. Тому у нашій студії пропонуємо осмислити авторський принцип дослідження стилю письменника крізь призму внутрішніх і зовнішніх конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Є. Маланюк зосереджував свій погляд на знакових постатях в українській культурі та літературі, доля і творчість котрих презентувала важливий і надскладний **конфлікт митця і доби**. Цей конфлікт мав випробувальний характер, бо в такий спосіб випробовувалися, за визначенням самого Є. Маланюка, «духові», тобто духовні сили митця. Він (конфлікт) був випробуванням насамперед на цілісність національного єства письменників, тобто наявність чітко визначеної національної самоідентифікації, яка, власне, і впливала на цілісність і високу мистецьку вартість їхнього доробку.

Зауважимо, що проблема національної самоідентифікації була актуальна і для самого Є. Маланюка, самосвідомість котрого і українськість його єства гартувалися в горнілі визвольних змагань. Згадаймо його спогади про «дві хати», на які жила його родина, на які, власне, він жив. Що це як не зізнання митця у двоякості свого національного «Я» на світанку життя і в ранні юнацькі роки? Звідти і наслідування поетів-символістів, копіювання стилю М. Гумільова та В. Брюсова у поезіях російською мовою.

Цим мотивом пронизана і вся практика літературного портретування Є. Маланюка. Ю. Лавріненко у праці «Зруб і парості» висловив припущення, що «Книга спостережень» Є. Маланюка – це своєрідна автобіографія його душі, це спроба пізнати самого себе, створити свою біографію [3, с. 163].

Повертаючись до проблеми конфлікту як індикатора національного єства митця, зауважимо, що він був лише тим чинником, котрий спонукав митця виявити свою справжню натуру, своє справжнє мистецьке Я. Усі герої літературознавчих есе Є. Маланюка мали різнопланові конфлікти – із ідеологічною системою, з режимом, духом доби. Вони провокували випрозорення духовної натури митця.

Однією із найцікавіших постатей і, очевидно, найдраматичніших, яка для Є. Маланюка, припускаємо, стала матеріалом для початку дослідження деформації національного Я письменника та впливу цієї деформації на стиль художника, була постать М. Гоголя. Це трагічно-символічна постать української культури.

Символізм образу М. Гоголя – значуща проблема есеїстики Є. Маланюка. Поки що не маємо цілісного і системного прочитання цієї теми у літературознавстві, тож представимо власні міркування щодо неї.

Захоплення Є. Маланюком постаттю М. Гоголя сягає ще юнацьких років, про що свідчать кілька його гімназистських робіт («Что побудило Гоголя написать «Малороссийские повести», «Общественное значение комедии Гоголя «Ревизор», «Взгляды Гоголя на задачи искусства», «Характеристика Гоголевского юмора»). Зокрема, з листування з О. Семененком дізнаємося, що в роки навчання в реальному училищі Є. Маланюка полонив поетичний світ демонічної України, який постав у «Вії» М. Гоголя.

Пізніше постать митця вабить Є. Маланюка близькістю їхніх шляхів підкорення Північної Пальміри через світ російської літератури. Як стверджував Л. Куценко: «Гоголь щонайкраще давався для Маланюкового дослідження народжених Україною, але і втрачених нею, «обдарованих скарбів-талантів» [2, с. 290].

І ще пізніше Є. Маланюк наголосить на тому, що символіка образів М. Гоголя так і не була розкрита дослідниками його творчості. Свідченням цього є допис О. Семененка, у якому він, погоджуючись із Є. Маланюком, говорить, що «Вія» читають поверхово [7, с. 454].

Отож, М. Гоголь стає предметом детальних обсервацій Є. Маланюка у студіях «Кінець російської літератури», «Гоголь – Гоголь», «Гоголь», «Гоголь в літературознавстві». У роки Другої світової війни дослідник розпочинає роботу над книгою про М. Гоголя, проте вимушена втеча-еміграція до США зашкодили її завершенню та спричинили до втрати частини рукопису. У примітках до «Нарисів з історії нашої культури» Є. Маланюк зазначав: «Багатий матеріал, як і перші частини моєї готової монографії «Гоголь», загинули в подіях II світової війни» [5, с. 70]. Оpubлікована у книзі «Євген Маланюк. Повернення» (2005)

студія «Гоголь в літературознавстві» та «Шевченко і Гоголь» є частинами втраченого дослідження.

Осмислення постаті М. Гоголя у низці праць Є. Маланюк подає в антитезі до постаті Т. Шевченка. Саме в такому протиставленні Є. Маланюк міг більш яскраво і повнокровно представити обидві постаті. Критик кожного з них позначив відповідною символічною емблемою, які своєю чергою відбивали сутність природної міфологічної антиномії, яка символізує віковичну боротьбу світу і темряви, «дажбожої енергії» та «селеністичної» двоїстості та еманції: «Шевченко – сонце, як Микола Гоголь – місяць, в якого світлі тіні згущуються і збільшують таємничість цього таємничого сина нашої землі» [7, с. 132].

Шевченко-«сонце» або племін, національний поет, який репрезентує у творчості національний інстинкт чи національну емоцію. Гоголь – «місяць», «герольд всеросійського імперіалізму», російський митець. Символічність цих визначень демонструє специфіку мислення Маланюка-критика, визначальним для якого був взаємозв'язок національного Я (національної особистості) письменника та його стилю.

Якщо з Т. Шевченком більш-менш зрозуміло (духовний конфлікт з імперським нарративом призвів до самоідентифікації його як українського національного поета, полум'я поезії трималося на актуалізації національних архетипів), то у випадку з М. Гоголем ситуація, на думку Є. Маланюка, була складнішою. У праці «Гоголь – Гоголь» есеїст зауважує, що українська критика так і не зважилася розібратися в феномені Гоголя, звівши трактування його постаті і творчої манери до простої, тому і привабливої формули С. Єфремова «дві душі» (праця 1909 року «Між двома душами») [4, с. 193]. Є. Маланюк слушно запитує, про які дві душі йшлося – російську (московську) і українську? На його погляд проблема М. Гоголя набагато складніша. Адже його творчість за духом була українською (за тематикою, проблематикою, за картиною світу і світосприймання, навіть набором специфічних зображально-виражальних форм, «мовою душі» – лексикою, синтаксисом і граматиною), навіть тоді, коли йшлося про світ імперський. Проте вона була деструктивною, позбавленою консолідуючої, сонцесейної енергії, якою були сповнені твори Т. Шевченка.

Так, Є. Маланюк ставить за завдання «відреставрувати» образ М. Гоголя і зауважує: «А що образ той є і був національний – на те ради немає. Усе інше бо було і є або аберациєю, або гримом, або зовнішніми декораціями. Що більше, тільки справжній, отже національний образ Гоголя відкриє нам т. зв. таємницю Гоголя, похмурий трагізм його життя й творчості, описаний в досить багатій літературі про нього, але не вияснений в своїй істоті» [4, с. 194].

Амбітна мета критика полягала у з'ясуванні особливостей «психічної дійсності» М. Гоголя, яка за будь-яких обставин є расово-національною і яка проявляє себе позасвідомо у текстах на рівні мовному (форми) і на рівні змістовому.

Кристалізація таланту М. Гоголя відбувалася, на думку Є. Маланюка, у надзвичайно складних умовах подвійного конфлікту – із українським світом підупалої шляхти і з імперським світом – світом холодної Півночі, «московщини». Згасання слави України, втрата елітою в умовах колонізації будь-яких можливостей вийти за межі хутору, змусили М. Гоголя шукати духовного опертя в імперській легенді, а точніше в «малоросійській ідилії» – у вірі в те, що він, син малоросійського шляхтича, може і буде прихильно прийнятий в імперському світі, отримає можливість реалізуватися.

І ось тут починає акумулюватися «подвійне коло» письменника: з одного боку, він прагне побачити і проникнутися міфом великої Росії, проте він чужий, а головне, мертворожденний, що відчуває Гоголь-письменник, а з іншого – його Україна теж втратила обриси свого історичного і культурного міфу. Є. Маланюк зауважує, що втрата такого міфу для письменника означає втрату духовного орієнтиру, того стрижня, який скріплює усю творчу парадигму, формує картину світу і стиль митця. Не дивно, що в умовах імперського світу в М. Гоголя починає «заламуватися національний стрижень» [4, с. 202]. Імперська

ідея, світ, культурна парадигма вимагала від Гоголя моральної смерті – смерті його національної душі.

Є. Маланюк доходить висновку, що така деформація національного ества, яка супроводжувалася внутрішньою боротьбою, бо процес був тривалим і хворобливим, позначилася на ментальній та онтологічній установці письменника. Духовний відхід від України (не денационалізація, а саме відхід) виявляється у життєвій і мистецькій формулі М. Гоголя – формулі самознищення. Ця формула визначає специфічні мистецькі орієнтири письменника:

– трагічний містицизм (актуалізація теми фатуму, нечистої сили, смерті, приреченості, мотив продажу душі дияволу);

– мотив духовного розкладу («Мертві душі» як символ духовної летаргії, смерть духовна, як у повісті «Портрет»);

– втрата тривимірності зображення постатей. У «Петербурзьких повістях» герої стають плоскими, а іноді – тінями чи відбитками живих людей (привиди);

– тип «зайвої людини», людина позбавлена індивідуальності;

– романтизм М. Гоголя мав відтворювальний характер, на відміну від перетворювальної енергії, яка сповнювала поезію Т. Шевченка. М. Гоголь відтворював з пам'яті ідилічну Україну, в літературному міфі якої на початку своєї творчої кар'єри, шукав ще духовної розради;

– танатичний (руйнівний) сміх (від осмішування українського світу у «Вечорах на хуторі...» до сатири «Петербурзьких повістей» і «Мертвих душ») Є. Маланюка говорить про сміх М. Гоголя як про інструмент десакралізації спочатку мертвого світу гетьманської України, а потім – імперського світу;

– гротеск і фантазмагоричність;

– трагічний пафос.

Приклад М. Гоголя для літературознавчої концепції Є. Маланюка знаковий. Письменник став втіленням процесу руйнування національного ества («малоросійського гниття» [5, с. 242]) художника, з одного боку, але з іншого – він був для критика прикладом митця, який спромігся художньо втілити ідею зла, а точніше «магію зла». Іншими словами, деформація національного ества М. Гоголя призводила, на думку Є. Маланюка, до чимдальшого увиразнення стихії зла, деструктивної сили у поезії його творів. М. Бердяєв, описуючи цю особливість автора «Мертвих душ», наголошував на тому, що М. Гоголь вправно реалізовував у творах почуття магічності, передаючи дію темних, злих сил. Це було зумовлене особистісною властивістю М. Гоголя: він мав виняткове почуття зла. Через те письменникові не вдавалося передавати образи добра. Точніше він був неспроможний цей зробити, з одного боку, через своє духовне каліцтво, породжене розірваністю зв'язку з Батьківщиною, а з іншого боку, відмовою від своєї національної ідентичності.

Є. Маланюк був чи не першим дослідником творчості М. Гоголя, котрий побачив специфічний щодо російської культури прояв таланту письменника. Якщо В. Розанов і М. Бердяєв тільки описували антиросійську природу творчості М. Гоголя, то Є. Маланюк описав, як український письменник своєю творчістю по суті розклав російську літературу, а точніше «згасив соняшно-аполлінівську (античного й французького походження) поезію Пушкіна і його плеяди <...> отруїв її трушною отрутою своєї, російською державністю отруєної душі» [5, с. 209]. Це була помста Вія-Гоголя штучно створеній імперській культурі, яка забрала у нього його Батьківщину і зруйнувала його духовний зв'язок із нею.

З цієї точки зору вельми цікавим є Маланюкова символізація М. Гоголя як місяця української культури, того, хто втілював так звану «селеністичну» енергетику.

Сам критик дав інтерпретаторам своєї есеїстики спокусу протиставити М. Гоголя і Т. Шевченка через опозицію цілісності національного Я автора «Кобзаря» і деформацію національного стрижня автора «Мертвих душ». Проте парадигма смислів складніша, адже М. Гоголь для

Є. Маланюка – це Вій – стихійна і сліпа сила, котра бунтує і вбиває тих, хто забирає душу, або тих, хто лише імітує духовність.

Гоголь, як і Вій, поставав проти такої імітації в російській культурі. Тож його душа залишалася українською, але вона була гайдамацькою, руйнівною. Є. Маланюк дав навіть визначення «комплексу Гоголя» – прояву специфічного набору якостей національного духу, для кого властива анархія, отаманщина, «темна і недобра романтика» [7, с. 297].

Висновки. Приклад М. Гоголя дав можливість критику дослідити «темний» бік національної психіки, втрачені духовні орієнтири і ті художні маркери, якими цей процес був позначений у творчості. Цікаво, що літературні портрети інших митців містили трохи інший ракурс осмислення – не індуктивний, а дедуктивний, коли Є. Маланюк по змінах у стильовій парадигмі простежував прояви «малоросійства» чи здеформованого національного Я митця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ключек Г. Феноменальність есеїстики Євгена Маланюка: сім ознак. Євген Маланюк: «проза поета». Київ : Видавництво «Український пріоритет». 2019. С. 32–69.
2. Куценко Л.В. Dominus Маланюк: тло і постать. Київ : ВЦ «Просвіта», 2002. 365 с.
3. Лаврінченко Ю. Зруб і парости. Б.м.: *Сучасність*, 1971. 331 с.
4. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. У 2-х т. Т1. Торонто : «Гомін України», 1962. 527 с.
5. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. У 2-х т. Т. 2. Торонто : «Гомін України», 1966. 480 с.
6. Маланюк Є. Нотатники (1936–1968). Київ : видавництво «Темпора», 2008. 335 с.
7. Маланюк Є. Повернення. Поезії, літературознавство, публіцистика, щоденники, листи. Львів : Світ, 2005. 495 с.
8. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу. Київ : Дніпро, 1997. 430 с.
9. Фенько Н. Код повернення: інтертекстуальне прочитання публіцистики Євгена Маланюка. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2009. Вип. 3. С. 104–112.
10. Циховська Е. Постаті російських письменників у рецепції Є. Маланюка. *Вісник Запорізького університету*. 2007. Випуск 1. С. 204–208.

УДК 821.161.2.09 (477.65)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-3>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА В МЕГАТЕКСТІ О. ЖОВНИ

SPECIFIC ASPECTS OF RECONSTRUCTING THE PSYCHOLOGICAL PORTRAIT IN THE MEGATEXT OF O. ZHOVNA

Дергачова О.В.,

orcid.org/0000-0003-2748-3535*аспірантка кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

У статті наголошено на тому, що проблема реконструкції психопортрета митця перебуває на перетині літератури та психології. Виявлення внутрішніх мотивів, емоційних станів та когнітивних процесів, що визначають літературну творчість, розширює наше розуміння природи творчості та її впливу на читачів. Наголошено, що дослідження проблеми реконструкції психологічного портрета письменника, яке охоплює складні філософські, етичні та естетичні питання, сприяє глибокому розумінню художньої позиції митця.

У літературознавстві та психології на межі ХХ–ХХІ століть виникла нова візія – психопоетика, яка об'єднує у собі вивчення психології в літературі та психологізму як феномену, що характерний для літератури, і досліджує їх міждисциплінарні взаємозв'язки та вплив на особистість письменника. Ці підходи дозволяють глибше розуміти творчий процес, реконструювати психологічний портрет письменника та його особистість через аналіз його текстів.

У дослідженні приділено особливу увагу вивченню окремих аспектів психологічного портрета О. Жовни, а також способам його відображення у різних видах мегатексту, таких як автобіографія, спогади, щоденники, листи, власне літературні твори. Цей комплексний аналіз допомагає розкрити багатогранну природу письменника та вплив його психосвіту на його літературну творчість.

Було встановлено, що важливим складником психопортрета О. Жовни є складна самоідентифікація та протиріччя в інтенціях, деякі з них письменник втілює у своїх літературних творах. Його персонажі вирішують проблему подвійного життя, використовуючи різні стратегії: адаптують свою ідентичність до загальних суспільних стандартів; вибирають подвійне життя, приховуючи свої справжні прагнення та особистість і втрачаючи можливість на щастя; вибирають альтернативний шлях, що суперечить загальноприйнятим суспільним нормам і цінностям, надаючи перевагу втіленню своїх унікальних бажань та ідей, навіть якщо це суперечить суспільним стандартам. Ці способи розв'язання внутрішнього конфлікту в творах О. Жовни розкривають різні аспекти пошуку ідентичності як для персонажів, так і для самого автора.

Ключові слова: О. Жовна, психопоетика, психопортрет, протиріччя, самоідентифікація особистості.

The article emphasizes that the issue of reconstructing the psychological portrait of an artist exists at the intersection of literature and psychology. Revealing the inner motives, emotional states, and cognitive processes that shape literary creativity expands our understanding of the nature of creativity and its impact on readers. The study highlights that the investigation of the problem of reconstructing the psychological portrait of a writer, which encompasses complex philosophical, ethical, and aesthetic questions, contributes to a deep understanding of the artist's creative position.

In the late 20th and early 21st centuries, a new vision called psychopoetics emerged in literary studies and psychology. It combines the study of psychology in literature and psychologism as a phenomenon inherent to literature, exploring their interdisciplinary relationships and their influence on the writer's personality. These approaches enable a deeper understanding of the creative process and the reconstruction of the psychological portrait of the writer through an analysis of their texts.

The research pays particular attention to the study of specific aspects of O. Zhovna's psychological portrait and the ways it is reflected in various types of a megatext, such as biography, memoirs, diaries, letters and literary works. This comprehensive analysis helps reveal the multifaceted nature of the writer and the influence of their psychosocial background on their literary creativity.

It was established that a crucial component of O. Zhovna's psychopoetic portrait is a complex self-identification and the contradictions in their intentions, some of which the writer embodies in their literary works. O. Zhovna's characters address the issue of double life using various strategies: adapting their identity to societal standards, choosing a double life by concealing their true desires and identity at the cost of losing the chance for happiness, or opting for an alternative path that contradicts societal norms and values, prioritizing the realization of their unique desires and ideas even if it conflicts with societal standards. These methods of resolving internal conflicts in O. Zhovna's works reveal different aspects of the quest for identity, both for the characters and the author.

Key words: O. Zhovna, psychopoetics, psychological portrait, contradictions, self-identification.

Актуальність проблеми. У літературознавстві та інших гуманітарних галузях знання невід'ємними елементами наукового інтересу стали психологія, пізнання людини через таємниці її внутрішнього світу.

Сучасні дослідження, що акумулюють знання з літературознавства та психології, стали надзвичайно актуальними, оскільки вони розкривають глибокі механізми породження літературних творів. Розкриття внутрішніх мотивацій, емоційних станів і когнітивних процесів, які керують створенням літературних творів, допомагає краще зрозуміти природу творчості і її вплив на читачів.

Розробка проблеми реконструкції психологічного портрета письменника, яка охоплює у собі низку складних і, незважаючи на активне дослідження, до цього часу далеко не вичерпаних філософських, етичних та естетичних питань, сприяє розумінню найбільш фундаментальних аспектів художньої позиції митця. Ці аспекти пов'язані як із розумінням психоструктури його особистості, так і із загальною духовною атмосферою епохи, і тим самим визначають актуальність вибраної теми.

Аналіз останніх досліджень. На межі XX–XXI століть в українському літературознавстві формується нова візія – психопоетика, яка поєднує психологізм як явище, притаманне літературі, з його мультидисциплінарністю, понятійним апаратом, складниками, визначальними рисами, та особистістю письменника. Л. Коцюбенко зауважує, що «сучасне літературознавство, спираючись на величезний досвід світового, починає зазирати й у таємниці мистецьких лабораторій українських письменників, добирається до таємниць їхніх особистостей» [13, с. 27].

Теоретико-методологічні аспекти реконструкції психологічного портрета письменника, психоструктури його особистості вже досліджувалися в українському літературознавстві. Зокрема, ці питання були розглянуті у розвідках, які:

– вивчають образ автора як імплікацію особистості письменника в літературному творі (Т. Вільчинська, З. Дубравська, О. Копейцева, М. Гірняк, О. Орлова та ін.). З. Дубравська, зокрема, акцентує увагу на тому, що «у процесі творення митець залишає в тексті «прихований» варіант самого себе, свого «заступника», водночас надійно захищаючи власне біографічне «я» від читача, який обов'язково реконструює певний образ автора на основі тексту» [8, с. 7];

– в основі застосовують метод літературознавчого біографізму (О. Дацюк, І. Ніколайчук, Л. Рева та ін.), який тлумачиться як «закономірний етап еволюції міркувань про специфіку взаємодії тексту та реальності загалом та роль деталей біографії автора під час написання ним художнього тексту зокрема» [16, с. 53], через встановлення зв'язку творчості з біографічними відомостями про письменника та «розкриття складної природи художньої літератури як життєдіяльності» [24, с. 4];

– у наукових працях із психолінгвістики та лінгвістики тексту, що досліджують авторський ідіостиль письменника. Ці дослідження перебувають на межі одночасно трьох наук – літературознавства, психології, лінгвістики. У центрі розвідок, присвячених цій проблематиці, перебувають мовні одиниці, характерні для художніх творів письменника, які актуалізують його постать, вказують на його психологічні особливості. Так, Т. Вільчинська наголошує на

тому, що «письменник, перебуваючи в межах національно-мовної картини світу, творить свій неповторний мовний світ відповідно до світосприймання та власної психології» [3, с. 191]. Схожі погляди знаходимо в працях В. Папіш, яка зауважує, що «через своїх героїв, які мають найвищий ступінь вразливості (досить незначного приводу, щоб викликати бурхливу емоційну реакцію), автор підсвідомо передає і свою душевну організацію» [19, с. 188].

Найбільш повно та різнобічно, на нашу думку, досліджує особистість автора художнього твору, його душевні стани, все, що формує його творчу індивідуальність, через глибокий аналіз створених ним текстів, психопоетика, яка поєднує у собі літературознавчу та психологічну методологію, та, з-поміж інших своїх завдань, ставить на меті створення психологічного портрета митця через «характеристики авторських світоглядних домінант, які перебувають у безпосередньому зв'язку з художньою тканиною» [5, с. 38].

Монографії, докторські та кандидатські дисертації С. Михиди «Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника» [14], Н. Зборовської «Код української літератури» [10], Я. Даценко «Психопоетика творчості Григора Тютюнника» [7], А. Печарського «Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ сторіччя» [20] та І. Скляр «Психопоетика творчості Валер'яна Підмогильного» [26], наукові статті В. Бойко [2], О. Гуцало [6], А. Козлова [12], С. Ковпик [11], О. Ситника [25] та ін. Цікавою також видається праця О. Пуніної, яка розглядає психотип Василя Стуса з огляду на категорії як психології, так і літературознавства [21], акцентуючи увагу на високому рівні емпатії письменника та на його здатності гостро відчувати чужу біду й біль.

Тож можна говорити про те, що психопоетикальні підходи до процесів літературної творчості, вивчення механізмів створення психологічного портрета митця, психоструктури його особистості вже зайняли свою нішу у сучасному літературознавстві та продовжують розвиватися. Однак наразі немає робіт з психопоетики, які би стосувалися творчості сучасних письменників загалом та О. Жовни зокрема, що ще більшою мірою актуалізує наше дослідження.

Мета дослідження. Спираючись на методологічні засади сучасної психопоетики, ми здійснимо спробу усвідомити психопоетикальні механізми та окремі характеристики самоідентифікації О. Жовни; осмислити «подвійність життя» як складник психологічного портрета письменника, приділяючи особливу увагу структурі психосвіту О. Жовни та його рецепції в біографічному, психографічному та автобіографічному, літературно-критичному та інтерпретаційному зрізах, які експліковані в художніх творах, інтерв'ю, спогадах, що становлять його мегатекст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальні складники психопортрета письменника як однієї із головних категорій психопоетики – це психоструктура, характер та темперамент, художнє мислення та уява, особистісні інтенції, задуми, мрії, фантазії тощо.

Здійснюючи комплексний аналіз структури психопортрета та досліджуючи технології його реконструкції, С. Михида пише про те, що «центральною суб'єктом дослідження психопоетики є особистість письменника як категорія психології, котра визначає сукупно психофізіологічну іпостась носія художності – темперамент, характер, спрямованість, психоемоційну сферу, індивідуальне та колективне підсвідоме» [15, с. 48].

Проаналізувати, розглянути, сконструювати психопортрет митця нам видається можливим, дослідивши механізми того, яким чином митець створює рефлексію свого психосвіту в художній твір власних творів, яким чином відбувається втілення авторських інтенцій, його свідомого та підсвідомого в художніх образах, деталях, хронотопі тощо. У спробах реконструкції психосвіту письменника не варто ігнорувати й ті його тексти, які віддзеркалюють реальний, а не художній світ – епістолярний та мемуарно-автобіографічний матеріал, адже в цих текстах, як і в художніх, експліковано бачення і відчуття митцем світу.

У цьому контексті С. Михида вводить поняття психопоетикальної матриці, яка, на думку дослідника, «передбачає реконструкцію психоструктури письменника, спираючись на вияви

особистості митця, репрезентовані у його художніх текстах, щоденниках, мемуарах, у спогадах та листах тих, хто його знав особисто» [14, с. 88]. Усі характерні риси особистості письменника, його темпераменту, характеру так чи інакше знаходять своє втілення в текстах, і аналізуючи ці тексти вдумливо, «під мікроскопом», їх можна виявити та на їхній основі сформулювати уявлення про механізми творення художності митцем.

Способами саморозкриття письменника в художньому творі, на думку К. Риженко, є «самовираження його героїв, їхня самооцінка; оцінка світу, що їх оточує, та його персоналій, соціально-культурних феноменів; інтенції і умовиводи героїв», особливо, якщо в них прослідковуються елементи самобіографізму» [22, с. 5]. Погоджуємося з цією думкою, адже свідомо чи несвідомо письменник наділяє своїх героїв власними рисами характеру, виражає через них свої думки, власне бачення світу. Тож прослідкуємо деякі характерні риси особистості О. Жовни та спробуємо здійснити реконструкцію окремих складників його психосвіту в мегатексті письменника.

Розглядаючи постать О. Жовни, ми зустрічаємося з низкою протиріч. З одного боку, О. Жовна – письменник, кіносценарист, кінорежисер, член Національної спілки письменників України та Національної спілки кінематографістів України, заслужений діяч мистецтв України, лауреат літературних премій. Він друкується в журналах «Вежа», «Вітчизна», «Дзвін», «Дніпро», «Донбас», «Кур'єр Кривбасу». О. Жовна, як зазначає В. Саєнко, «належить до кіровоградської школи митців» [23, с. 41]. Цей поділ на школи, за словами дослідниці, вводить В. Даниленко, який, окрім кіровоградської, називає ще дві прозові школи – житомирську і галицьку. Однак творчість О. Жовни вписати в рамки школи митців можна хіба що за географічним принципом – його твори не схожі на твори інших письменників. В. Панченко, визначаючи місце О. Жовни у сучасному літературному процесі, писав, що «його зіперта на певну літературну традицію проза помітно виділяється серед прози багатьох його ровесників, заклопотаних власним авангардизмом та дещо нервовим припізнілим рівнянням на західний постмодернізм» [18, с. 3].

З іншого боку, О. Жовна з того часу, як закінчив навчання в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, проживає в Новомиргороді Кіровоградської області – районі, в якому життя ніби зупинилося. Про вибір місця, де жити, сам О. Жовна іронічно зауважує, що «я вирішив, що народився і залишився жити у центрі України, на березі озера «Лонго». З тим, щоб не покидати його, інколи писати, а потім на його ж березі у батьківському городі відкопати прадавній сімейний скарб і зняти авторське кіно на власній студії з назвою «Крісто». Або ні, «Бонавентура». І щоб воно нікуди не пропадало, не пилилось на полиці, а будило душі і залишалося в пам'яті» [27].

У іншому інтерв'ю письменник каже: «Новомиргород – це глуха глухомань, але я не цураюсь її. Якось у Богдана Жолдака запитали, чи Жовна провінційний письменник, чи ні. Він сказав, що всі провінційні письменники живуть у Києві. Так-от, щоб не бути провінційним письменником, я живу в провінції» [28].

Уже цією реплікою О. Жовна акцентує увагу на своїй інакшості, відмінності від більшості. Прагнення письменника виражати себе та досягати особистої самореалізації, незважаючи на загальноприйняті норми і очікування, його небажання бути таким, як інші та жити за усталеними правилами, навіть епатувати, відзначають і його друзі. Так, В. Габор, який у статті «У гостях в Олександра Жовни в Новомиргороді» називає письменника то Сашком, то Жовником (що свідчить про їхню дружбу та неформальність стосунків), зазначає: «А ще про нього ходили і ходять різні легенди: як їздив рідним містом, на подив перехожих, у білому кабріолеті, ймовірно, єдиному на весь Радянський Союз; в такому авті хіба їздили вищі чини вермахту в часи Третього райху; що його часто запрошують на різні кінофестивалі в Європу; що один зі східноєвропейських телеканалів продемонстрував його фільм без дозволу автора і, щоб зам'яти

конфлікт, подарував йому «Мерседес»; як мріяв придбати і відреставрувати єдиний у місті двоповерховий будинок – колишній панський масток, і зробив це...» [4, с. 262]. І нижче, у цій самій статті В. Габор ділиться спогадами про те, як вони «з Сашком сиділи на стадіоні й дивилися футбол між місцевою командою і «новими поліціантами». Сашко разом із іншими кричав «суддю на мило!», «дайте боковому окуляри, бо він сліпий!» чи щось подібне; <...> а ти знаєш, що відповів Стівен Кінг, коли його запитали, чому не переїжджає в Нью-Йорк чи інше велике місто? Як я можу переїхати, коли я з друзями граю щонеділі в футбол, а після цього ми йдемо на пиво?» [4, с. 263].

О. Жовні нині можна заслужено присвоїти неофіційне звання «найкінематографічнішого письменника України» – він автор сценарію стрічок «Партитура на могильному камені», «Ніч світла», «Маленьке життя», напівігрового, напівдокументального фільму «Любі мої українці». Американська НВО купила права на показ фільму «Історія Лізи», знятого за сценарієм О. Жовни, в 14 країнах Європи, а його фільм «Сашенька», знятий у 2021 році, було показано на кінофестивалях в Одесі та Таллінні.

Разом із тим О. Жовна вже довгий час працює в інтернаті для дітей з когнітивними порушеннями. Про своїх вихованців О. Жовна неодноразово наголошував, що це «люди з маленьким розумом, але дуже великим серцем», які його надихають – адже це паралельний стан свідомості, практично інший вимір.

Не можемо не погодитися з тим, що О. Жовна живе нібито в двох світах, двох вимірах – видимому й невидимому, звичайному й незвичному.

Мотив «подвійності» життя прослідковуємо і в творчості письменника. Деякі його герої живуть подвійним життям, реальним та позареальним, і ці дві площини, як правило, перетинаються. І хоча у О. Жовни дві життєві ролі гармонійно співіснують, сприяють самоідентифікації письменника, задовольняють його потребу у самовираженні та самореалізації, alter ego його героїв, як правило, не вживаються в одній особі, реалізують зовсім іншу потребу особистості – приховування та уникнення. Ці стани приводять героїв до відторгнення себе-іншого, до компромісу із собою-реальним і замовчуванням себе-іншого, до девіантної поведінки. Усі ці стратегії руйнують особистість героїв, і тільки в миті прийняття всіх іпостасей себе вони щасливі.

Так, в оповіданні «Дорога» головний герой Кабов ділить своє життя надвоє: у першій частині він – лікар швидкої допомоги, одружений, має доньку, живе звичайним життям. Про буденність та банальність його існування говорять поодинокі деталі, на які натрапляємо в тексті: сіра п'ятиповерхівка, в якій він живе, круглий стіл, вкритий зеленим обрусом, на фортеп'яно – ваза зі штучними квітами, останнє спільне фото з родиною – десятилітньої давності. Дружина, для якої бути некрасивою, – це той стан, який вона прийняла і в якому їй комфортно: «Жінка була некрасива, без зачіски та макіяжу. Схоже на те, що це був її звичайний стан» [9, с. 259].

Проте існує інший Кабов, інша, таємна частина його особистості має секрет, в якому теж є місце дорозі та дощу. Його alter ego виринає зі свідомості під час поїздок на авто, вночі, за місто, під музику без слів. «Коли ж ніч траплялася непривітною, з дощем чи вітром, як сьогодні, йому здавалось, що природа особливо прихильна до нього і, схоже, відчував себе щасливим» [9, с. 264]. Давно Кабов здійснив вчинок, «про який згодом він намагався не згадувати і зовсім забув» – згвалтував дівчинку років тринадцяти, у якої була гостра пневмонія, в напівсвідомому стані в машині швидкої допомоги. Про те, що трапилося, ніхто ніколи не мав дізнатися, певно, і сама дівчинка не могла відтворити у пам'яті ту подію. О. Жовна як фаталіст переконаний у невідворотності долі. Такої ж самої осінньої дощової ночі трапилася незвичайна подія, яка вибивалася зі звичного сценарію головного героя – Кабов допомагає літній жінці, яку збила машина, та жінка помирає в його авто, і він не вигадає нічого кращого, ніж покласти тіло померлої до багажника авто. Проте Кабова тієї ночі чекала ще одна випадкова супутниця –

молода гарна жінка, сповнена життя, пристрасті і бажань, близькість з якою робила Кабова щасливим настільки, що смерть старої здавалася банальною і безглуздою.

Сам сюжет є досить кінематографічним і багато разів обігрувався у фільмах різних жанрів. О. Жовна визначає жанр оповідання як «не зовсім кримінальну історію для кіно», і до традиційної для детективного жанру фабули він додає мелодраматичних та іронічних деталей – Кабова затримала поліція, прекрасна нічна незнайомка, Рената, виявилася слідчою, яка викликала вести справу головного героя, і, як виявилось, була саме тою дівчинкою, згвалтованою в машині швидкої. Оповідання має печальний фінал – Кабов, з якого знято звинувачення, вішається на поясі Ренати. Ні Кабов, ні Рената при цьому не здогадуються, що доля їх зводила раніше, за незвичних обставин, проте друга їхня зустріч (за не менш незвичних обставин) дала змогу обом героям відчувати себе щасливими.

Мотив роздвоєного життя, життя-для-всіх, часто банального, соціально прийнятного, такого, в якому створюється ілюзія щастя, і справжнього життя, в якому людина реалізує справжні свої бажання та прагнення, прослідковується і в інших творах О. Жовни, наприклад, в оповіданні «Стрекоза», де головний герой Білаш має спокійне, трафаретно щасливе життя: у нього є дружина, яка, здається, його кохає, перспективна робота, все відбувається так, як має бути. Аж допоки в його спокій не вривається Стрекоза – молода, смілива, безпосередня, сповнена життєвої енергії. Вона втілює собою всі ті якості, якими інертний Білаш не володіє. Виникає взаємна пристрасть. Білаш більше не їздить громадським транспортом – він-інший возить свою кохану на червоному «Аустіні».

Проте Білашу, як і багатьом чоловічим персонажам О. Жовни, не вистачило сміливості бути щасливим. Відмовившись від Стрекози, Білаш не лише втрачає відчуття наповненості життям, він перестає розуміти, як йому жити далі: *«Куди тепер? Що далі?» – подумав Білаш і не знав, що собі відповісти»* [9, с. 190].

Проблему вибору головним героєм між собою-справжнім та собою-благополучним і ще одну версію подвійності життя в текстах О. Жовни ми спостерігаємо в оповіданні «Повернення». Головний герой каже: *«Життя моє склалося. Так чи інакше. Що я мав на увазі? Це не сумний провінційний пейзаж за вікном. Але це й не голубооке кохання серед жовтого поля»* [9, с. 144]. Він вибрав сите, сіре життя, відмовившись від недовгого кохання, від якого залишилися спогади (*«Кохатися, коли над головою ні хмаринки, в самому центрі величезного жовтого пшеничного поля <...> Але це здорово!»*) і вже потім, через декілька років дізнався, що ця жінка народила йому сина-інваліда, *«потворну, жалку істоту в інвалідній колясці»*. Цей вибір не був для головного героя складним – він зізнається, що більш ніколи не поїде на хутір, де відбулася зустріч. Але з цього часу друга версія його самого житиме в ньому, вибудовуючи у свідомості те інше життя, з голубоокою, колись коханою жінкою та сином-інвалідом, якого головний герой не зможе прийняти й полюбити.

Висновки і перспективи дослідження. Методологія психопоетики сприяла оприявленню окремих аспектів особистості О. Жовни та її художню рефлексію. Реконструюючи психологічний портрет письменника на матеріалі інтерв'ю, спогадів колег і друзів та власне художніх творів, що становлять його мегатекст, вдалося визначити природу внутрішніх суперечностей та їхню буттєву й мистецьку трансформацію.

Проблему подвійного життя персонажі О. Жовни вирішують по-різному: вибирають життя «для всіх», яке відповідає загальноприйнятим стандартам та очікуванням суспільства, і відмовляються від себе-справжнього; вибирають подвійне життя, в якому вони ховають свої справжні бажання та ідентичність, зрештою, не здатні зробити вибір, втрачають право на щастя; деякі герої вибирають альтернативний шлях, який суперечить суспільним нормам і цінностям. Вони можуть втілювати в життя свої незвичайні бажання та ідеї, навіть якщо це призводить до поведінки, яка неприйнятна у суспільстві. Ця стратегія дає їм відчувати себе більш живими і автентичними.

Усі ці стратегії розвитку особистості, які виявляються у творах О. Жовни, показують різні аспекти внутрішнього конфлікту і пошуку ідентичності як персонажів, так і самого письменника.

У перспективі вбачаємо вивчення інших аспектів реконструкції психопортрета О. Жовни, зокрема, рефлексію мотиву самотності в його мегатексті, впливу на творчість письменника і на його психоструктуру містичного та ірраціонального, підсвідомого та несвідомого тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтін М. Проблема тексту в лінгвістиці, філософії та інших гуманітарних науках. Досвід філософського аналізу. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття.* / За ред. М. Зубицької. Львів : Літопис, 1996. С. 318–322.
2. Бойко В. Художня трансформація афекту в повісті Тодося Осьмачки «Ротонда душоубців». *Львівський філологічний часопис.* 2012. № 12. С. 25–31.
3. Вільчинська Т.П. Образ автора художнього тексту в парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.* 2012. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Т. 26 (65). № 1. С. 190–194.
4. Габор В. У гостях в Олександра Жовни в Новомиргороді. *Кур'єр Кривбасу.* 2016. Квітень–травень. С. 261–266.
5. Головій О. Формування біографічного методу в українському літературознавстві ХІХ ст. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. *Філологічні науки. Літературознавство.* 2015. № 9. С. 33–39.
6. Гуцало О.В. Психопоетика як компонент кінематографічної складової драми Володимира Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь». *Закарпатські філологічні студії.* 2017. Випуск 23. Т. 1. С. 256–261.
7. Даценко Я.В. Психопоетика творчості Григора Тютюнника : дис. канд. філол. наук : 10.01.01. Кропивницький, 2019. 214 с.
8. Дубравська З.Р. Категорії «образ автора» та «імпліцитний автор» у текстовому аналізі біографічного письма Мартіна Еміса. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2019. № 43. Т. 4. С. 7–10.
9. Жовна О. Її тіло пахло зимовими яблуками. Львів : ЛА Піраміда, 2008. 388 с.
10. Зборовська Н.В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. 498 с.
11. Ковпик С.І. Психопоетика «автобіографії» Марка Черемшини. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство) : збірник наукових праць.* 2015. № 1 (15). С. 70–73.
12. Козлов А.В. Психіка письменника і персонажів як основа визначення психопоетики, ментальності і духовності твору (замість вступу). *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність.* 2013. Вип. 1. С. 5–13.
13. Коцюбенко Л. Явище психологізму в художній літературі. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія».* 2019. Вип. 29. С. 23–31, с. 27.
14. Михида С.П. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника : монографія. Кіровоград : «ПоліграфТерція», 2012. 352 с.
15. Михида С.П. Психопоетика: проблема кореляції психологоспрямованих літературознавчих технологій. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту) : збірник наукових праць.* Випуск 7. Дніпропетровськ : Пороги, 2007. С. 48–55.
16. Ніколайчук І.А. Біографізм ХХ століття в контексті методу «нового історизму». *Матеріум.* 2017. Вип. 69. С. 53–60.
17. Олександр Жовна про життя в Новомиргороді. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yEHOcsmbiO0> (дата звернення: 01.10.2023).
18. Панченко В. Запрошення до потойбіччя. *Вдовушка.* Кіровоград : Кіровоградське державне видавництво, 1996. С. 1–5.
19. Папіш В. Психолінгвістичні особливості художньої мови І. Чендея. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації».* 2012. Вип. 28. С. 183–188.
20. Печарський А.Я. Психоаналітична парадигма української прози першої третини ХХ ст. : автореф. дис. д-ра філол. наук : 10.01.01. Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2011. 40 с.

21. Пуніна О. Людина без шкіри. Психотип Василя Стуса: розвідка-нарис. Брустури : Дискурсус, 2022. 160 с.
22. Риженко К.В. Автобіографічний дискурс художньої прози Пантелеймона Куліша : дис. д-ра філол. наук : 10.01.01. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2019. 233 с.
23. Саєнко В. Письменник, який не полишає вчительської праці. *Українська мова та література*. 2004. Число 15 (367). С. 41–48.
24. Самототожність письменника : колективна монографія. Київ : Українська книга, 1994.
25. Ситник О.В. Психопоетика архетипного мотиву дороги у малій прозі В. Фолкнера. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 333–336.
26. Скляр І.О. Психопоетика творчості Валер'яна Підмогильного : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.01. Харків, 2012. 20 с.
27. Черненко Н. Олександр Жовна. Плутане інтерв'ю. URL: <https://old.library.kr.ua/kray/zhovna.html> (дата звернення: 01.10.2023).
28. Як Олександр Жовна каже про життя в Новомиргороді. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=уЕНОсmbiO0> (дата звернення: 01.10.2023).

УДК 81'255'373.7-115:612.17]821.222.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-4>

ВЖИВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ СОМАТИЗМОМ «СЕРЦЕ» В ПЕРСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: СПЕЦИФІКА ПЕРЕКЛАДУ

THE USAGE OF IDIOMS WITH SOMATISM “HEART” IN THE PERSIAN AND UKRAINIAN LANGUAGES: SPECIFICITY OF TRANSLATION

Дмитренко В.О.,

*orcid.org/0009-0009-4062-1948**студентка III курсу кафедри мов і літератур**Близького та Середнього Сходу**Навчально-наукового інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування соматичних фразеологізмів із компонентом «серце» в перській та українській мовах у контексті персько-українського перекладу. В основі дослідження лежить аналіз семантики зазначених фразеологічних виразів, а також пошук еквівалентів перських фразеологізмів із соматизмом «серце» («del») в українській мові. Матеріал дослідження становлять 25 перських фразеологічних одиниць (далі – ФО) із соматичним компонентом «серце», вибраних методом суцільної вибірки з перськомовних онлайн-сайтів та електронних словників. Для пошуку еквівалентів було використано український онлайн-словник фразеологізмів. На підставі класифікації фразеологічних виразів за видами перекладу В.С. Виноградова було розроблено власну класифікацію відповідників ФО із трьох груп, до яких увійшли: 1) перські ФО, які мають повні відповідники в українській мові із соматизмом «серце» у своєму складі; 2) перські ФО, що мають часткові відповідники в українській мові, оскільки в їхньому складі наявні інші соматизми; 3) безеквівалентні перські ФО, які в українській мові можуть бути передані за допомогою певних виразів без жодного соматизму у своєму складі. Здійснені підрахунки засвідчили, що найбільшу частку становили перські фразеологізми, які мають повні еквіваленти в українській мові (60%), на другому місці – напівеквівалентні ФО (28%), які мають українські відповідники з іншим соматизмом у своєму складі, на останній позиції – безеквівалентні фразеологізми (12%), для передання яких в українській мові важко підібрати вислів, який би містив хоч якийсь соматизм. Оскільки фразеологія як найбільш давній пласт мови відіграє потужну роль у створенні мовної картини світу етносу, здійснене дослідження уможливило виявлення не лише специфіки персько-українського перекладу вибраної групи ФО, а й деяких важливих рис світорозуміння двох народів.

Ключові слова: перська мова, українська мова, переклад, фразеологія, фразеологічна одиниця, соматизм, мовна картина світу.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the functioning of somatic phraseological expressions with the component “heart” in Persian and Ukrainian in the context of Persian-Ukrainian translation. The study is based on the analysis of the semantics of these phraseological expressions, as well as the search for equivalents of Persian phraseological expressions with the somatism “heart” (“del”) in Ukrainian. The material of the study consists of 25 Persian phraseological units (hereinafter referred to as PUs) with the somatic component “heart”, selected by the method of continuous sampling from Persian-language online sites and electronic dictionaries. To find equivalents, a Ukrainian online phrasebook was used. Based on V.S. Vinogradov’s classification of phraseological expressions by type of translation, the author has developed his own classification of the equivalents of the PUs in three groups, which include: 1) Persian PUs that have full equivalents in Ukrainian with the somatism “heart” in their composition; 2) Persian PUs that have partial equivalents in Ukrainian, as they contain other somatisms; 3) non-equivalent Persian PUs that can be transmitted in Ukrainian with the help of certain expressions without any somatism in their composition. The calculations showed that the largest share was made up of Persian phraseological units that have full equivalents in Ukrainian (60%), followed by semi-full equivalent PUs (28%) that have Ukrainian equivalents with other somatisms in their composition, and the last position was taken by non-equivalent phraseological units

(12%), for which it is difficult to find an expression in Ukrainian that would contain at least some somatism. Since phraseology, as the oldest layer of the language, plays a powerful role in creating a linguistic picture of the world of an ethnic group, the study made it possible to identify not only the specifics of the Persian-Ukrainian translation of the selected group of PUs, but also some important features of the worldview of the two peoples.

Key words: translation, phraseological unit, somatism, Persian language, Ukrainian language, phraseology, linguistic picture of the world.

Постановка проблеми. Проблематика вживання у мовленні перських фразеологізмів із соматичним компонентом, специфіка їх перекладу українською мовою становить не досить досліджений об'єкт української іраністики. Нині зростає інтерес лінгвістів до зіставних досліджень у галузі фразеології, оскільки саме цей пласт мови, як найбільш пов'язаний із культурою, традиціями, звичаями, релігією народу, відіграє найважливішу роль у створенні його мовної картини світу.

Актуальність вибраної теми зумовлена тим, що фразеологія будь-якої мови загалом та фразеологічні одиниці (далі – ФО) із соматичним компонентом зокрема якнайкраще відображають національні та культурні надбання певного народу. Тому їх глибоке дослідження у зіставному аспекті дає змогу виявити те спільне і відмінне, що є в культурі і менталітеті двох народів, описати психологічний стан, характер, звичаї носіїв перської та української мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перська фразеологія – широкий розділ перської лексикології, який потребує детального вивчення. Фразеологізми віддзеркалюють у собі багатотомову культуру, традиції, звичаї, менталітет, історію іранців. Незважаючи на те, що низка мовознавців зробили вагомий внесок у вивчення перської фразеології як в Україні (О.В. Мазепова, М.А. Охріменко), так і поза її межами (Г.С. Голева, Ю.А. Рубінчик, Л.С. Пейсіков), зацікавленість цією темою зростає та стає актуальнішою. Дослідження перських соматичних фразеологізмів також мають місце, хоча їх кількість не така помітна.

Однією з найбільш вагомих наукових робіт у галузі перської фразеології в Україні є монографія О.В. Мазепової «Внутрішній світ людини у перському лінгвоментальному просторі» [6]. У цій праці було розглянуто роль соматизмів у концептуалізації внутрішнього світу людини у перському лінгвоментальному просторі на базі аналізу перського фразеологічного фонду та за даними психолінгвістичного експерименту. Крім того, численні праці М.А. Охріменко присвячені дослідженню лексико-семантичних груп фразеологізмів на позначення емоцій людини [9], аналізу фразеологізмів з національно-культурним компонентом у сучасних перській та українській мовах [8], національно-культурній специфіці фразеологічних одиниць перської та української мов [10]. Наприклад, з отриманих дослідницею даних можна зробити висновок, що найбільші лексико-семантичні групи на позначення емоцій – групи перських та українських ФО, пов'язаних з неживою природою, людиною. Як бачимо, ФО із соматичними компонентами частково вже потрапляли у поле зору українських дослідників.

Мета дослідження полягає у висвітленні специфіки перекладу перських фразеологізмів із соматичним компонентом «серце» («del») українською мовою та визначенні персько-українських відповідників із подальшою класифікацією їх за видами перекладу.

Згідно з поставленою метою необхідно вирішити такі завдання дослідження:

- виявити сутність понять «фразеологія» та «фразеологізм» у сучасній лінгвістиці;
- окреслити ступінь дослідження перської фразеології в Україні;
- з'ясувати національно-культурні особливості перських ФО із соматизмом «серце» через аналіз їхньої внутрішньої форми;
- дослідити наявні класифікації ФО у сучасному мовознавстві за видами перекладу;
- запропонувати власну класифікацію перських соматичних ФО за видами перекладу.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на велику кількість досліджень у галузі фразеології, загальноприйнятого визначення терміна «фразеологія» не існує. Науковці по-різному

трактують це поняття. Наприклад, «фразеологія (від гр. *phrasis* «вираз» і *logos* «наука»): 1) сукупність фразеологізмів даної мови; 2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови» [3, с. 241]. Щодо поняття «фразеологізм», то також знаходимо багато його визначень. Зокрема, М.П. Кочерган фразеологізмом називає «відтворювану одиницю мови з двох або більше слів, цілісну за своїм значенням і стійку за складом та структурою» [4, с. 242]. На думку дослідників, фразеологізми є знаками мовної культури. До прикладу, О.М. Галинська розглядає їх як особливі мовні знаки, які використовуються задля того, щоб зберігати та передавати культурну інформацію [1, с. 72].

Фразеологія здатна зберігати національно-культурну інформацію, а тому вона є словесним втіленням стереотипів, уявлень та оцінок певного соціуму, які об'єднують у собі традиції, ритуали та релігійний аспект, філософські концепції [5, с. 26]. У фразеології відображений багатий історичний досвід народу, відбиваються уявлення, пов'язані з трудовою діяльністю, побутом та культурою [12, с. 56].

У складі ФО з компонентом-соматизмом провідним або залежним компонентом є слово, що позначає зовнішні форми людського організму та елементи серцево-судинної, нервової та інших систем [13, с. 146]. ФО із соматичним компонентом широко вживані в мовленні, вони становлять значну частку фразеологічного фонду будь-якої мови. За даними досліджень Р.М. Вайнтрауба, соматичні фразеологізми становлять 30% усіх стійких словосполучень. Це зумовлено тим, що людині притаманно переносити знання про саму себе на навколишній світ, тому через соматизми проходить процес пізнання світу [2, с. 102].

Під час дослідження персько-українських відповідників ФО із соматичним компонентом «серце» («*del*») за основу було взято класифікацію В.С. Виноградова щодо можливостей перекладу фразеологізмів, а матеріалом слугувало 25 перських ФО, відібраних методом суцільної вибірки з перських онлайн-сайтів та онлайн-словників [16; 17; 18; 19]. Окрім цього, задля пошуку українських відповідників було використано електронний фразеологічний український словник [11].

За спостереженнями В.С. Виноградова, є такі особливості перекладу ФО [7, с. 204–205]:

1) У мові перекладу (далі – МП) міститься ідентична оригіналу ФО, яка має те саме значення, стилістичне маркування й внутрішню форму. Такі дві ФО називаються повними еквівалентами, оскільки в них наявний високий ступінь адекватності лексичного та граматичного складу, значення та образності.

2) У МП наявна еквівалентна ФО, близька за значенням ФО оригіналу, вона містить подібне стилістичне забарвлення, внутрішню форму. Такі фразеологізми називаються неповними (частковими) еквівалентами.

3) У МП міститься стилістично еквівалентна оригіналу ФО, яка має таке саме або подібне значення, проте іншу внутрішню форму. Такі пари є частковими чи неповними відповідниками.

4) У МП наявні власні слова, що мають певні значення, стилістичне забарвлення, формальне вираження. Зазвичай оригінальне фразеологічне словосполучення перекладається як одне слово, що має певне стилістичне маркування.

Взявши за основу цю класифікацію, ми розробили власну класифікацію, в якій весь зібраний нами матеріал обсягом 25 перських ФО із соматичним компонентом «серце» («*del*») поділили на три групи:

– перські ФО, що мають повні українські відповідники, у складі яких також наявний соматичний компонент «серце»;

– перські ФО, які мають напівеквівалентні одиниці в українській мові, тому що у їхньому складі наявні інші соматичні компоненти, зокрема, такі як: язик, зуб, душа/дух, вухо;

– перські фразеологізми, які не мають еквівалентів в українській мові. У складі таких відповідників взагалі відсутній соматичний компонент.

Таким чином, здійснивши зіставний аналіз перських та українських відповідників ФО із соматизмом «серце», ми дійшли висновку, що можна запропонувати свою класифікацію за способами перекладу, детально описану нижче.

1. Повні еквіваленти фразеологічних одиниць. Загалом, найкращим способом перекладу ФО є її передача за допомогою еквівалентної одиниці, якщо подібна наявна в цільовій мові. Застосування схожої одиниці забезпечує повне відтворення змісту, передачу образності й експресивності вихідної ФО. Повні фразеологічні еквіваленти – ідентичні за структурою, лексичним складом, стилістичними характеристиками, значенням та образністю [14, с. 140]. Розглянемо приклади ФО, які ми віднесли до групи повних відповідників:

دل نداشتادن شوخ لد (del-e hoš nadāštan az kas-i) – досл. «не мати гарне серце щодо когось». Ця ФО вживається, аби описати ситуацію, коли хтось не може когось покохати або ж хтось комусь не подобається. В українській мові наявний такий еквівалент, як «не наvertsється серце (до когось)»;

دل باختان به کاسی (del bāxtan be kas-i) – досл. «програти комусь серце». Український відповідник: «схилити до когось серце», тобто покохати, відповісти взаємністю, прихильно до когось поставитися;

دل ندادن کار (del be kār nadādan) – досл. «не віддавати серце роботі». Відповідник: «серце не лежить». Так кажуть, коли немає до чогось прихильності або бажання щось робити;

دل ام گش گش شود (del-am giš giš šod) – досл. «у мене розшарпалося серце». Цей фразеологізм використовують, коли говорять про людину, яка дуже переживає, тужить, має гнітючий настрій, тяжкість на душі. Маємо такий відповідник, як «камінь давить серце», «серце щемить»;

دل گرفتن (del gereftan) – досл. «забирати серце», вживається для передання відчуття смутку, туги за кимось. В українській мові вживають такий еквівалент: «шкребе на серці», тобто когось охоплює почуття суму, неспокою, гіркоти, суму чи незадоволення;

دل آبه کاسی (qand tu-ye del-e kas-i āb šodan) – досл. «цукор у серці когось тане». Цю ФО вживають, коли хтось щасливий, наповнений приємними почуттями. В українській мові є такий влучний відповідник, як «тане серце»;

دل ام میزان (del-am šur mizanad) – досл. «моє серце хвилюється». Це означає, що хтось дуже хвилюється. Відповідник: «серце стискається»;

دل کابه شود (del kabāb šod) – досл. «серце стало кебабом», вживається для передавання жалю, співчуття. Повний еквівалент: «мати живе серце», себто дуже перейматися за когось, бути небайдужим;

دل رفاس (sofre-ye del-rā bāz kardan) – досл. «відкрити скатертину серця». Еквівалент: «відкривати серце», тобто відверто ділитися з людиною своїми намірами, переживаннями, думками;

دل کاسی گش (del-e kas-i-rā šekastan) – досл. «розбити комусь серце». Українські повні відповідники: «ятрити серце», «кряти серце», себто душевно ранити, образити словами чи вчинками; завдати душевних мук;

دل خنک شود (del xonak šod) – досл. «серце стало прохолодним». Так кажуть, коли людина нарешті заспокоїлася, відчула спокій та полегшення на душі. В українській мові є такий влучний еквівалент, як «відлягло від серця»;

دل می کرس و ریس لثم (del mesl-e sir va serke mijušad) – досл. «серце кипить, неначе часник в оцті». Українські відповідники: «на серці кипить», «аж серце тремтить» – хтось дуже переживає, страждає, хвилюється за щось;

دل آبه قیلی (del-aš be qeili veili mioftād) – досл. «його серце підстрибує». Український відповідник: «аж серце радується», тобто хтось відчув невимовну радість, насолоду; дуже задоволений чимось;

دل در دل (del dar del-e kas-i nabudan) – досл. «серця в чийомусь серці нема» у значенні «сильно переживати». Маємо декілька відповідників: «серце не на місці в когось», «серце крається», тобто людина перебуває у стані тривоги, занепокоєння;

دل پر (del-e por) – досл. «переповнене серце». Цю фразеологічну одиницю вживають, коли описують людину, яка ображається, гнівається чи сердиться на когось. Маємо такий влучний український еквівалент, як «мати серце».

2. Часткові еквіваленти – це ФО, які мають одне й те саме значення та стилістичну функцію, проте демонструють лексичні, граматичні або лексико-граматичні розходження [7, с. 206]. В наведених нижче прикладах соматизм «серце», наявний в оригінальній ФО, у разі підбору відповідника не збережений, натомість у складі української фрази наявний інший соматизм, такий як: *язик, зуб, душа/дух або вухо*.

دل نه در دل (del-aš tāqče nadārad) – досл. «його серце не має ніші». За допомогою цієї ФО описують людину, яка дуже говірлива, розповідає таємниці, необережна у висловленнях. Частковий відповідник: «не вміти тримати язик за зубами»;

دل من راه م (del-am rāh nemidehad) – досл. «моє серце не дає дороги». Значення фразеологізму полягає в тому, що хто-небудь не має інтересу до чогось. Українською кажуть «душа не лежить до чогось»;

دل سرد (del-am sard šod) – досл. «моє серце стало холодним» у значенні «я відчайвася». В українській мові наявний влучний еквівалент: «занепасти духом». Значення фразеологізму полягає в тому, що людина втрачає надію на краще, віру у власні сили;

دل به کسی (del nehādan be kas-i) – досл. «покласти серце комусь» у значенні «покохати когось». В українській мові доцільно використовувати таку ФО, як «закохатися по самі вуха», тобто дуже полюбити людину;

دل شاد (del-e šir dāštan) – досл. «мати серце, як у лева», вживається на позначення хороброї людини. В українській мові можемо підібрати такий частковий відповідник, як «душа не з лопуцька», тобто хтось наділений такими рисами, як хоробрість, сміливість;

دل داد (del be del dādan) – досл. «віддати серце серцю» у значенні «уважно слухати». В українській мові є така напівеквівалентна ФО, як «нашорошувати вуха», тобто уважно, напружено когось слухати чи прислухатися;

دل بست (del bastan) – досл. «прив'язати серце» у значенні: «прив'язатися до когось». Маємо такий частковий еквівалент, як: «душа пристала чиясь», себто хтось полюбив чи уподобав когось.

3. Переклад безеквівалентної фразеології – це один із найскладніших аспектів перекладу. Потреба в ньому виникає тоді, коли ФО мови оригіналу позначають реалії, яких немає у МП [7, с. 206]. В такому разі знайти відповідник в МП буває доволі складно, хоча й не неможливо, що засвідчує наведений нижче перелік персько-українських відповідників. Зауважимо, що у складі українських еквівалентів жоден соматичний компонент відсутній:

دل خالی (tu-ye del-e kas-i rā xāli kardan) – досл. «спустошити чиесь серце», вживається у значенні «лякати когось». Українським відповідником може бути: «сіяти пострах», тобто залякувати когось, погрожувати комусь;

دل داد (del az dast dādan) – досл. «втрачати серце», вживається у значенні «втрачати терпіння», «не витримувати». В українській мові наявний відповідник: «уривати терпець», що означає доводити когось до втрати спокою, рівноваги та терпіння;

دل شاد (del dāštan) – досл. «мати серце», використовуються на позначення людини, яка виявляє мужність, хоробрість, є відважною, сміливою. Еквівалент в українській мові: «знатися з відвагою».

Отже, як бачимо, яскрава образність перських ФО цієї групи, їхня внутрішня форма у процесі перекладу залишається не переданою. Проте, як можна сподіватися, це не завадить пере-

кладачу досягти комунікативної еквівалентності на рівні всього тексту, адже відповідник без-еквівалентної ФО буде все одно знайдений.

Висновки. Спираючись на класифікацію способів перекладу фразеологізмів В.С. Виноградова, ми провели дослідження щодо можливостей перекладу перських ФО із соматизмом «серце» («del») українською мовою та запропонували свою класифікацію способів перекладу із трьох груп, до складу яких увійшли:

1) перські ФО, що мають повні еквіваленти в українській мові і у складі яких також наявний компонент «серце» («del») (15 одиниць – 60%);

2) перські ФО, що мають часткові еквіваленти в українській мові, до складу яких входять інші соматизми, такі як: язик, зуб, душа/дух, вухо (7 одиниць – 28%);

3) перські ФО, які не мають повних чи часткових еквівалентів в українській мові. У складі таких українських відповідників взагалі відсутній соматичний компонент (3 одиниці – 12%).

Проведене на матеріалі вибраної групи ФО дослідження дає підстави припустити, що іранський та український менталітет, світогляд певною мірою схожі, носії двох культур мають багато підстав задля розвитку міжкультурної комунікації. Кількісні підрахунки засвідчили, що найбільшу частку становили перські ФО, які мають повні еквіваленти в українській мові (60%), на другому місці – напівеквівалентні одиниці (28%) і на останній позиції – ФО, які не мають українських еквівалентів із компонентами-соматизмами (12%).

Здійснене дослідження підтвердило висновок дослідників, що фразеологія як найбільш давній пласт мови, в якому закарбовані знання про культуру, традиції та звичаї певного народу, відіграє найважливішу роль у створенні його мовної картини світу. Тому виконаний нами аналіз не лише дозволив висвітлити специфіку персько-українського перекладу вибраної групи ФО, а й дав змогу простежити деякі спільні і відмінні риси у світорозумінні двох народів.

Перспективу нашого дослідження ми вбачаємо у подальшому поглибленому вивченні семантики перських ФО із соматичним компонентом «серце» на матеріалі художніх текстів, способів їх перекладу, а також у створенні інших класифікацій перських та українських ФО за різними ознаками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галинська О.М. Фразеологізми як знаки культурної інформації. *Проблеми зіставної семантики*. 2011. Вип. 10 (2). С. 72–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pzs_2011_10%282%29__16 (дата звернення: 18.09.2023).
2. Корнєва Н.А., Коваленко О.В. Функціонування соматизмів у фразеологізмах німецької та української мов. *«Молодий вчений»*. 2017. № 4.1 (44.1). С. 101–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2013_2_6.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філологічних спеціальностей ВНЗ. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство : підручник для студентів філологічних спеціальностей ВНЗ. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 463 с.
5. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів : ЛРДУ НАДУ, 2005. 217 с.
6. Мазєпова О.В. Внутрішній світ людини у перському лінгвоментальному просторі : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. 440 с.
7. Новікова Т.В. Переклад фразеологізмів крізь призму теоретичних досліджень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2015. № 52. С. 203–207.
8. Охріменко М.А. Класифікація фразеологічних одиниць з національно-культурним компонентом у сучасних перській та українській мовах. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2022. № 11. С. 167–171.
9. Охріменко М.А. Лексико-семантичні групи фразеологічних одиниць на позначення емоцій людини в сучасній перській і українських мовах. Луцьк. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2013. С. 110–114.

10. Охріменко М.А. Національно-культурна специфіка фразеологічних одиниць перської та української мов: постановка проблеми. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2009. Вип. 23. С. 236–243. URL: <http://rep.knlu.edu.ua/xmlui/handle/787878787/1789>.

11. Словник фразеологізмів з походженням, тлумаченням та прикладами вживання. URL: <https://goroh.pp.ua/Фразеологія/серце> (дата звернення: 23.09.2023).

12. Тетеріна А.О. Національно-культурні особливості фразеологізмів з соматичним компонентом у німецькій та українській мовах : кваліфікаційна робота освітнього ступеня магістр. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Навчально-науковий інститут іноземних мов. Черкаси, 2020. 66 с.

13. Тоненчук Т.В. Типологія фразеологічних одиниць із компонентом соматизмом. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2019. Т. 3, № 38. С. 146–148.

14. Черней Д.В., Бялик В.Д. Труднощі та способи перекладу англійських фразеологізмів. *Закарпатські філологічні студії*. Т. 1, № 10. С. 138–141.

15. Чорна О.О., Кулик К.О. Фразеологічні одиниці та їх семантичні особливості в дитячому фольклорному жанрі. *Записки з романо-германської філології*. 2019. № 2 (43). С. 267–275.

16. abadis – перський онлайн-словник. URL: <https://abadis.ir/fatofa> (дата звернення: 20.09.2023).

17. daneshchi – сайт з перськими фразеологізмами. URL: <https://www.daneshchi.ir/category/zarbolmasalirani/> (дата звернення: 21.09.2023).

18. lamtakam – англо-перський онлайн-словник. URL: <https://lamtakam.com> (дата звернення: 17.09.2023).

19. vajehyab – англо-перський/персько-англійський онлайн-словник. URL: <https://vajehyab.com>.

УДК 811.161.2'367.626

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-5>

ОРГАНІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ ІЗ ЗАЙМЕННИКОМ У РОЛІ ПІДМЕТА

ORGANIZATION OF THE SENTENCE STRUCTURE WITH THE PRONOUN AS THE SUBJECT

Зайцева Н.П.,

orcid.org/0009-0008-4030-7185

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри германських мов

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Стаття написана в руслі актуальних досліджень, оскільки проблема ролі займенника на формально-синтаксичному рівні структури речення зумовлена поширеністю цієї частини мови, її взаєминами з іншими членами речення. Визначення функціональних особливостей кожної лексико-семантичної групи займенників є певним внеском до загальної теорії ролі підмета в реченні та особливостей його вживання. Значну увагу приділено ролі займенників у роботах Л.А. Булаховського, І.Г. Матвіяса, П.О. Петрової, Й.О. Дзєндзелівського, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, М.Я. Плющ, В.М. Ожогана, О.Г. Межова, Н.Л. Іваницької, І.В. Дудко, Н.П. Дзюман та інших авторів. Незважаючи на наявність значної кількості праць, присвячених займенникам, їх роль у сучасній мові ще не є досить висвітленою. Тому мета, яку ми ставимо у цій статті, – проаналізувати функції всіх лексико-граматичних розрядів займенників у ролі підмета. Дотримуємось погляду щодо вираження підмета формою називного відмінка однини чи множини із будь-яким лексичним значенням – вказувати на особу, будь-яку істоту / неістоту, явище, поняття, що виконує роль носія ознаки, вираженого присудком. У статті розглянуто поділ займенників з погляду функціонування їх у ролі підмета на три групи: співвідносні з іменниками займенники, співвідносні з числівниками займенники, співвідносні з прикметниками займенники. У сучасній українській мові відбуваються певні зсуви у співвідношенні називного й об'єктного (орудного) відмінків особових займенників. Тому подальше дослідження передбачає детальний аналіз ролі підмета у співвідношенні з роллю суб'єктної синтаксеми на семантичному рівні речення. Сфера використання об'єктного відмінка зумовлена звуженням сфери вживання називного відмінка. Ці особливості співвідношення відмінкових форм зумовлюють появу та розвиток такої функції займенника, як емоційно-вольова (психологічна).

Ключові слова: займенник, підмет, лексико-граматичні розряди.

The article is written in the direction of current research, since the problem of the role of the pronoun at the formal-syntactic level of the sentence structure is determined by the prevalence of this part of speech, its relationship with other members of the sentence. Defining the functional features of each lexical-semantic group of the pronouns is a certain contribution to the general theory of the role of the subject in a sentence and the features of its use. Considerable attention was paid to the role of the pronouns in the works of L.A. Bulakhovsky, I.H. Matviyas, P.O. Petrova, Y.O. Dzendzelivskyi, I.R. Vykhovanets, K.G. Horodenskaya, M.Ya. Plushch, V.M. Ozhohan, O.H. Mezhev, N.L. Ivanytska, I.V. Dudko, N.P. Djuman and other authors. Despite the presence of a significant number of works devoted to the pronouns, their role in the modern language is not yet sufficiently covered. Therefore, the aim of the article is to analyze the functions of all lexical-grammatical classes of pronouns in the role of subject. We adhere to the view regarding the expression of the subject in the form of nominative singular or plural, with any lexical meaning – to indicate a person, any being / non-being, phenomenon, concept that performs the role of the carrier of the sign expressed by the predicate. The article considers the division of pronouns from the point of view of their functioning as a subject into three groups: pronouns relative to nouns, pronouns relative to numerals, pronouns relative to adjectives. In the modern Ukrainian language, there are certain shifts in the ratio of nominative and object (instrumental) cases of the personal pronouns. Therefore, further research involves a detailed analysis of the role of the subject in relation to the role of the subject syntax at the semantic level of the sentence. The sphere of use of the object case is determined by the narrowing of the sphere of use of the nominative case. These features of the relationship of case forms determine the appearance and development of such functions of the pronoun as emotional-volitional (psychological).

Key words: pronoun, subject, lexical-grammatical categories.

Постановка проблеми. Спільним для формально-граматичної і семантико-синтаксичної ознак є вказівка на синтаксичну сутність того елемента, який вони характеризують, – члена речення, виділюваного за синтаксичною ознакою, і компонента, виділюваного за семантико-синтаксичною ознакою, але з опорою на синтаксичну ознаку (синтаксичний зв'язок). У семантично елементарному реченні предикат своєю валентністю передбачає кількісний і якісний склад непередикатних семантем, яким на семантико-синтаксичному рівні відповідають субстанціальні синтаксеми, що на формально-граматичному рівні представлені характерними для них членами речення – головними та другорядними.

Мовознавці глибоко досліджували синтаксичну структуру простого речення, семантико-синтаксичні відношення між членами речення, граматичні характеристики всіх форм синтаксичного зв'язку. Проте на сучасному етапі розвитку синтаксичної науки проблема теорії членів речення, засобів їх вираження, зокрема займенниковими словами, є однією з найбільш актуальних та дискусійних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розробленні теорії підмета значну роль відіграли праці українських мовознавців Л.А. Булаховського, І.Г. Матвіяса, П.О. Петрової, Й.О. Дзензелівського, І.Р. Вихованця, К.Г. Городенської, М.Я. Плющ, В.М. Ожогана, О.Г. Межова, Н.Л. Іваницької, І.В. Дудко, Н.П. Дзюман та інших дослідників. У зв'язку з обґрунтуванням структури простого речення підмет як головний член двоскладних конструкцій, посідає одну з центральних позицій у реченні, разом із присудком утворює його граматичну основу і визначається на основі формально-синтаксичних і формально-морфологічних ознак, закріплених структурою слова.

Мета дослідження – проаналізувати особливості вживання займенників різних лексико-граматичних розрядів у ролі підмета – головного компонента речення на формально-граматичному рівні. Простежити функціональну співвіднесеність займенникових слів з різними частининомовними класами слів, їх місце в реченні та особливості сполучення з присудком.

У структурі простого двоскладного речення підмету властиві такі диференційні ознаки, як: ядерність (головний член речення), взаємозалежний зв'язок із присудком (член речення, поєднаний предикативним зв'язком), детермінація присудком з боку синтаксичного часу й модальності [3, с. 64]. Теоретичні напрацювання лінгвістів дають змогу виділити такі основні ознаки підмета: а) він є одним із головних членів двоскладного речення; б) указує на носія предикативної ознаки; в) у типових випадках співвідноситься з темою (даним) під час актуального членування речення; г) корелює з позицією суб'єкта у структурі речення; г) виражається спеціалізованою відмінковою формою – називним відмінком іменника, займенникового іменника тощо; д) перебуває в предикативному зв'язку з присудком; е) поєднується з присудком формою зв'язку – координацією; е) у реченні здебільшого стоїть перед присудком [3, с. 66].

Підмет і присудок поєднуються між собою на основі предикативного зв'язку, який і утворює «предикативну основу речення, або елементарне з формально-синтаксичного погляду просте речення» [3, с. 63]. Крім предикативного зв'язку, дослідники надають вагомому значення і формі зв'язку – координації [3, с. 63]. На відміну від форми підрядного зв'язку узгодження, таке поєднання слів є взаємопередбачуваним, тобто модально-часова присудкова форма дієлова чи його еквівалента вимагає підмета у формі називного відмінка, а присудок уподібнюється підметові як опорному компонентові у формах числа, роду та особи. Слова, поєднані узгодженням, перебувають в однобічному підрядному зв'язку. Засобом такого поєднання слугує флексія залежного слова, що свідчить про односпрямовану залежність (узгодження в роді, числі й відмінку, а також в особі). Тому обмежувати поєднання підмета і присудка зв'язком узгодження неправильно.

Традиційного погляду дотримуються мовознавці щодо вираження підмета формою називного відмінка однини чи множини. Підмет може бути виражений словом із будь-яким лексичним значенням – вказувати на особу, будь-яку істоту / неістоту, явище, поняття, що виконує

роль носія ознаки, вираженого присудком. Носій ознаки завжди має граматичне значення предметності, саме тому типовою формою вираження підмета є форма називного відмінка.

Логічно правильним є поділ займенників з погляду функціонування їх у ролі підмета на три групи:

а) співвідносні з іменниками займенники, що мають узагальнено-предметне значення, і вживання в ролі простого підмета або додатка для них є прямою і основною синтаксичною ознакою;

б) співвідносні з числівниками займенники, що мають узагальнено-кількісне значення, і в реченні можуть бути простими підметами або входити у складений підмет;

в) співвідносні з прикметниками займенники, що мають узагальнено-якісне значення, і виконують основну синтаксичну роль означення; як підмети вони можуть вживатися, набуваючи вторинної функції субстантивів.

До першої групи відносять особові, питально-відносні, заперечні, неозначені та означальний займенник *сам*. Співвідносні з іменниками займенники, ужиті в ролі простого підмета, є чи не найпоширенішим явищем. Вони не містять конкретної назви предмета і вказують на певні предмети лише в певній ситуації, контексті. «Співвідносячись із морфологічно членованим іменником у попередніх висловленнях, – наголошує І.Р. Вихованець, – займенникові іменники функціонально наближаються до текстових морфем» [4, с. 189].

Особові займенники, являючи собою замкнену групу слів, указують на мовця (*я*), на групу осіб, до складу яких входить мовець (*ми*), на співрозмовника, слухача (*ти, ви*), на особу, предмет (в однині та множині), які не беруть участі в мовленнєвих актах, але про які йдеться в мовленні (*він, вона, воно, вони*). Напр.: *А він який їй чоловік? Він гірш ворога лютого!* (М. Коцюбинський); *Чого ж ти мовчиш? ти води у рот набрав? чи ти онімів?* (Марко Вовчок); *Бо, власне, й їхнім найголовнішим аргументом було те, що ми не маємо ніякої сили, що ми – не нація, а коли й нація, то така нерозвинена, така безсила, що не варта ніяких державних форм* (В. Винниченко).

Особові займенники в ролі підмета часто сполучаються з означальними займенниками *сам, весь*, напр.: *Правду кажучи, я сам уперше в цій місцевості* (О. Донченко); *І провела мати синів на священний бій за землю, про яку поет говорить: Ти вся – жага, ти вся – горіння* (М. Рильський). В.В. Виноградов вважав такі поєднання єдиним членом речення – підметом, а функція означального займенника в такому випадку наближена до частки або прислівника: *Я сам бачив і Я особисто бачив*. З приводу вживання займенника *сам* І.Г. Матвіяс писав, що в разі, коли займенник *сам* стосується особового займенника, який у реченні опускається, він переймає на себе синтаксичну роль останнього [9, с. 102]: *Я сам розчистив сю злиденну нивку і мучуся як проклятий над нею, а чи вона що вродить, сам не знаю* (Леся Українка); *Сам! Сам заспіваю, сам занедужаю, сам і помру!* (М. Куліш).

Якщо іменник і займенник функціонують одночасно, то підметом виступає логічно наголошена форма. У реченні *Вона була здивована і тиха, озерна гладь* підметом є займенник, а іменник – прикладкою [6, с. 176].

Підмет має спеціалізовані морфологічні засоби вираження, тобто вживання займенника у називному відмінку, тоді як морфологічними варіантами суб'єктної синтаксеми є називний, родовий, орудний, давальний, знахідний відмінки і навіть місцевий відмінок. Виділені займенники є суб'єктом фізичного стану або емоційно-психічного стану людей чи інших істот, предметів, явищ природи, навколишнього середовища. Порівняйте: *Їй стемніло в очах, вона кволо, неначе підбита птаха, махнула руками й опустилася на підлогу* (Ю. Мушкетик); *Прокинулася, бо їй стало холодно; Її [дитину] морозило, у неї піднялася температура* (З газети); *весело, сумно, радісно, соромно, боляче, страшно* тощо: *Мені весело* (М. і С. Дяченки); *Йому не стало страшно, а тільки сумно* (Ю. Мушкетик); *Радісно мені* (І. Драч); *Чогось мені нелегко, Десь мій милий далеко* (Укр. приказки).

Займенникові іменники *хто*, *що* структурують питальні речення займенниково-іменникового типу, у яких висловлено бажання мовця з'ясувати щось для нього неокреслене чи йому невідоме [4, с. 197]: *А хто нам ту інструкцію читав?* (П. Панч); *Що то було?* (З газети).

Своєрідною є позиція підмета у складнопідрядних реченнях, зумовлена предикатом із суб'єктною семантико-синтаксичною валентністю [4, с. 199]: *Щоб загинув той, хто загинув при повній ясності, і щоб жив той, хто жив при повній ясності* (П. Загребельний);

Ніхто, ніщо в ролі підмета вживаються для вираження повного заперечення зв'язку особи, предмета з дією чи ознакою. Характер таких займенників спричинює поєднання присудка із заперечною часткою *не* [6, с. 176]: *Б'ю її, лаю – ніщо не помагає; узяти б убити зразу, коли б тільки гріха не страшно, та суду людського не боязно!* (Панас Мирний); *Ніхто не забутий. На полі ніхто не згорів: Солдатські портрети На вишитих крилах пливуть...* (Б. Олійник).

Особливістю займенника *ніщо* є те, що функцію підмета він може виконувати у формі родового відмінка: *Всіх од мене проганяють, Через тин перекидають, Щоб нічого не росло* (Л. Глібов).

У ролі підмета виступають і неозначені займенники: *Хтось відчинив хатні двері* (О. Довженко). Згідно з традиційним поглядом, неозначені займенники, поєднуючись із прийменниково-іменниковою конструкцією (Prop. + з (із, зі) + Ngen.), утворюють семантично неподільні сполуки, що вживаються як один член речення: *Та й глибина там яка! – сказав хтось з хлопців* (Панас Мирний).

Співвідносні з числівниками займенники, що мають узагальнено-кількісне значення, у реченні можуть бути простим підметом або входити до структури складеного підмета. У функції простого підмета вони вживаються досить рідко і переважно в діалогічному мовленні: *Від другого курсу на зборах виступило троє. – Від третього стільки ж* (З газети). Вказівний займенник *стільки* та питальний *скільки* структурують складений підмет (або головний член односкладного речення), виражаючи абстрактний характер числового значення: *Ах скільки радості, коли ти любиш землю, коли гармонії шукаєш у житті* (П. Тичина) [6, с. 177].

Співвідносні з прикметниками займенники, що мають узагальнено-якісне значення, як підмети можуть уживатися, набуваючи вторинної функції субстантивів. Сюди входять усі присвійні займенники (*мій, твій, наш, ваш, їхній, його, її, свій*), вказівні (*це, те, цей, той, такий*), питально-відносні (*який, котрий, чий*), неозначені (*деякий, декотрий, якийсь, котрийсь, який-небудь, будь-який*), означальні (*всякий, кожний, жодний, інший, весь*) та заперечні (*нічий, ніякий*) [6, с. 177].

Присвійні займенники, крім свого основного значення належності предмета особі, субстантивуючись, можуть мати й відтінки інших значень. Найчастіше такі займенники вживають на позначення родинних понять, людей за спільністю щодо місця роботи, навчання, проживання. Напр.: *Мій так само був на гуральні, як і ваш* (М. Коцюбинський); *– А моя ще до війни кожного ранку грінки на свинячому смальцеві смажила* (Г. Тютюнник); *Велась жорстока боротьба за Харків. Строго його оточували наші* (П. Тичина); *А твій же хто, Ірино?* (М. Зарудний); *Своє – найкраще!* (З газети).

Субстантивовані займенники *це, те, цей, той, такий* як підмети вживаються для того, щоб заступити назване вище (особу, предмет, ціле речення чи низку речень) і поєднати контекст в одне синтаксичне ціле: *Хазяйки журяться, жаліються мужикам своїм, а ті й байдуже: невелике діло курка* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Давно те минуло, як, мала дитина, Сирота в ряднині, я колись блукав, Без свити, без хліба, по тій Україні, Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв* (Т. Шевченко); *Знайшовся такий, що дав волю, дав і землю* (М. Коцюбинський); *В селі хоч і не без добрих людей, та кожний зі своєю напастю змагається, свою біду оплакує; Сей дома був. Лежить собі у садку під грушею, люльку пихає* (Марко Вовчок).

Повторюваний та ампліфікований субстантивований займенник *той*, на думку І.Г. Матвіяса, часто виражає роздільне значення – *один із багатьох, дехто*. Такі конструкції ста-

новлять надфразну єдність та зв'язують ширшу синтаксичну одиницю в одне ціле: *У всякого своя доля і свій шлях широкий: Той мурує, той руйнує, Той неситим оком – За край світа зазирає, Чи нема країни, Щоб загарбать і з собою Взять у домовину. Той тузами обирає Свата в його хаті, А той нишком у куточку Гострить ніж на брата* (Т. Шевченко) [9, с. 117–118].

Складений підмет становлять сполучення вказівних займенників з числівниками: *Ті два незвичайні...* (Т. Шевченко) [9, с. 117].

Досить характерним для всіх стилів мовлення є явище субстантивації займенників, коли вони виконують роль підмета, *всякий, кожний, жодний, інший*, напр.: *Інший знов лежав на лаві* (О. Кобилянська); *Що місяць, то місяць – всякий бачив, але, як зразу показалося, так уже й увесь вечір здавалося, що то золота діжа сходить* (С. Васильченко); *Кожен намагався показати свою силу, вправність, сміливість* (В. Бойченко).

На думку І.В. Дудко, вживання займенників у значенні відповідних іменників зумовлене певними семантичними зрушеннями, які викликані частковою зміною категорійної функції, впливом контексту, особливою синтаксичною позицією, уведенням додаткових конотативних ознак тощо. Наприклад, ад'єктивні неозначені займенники здебільшого зазнають синтаксичного ступеня субстантивації, бо, переміщуючись у типову для іменника формально-синтаксичну позицію, вони не набувають морфологічних змін у нетиповій їм синтаксичній позиції. Наприклад: *Сю мову [англійську] дуже мало хто знає, хоч деякі і збираються зайнятись нею* (Леся Українка) [7, с. 124].

Займенник *сам* указує на виокремлення особи та рідше – на протиставлення дій двох суб'єктів речення: *Для хлопця поклада на призьбі окраєць хліба і пучечок зеленої цибулі, сама пішла з серпом на лан...* (П. Панч); *Сама пішла світ за очі – аби знайти від тебе крихту порятунку* (Л. Костенко); *А лисичка тим часом пригнала бичка в ліс, прив'язала його до дуба, а сама пішла рубати дерево на саночки* (Укр. казки).

Якщо займенник *весь (увесь)* пов'язаний з підметом і виступає між двома однорідними присудками, то він замінює суб'єкт, формально стає підметом у новому реченні і підсумовує низку думок, що виражені в попередніх реченнях: *І хоч від цього ніхто не впав трупом, однак цей постріл нагнав такого жаху у глиницю, що всі закричали й заголосили навзрид* (М. Бажан); *В одному з документів зазначалося, що все пройшло спокійно, а чисельність тих, хто проводжав ученого в останню путь сягала 600 осіб* (З газети).

Сполучаючись зі збірним числівником займенник *увесь* становить з ним єдине синтаксичне ціле, що в реченні виступає в ролі складеного підмета: *І на призьбі під хатою усі троє сіли* (Т. Шевченко); *Усі троє починають сміятися одне з одного, однак найкмітливіший мудрець незабаром здогадується, що в нього теж брудне обличчя* (З газети).

Заперечні займенникові прикметники, як і займенникові іменники у ролі підмета, вимагають заперечної частки для присудка: *Страшно затято зчепилися противники!.. Але годі! Нікотрий не передужає другого* (І. Франко); *Йому ніяка не вгодить* (З газети).

На думку В.М. Ожогана, займенники прислівникового походження теж зазнають субстантивації, це спричиняється модифікаціями реченнєвої структури і позицією займенникового прислівника, в яку він потрапив внаслідок цих модифікацій, напр.: – *Будь-яке видиме «Десь», обране вами за помешкання, завжди віддається на милість безжального захланного «Скрізь» (Всесвіт)* [11, с. 53], вони також можуть виступати в ролі підмета.

Висновки. Отже, у сучасній літературній українській мові функціонування займенників у ролі підмета – дуже поширене явище. Зважаючи на дійсничну функцію самих займенників, у ролі підмета вживаються всі лексико-граматичні розряди, кожен з яких несе певне семантичне навантаження. Перспективою дослідження є їх вивчення зі сторони комплексного підходу як на формально-граматичному рівні, так і на семантико-синтаксичному, враховуючи потенційні транспозиційні можливості займенникових слів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові. Дослідження з синтаксису української мови. Київ, 1958. С. 11–43.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. Київ, 1993. 368 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української. Київ, 1992. 224 с.
4. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксична структура речення. Київ, 1983. 219 с.
5. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ, 1991. 192 с.
6. Дзюман Н.П. Семантико-синтаксична сфера займенника в сучасній українській літературній мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Київ, 2015. 253 с.
7. Дудко І.В. Займенникове вираження категорії означеності/ неозначеності в українській мові. Київ, 2011. 232 с.
8. Іваницька Н.Л. Нариси з синтаксису української мови. Вінниця, 2011. 183 с.
9. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенників в українській мові. Київ, 1962. 131 с.
10. Межов О.Г. Співвідношення семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного членування простого речення з суб'єктними синтаксемами. *Лінгвістичні студії* : збірник наукових праць. Донецьк, 1998. Вип. 4. С. 57–61.
11. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ, 1997. 231 с.
12. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. Київ, 1986. 175 с.

УДК 811.111'27:159.942]:687.55

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-6>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У СУЧАСНОМУ АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ РОЗМОВНОМУ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ВІДЕООГЛЯДІВ КОСМЕТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ)

VERBALISATION OF EMOTIONAL STATES IN MODERN ENGLISH CONVERSATIONAL INTERNET DISCOURSE (BASED ON VIDEO REVIEWS OF COSMETIC PRODUCTS)

Залужна О.О.,

orcid.org/0000-0002-7929-6769

кандидатка філологічних наук, доцентка,

доцентка кафедри англійської філології

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Магльона В.Р.,

orcid.org/0000-0002-7455-8264

магістрантка кафедри англійської філології

Донецького національного університету імені Василя Стуса

Стаття присвячена дослідженню особливостей вербалізації емоційних станів в англійській мові на матеріалі розмовного інтернет-дискурсу, а саме в усному мовленні англійськомовних блогерів-мільйонників – представників США та Великобританії, які розміщують у публічному доступі відео з оглядами сучасної косметичної продукції. Джерелом добору емпіричного матеріалу було вибрано відеохостінгову платформу YouTube через її публічність, доступність, впливовість та широке охоплення цільової аудиторії. Емпіричний корпус дослідження складається з 540 одиниць (849 слововживань), відібраних методом суцільної вибірки (загальна тривалість відео 6 год. 21 хв. 41 с.).

Емоції, як один із вагомих компонентів комунікативної діяльності людини, є невід’ємною частиною повсякденного суспільного життя індивіда. Емотивність визначається як властивість мови виражати емоційні стани за допомогою мовних засобів. Лексичні номінації, які використовуються для позначення емоцій, у сучасній лінгвістичній літературі визначаються як емотивна лексика.

Аналіз емпіричного матеріалу, який враховує розподіл емоційних станів на позитивні та негативні, дозволяє стверджувати, що позитивна оцінка косметичної продукції дещо переважає: виявлено 292 од. (54,1%) на позначення позитивних емоцій та 248 од. (45,9%), які виражають негативні емоційні стани. Серед позитивних емоційних станів виявлено лексеми, які вербалізують «радість», «подив» та «інтерес»; серед негативних – «розчарування», «відразу» та «гнів».

Результати морфологічного аналізу емпіричного корпусу дослідження демонструють, що найпродуктивнішим способом номінації позитивних та негативних емоцій виявився прикметник, значно менш репрезентативним є дієслівний та іменниковий способи, найменш продуктивним – прислівник; важливе місце у вербалізації емоцій посідають вигуки як експресивно-апелятивні мовні засоби.

Ключові слова: семантика, лексема, емоційний стан, емотивна лексика, розмовний дискурс, інтернет-дискурс, комунікація.

The article is devoted to the study of emotional states verbalization in the English language, based on the conversational Internet discourse, represented by the spoken speech of the English-speaking vloggers with millions of subscribers and billions of views on their YouTube channels, i.e. James Charles, Jeffree Star, Safiya Nygaard, Bretman Rock. The personalities, whose videos were chosen for analysis, are representatives of the US and the UK linguocultures who upload their videos granting public access and create their content reviewing modern brands of cosmetics. YouTube was selected as the source of empirical material as it is an open-access video hosting platform which is highly relevant for modern society attracting billions of viewers. The research empirical database is constituted by 540 lexical units (849 word uses) which were selected by continuous sampling (the overall duration of the videos analyzed is 6 hours 21 minutes 41 seconds).

Emotions as a crucial component of the human communicative activities are an indispensable element of their everyday social life. Emotiveness is defined as the ability of the language to express emotional states with the help of various language means. Lexical nominations which are involved into verbalization of emotions are termed as emotive vocabulary.

The analysis of the empirical database which grounds on the division of emotional states into positive and negative allows to claim that positive emotions prevail, as they are represented by 292 units (54.1%) against 248 units (45.9%) reflecting negative emotional states. Among the group of positive emotions, the following were singled out: 'happiness', 'surprise', 'interest'; negative emotional states are represented by 'disappointment', 'disgust', 'anger'.

The results of the database morphological analysis demonstrate that the most productive way of representing both positive and negative emotional states is with the help of the adjective. The verb and the noun are used for verbalization of emotions significantly less frequently, whereas the adverb is used the least. In addition, an important role in verbalization of emotions is played by the interjection.

Key words: semantics, lexeme, emotional state, emotive vocabulary, conversational discourse, Internet discourse, communication.

Постановка проблеми. Емоції посідають одне з центральних місць у житті людини. Завдяки емоціям людина здатна регулювати процеси сприйняття та осмислення дійсності, що і зумовлює формування усвідомлення людиною навколишнього середовища. Людина може розрізняти емоції, виражені словами певної мови, тільки тому, що емоції є певною формою сприйняття світу [14]. Крім того, емоції є надважливим аспектом соціального життя кожної людини, адже емоції не тільки визначають характер та темперамент індивіда, але є ключовим складником успішного комунікативного процесу [17]. Оскільки людина виражає емоції не лише невербальним (жести, міміка тощо), але й вербальним шляхом, вони є універсальним інструментом реакції на навколишні подразники з-поміж іншого за допомогою різноманітних мовних засобів [1, с. 64–72; 10; 18].

Різноманітні питання виникнення, класифікації, форм та засобів вираження емоційних станів неодноразово опинялись у фокусі уваги дослідників численних наукових шкіл та напрямів, серед яких – дослідження в галузі філософії [11], психології [12; 13; 15], теорії комунікації [9], політичних наук [16] тощо.

Філологічна думка також не оминула своєю увагою мовленнєві засоби вираження емоцій у різних мовах світу. Серед піонерів студіювання емоцій слід звернути увагу на роботу А. Вежбицької [20], яка зробила доволі вдалу спробу інвентаризувати, категоризувати та класифікувати мовні засоби вираження емоційних станів.

У сучасному суспільстві ефективна вербалізація емоційних станів є запорукою побудови та підтримки міцних соціальних контактів. Вербальні засоби вираження емоцій набувають усе більшої різноманітності, що знаходить своє вираження у щоденній комунікації, у тому числі у медіапросторі як одному з провідних джерел обміном інформації. Все більшої популярності набувають відео (на платформі YouTube зокрема), які творці медіаконтенту ґрунтують на вираженні своїх емоційних станів, серед яких найбільш популярними є огляди на різноманітну продукцію широкого вжитку: продукти харчування, одяг, косметику, товари для дому тощо [3].

Значна частина сучасного соціального життя людини проходить у мережі Інтернет. Зростання популярності медіа революціонізувало шляхи спілкування та обміну інформацією як між індивідами, так і у суспільстві загалом. Незважаючи на те, що соціальні мережі пронизують майже всі аспекти існування сучасного суспільства, лише відносно нещодавно з'являються дослідження того, яке місце вони посідають у сучасному житті [3; 21].

На сьогодні одним із найбільш популярних та багатшарових явищ Інтернет-комунікації є відеоблог, що визначає доцільність його використання як джерела емпіричного матеріалу для аналізу сучасного розмовного дискурсу. Характерними особливостями відеоблогу як форми Інтернет-комунікації є такі чинники та ознаки, як: медійний простір, в якому реалізується комунікативний процес; суб'єкт (блогер) та об'єкт (глядач) комунікативного процесу; об'єкт огляду (косметична продукція); процес тестування та надання відгуку [3, с. 67].

Отже, актуальність пропонованої наукової розвідки передусім зумовлена нагальною потребою студіювання специфіки мовних засобів вираження емоційних станів у сучасному медіа-просторі, який є легкодоступним джерелом дослідження розмовного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоції є важливим компонентом комунікативної діяльності людини [11]. За допомогою них формується світогляд, будуються відносини, саме емоції мають безпосередній вплив на поведінку людини у суспільстві. Емоції допомагають людині діяти, уникати небезпеки, приймати рішення, розуміти інших.

Мовна картина світу наскрізь пронизана емоціями. Вони відображаються в поняттях та значеннях слів, спостерігаються в різних словесних та текстових проявах. Проте лінгвістичне вивчення емоцій та емотивного складника мови неможливе без опертя на здобутки інших наук [7].

Насамперед емоція як явище людської психіки, звичайно ж, виступає предметом дослідження психології [12; 13; 14; 15]. Із психологічної точки зору емоції людини можна трактувати як переживання, настрій, специфічні відчуття, афекти та почуття. Їхньою особливістю є те, що емоції безпосередньо виражають відношення між мотивами та їхньою реалізацією, яка пов'язана з цими мотивами діяльності [15].

К. Ізард пропонує власну концепцію природи походження емоцій. Він вважає, що ключову роль у появі емоцій зіграли стимуляційні фактори, які були зумовлені необхідністю забезпечення зв'язку матері та дитини. Така міжособистісна комунікація сприяла виникненню емоційних станів, які потребували відповідних засобів комунікації [12, с. 128].

Розмежування термінів «емотивність» та «емоційність» є ще одним прикладом дослідницької лакуни, яка потребує окремого студіювання [4]. З одного боку, не викликає сумнівів, що мовні засоби вираження емоційних станів є об'єктом дослідження лінгвістики; з іншого боку, неможливо заперечувати, що провадження подібних наукових розвідок неможливе без занурення в царину психології. Усвідомлюючи інтердисциплінарний характер вивчення емоційних станів людини, термін «емоційність» використовується в галузі психології, «емотивність» – у галузі мовознавчих студій [14].

І.М. Літвінчук трактує емотивність як «результат інтелектуальної інтерпретації емоційності, що транслюється в мові й мовленні» [5]. М.В. Гамзюк своєю чергою розуміє під емотивністю мовне вираження емоцій [2]. О.О. Селіванова розглядає емотивність не лише як «складник конотативного компонента у семантичній структурі слова мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного», а й як текстову категорію, яка підпорядкована інформативності або модальності [7].

Сучасна наукова думка виокремлює від 2 до 10 різновидів базових емоцій, серед яких найпопулярнішою можна вважати класифікацію К. Ізарда. Спираючись на свої дослідження в галузі психології, науковець виокремлює 10 базових позитивних та негативних емоцій: радість (позитивна емоція; пов'язана з можливістю повного задоволення актуальної потреби); інтерес (позитивна емоція; упорядкування навичок та умінь, заохочення до навчання та праці); подив (емоційна реакція, яка не має певного позитивного чи негативного забарвлення; реакція на раптові обставини); страждання (негативна емоція; пов'язана з отриманою інформацією про неможливість задоволення потреби); гнів (негативна емоція; викликана раптовим виникненням серйозної перешкоди на шляху до задоволення важливої потреби); відраза (негативна емоція; реакція на об'єкт, зіткнення з яким заперечує моральні установки суб'єкта); зневага (негативна емоція; розбіжність у певних моральних устоях); страх (негативна емоція; з'являється у разі перебування суб'єкта в реальній чи уявній небезпеці); сором (негативна емоція; виражається в приниженні, висміюванні принципів та поглядів, неприпустимій поведінці у суспільстві); збентеження (негативна емоційна реакція; пов'язана з передчуттям поганого, неприємними новинами) [12].

Є два способи вираження емоцій: вербальний (за допомогою мовних знаків) і невербальний (міміка, жести тощо) [1, с. 64; 9]. Варто зазначити, що невербальний спосіб домінує над

вербальним, оскільки емоція є короткотривалим почуттям і людина може відчувати труднощі, намагаючись підібрати влучні мовні засоби її вираження [17].

У колі вербальних засобів вираження емоційних станів В.А. Чабаненко пропонує виділяти три групи мовних одиниць на позначення емоційних станів: лексеми, які називають або характеризують людські емоції; мовні одиниці, які безпосередньо виражають емоції (вигуки); мовні одиниці, які безпосередньо виражають емоційне ставлення мовця до оточуючих предметів та явищ [8].

Метою дослідження є аналіз особливостей вербалізації емоційних станів в англійській мові на матеріалі розмовного інтернет-дискурсу.

Об'єктом цієї наукової розвідки виступає емотивна лексика в англійській мові, яка реалізується у сучасному усному англійськомовному інтернет-дискурсі.

Предметом студіювання виступає специфіка морфологічного складу мовних засобів вираження емоційних станів англійськомовними блогерами США та Великобританії.

Матеріал дослідження складається з 540 одиниць (849 слововживань), відібраних методом суцільної вибірки з відеооглядів косметичної продукції, розміщених на платформі YouTube (загальна тривалість відео 6 год. 21 хв. 41 с.). Джерелом добору емпіричного матеріалу було вибрано відеохостінгову платформу YouTube через її публічність, доступність, впливовість та широке охоплення цільової аудиторії. Блогерами, відео яких послуговували джерелами матеріалу, стали медіаособи з мільйонами підписників та мільярдами переглядів їхніх відео, що з-поміж іншого демонструє їхню впливовість та релевантність для сучасної англійськомовної лінгвокультури: James Charles (23,9 млн підписників; 4,1 млрд. переглядів відео на YouTube каналі), Jeffree Star (15,8 млн підписників; 2,6 млрд. переглядів), Safiya Nygaard (9,86 млн підписників, 1,8 млрд. переглядів), Bretman Rock (8,85 млн підписників; 565 млн. переглядів) (дані станом на 29 вересня 2023 р.).

Виклад основного матеріалу. Ця наукова розвідка передусім базується на розподілі емоційних станів на позитивні (радість, інтерес, подив тощо) та негативні (гнів, розчарування, відраза тощо).

Ґрунтуючись на розподілі емоцій на позитивні та негативні, кількісний аналіз емпіричного корпусу дослідження дозволяє стратифікувати одиниці дослідження таким чином: 292 (54,1%) позитивно маркованих емотивів («радість» – 199 од., 36,8%; «подив» – 54 од., 10%; «інтерес» – 39 од., 7,2%) та 248 (45,9%) негативно маркованих («розчарування» – 93 од., 17,3%; «відраза» – 80 од., 14,8%; «гнів» – 75 од., 13,9%).

Аналіз морфологічного складу емпіричної бази дослідження дає можливість виокремити прикметниковий, дієслівний, іменниковий та прислівниковий способи вираження емоційних станів; крім того, важливу роль у вербалізації емоційних станів відіграють вигуки.

Прикметниковий спосіб (363 од., 67,03%) номінації групи емоцій може бути проілюстрований такими емотивами:

– позитивні емоції: *favourite* 'улюблений', *confident* 'впевнений', *radiant* 'блискучий', *happy* 'щасливий', *flattering* 'услесливий', *flawless* 'бездоганний', *fantastic* 'фантастичний', *iconic* 'унікальний', *voluminous* 'рясний', *nice* 'приємний', *pretty* 'вродливий, гарний', *trendy* 'модний', *refreshing* 'новітній, освіжаючий', *powerful* 'міцний, яскравий', *priceless* 'безцінний', *beaming* 'сяючий, утішливий', *delightful* 'приємний', *brilliant* 'прекрасний', *calming* 'заспокійливий', *vibrant* 'яскравий, тріпотливий', *charming* 'привабливий, гарний', *ecstatic* 'в захваті', *boujee* 'дорогий, розкішний', *affordable* 'дешевий, доступний', *settle* 'спокійний, стриманий', *superior* 'домінуючий, превалюючий', *angelic* 'приємний, ангельський', *fancy* 'модний, екстравагантний', *glowing* 'сяючий';

– негативні емоції: *stained* 'заплямований', *upsetting* 'той, що засмучує', *detering* 'перешкоджаючий', *disappointed* 'розчарований', *stagnant* 'байдужий, недоумкуватий', *uncreative* 'нетворчий', *lackluster* 'тьмянний, без блиску', *overpriced* 'із завищеною ціною', *lame* 'невда-

лий', *boring* 'нудний', *ridiculous* 'безглуздий, абсурдний', *insecure* 'невпевнений, ненадійний', *disgusting* 'гидкий', *nasty* 'мерзенний, противний', *nauseating* 'нудотний', *unpleasant* 'неприємний', *despicable* 'той, що викликає презирство', *tedious* 'неприємний', *creepy* 'моторошний', *overwhelming* 'той, що пригнічує', *stiff* 'жорсткий', *horrifying* 'шокуючий, жакхливий', *annoying* 'надокучливий', *evil* 'лихий', *cancelled* 'скасований, забутий', *rough* 'грубий'.

Дієслівний спосіб (61 од., 11,3%) номінації емоційних станів реалізований у таких лексичних одиницях, як наприклад:

– позитивні емоції: *to inspire* 'надихати', *to love* 'любити', *to like* 'віддавати перевагу, симпатизувати', *to vibe* 'ладити (з кимось)', *to appreciate* 'цінувати', *to enjoy* 'насолюджуватися', *to satisfy* 'задовольняти', *to respect* 'поважати', *to support* 'підтримувати', *to pop* 'виділятися';

– негативні емоції: *to offend* 'ображати', *to suck* 'ганьбитися', *to cry* 'плакати', *to hate* 'ненавидіти', *to yell* 'кричати (на когось)', *to bother* 'турбувати', *to degrade* 'принижувати, знецінювати', *to regret* 'жаліти (про щось)', *to harass* 'непокоїти', *to dread* 'боятися'.

Іменниковий спосіб (31 од., 5,7%) вербалізації емоційних станів в емпіричному корпусі дослідження знаходить своє вираження в таких емотивах:

– позитивні емоції: *fun* 'веселощі, радість', *luxury* 'розкіш', *desire* 'бажання, потяг', *winner* 'переможець', *model* 'зразок, модель', *love* 'кохання, любов';

– негативні емоції: *struggle* 'сутичка, проблема', *brick* 'цеглина', *dud* 'підробка, невдаха', *miss* 'промах', *fiasco* 'фіаско', *flop* 'провал'.

Прикладами **прислівникового** способу (9 од., 1,67%) лексичної номінації групи емоційних станів можуть слугувати одиниці, наведені нижче:

– позитивні емоції: *hopefully* 'з надією', *carefully* 'обережно', *honestly* 'чесно', *decently* 'пристойно, люб'язно', *perfectly* 'ідеально, чудово', *wisely* 'мудро';

– негативні емоції: *unfortunately* 'на жаль', *sadly* 'сумно', *wrinkly* 'зморшкувато', *badly* 'погано', *annoyingly* 'надокучливо', *alarmingly* 'тривожно', *harmfully* 'шкідливо'.

Ключове місце у відтворенні лексичних номінацій емоційних станів також відіграє **вигук** (77 од., 14,3%) як експресивно-апелятивний мовний засіб. Вигук – це частина мови, яка перебуває поза поділом слів на повнозначні та службові, посідає особливе місце у системі частин мови, а в мовленні є еквівалентом цілісного висловлювання. Вони безпосередньо виражають емоції, не називаючи їх [6]. Наприклад:

– позитивні емоції: *Ta-da!* 'Та-да!', *Yes!* 'Так!', *Cheers!* 'Ура!';

– негативні емоції: *Damn!* 'Чорт забирай!', *Ew!* 'Фу!', *Uh-uh!* 'Ні!'.

Висновки. Емоції – один із найважливіших компонентів комунікативної діяльності людини, адже за допомогою них формується світогляд, будуються міжособистісні стосунки, саме емоції мають безпосередній вплив на поведінку людини у суспільстві. Емотивність – це властивість мови виражати емоційні стани за допомогою мовних засобів. Лексичні номінації, які використовуються для позначення емоцій у сучасній лінгвістичній літературі, визначають як емотивну лексику.

Кількісний аналіз емпіричного корпусу дослідження, який враховує розподіл емоційних станів на позитивні та негативні, дозволяє зробити висновок, що в оглядах косметичної продукції англійськомовними блогерами США та Великобританії позитивна оцінка косметичної продукції дещо переважає: виявлено 292 (54,1%) емотивів на позначення позитивних емоцій («радість» – 199 од., 36,8%; «подив» – 54 од., 10%; «інтерес» – 39 од., 7,2%) та 248 од., які відбивають негативні емоційні стани («розчарування» – 93 од., 17,3%; «відраза» – 80 од., 14,8%; «гнів» – 75 од., 13,9%).

Результати проведеного аналізу демонструють, що найпродуктивнішим способом лексичної номінації позитивних та негативних емоцій виявився прикметник – 362 од., 67,03% від загальної кількості емпіричного корпусу дослідження. Значно менш репрезентативним є дієслівний (61 од., 11,3%) та іменниковий способи (31 од., 5,7%). Найменш продуктивним

прислівник – 9 од., 1,67% від загальної кількості матеріалу дослідження. Важливе місце у вербалізації емоцій посідають вигуки, які становлять 77 емотивів (14,3%) від загальної кількості одиниць дослідження.

Отримані в ході дослідження результати є перспективними для подальших студювань емотивної лексики на більш репрезентативному емпіричному матеріалі, у зіставному аспекті зокрема, що у подальшому з-поміж іншого може дозволити вибудувати парадигму засобів вербалізації емоційних станів у мовах світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Гамзюк М.В. Емотивний компонент значення в процесі створення фразеологічних одиниць: на матеріалі німецької мови : монографія. Київ: Видавничий центр КДЛУ, 2000. 256 с.
3. Залужна О.О., Головенько В.В. Особливості генези та функціонування синестетичної метафори в оглядах українських страв та продуктів харчування (на матеріалі YouTube відео англійськомовних блогерів). *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : збірник наукових праць. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса*, 2019. Вип. 38. С. 62–73. DOI: <http://dx.doi.org/10.31558/2075-2970.2019.38.6>.
4. Кузенко Г.М. Мовні засоби вираження емотивності. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2000. Т. 18. С. 76–83.
5. Літвінчук І.М. Прагматика емотивного тексту (психосемантичне експериментальне дослідження : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2000. 17 с.
6. Малярчук О.В. Прагматичні особливості англійських вигуків як засобів реалізації емоцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. 2014. Вип. 9. С. 96–100.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
8. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗНУ, 2002. 351 с.
9. Ekman P. *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. New York : Holt Paperbacks, 2007. 320 p.
10. Foolen A. The Relevance of Emotion for Language and Linguistics. *Moving Ourselves, Moving Others*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2012. P. 347–368. DOI: 10.1075/ceb.6.13foo.
11. Gross J.J., Thompson R.A. Emotion Regulation: Conceptual Foundations. *Handbook of Emotion Regulation*. New York : Guilford Press, 2007. P. 3–24.
12. Izard C. E. *Human Emotions*. New York : Springer New York, 1977. 496 p. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-2209-0>.
13. Izard C.E. *The Psychology of Emotions*. New York : Springer New York, 1991. 472 p.
14. Kövecses Z. Emotion Concepts: Social Constructionism and Cognitive Linguistics. *The Verbal Communication of Emotions: Interdisciplinary Perspectives*. Routledge, 2002. P. 109–124.
15. Lazarus R.S. Emotion and Adaptation : *Handbook of Personality Theory and Research*. Oxford : Oxford University Press, 1991. P. 609–637. DOI: 10.2307/2075902.
16. Lutz C.A., Abu-Lughod L. *Language and the Politics of Emotion*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 217 p. DOI: <https://doi.org/10.1525/jlin.1991.1.1.115>.
17. Niemeier S., René D. (eds.) *The Language of Emotions: Conceptualization, Expression and Theoretical Foundation*. Amsterdam : John Benjamins. 1997. 337 p. DOI: <https://doi.org/10.1075/z.85>.
18. Panasenko N. Linguistic Markers of Emotional Concept *LOVE* in Literary Texts. *US-China Foreign Language*. 10(4). 2012. P. 1067–1084.
19. Reilly J., Seibert L. *Language and Emotion : Handbook of Affective Sciences*. Oxford : Oxford University Press, 2003. P. 535–559.
20. Wierzbicka A. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals (Studies in Emotion and Social Interaction)*. Cambridge : Cambridge University Press, 1999. 349 p. DOI: 10.1017/S09780511521256.
21. Zaluzhna Olha. YouTube Videos as a Source of Empirical Material for the Linguistic Research. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (17 січня 2020 р.)* / Ред. колегія: М.Я. Оленяк (відп. ред.), О.В. Білецька, О.О. Залужна, Д.Є. Ігнатенко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. С. 16–19.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-7>

«ДЕКОМУНІЗОВАНІ» КОНЦЕПТИ-ТОПОНІМИ В МОВНІЙ СВІДОМОСТІ ЖИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКИХ МІСТ

“DECOMMUNIZED” CONCEPTS-TOPONYMS IN THE LINGUISTIC CONSCIOUSNESS OF THE RESIDENTS OF UKRAINIAN CITIES

Кирилюк О.Л.,

orcid.org/0000-0002-9764-8756

Scopus Author ID: 57223119891

ResearcherID: HOF-6182-2023

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української філології та журналістики

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Плохотніченко Д.,

orcid.org/0009-0001-3720-7238

магістрантка факультету української філології, іноземних мов та соціальних комунікацій

Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка

Метою дослідження є визначення мовного сприйняття жителями перейменованих українських міст важливих суспільних процесів в Україні, пов'язаних із переосмисленням радянського минулого, а саме декомунізації, зокрема на рівні зміни географічних назв. Використано метод вільного асоціативного експерименту, за допомогою якого вдалося встановити реакції жителів перейменованих міст України на три слова-стимули: 1) термін *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ*; 2) топоніми *КРОПИВНИЦЬКИЙ* і *ГОРИШНІ ПЛАВНІ*, що стали новими назвами українських міст, перейменованих у 2016 році (у межах декомунізаційних процесів). Дослідження проведено в три етапи. На першому етапі дослідження проведено опитування респондентів (556) та отримано рефлексми в кількості 1112 одиниць. На другому етапі рефлексми (асоціати) згруповано відповідно до типів вербальних моделей, якими реципієнти реагують на слово-стимул. На третьому етапі визначено структурні та семантичні особливості рефлексем у межах вербальних моделей. Результати проведеного дослідження засвідчили, що жителі перейменованих міст реагують на слово-стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* за допомогою 5 вербальних моделей: *ВМ1. Одне слово-асоціат*; *ВМ2. Сполуки*; *ВМ3. Питання*; *ВМ4. Цитування і сталі вирази*; *ВМ5. Каламбуризація слова-стимулу*. Семантичні показники дають підстави розподілити рефлексми за дев'ятьма групами, найбільшу з яких становлять слова із семами 'оновлення', 'переосмислення', 'зміни'. На слова-стимули *КРОПИВНИЦЬКИЙ* та *ГОРИШНІ ПЛАВНІ* респонденти реагують за допомогою 4 вербальних моделей, а серед асоціатів переважають реакції з позитивною семантикою або виявом згоди з новою назвою міста. У висновках доведено, що респонденти загалом позитивно ставляться до декомунізаційних процесів в Україні. Так само переважно позитивно сприймають назву міста *Кропивницький*. Однак аналіз семантичних особливостей рефлексем засвідчує незначну перевагу позитивного сприйняття нового топоніма *Горішні Плавні*.

Ключові слова: рефлексма, концепт, слово-асоціат, слово-стимул, вербальна модель, асоціативний експеримент.

The purpose of the study is to determine the linguistic perception of the residents of the renamed Ukrainian cities of important social processes in Ukraine related to the rethinking of the Soviet past, namely decommunization, in particular at the level of changing geographical names. The method of free associative experiment, by means of which it was possible to establish the reactions of the residents of the renamed Ukrainian cities to three words-stimuli: 1) the term *DECOMMUNIZATION*; 2) toponyms *КРОПИВНИЦЬКИЙ* (*KROPYVNYTSKYI*) and *ГОРИШНІ ПЛАВНІ* (*HORISHNI PLAVNI*), which became the new names of Ukrainian cities, renamed in 2016 (within the decommunization process). The study was conducted in three stages. At the first stage of the study, respondents were surveyed (556) and reflexemes in the amount of 1112 units were received. At the second stage, reflexemes (associates) were grouped according to the types of verbal patterns by which recipients respond to the

word-stimulus. At the third stage, the structural and semantic peculiarities of reflexemes within verbal models were determined. The results of the study show that residents of the renamed cities respond to the word-stimulus *DECOMMUNIZATION* using 5 verbal models: *VM1. One word-associate; VM2. Compounds; VM3. Question; VM4. Citation and set expressions; VM5. Punning of the word-stimulus.* Semantic indicators give grounds to divide reflexemes into nine groups, the largest of which are words with the semes 'renewal', 'rethinking', 'change'. Respondents react to the word-stimulus *КРОПИВНИЦЬКИЙ (KROPYVNYTSKYI)* and *ГОРІШНІ ПЛАВНІ (HORISHNY PLAVNI)* with the help of 4 verbal models, and reactions with positive semantics or expression of agreement with the new name of the city prevail among the associates. It is proved that the respondents are generally positive about decommunization processes in Ukraine. The name of the city Kropyvnytskyi is also mostly positively perceived. However, the analysis of the semantic features of reflexemes shows a slight advantage of the positive perception of the new toponym Horishni Plavni.

Key words: reflexeme, concept, word-associate, word-stimulus, verbal model, associative experiment.

Постановка проблеми. Психолінгвістичні дослідження дають можливість виявити стан ментального сприйняття мовцями тих чи тих актуальних, важливих суспільних процесів. Зокрема, з'ясувати цивілізаційний вимір соціуму в межах боротьби ідентичностей – радянської та української. Суспільний дискурс представлений у тому числі дискусією між мовцями з прихильним та негативним ставленням до комуністичного минулого. Зважаючи на проведення на законодавчому рівні [4] процесу декомунізації та враховуючи його значний суспільний резонанс у контексті повномасштабної збройної агресії Росії проти України, видається важливим дослідження сприйняття суспільством декомунізаційних процесів в Україні на рівні ментального лексикону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виявлення реакцій мовців на концепти, що віддзеркалюють важливі суспільні процеси, і як результат – вплив таких процесів на мовну свідомість, є особливо актуальним для мовознавчих досліджень останнього десятиліття. Спектр тем психолінгвістичних праць останніх років досить широкий: виявлення впливу нових комунікативних технологій на мовну свідомість в освітньому середовищі [2]; індивідуальні моделі ментального лексикону студентів як результату реакцій на стимул *УКРАЇНА* представлено у статті [3]; визначення особливостей глибини словникового запасу носіїв другої мови [8; 9]; особливості концептуальної метафори в різних дискурсах, у тому числі політичному [11; 13]; дослідження асоціативних мереж дитячих реакцій на іменники-стимули [12]; асоціативний експеримент у дослідженнях фреймової структури концептів [1; 5]; вивчення моделей авторської ідентичності у дискурсі загрозливої комунікації [10] тощо.

Вважаємо, що серед напрямів психолінгвістичних досліджень своє важливе місце посяде також виявлення та аналіз вербальних реакцій реципієнтів на поняття, пов'язані з декомунізаційними процесами, і на зміну географічних назв зокрема.

Метою дослідження є визначення мовного сприйняття жителями перейменованих міст важливих суспільних процесів в Україні, пов'язаних із переосмисленням радянського минулого, а саме процесу декомунізації, зокрема на рівні зміни географічних назв. **Завдання:** а) виявити реакції респондентів на стимули *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ, КРОПИВНИЦЬКИЙ, ГОРІШНІ ПЛАВНІ*; б) визначити вербальні моделі реакцій реципієнтів на слова-стимули; в) з'ясувати структурні, морфологічні та семантичні особливості отриманих рефлексем.

Методи та методика дослідження. В основі дослідження лежить *метод вільного асоціативного експерименту*, а респондентами стали жителі українських міст Кропивницький та Горішні Плавні, перейменованих у результаті декомунізаційних процесів, визначених законодавством України [4].

Матеріалом дослідження стали реакції респондентів на три слова-стимули: 1) *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ*; 2) топоніми *КРОПИВНИЦЬКИЙ* і *ГОРІШНІ ПЛАВНІ*, що стали новими назвами міст, перейменованих у 2016 році (у межах декомунізаційних процесів). Нами вибрано саме ці два топоніми, оскільки перейменувальна кампанія в цих містах отримала потужну суспільну

реакцію та супроводжувалася протестними заходами; тоді як перейменування інших міст не викликало такого суспільного резонансу.

Дослідження проведено в три етапи. На першому етапі дослідження проведено опитування респондентів та отримано рефлексми в кількості 1112 одиниць. На другому етапі рефлексми (асоціати) згруповано відповідно до типів вербальних моделей, якими реципієнти реагують на слово-стимул (одне слово-асоціат, сполука слів тощо). На третьому етапі визначено структурні та семантичні особливості рефлексем у межах вербальних моделей.

Використовувану схему експерименту можна описати так: «S → ■ → R, де S – стимул, а R – реакція, а між ними зв'язок через «чорну скриню», яка символізує те, що недосяжне прямому спостереженню й матеріалізується словом» [3, с. 49].

Вибірка. У процесі дослідження опитано 556 респондентів: 324 з Кропивницького (колишній Кіровоград) та 232 з Горішніх Плавнів (колишній Комсомольськ) віком від 18 до 69 років. Вибрано для опитування рівну кількість чоловіків і жінок (по 278), а також рівну кількість осіб у двох категоріях: 1) від 18 до 38 років; 2) від 39 до 69 (по 278). Такий підхід дає можливість отримати збалансоване уявлення про загальну суспільну реакцію, оскільки враховує показники і тих, хто був підданий впливу радянської ідеології на освітньому рівні, і тих, на кого цей вплив був здійснений меншою мірою. Розподіл реакцій відповідно до гендерних чи вікових показників не здійснювався.

Респондентам було запропоновано дати відповідь на два питання: 1) «назвіть одну свою реакцію на поняття «ДЕКОМУНІЗАЦІЯ»; 2) «назвіть одну свою реакцію на назву міста КРОПИВНИЦЬКИЙ (для жителів Кропивницького) / ГОРІШНІ ПЛАВНІ (для жителів Горішніх Плавнів)». Оскільки методика вільного експерименту передбачає тільки одну реакцію на слово-стимул, то кількість опрацьованих реакцій збігається і з кількістю респондентів – 556 реакцій на слово ДЕКОМУНІЗАЦІЯ, 324 реакції на топонім КРОПИВНИЦЬКИЙ, 232 реакції на топонім ГОРІШНІ ПЛАВНІ (усього 1112). Проведене опитування мало індивідуальний характер, тобто питання було поставлене реципієнту один на один, а не в групі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу потрібно визначити репрезентацію терміна «декомунізація» в лексикографічних працях. У виданні УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія) подано таке визначення: «процес усунення із суспільного, політичного й правового життя залишків комуністичної ідеології, за зразком денацифікації¹» [7]. У двадцятитомному «Словнику української мови» зафіксовано такі дефініції: «декомунізація – дія за знач. декомунізувати; декомунізувати – усунути із суспільного, політичного й правового життя залишки комуністичної ідеології» [6]. На офіційному сайті Українського інституту національної пам'яті, який втілював процес декомунізації в Україні, фіксуємо таке трактування декомунізаційної реформи: «очищення публічного простору від тоталітарної символіки, відхід від радянського минулого, його переосмислення» (uinp.gov.ua). Перейменовувальні процеси в рамках декомунізації покликані трансформувати концептуальну картину світу суспільства, оновити його ментальний лексикон, замінивши комуністичні назви на українські. Відповідно до закону відбувається заміна назв населених пунктів, у яких використані імена або псевдоніми осіб, які обіймали керівні посади в комуністичній партії, а також назви, пов'язані з діяльністю комуністичної партії [4].

Вербальні моделі реакцій на стимул ДЕКОМУНІЗАЦІЯ

Усього зафіксовано 556 відповідей респондентів на слово-стимул, серед яких виявлено 221 різну реакцію. Визначено 5 вербальних моделей, якими реципієнти реагують на стимул ДЕКОМУНІЗАЦІЯ (таблиця 1 та рисунок 1).

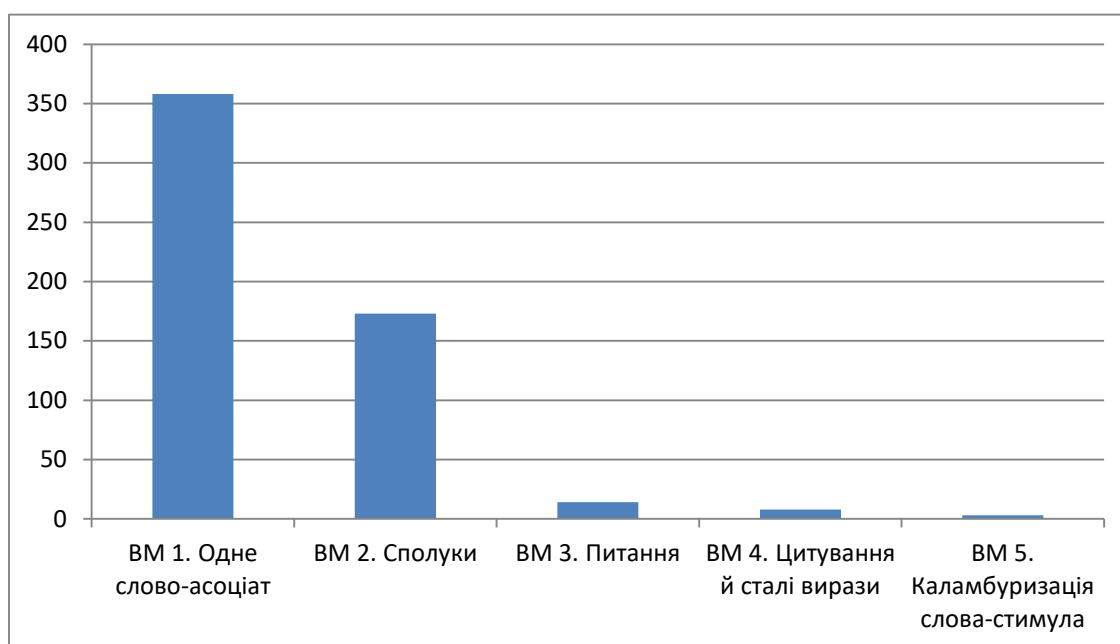
ВМ 1. Одне слово-асоціат. Усього зафіксовано 88 різних реакцій серед 379 реципієнтів, які дали відповідь одним словом, оскільки багато асоціатів збігаються. У межах групи мешканців

¹ Денацифікація – система заходів, спрямованих на звільнення економіки, політики, культури і т. ін. Німеччини та Австрії від впливу та наслідків націонал-соціалізму після Другої світової війни [6].

Таблиця 1

Вербальні моделі реакцій на стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ*

	Вербальні моделі	Загальна кількість	Жителі Кропивницького	Жителі Горішніх Плавнів
ВМ 1	Одне слово-асоціат	88 рефлексем (358 відповідей) (64% від загальної кількості)	49 (206)	39 (152)
ВМ 2	Сполуки	110 (173–31%)	58 (96)	52 (77)
ВМ 3	Питання	13 (14–2,5%)	7 (8)	6 (6)
ВМ 4	Цитування й сталі вирази	7 (8–1,4%)	3 (3)	4 (5)
ВМ 5	Каламбуризація слова-стимула	3 (3–0,5%)	3(3)	–
	Усього	221 (556)	119 (324)	86 (232)

Рис. 1. Вербальні моделі (ВМ) реакцій на стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ*

двох міст відповіді розподілилися так: 49 (206) у жителів Кропивницького, 39 (152) жителів Горішніх Плавнів. Ця вербальна модель є найпродуктивнішою. Найбільшу групу становлять іменникові реакції – 64 різні асоціати (259 відповідей). Відповідно до семантичного наповнення найпродуктивнішу групу серед однослівних реакцій формують асоціати із семами ‘оновлення’, ‘зміни’ – 24 (140). Другу групу – рефлексими, що засвідчують позитивне сприйняття процесу декомунізації або вияв згоди з його впровадженням – 29 реакцій (117 відповідей). Порівняно невеликі групи репрезентують рефлексими, що: а) трактують декомунізаційний процес як негативне явище – 8 (22); б) засвідчують байдуже ставлення до нього – 5 (20). Докладно реакції респондентів у межах ВМ 1 представлено в таблиці 2.

ВМ 2. Сполуки. Група репрезентована рефлексимами в кількості 110 одиниць (173 відповіді). У межах групи виокремлено 8 мікрогруп відповідно до семантичних особливостей рефлексем. Найбільш продуктивну групу формують асоціати із семами ‘відновлення’, ‘переосмислення’, ‘зміни’ – 39 (68). Деяко меншу активність виявляють рефлексими, що засвідчують позитивну або негативну оцінку процесу декомунізації – 31 (39) і 30 (41) відповідно. Докладно реакції в межах ВМ2 подано в таблиці 3.

Таблиця 2

ВМ 1. Одне слово-асоціат

	ВМ 1	Реакції	К-ть реакцій/ к-ть відповідей
1	Іменник		64 (259)
	Слова із семами 'оновлення', 'зміни'	Очищення – 21, відновлення (оновлення) – 18, відродження – 11, перейменування – 9, перезавантаження – 9, зміни – 8, звільнення – 8, пробудження – 7, переосмислення – 7, повернення – 6, антирадянщина – 6, дерусифікація – 5, деокупація – 4, оздоровлення – 4, антипропаганда – 4, деколонізація – 3, ленінбувай – 3, відряднящення – 1, відмосковщення – 1, детоксикація – 1, демілітаризація – 1, прополка – 1, секуляризація – 1, гігієна – 1	24 (140)
	Слова на позначення позитивних якостей процесу	справедливість/правда – 9, свобода – 8, перемога – 8, воля – 6, демократизація – 6, боротьба – 6, правда – 5, прогрес – 5, незалежність – 4, надія – 3, розвиток – 3, цивілізація – 3, впевненість – 1, естетика – 1, прорив – 1, розум – 1, стрій – 1, автентичність – 1, радість – 1, рідне – 1, своє – 1	21 (75)
	Негативні характеристики	маячня (брєд) – 7, амбіції – 4, плач – 4, негатив – 2, фігня – 2, катастрофа – 1, недокастрація – 1, мовчання – 1	8 (22)
	Слова на позначення подій і явищ, пов'язаних з новим напрямом країни	ленінопад – 5, Майдан – 1, українізація – 1	3 (7)
	Імена осіб, пов'язаних із декомунізаційними процесами	В'ятрович – 3, Парубій – 1	2 (4)
	Політична лексика	націоналізація – 2, націоналісти – 1, національність – 1	3 (4)
	Географічні назви	Україна – 3	1 (3)
	Випадкові звукові асоціації	вакцинація – 1, дератизація – 1	2 (2)
2	Прислівник		15 (60)
	Як позитивна оцінка	нормально – 7, правильно – 7, запізно (пізно) – 6, нарешті – 5,	4 (25)
	як негативна	дорого – 5, проти – 8, негативно – 3, погано – 3, неправильно – 2, насильно – 3, добре – 1	7 (25)
	як байдуже	байдуже – 5, однаково – 2, рівно – 1, паралельно – 2	4 (10)
3	Частка		3 (13)
		Стверджувальні: так – 4, ок – 1	2 (5)
		Заперечні: ні/нет – 8	1 (8)
4	Займенник	ніякої – 10	1 (10)
5	Дієслово	погоджуюся – 7, забрати – 1, змусити – 1	3 (9)
6	Присудкове слово	треба – 5	1 (5)
7	Прикметник	згодна/згоден – 2, негативна – 2	2 (4)
		Усього	88 (358)

ВМ 3. Питання. Усього зафіксовано 13 різних реакцій (у 14 відповідях) респондентів у формі питань. У цій вербальній моделі респонденти висловили негативне ставлення до явища, позначуваного словом-стимулом. З них одне питання було озвучене двома респондентами – кому воно заважало? – 2. Решта – по одній згадці: для чого це? – 1, кому це треба? – 1, а що мені від цього? – 1, і що – стало краще? – 1, а ми прям краще почали жити? – 1, зарплати більші стали? – 1, а дороги стали кращі? – 1, нашо Леніна викидують? – 1, чого з історією боротися? – 1, рос. твари, кому мешал Ленін? – 1, за які гроші – 1, а смисл? – 1.

Таблиця 3

ВМ 2. Сполуки

	Типи СС	Реакції	К-ть реакцій/ к-ть відповідей
1	Із семами 'відновлен-ня', 'переосмис- лення', 'зміни'	звільнення від радянщини/ советчини – 7, очищення простору – 5, повернення справедливості – 4, історична справедливість – 4, поновлення історичної справедливо-сти – 3, оздоровлення нації – 3, відхід від радянського – 3, звільнення від колоніалізму – 3, повернення додому – 3, прощайвай / гудбай, СРСР – 2, відновлення держави – 2, змити бруд – 2, повернення країни – 1, нове життя – 1, повернута пам'ять – 1, відмова від нав'язаного – 1, відмова від чужого – 1, переосмислення минулого – 1, тоталітаризм у минулому – 1, зміни на краще – 1, орієнтованість на Україну – 1, відхід від чужого – 1, змивання кривавого бруду – 1, пробудження національної свідомості – 1, початок нової сторінки історії – 1, початок нової історії – 1, відновлення національних традицій – 1, відмова від жахливих радянських порядків – 1, звільнення від сатанистської ідеології – 1, очищення від кровожерливої ідеології – 1, вивчення історії – 1, почали знімати пам'ятники вождям/злочинцям – 1, від планової економіки до ринкової – 1, здирання шкаралупи, яка заважає росту, – 1, відриваємося від вонючого болота – 1, геть відголоски СРСР – 1, вогонь революції, який спалив прапор табірної ідеології, – 1, шанс – не робити більше помилок минулого – 1, похорони старого мотлоху – 1	39 (68)
2	Із семантикою позитивної оцінки процесу або згоди з ним	треба було ще в 90-ті – 3, давно треба було /давно пора / треба раніше треба було – 2, свої герої – 2, виття вати – 2, визнання героїв – 1, прорив у майбутнє – 1, чисте повітря – 1, рівна дорога – 1, щось хороше – 1, 100% клас – 1, велика світла квартира – 1, палання вати – 1, шлях до Європи – 1, маркування простору – 1, аби ще з голови людей вибити совок – 1, хороша справа – 1, потрібне діло – 1, хай буде – 2, хай продовжується – 2, не зупиняймося – 1, швидше б закінчили – 1, почали люди – 1, не довели ще до кінця – 1, зняли нарешті директора філармонії – 1, ще на будинку з колонами серп і молот – 1, палає вата – 1, кран, яким знімали пам'ятник Кірову, – 1, за цим наше майбутнє – 1, важкий, болючий процес, який піде на користь – 1, розвиваймо до рівня деколонізації – 1, слава Богу, це відбулося – 1, нарешті це сталося – 1	31 (39)
3	Із семантикою негативної оцінки процесу або незгоди з ним	скидають пам'ятники/ пам'ятники валять – 3, політичні амбіції – 3, марна трата грошей – 3, є перегиби/ багато перегинають/ дуже перегибають – 3, ^{рос.} спроби у людей / посоветуйтесь, а потом применяйте – 2, спочатку підніміть економіку / спочатку економіку треба підняти – 2, малі пенсії – 1, опущені очі – 1, хана нації – 1, таке щось придумали – 1, якби ж то щось дало – 1, нема чим зайнятися – 1, геть подуріли – 1, краще б дороги будували – 1, це вже проблем в країні геть нема – 1, не подобається – 2, не дуже – 1, не треба – 1, не хочу – 1, не розумію цього – 1, позбавлення спадщини СРСР – 1, нагадує методи СРСР – 1, те, чим займаються ледарі – 1, гроші не можуть поділити – 1, нема чим зайнятися – 1, я проти – 1, це нікому не потрібно – 1, оце вже заживемо – 1, зарплати людям нормальні дайте, а потім перейменовуйте – 1, ^{рос.} нет, нейроны не перестроить – 1	30 (41)
4	Виявлення байдужості до процесу	мені все одно – 7, мені байдуже – 3, без різниці/ нема різниці – 3, не знаю – 2, не напругає – 1	5 (16)

Продовження таблиці 3

5	Складені географічні назви, асоціативно пов'язані з українською історією	Горішні Плавні – 4, площа Героїв Майдану – 2, проспект Бандери – 1, Холодний Яр – 1	4 (8)
6	Рефлексеми, асоціативно пов'язані із радянською дійсністю	тюлька на решту – 1	1 (1)
		Усього	110 (173)

ВМ 4. Цитування і сталі вирази. Усього зафіксовано 7 різних реакцій (у 8 відповідях) за допомогою цитат і сталих виразів. Тільки одна цитата повторювана у двох респондентів: «*Леніна сваліли, фашисти, бендери*» – 2 реакції; фраза із відомого інтерв'ю з чоловіком, який, плачучи, прокоментував ситуацію із поваленням пам'ятника Леніну в Криму в лютому 2014 року: «*рос. Леніна сваліли. Восемьдесят лет прожил – еще такого не видел никогда. Это фашисты, бендеры все подделали*» («24 канал», 24.02.2014). Решта реакцій представлені в одному варіанті відповіді: *кайдани порвіте – 1, наше подвір'я, наше повір'я – 1, ПТН ПНХ – 1, у своїй хаті своя правда – 1, міняємо шило на мило – 1, розділяй і володарюй – 1*. Як видно із семантики цих рефлексем, тільки дві останні з них є своєрідною негативною оцінкою декомунізаційних процесів.

ВМ 5. Каламбуризація слова-стимула. Три реакції є трансформацією слова-стимула. Омонімія: *Де комунізація? – 1; Де? Кому? Ні! За! ці я – 1*; омонімія із трансформацією фінальної частини: *Де Кому Ні За Що – 1*.

Показово, що рефлексеми, які вказували на повалення пам'ятників, були потрактовані окремими реципієнтами як позитивне або як негативне явище залежно від індивідуального сприйняття. Тому подібні за значенням реакції були розподілені відповідно за різними групами.

За семантичними показниками рефлексем на слово-стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* можна розподілити за дев'ятьма групами: 1) реакції, що містять семи 'відновлення', 'переосмислення', 'зміни' – 63 (208, або 37% від загальної кількості реакцій); 2) асоціати, що вказують на позитивне сприйняття процесу – 65 (162 – 29%); 3) виявляють негативне ставлення до процесу – 64 (116 – 20,8%); 4) свідчать про байдужість респондентів до процесу – 10 (36 – 6,5%). Решта реакцій об'єднано в 5 груп, представлених спорадичними асоціатами: 5) рефлексеми, пов'язані із декомунізаційними процесами або новим напрямом країни – 5 (11 – 2%) одиниць; 6) географічні назви – 7 (12 – 2,2%) реакцій; 7) випадкові звукові асоціації та каламбуризації слова-стимулу – 5 (5 – 0,9%) рефлексем; 8) політична лексика – 3 (4 – 0,7%) одиниць; 9) асоціати, пов'язані із радянською дійсністю – 1 (1 – 0,2%).

Вербальні моделі реакцій на стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ*

Усього отримано 99 різних реакцій (324 відповіді). Зафіксовано 4 вербальні моделі як реакції на стимул: ВМ 1. Одне слово-асоціат; ВМ 2. Сполуки слів; ВМ 3. Цитата; ВМ 4. Питання. Найбільш продуктивною є перша модель, тобто рефлексеми, виражені одним словом (ВМ1) – 54 (248 – 76,5%). Другою за продуктивністю є ВМ2 – 42 (72 – 22,2%). Решта вербальних моделей представлені спорадичними асоціатами: ВМ3 – 1 (2 – 0,6%), ВМ4 – 2 (2 – 0,6%).

Докладно вербальні моделі та їх репрезентанти віддзеркалено в таблиці 4.

Відповідно до семантичного наповнення отримані рефлексеми на слово-стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ* можна об'єднати за вісьмома групами: 1) асоціати з позитивною семантикою або виявом згоди – 40 (121 – 37,3%); 2) асоціати з негативною семантикою або виявом незгоди з новою назвою чи процесом перейменування – 16 (68 – 20,99%); 3) із семами 'мистецтво/культура' – 15 (68 – 20,99%); 4) асоціації з містом та його символами – 14 (41 – 12,65%);

Таблиця 4

Вербальні моделі реакцій на стимул **КРОПИВНИЦЬКИЙ**

	Вербальні моделі	Реакції	К-ть реакцій/к-ть відповідей
ВМ 1		Одне слово-асоціат	54 (248)
1	Позитивне ставлення/ згода	красиво – 9, супер – 7, справедливість/ справедливо – 7, перемога – 7, гордість – 6, круто – 6, подобається – 5, підтримую – 9, рідне – 4, молодці – 3, гарно – 4, нормально – 5, добре – 4, унікальність – 4, радість – 4, українське – 5, Україна – 4, батьківщина – 3, за – 2, хай буде – 1	20 (99)
2	Семи «Мистецт-во/ культура»	театр – 12, культура – 9, мистецтво – 8, корифей/корифеї – 4, письменник – 4, драматург – 4, інтелігенція – 3, Кропфест – 4, фестиваль – 3, Винниченко – 2, Тобілевич – 2	11 (55)
3	Негативне ставлення	село / для села / сільська – 8, провінція – 7, проти – 9, негативна/ негативна – 3, незаконно – 3, нав'язано – 7, дорвалися – 1, кропива – 2, погано – 6	9 (46)
4	Асоціації з містом	місто – 8, уран – 4, Райкович (прим. міський голова) – 2, шахти – 2, дендропарк – 3, тюльпани – 5, арка – 4, кіборги – 2, птахокомбінат – 1	8 (31)
5	Попередня назва або інші варіанти назв	Кіровоград – 6, Єлисаветград – 5	2 (11)
6	Явища і прізвиська, пов'язані з перейменуванням	Парубій – 1, В'ятрович – 1, перейменування – 3, декомунізація – 1	4 (6)
ВМ 2	Сполуки		42 (72)
1	Із сеюмоу 'мистецт-во':	театральна столиця – 5, колыска українського театру – 3, танцювальна столиця – 3, театральний бренд – 2	4 (13)
2	Із семанти-кою оновлення:	повернення свого – 1, сучасне прочитання – 1, переосмислення здобутків нашого земляка – 1, Кіров здох – 1, Кіров, прощавай – 1	5 (5)
3	Із позитив-ною семанти-кою:	ставлюсь позитивно – 1, є чим пишатися – 1, «я – за» – 1, добре, що вже нема Кірова – 1, центр Всесвіту – 1, прекрасне місто – 1, місто успішних людей – 1, перемогли «руській мір» – 1, уже звикли – 1, класний фестиваль – 1, та нормальна реакція – 1, щось святкове – 1, щось рожеве, як сукня з рюшами – 1, місто щирих людей – 1, сила в єдності – 1, світове ім'я – 1, красива назва – 1, українська назва – 1, один із символів Центральної України – 1	19 (19)
4	Негативна семантика:	не запитали людей/ не запитали думку містян/ не врахували думку людей – 12, сільська назва – 4, назва для села – 2, все одно всі кажуть Кіровоград – 1, наче це щось змінить – 1, якби від цього був толк – 1, нічого хорошого – 1	7 (22)
5	Байду-жість:	ніякої реакції/нема реакції – 3	1 (3)
6	Асоціації з містом:	третій полк – 5, іржаві маршрутки – 1, нові тролейбуси – 1, центр України – 1, моє місто – 1, наше місто – 1	6 (10)
ВМ 3	Цитата (позитивне ставлення)	Українському місту – українську назву – 2 (гасло перейменовувальної кампанії)	1 (2)
ВМ 4	Питання (1 позитивне + 1 байдуже)	коли вже перейменують область? – 1, яка різниця, як називати? – 1	2 (2)
			99 (324)

5) із семою 'оновлення' – 5 (5 – 1,5%); 6) попередні назви або інші варіанти назв – 2 (11 – 3,4%); 7) явища і прізвища, пов'язані з перейменуванням – 4 (6 – 1,85%); 8) відповіді, що засвідчують байдуже ставлення до нової назви – 2 (4 – 1,24%).

Відповіді, об'єднані у семантичні групи 3, 4, 5, також можна кваліфікувати як позитивну реакцію респондентів на нову назву міста, оскільки в групі № 3 топонім асоціюють з культурою та мистецтвом, у групі № 4 – назву вже пов'язують зі своїм містом, а в № 5 – її присвоєння визначають як процес оновлення. Сумарний показник позитивних реакцій у чотирьох групах – 229 реакцій (70% від загальної кількості), а отже, можна говорити про значну перевагу позитивного сприйняття нової назви міста Кропивницький його жителями (проти 72 (24%): з них 68 негативні реакції та 4 байдужі).

Вербальні моделі реакцій на стимул ГОРІШНІ ПЛАВНІ

Усього отримано 67 різних реакцій (232 відповіді). Виявлено 4 вербальні моделі: ВМ 1. Одне слово-асоціат; ВМ 2. Сполуки слів; ВМ 3. Питання. ВМ 4. Фонетичні мімікрії. Найбільш продуктивною виявилася друга модель, відповідно до якої респонденти висловлювали свої реакції за допомогою кількох слів; зокрема, зафіксовано 33 різні реакції, висвітлені у 122 відповідях. Меншу групу формують асоціати, репрезентовані одним словом – 29 (99) відповідно. На семантичному рівні спостережені такі групи рефлексем: 1) асоціати з негативною семантикою або виявом незгоди з новою назвою чи процесом перейменування – 31 (99); 2) асоціати з позитивною семантикою або виявом згоди – 15 (49); 3) асоціації з містом та його символами – 10 (33); 4) із семою 'відновлення' – 9 (35); 5) також 15 респондентів заявили про відсутність будь-якої реакції. Усього одна реакція пов'язана з установою, яка впроваджувала декомунізаційні процеси. Відповіді, об'єднані у семантичні групи №№ 3 й 4, також можна кваліфікувати як позитивну реакцію респондентів на нову назву міста, оскільки в групі № 3 назву вже асоціюють зі своїм містом, а в групі № 4 її присвоєння визначають як процес відновлення. Сумарний показник позитивних реакцій у трьох групах – 117 (50,4% від загальної кількості реакцій), а отже, можна говорити про незначну перевагу позитивного сприйняття нової назви міста Горішні Плавні його жителями (проти 114 (49%): з них 99 негативних та 15 байдужих).

Докладний аналіз асоціатів представлений у таблиці 5.

Таблиця 5

Вербальні моделі реакцій на стимул ГОРІШНІ ПЛАВНІ

	Вербальні моделі	Реакції	К-ть реакцій/ відповідей
ВМ 1	Одне слово-асоціат		29 (99)
	Асоціації з містом	Дніпро – 4, місто – 7, річка – 3	3 (14)
	Із семою 'відновлення'	переосмислення – 4, повернення – 4, відновлення – 2, самовизначення – 1	4 (11)
	Позитивна семантика/ згода	справедливість – 6, українське – 5, Україна – 5, унікальність – 4, нормально – 4, гарно – 2, добре – 2, гордість – 2	8 (30)
	Негативна семантика/ незгода	ні – 7, село – 5, совок – 4, жах – 4, некомпетентність – 4, брехня – 4, поспіх/ спішили/ поспішали – 3, непрофесійно – 2, невідходяща – 2, болото – 3, жаби – 1, очерет – 2, безглузда – 2, бикування – 1	14 (44)
ВМ 2	Сполуки слів		33 (122)
	Асоціації з містом	Полтавський ГЗК – 2, красива річка – 2, працьовиті люди/ люди праці – 2, красиве місто – 2, наше місто – 1, найкраще місто на Землі – 4, рідне місто – 6	7 (19)
	Із семою 'відновлення'	історичне минуле – 7, рух вперед – 3, відхід від совка – 2, забута пам'ять/ забута історія – 6, історія рідного краю – 6	5 (24)
	Позитивна семантика	національний колорит – 5, це круто – 4, автентична культура – 3, ласкаво просимо! – 2, вата проти – 3, передові технології – 1, сучасна освіта – 1	7 (19)

Продовження таблиці 5

	Негативна семантика	чужа назва – 9, нічого хорошого – 9, крадена назва – 5, невдала назва – 5, не подобається – 5, неповага до людей – 3, назвали на відчепись – 2, увічнення Комсомольська – 2, географічний кретинізм – 1, люди заслужили, щоб назвали на їхню честь – 1, люди, які побудували місто – 1, нема ума – 1	12 (44)
	Відсутність реакції	нема реакцій/ ніякої реакції – 15	1(15)
	Інституції, які впроваджували декомунізаційні процеси	Інститут національної пам'яті – 1	1 (1)
ВМ 3	Питання (негативна семантика)	де логіка? – 1, для чого? – 1	2 (2)
ВМ 4	Фонетичні мімікрії (іронічна, негативна семантика)	торішні плавні – 3, Гришкіні плавки – 3, торішні плавки – 3	3 (9)
		Усього	67 (232)

Висновки й перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. Респонденти (жителі перейменованих міст – *Кропивницького* та *Горішніх Плавнів*) реагують на слово-стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* за допомогою 5 вербальних моделей: *ВМ1. Одне слово-асоціат; ВМ2. Сполуки; ВМ3. Питання; ВМ4. Цитування і сталі вирази; ВМ5. Каламбуризація слова-стимулу.*

2. За семантичними показниками рефлексми на слово-стимул *ДЕКОМУНІЗАЦІЯ* можна розподілити за дев'ятьма групами: 1) реакції, що містять семи 'відновлення', 'переосмислення', 'зміни'; така семантика збігається із визначенням декомунізації у лексикографічних працях; 2) асоціати, що вказують на позитивне сприйняття процесу; 3) рефлексми, що виявляють негативне ставлення до декомунізації; 4) реакції, що свідчать про байдужість респондентів до процесу. Решту реакцій об'єднано в 5 груп, представлених спорадичними асоціатами.

3. На слово-стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ* жителі міста Кропивницького відреагували за допомогою 99 різних асоціатів у 324 відповідях.

4. За семантичними показниками отримані рефлексми на слово-стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ* об'єднано у 8 груп: 1) асоціати з позитивною семантикою або виявом згоди з новою назвою чи процесом перейменування; 2) асоціати з негативною семантикою або виявом незгоди; 3) із семами 'мистецтво/ культура'; 4) асоціації з містом та його символами; 5) слова із семою 'оновлення'; 6) попередні назви або інші варіанти назв; 7) явища і прізвища, пов'язані з перейменуванням; 8) відповіді, що засвідчують байдуже ставлення до нової назви.

5. На слово-стимул *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* жителі цього міста відреагували за допомогою 67 різних асоціатів у 232 відповідях.

6. Відповідно до семантичних особливостей рефлексми на слово-стимул *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* виокремлено такі групи: 1) асоціати з негативною семантикою або виявом незгоди з новою назвою чи процесом перейменування; 2) асоціати з позитивною семантикою або виявом згоди; 3) асоціації з містом та його символами; 4) із семою 'відновлення'; 5) також 15 респондентів заявили про відсутність будь-якої реакції.

7. Експериментальний матеріал дає підстави стверджувати, що нову назву міста *Кропивницький* жителі сприймають переважно позитивно: 229 реакцій з позитивною семантикою (70% від загальної кількості реакцій на слово-стимул *КРОПИВНИЦЬКИЙ*) – проти 74 (22,8%) негативних та 4 (1,2%) байдужих. Натомість дослідження засвідчує незначну перевагу пози-

тивного сприйняття нового топоніма *ГОРІШНІ ПЛАВНІ* – 117 одиниць (50,4% від загальної кількості реакцій на це слово-стимул) проти 99 (42,67%) негативних та 15 (6,4%) байдужих.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Біла Є.С. Асоціативний експеримент як засіб пізнання ментальної організації ароматонімічного субфрейму. *Записки з ономастики*. 2017. № 20. С. 41–61. DOI: <https://doi.org/10.18524/2410-3373.2017.2.0.133847>.
2. Горошко О., Пахнін М. Освіта 2.0: Психолінгвістичний аналіз (Частина 2). *Psycholinguistics*. 2021. № 29(2), С. 46–75. DOI: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-29-2-46-75>.
3. Грукач В., Ткаченко О., Соловйова Т. Стимул «Україна» й асоціативно-сміслові поле ментальних лексиконів студентів. *Psycholinguistics*. 2019. № 26(2). С. 46–69. DOI: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2019-26-2-46-69>.
4. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради*. 2015. №2 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>.
5. Кирилюк О.Л. Асоціативно-семантичне поле «ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ» в мовній свідомості мешканців центральної частини України. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2022. № 56 (2). С. 142–148. DOI: 10.24919/2308-4863/56-2-22.
6. СУМ-20: Словник української мови: в 20 томах. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=198670&page=725>.
7. УСЕ 2006: Універсальний словник-енциклопедія. 2006. Львів : Тека. URL: <http://slovopedia.org.ua/29/53396/9947.html>.
8. Champoux-Larsson Marie-France, Dylman Alexandra S. Different measurements of bilingualism and their effect on performance on a Simon task. *Applied Psycholinguistics*. 2022. Volume 42, Special Issue 2: Special Issue: Individual Differences in Bilingualism, March 2021. Pp. 505–526. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0142716420000661>.
9. Dronic V., Helms-Park R. Fixed-choice word-association tasks as second-language lexical tests: What native-speaker performance reveals about their potential weaknesses. *Applied Psycholinguistics*. 2014. № 35 (1). Pp. 193–221. DOI: <https://doi.org/10.1017/S014271641200029X>.
10. Etaywe Awni, Zappavigna Michele. Identity, ideology and threatening communication. An investigation of patterns of attitude in terrorist discourse. *Journal of Language Aggression and Conflict*. 2022. Vol. 10 (2). Pp. 315–350. DOI: <https://doi.org/10.1075/jlac.00058.eta>.
11. Kwon Iksoo. Conceptual metaphors and performativity in the Sunshine Policy. *Corpus Approaches to Language, Thought and Communication*. / Edited by Wei-lun Lu, Naděžda Kudrnáčová and Laura A. Janda. *Review of Cognitive Linguistics*. 2019. Vol. 17:1. Pp. 275–294.
12. Spätgens Tessa, Schoonen Rob. The structure of developing semantic networks: Evidence from single and multiple nominal word associations in young monolingual and bilingual readers. *Applied Psycholinguistics*. 2020. Vol. 41(5), Pp. 1141–1169. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0142716420000430>.
13. Wen Xu, Chen Chuanhong. Cultural conceptualisations of loong (龍) in Chinese idioms. *Review of Cognitive Linguistics*. 2021. Vol. 19:2. Pp. 563–589.

УДК 81'46.811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-8>

**НАРАТИВНА ОРГАНІЗАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ
СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ПОЛІФОНІЧНОГО РОМАНУ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖОНАТАНА САФРАНА ФОЕРА
“EVERYTHING IS ILLUMINATED”)**

**NARRATIVE STRUCTURE OF THE TEXTUAL WORLD
IN A CONTEMPORARY ENGLISH POLYPHONIC NOVEL
(BASED ON THE NOVEL “EVERYTHING IS ILLUMINATED”
BY JONATHAN SAFRAN FOER)**

Козачишина О.Л.,*orcid.org/0000-0002-7643-453X**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології**Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського***Прадівлянна Л.М.,***orcid.org/0000-0003-1752-8613**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології**Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*

Це дослідження присвячене вивченню особливостей наративної організації художнього світу сучасного англійського поліфонічного роману. В основу роботи покладено головні положення теорії М. Бахтіна, у якій «поліфонія» визначається як множинність самостійних голосів та свідомостей і розглядається як ознака діалогічності художнього тексту.

Матеріалом для аналізу слугує роман Джонатана Сафрана Фоера «Everything is Illuminated». Цей твір є типовим зразком сучасного постмодерністського роману-хроніки, що містить декілька різномірних текстів, написаних від імені різних оповідачів.

Здійснений аналіз дав можливість встановити, що у різних темпоральних структурах тексту актуалізуються різні суб'єкти оповіді (наратори) і відповідні їм художні світи. Мова кожного окремого наратора створює власний світ, що ніби переривається вставками зі світів інших персонажів. Результатом стає своєрідний структурний діалогізм між двома сюжетними лініями роману – сучасною та історичною. Кожна з двох сюжетних ліній створює макросвіт-конгломерат, що є об'єднанням мікросвітів персонажів. Завдяки такій побудові твору забезпечується поліфонізм не лише між сюжетними лініями роману, але й усередині них, тобто між голосами нараторів і персонажів кожного макросвіту.

Багатомірна наративна перспектива у поєднанні з розмиванням часового й просторового планів зображуваних подій у романі слугує засобом привертання уваги до найважливіших проблем твору та розкриття його основної думки, а саме ідеї «освянення», яку можна вважати розгорнутою текстовою метафорою, що реалізується шляхом діалогічного переплетення сюжетних ліній, наративних планів та точок зору на зображувану ситуацію. Учасниками текстового діалогу є не лише автор, що дискутує з безліччю голосів-свідомостей, а й читач, який слідкує за ходом дискусії, зіставляє різні точки зору, вибудовує власну позицію та бачення текстового світу. Таким чином, текстове багатоголосся стимулює особливий спосіб читання твору, конструюючи образ інтелектуального читача-дослідника, що бере активну участь у поліфонічному діалозі.

Ключові слова: постмодерністська проза, поліфонія, текстовий світ, наратор, фокалізатор.

The article focuses on the peculiarities of the narrative structure of a textual world in a contemporary polyphonic novel. The study is based on the main principles of M. Bakhtin's theory wherein “polyphony” is defined as a plurality of independent voices and consciousnesses and is viewed as a marker of a literary text dialogical character.

The research is performed on the material of the novel “Everything is Illuminated” by Jonathan Safran Foer that is a typical example of a contemporary postmodern novel-chronicle comprising several heterogeneous texts written from the standpoint of different narrators.

The conducted research made it possible to trace different subjects of narration (narrators) with their corresponding textual worlds actualized in different temporal planes of the text. The speech of each narrator creates its own textual world interrupted by the inserts from others characters’ worlds, which results in a kind of structural dialogue between the two plot lines – contemporary and retrospective. Each plot line forms a conglomerate macroworld uniting microworlds of the characters. The given text structure secures the polyphony between the main plot lines as well as within them, i.e. between the voices of the narrators and personages making up each macroworld.

This multilayered narrative perspective combined with the blurred time and place planes becomes a means of drawing attention to the main problems of the novel and revealing its message – the idea of “illumination” that can be viewed as a sustained metaphor realized via the dialogical intersection of the plot lines, narrative planes and points of view on the depicted events. Together with the author communicating with multiple voices in the text the reader becomes a participant of the textual dialogue and as such he follows the discussion, compares different points of view and forms his own attitude and vision of the textual situation. In this way textual polyphony stimulates a particular type of text reading and interpretation constructing the image of the intellectual reader-researcher that takes an active part in a polyphonic dialogue.

Key words: postmodernist prose, polyphony, textual world, narrator, focalizer.

Постановка проблеми. Комунікативно-дискурсивна спрямованість сучасних філологічних студій з притаманною їм увагою до аналізу суб’єктивної площини мовлення зумовлює поглиблення зацікавленості дослідників різними аспектами дискурсу, особливостями його структури та функціонування. Закономірним у цьому зв’язку є зростання інтересу мовознавців до явища поліфонії, що спостерігається протягом останніх десятиліть.

Беручи свої витоки у роботах М. Бахтіна, поняття «поліфонія» розуміється як множинність самостійних голосів та свідомостей і розглядається як ознака діалогізму художнього тексту [1].

Вихідною тезою теорії М. Бахтіна є думка про обов’язкову присутність у тексті множинних голосів-свідомостей, що взаємодіють між собою. Важливою є також ідея про можливість співіснування в одній і тій самій свідомості голосів-свідомостей різних персонажів, що нерідко дискутують з голосом персонажа, наповнюють чужими словами його внутрішнє мовлення, ускладнюють його власними акцентами. В цьому і полягає один із виявів діалогізації художнього тексту [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вчення М. Бахтіна дало значний імпульс для подальших досліджень поліфонії вітчизняними та зарубіжними науковцями різних напрямів. Результатом подальших розвідок стало переосмислення та нове прочитання наукової спадщини вченого, зокрема підхід до художнього твору як до поліфонії соціально значущих, філософських смислів, які вибудовуються в результаті діалогічної взаємодії автора, персонажів та читачів і тим самим збагачують їхню концептуальну картину світу [2, с. 9].

Наслідком зростаючого інтересу дослідників-мовознавців до проблеми поліфонії стала значна кількість праць, присвячених вивченню цього явища у текстах різних жанрів. Об’єктом аналізу в них виступають мовні засоби створення поліфонії загалом [3; 4], особливості хронотопу [5; 6; 7], оповідної перспективи та точки зору [8; 9] або ж акцент робиться на певних мовних одиницях і вимірах (ритмічних [10], лінгво-прагматичних [2; 11], семіотичних [13], графічних [14]) та їхній ролі в поліфонічній організації тексту. Попри численні дослідження явища поліфонії, його складна та багатовимірна природа все ж залишається не досить чітко визначеною, засоби вираження поліфонії на різних рівнях організації тексту – лише частково окресленими.

Саме це і визначає актуальність розвідки, **метою якої** є спроба висвітлення особливостей наративної організації поліфонічного тексту як важливого засобу літературного діалогу на прикладі конкретного мовленнєвого твору, що дасть змогу глибше проникнути у приховані механізми художнього тексту і таким чином наблизитись до розуміння закономірностей його естетичного впливу на читача.

Дослідження здійснюється на основі автобіографічного роману американського письменника Джонатана Сафрана Фоера «Everything is Illuminated» (в українських перекладах «Все ясно» та «Все освітлено»), який можна вважати типовим зразком сучасної поліфонічної прози, що характеризується експериментаторством, наявністю різних за глибиною вимірів та множинних перспектив, контамінованістю точки зору та мовною нестабільністю.

Виклад основного матеріалу. Твір написаний у вигляді роману-подорожі, яка описує поїздку американського єврея Джонатана Фоера до українського міста Трохимброд заради втілення мрії свого покійного діда знайти жінку на ім'я Августина, що врятувала його під час Другої світової війни. У цій подорожі його супроводжує юний перекладач – одесит Олександр (Алекс) Перчов. Разом зі своїм дідусем він допомагає американцю у його пошуках. «Фактичним же сенсом романних перипетій стає пошук двома такими несхожими персонажами своєї ідентичності, зрозуміти яку неможливо, не знаючи власного коріння і витоків, що, як з'ясувалося, нерозривно пов'язані з Голокостом» [13, с. 30; див також 15; 16, с. 26–28]. Автор роману досить цікаво поєднує епістолярний та оповідний стиль викладу, занурюючи читача поперемінно у світ Джонатана Фоера та у світ молодого одесита. Обидва персонажі слугують визначальними, проте не єдиними призмами свідомості, крізь які читач має можливість сприймати текстову дійсність.

Твір є по суті романом-хронікою, що містить декілька різнорідних текстів, написаних від імені різних оповідачів [16, с. 25], що дає підстави вбачати у романі три типи тексту [17]. Оповідачем першого тексту виступає Джонатан Фоер. Другий текст роману являє собою оповідь Алекса Перчова. Третій текст можна розглядати як ланку, що поєднує перший та другий тексти. Це листи від Алекса до Джонатана, з яких ми дізнаємося, що уривки з першого тексту – це роман, який зараз пише Джонатан і відсилає Алексу для прочитання, а уривки з другого тексту – це інший роман, який пише українець Алекс і своєю чергою відсилає Джонатану [17].

Зазначений спосіб організації текстового світу створює широкі можливості використання різних наративних форм розповіді як засобу композиційного поліфонізму, тобто способу побудови дискурсних актів персонажів, котрі виступають у ролі безпосередніх інстанцій оповіді і наділені різними точками зору на зображувані події, а також відповідним способом розподілу і викладу подій, фактів і ситуацій на локальних оповідних відтинках і в цілому творі. Такий поділ може подавати сигнал читачеві про зіткнення точок зору на одну й ту ж подію [8, с. 171].

У романі Джонатана Сафрана Фоера світ минулих подій передається через лінію ретроспекції і паралельну лінію сучасного осмислення минулих подій та їх наслідків для життя головних героїв [детальніше див. 6], при цьому у різних темпоральних структурах можна виділити і різних суб'єктів оповіді, тобто різних нараторів і відповідні їм художні світи.

Складниками макросвіту-сучасності слугують листи Алекса, які можна поділити на дві категорії: роман-у-листах (де він описує їхню з Джонатаном та дідусем справжню подорож до Трохимброду у пошуках Августини) та власне його листи як відповідь Джонатану, де він коментує його роман і розповідає про новини у своєму житті.

Історична лінія роману, тобто історичний макросвіт, складається лише з листів Джонатана. Тут ми маємо лише його роман-у-листах. Він ніби висилає Алексу частинами художній твір, який він пише про свою родину під впливом пошуків своїх коренів в Україні.

Таким чином, у лінії сучасності в романі ми можемо виділити два окремих наративних плани зі своїм відповідним типом наратора і набором дійових осіб. Історична ж лінія характеризується лише одним типом наративу і, відповідно, одним наратором.

Мова кожного окремого наратора створює власний світ, що за самою структурою роману ніби переривається вставками зі світів інших персонажів. Результатом стає своєрідний структурний діалогізм між двома сюжетними лініями роману – сучасною та історичною, завдяки чому ми можемо спостерігати зигзагоподібну організацію світів роману, де відбувається переключення з однієї художньої лінії на іншу, або з макросвіту сучасності на історичний макросвіт. Кожна з

двох сюжетних ліній створює макросвіт-конгломерат, що є об'єднанням мікросвітів персонажів. Завдяки такій побудові твору забезпечується поліфонізм не лише між сюжетними лініями роману, але й усередині них, тобто між голосами нараторів і персонажів кожного макросвіту.

Важливим моментом аналізу наративної структури художнього тексту є необхідність розрізнення понять «нарація» та «фокалізація».

Поняття «наратор» є суто функціональним, тобто позначає носія функції розповіді безвідносно до його типологічних ознак. Це лише суб'єкт мовлення, який може озвучувати як власну точку зору, так і позиції будь-якого іншого персонажа у текстовому просторі, що виступає свого роду «призмою» сприйняття читачем текстових подій. Якщо наратор – це той, хто говорить, то фокалізатор – це той, хто бачить, тобто носій певної точки зору (просторової, хронологічної, психологічної чи ціннісної). Кожна історія зображується ніби крізь певну «призму», «кут бачення», який вербалізується і озвучується наратором, але не обов'язково належить саме йому / їй [18, с. 31–32; 19, с. 71].

Поєднання декількох типів оповіді та точок зору в одному текстовому просторі дозволяє зображувати події одразу у декількох напрямках і в різних вимірах. Система оповідачів (нараторів) і фокалізаторів породжує в тексті відповідну кількість розповідально-мовленнєвих систем, що своєю чергою створюють мовленнєвий поліфонізм оповіді.

Аналіз сучасної лінії роману (листи Алекса Джонатану та описи подорожі героїв до Трохимброду) засвідчує, що, хоча вони і є прикладами різних наративних вимірів тексту, їх об'єднує один оповідач, а саме Александр Перчов. Важливим є і той факт, що він одночасно є і персонажем твору, і фокалізатором, адже навіть у частинах свого роману він веде розповідь від власного імені, зображує події зі своєї позиції і не проникає у свідомість інших персонажів. Його мовлення має чіткі особистісні характеристики з прямою вказівкою на ім'я «Alexander Perchov» (Александр Перчов) та натяком на національну приналежність (слово «*Shapka*» (укр., рос. «шапка») у прикладі 1:

Приклад 1: My legal name is Alexander Perchov. But all of my many friends dub me Alex, because that is a more flaccid-to-utter version of my legal name. <...>. Father used to dub me Shapka, for the fur hat I would don even in the summer month [20, с. 5].

Свідченням того, що англійська не є рідною для оповідача, є вживання ним застарілої або книжної лексики (лексики невідповідного реєстру) в буденних ситуаціях мовлення або деяка неграмотність побудови висловлювань чи правопису. Наприклад: *I undertaked; I do not make to understand. Speak more slower please; tresaurus* тощо.

Мова наратора історичного макросвіту характеризується граматично правильною побудовою висловлювань і добром стилістично доцільної лексики. Характерним для другого наратора (Джонатана) і продукованого ним наративного плану є використання лексики, пов'язаної з життям і побутом євреїв, оскільки у такій лінії роману змальовується життя єврейського поселення Трохимблід: *synagogue, rabbi, Zosha, Yitzhak, Isaac, shtetl, Torah, Yiddish* та ін. Відрізняється і загальне стилістичне забарвлення наративних планів: у першому випадку воно гумористичне і неформальне, у другому – більш серйозне, філософське і драматичне.

Крім того, в історичній лінії роману постійно відбувається переключення між наратором і фокалізаторами. Сам наратор веде основну лінію, але в ході розвитку подій з'являються інші голоси персонажів-носіїв дистинктивних точок зору. До того ж тут відбувається досить цікаве поєднання фікціональної «правди» і «вигадки», адже в процесі ознайомлення з паралельною сучасною лінією роману читач ніби сам починає розуміти, що є вигадкою, а що правдою в історичній лінії твору, і наскільки глибоко сам Джонатан Сафран Фоер міг вивчити життя своїх пращурів. Ускладнює ситуацію також той факт, що розповідь ведеться від імені Джонатана Фоера, який при цьому виступає носієм необмеженого знання, виявляючи здатність проникати у потаємні думки персонажів та знаходитись над текстовим

простором, зображаючи події ніби зверху. До того ж наратор нерідко змішує хронологічні виміри розповіді, поєднуючи різні часові форми у межах контексту однієї-двох сторінок, що теж створює певну неоднорідність оповіді і змушує читача гадати, чия саме точка зору актуалізується (приклад 2).

Приклад 2: Some nights, some places are a little brighter. It's difficult to stare at New York City on Valentine's Day, or Dublin on St. Patrick's. The old walled city of Jerusalem lights up like a candle on each of Chanukah's eight nights. Trachimday is the only time all year when the tiny village of Trachimbrod can be seen from space, when enough copulative voltage is generated to sex the Polish-Ukrainian skies electric. *We're here*, the glow of 1804 will say in one and a half centuries. *We're here, and we're alive*.

But Brod was not a point of this special kind of light, not adding her current to the collective voltage. She climbed down from the float, pools of rainwater collected in the channels between her ribs, and walked the Jewish/Human fault line back toward her house, where the noise and revelry could be observed from a distance [20, с. 96].

Про те, що ретроспективна частина написана саме від імені автора-оповідача, свідчать зокрема його ім'я, яке повністю збігається з іменем самого письменника (*Jonathan Foer*), коментарі у тексті на кшталт «жоден з них не знав, що одного дня я це писатиму» та ідентифікація персонажів як «моя бабуся», «моя мама», «мій молодий дідусь» тощо (приклади 3–5):

Приклад 3: *But he didn't know then, and neither they did, just as none of them knew that I would one day write this*. [20, с. 93];

Приклад 4: *Get en heyar! my grandmother calls to my mother. Hurry! My mother is twenty one. My age as I write these words* [20, с. 98];

Приклад 5: So my young grandfather knelt – a perfectly unique link in a perfectly uniform chain – almost one hundred fifty years after his great-great-great-grandmother Brod saw the Kolker illuminated at her window [20, с. 140].

При цьому основна наративна канва є об'єктивізованою розповіддю від імені всезнаючого наратора, присутність персоніфікованого автора-оповідача спостерігається лише в окремих текстових ремарках, а призмою свідомості, крізь яку читач сприймає текстові події, виступають різні персонажі-фокалізатори, що змінюють один одного в поступальному розвитку художньої лінії роману.

Для прикладу розглянемо декілька уривків твору:

Приклад 6: The Well-Regarded Rabbi was exceedingly knowledgeable about the large, extra-large, and extra-extra-large matters of the Jewish faith, and was able to draw upon the most obscure and indecipherable texts to reason seemingly impossible religious quandaries, but he knew hardly anything about life itself, and for this reason, because the baby's birth had no textual precedents, because he couldn't ask for anyone's advice – because how would it look for the very source of all advice to be an advice-seeker? – because the baby was about life, and was life, he found himself to be quite stuck. THEY'RE ALL DECENT MEN, he thought. ALL A LITTLE BELOW AVERAGE, PERHAPS, BUT TOLERABLE AT HEART. WHO IS LEAST UNDESERVING? [20, с. 21].

Приклад 7: *Why couldn't she have slid it under the door?* he wondered. *Why couldn't she have folded it?* It looked just like any other note she would leave him, like, *Could you try to fix the broken knocker?* or *I'll be back soon, don't worry*. It was so strange to him that such a different kind of note – *I had to do it for myself* – could look exactly the same: trivial, mundane, nothing [20, с. 44].

Приклад 8: Yankel goes through the house with black sheets. He drapes the standing clock in black cloth and wraps his silver pocket watch in a swatch of black linen. He stops observing Shabbos, unwilling to mark the end of another week, and he avoids the sun because shadows, too, are clocks [20, с. 86].

Усі три уривки належать до історичної лінії роману, таким чином вони об'єднані одним наратором – Джонатаном Сафраном Фоером, який ніби зображує те, що відбувається в штетлі,

панорамно. У разі зміни фокалізації із зовнішньої, у якій подається загальна картина подій, до внутрішньої, тобто переживань і думок самих героїв, відбувається і зміна сприймаючої свідомості, тобто фокалізатора. У першому уривку внутрішньотекстовим фокалізатором виступає Доброчесний Рабин (*Well-Regarded Rabbi*), а у другому та третьому – Янкель. Переключення планів фокалізації та перехід до внутрішньої свідомості персонажів – нерідко навіть у межах одного абзацу – маркується в тексті графічними засобами. Великі літери (приклад 6) та курсив (приклад 7) використовуються для оформлення прямого або ж невластиво прямого мовлення персонажів, що «вклинюється» у певний фрагмент тексту, вказуючи читачеві, хто саме виступає тут носієм свідомості. Разом із тим у прикладі 8 спостерігаємо графічно немарковане занурення у мікросвіт героя твору: наративний план належить всезнаючому оповідачу, але сприймаючою свідомістю виступає Янкель, свідченням чого є перцептивні рамки, змістове наповнення та емоційне забарвлення повідомлення.

Загалом у тексті немає єдиної домінуючої позиції автора-письменника над іншими точками зору. Сам автор урівнюється у своїх правах із персонажами і перебуває у постійному діалозі з героями твору, які можуть висловлювати свою точку зору і навіть перебивати автора. Цей діалог не є зовнішнім у тому плані, що він не є класичним діалогом – розмовою між людьми. Це є голоси оповіді, що є діалогічно впорядкованими. Голоси вже самі по собі наявні у творі: вони розмовляють різною мовою, а поєднання (суміш) цих мов створює відповідний тип художньої нарації, що характеризується «хаотичністю» і «багатоголоссям» [21, с. 153]. Варто зазначити, що у постмодерністській поетиці, до якої належить роман «Все ясно», відбувається особлива трансформація діалогізму, і характерним прийомом такої трансформації стає гіпертрофоване розростання кожного з елементів діалогічної структури, унаслідок яких діалог перетворюється на ярмаркове різноголосся, поліфонія – на какофонію, «в якій голоси зливаються в нерозрізнений гул» [5, с. 14]. У постмодерністській поетиці діалогізм перестає бути формою системної організації художнього матеріалу: система змінюється на конгломерат, що втілює хаотичну сплутаність «я» та «іншого», тексту і контексту, «свого» і «чужого» [5 с. 13].

Така специфіка наративної структури роману несе на собі значне смислове навантаження, задаючи певні вектори інтерпретації тексту: занурення у внутрішній світ персонажів, доступ до потаємних глибин їхньої свідомості, об'ємне зображення ситуації з різних ракурсів та точок зору стимулює творчу уяву читача, що намагається поєднати всі фрагменти загадки, дає читачеві можливість усвідомити мотиви вчинків героїв твору та зробити власні висновки щодо зображуваних подій. При цьому впродовж усієї оповіді автор веде постійний діалог з читачем. У прямих звертаннях до уявного читача автор ніби змушує його замислитись, не нав'язуючи власну думку та не пропонуючи готових рішень; автор ставить читачеві запитання: “*Why are the painful things always electromagnets?*” [20, с. 104]; жартує з ним: “*...doing right often means feeling wrong, and if you find yourself feeling wrong, you're probably doing right*” [20, с. 170]; філософствує: “*Was the world first created or ended?*” [20, с. 210]; підштовхує його до аналізу та непростих висновків: “*This is love, isn't it? When you notice someone's absence more, than anything? More, even, than you love his presence?*” [20, с. 121]; “*How guilty could he be, really, when he never had any real choice?*” [20, с. 167].

Завдяки такій багатовимірній організації наративної структури тексту предметнюється смислове наповнення твору та розкривається його головна ідея, а саме згадана у назві ідея осяяння (роз'яснення), а разом з нею окреслюється і поняття постпам'яті, що ніби пронизують і об'єднують увесь твір та відбивають узагальнений смисл роману.

Процес осяяння прослідковується поетапно разом з розвитком подій, починаючи з приїзду Джонатана, який власне і поставив проблему, для вирішення якої героям довелось пройти нелегкий шлях пошуків і внутрішніх зламів, у ході яких і відбувалось роз'яснення. Однак для кожного з персонажів воно було своїм. Для Алекса – це розкриття історії його дідуся, для Джонатана – отримання інформації про історію його родини, для дідуся Алекса – усвідомлення того, що все

життя – низка взаємопов’язаних подій, і інколи те, що може здатись найбільшою помилкою життя, виявляється результатом нелегкого вибору і жертвою заради чогось не менш вартісного і цінного. В контексті осяяння не варто забувати і самого читача, який врешті повинен звести всі паралельні лінії та вибудувати цілісну картину світу художнього тексту, і в результаті знайти відповіді на всі поставлені запитання.

Висновки. Багатовимірна наративна перспектива у поєднанні з розмиванням часового й просторового планів зображуваних подій у романі «Все ясно» слугує засобом привертання уваги до найважливіших проблем твору та розкриття його ідеї, а поняття «осяяння» можна вважати розгорнутою текстовою метафорою, що реалізується шляхом діалогічного переплетення сюжетних ліній, наративних планів та точок зору на зображувану ситуацію. Учасниками текстового діалогу є не лише автор, що дискутує з безліччю голосів-свідомостей, а й читач, який слідкує за ходом дискусії, зіставляє різні точки зору, вибудовує власну позицію та бачення текстового світу. Таким чином, текстове багатоголосся стимулює особливий спосіб читання твору, конструюючи образ інтелектуального читача-дослідника, що бере активну участь у поліфонічному діалозі, оскільки неможливо читати текст, сповнений рефлексуючими свідомостями, без рефлексії над образами й подіями та без співучасті у цій рефлексії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bakhtin M.M. Problems of Dostoevsky's Poetics. / Ed. and trans. Caryl Emerson. Minneapolis : University of Minnesota Press, 1984. 378 p.
2. Соболь О.Ю. Лінгвопрагматичні засоби вираження поліфонії у сучасному французькому медійному дискурсі : автореф. дис. ... канд. наук : 10.02.05. Київ, 2007. 34 с.
3. Астрахан Н. Поліфонія літературного твору: теоретичний аспект. *Житомирські літературознавчі студії*. 2013. Вип. 7. С. 175–183.
4. Мамосюк О. Поліфонія як комунікативна ознака побудови художніх текстів письменників-новороманістів. *Актуальні питання іноземної філології*. № 4. 2016. С. 105–110.
5. Бабелюк О.А. Трансформація хронотопу в постмодерністському текстотворенні: від діалогу до какофонії. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Випуск 62. 2012. С. 12–16.
6. Козачишина О.Л., Мосійчук А.В., Малащук-Вишневецька Н.В. Категорія часу як засіб творення текстового світу сучасного англomовного поліфонічного роману (на матеріалі роману Джонатана Сафрана Фоеера «Everything is Illuminated»). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Том 33 (72), № 1, ч. 1. 2022. С. 139–144.
7. Обелець Ю.А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англomовної прози) : автореферат дис. .... канд. філол. наук : 10.02.04. Одеса, 2006. 21 с.
8. Довбенко Л. Наративний формат фокалізації і точки зору в сучасному британському романі. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. ім. В. Винниченка. Серія «Філологічні науки (Мовознавство)»*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. 2011. Випуск 96 (1). С. 169–171.
9. Рижа У.В. Лінгвальне вираження оповідної перспективи в сучасній британській художній літературі (структурно-семантичний та функційний аналіз) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2020. 264 с.
10. Іваненко С.М. Поліфонія ритмотональної будови тексту в стилістичному аспекті (на матеріалі німецької мови) : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. Спеціальність : 10.02.04 «Германські мови». Київ, 2010. 20 с.
11. Ткаченко І.А. Наративні маски в англomовному постмодерністському дискурсі: лінгвокогнітивний та комунікативно-прагматичний аспекти : дис... канд. наук (доктора філософії) : 10.02.04. Херсон, 2018. 217 с.
12. Білецька О.В. Методика дослідження графосеміотичного кодування наративної поліфонії в англomовному постмодерністському художньому тексті. *Записки з романо-германської філології*. № 1(36). 2016. С. 11–22.
13. Денисова Т.Н. Всесвітні трагедії від Джонатана Сафрана Фоеера. *Слово і час*. 2009. № 1. С. 28–38.
14. Бабелюк О.А., Коляса О.В. Мультиmodalний поліфонічний наратив як амальгама гібридних графічних технік та новацій. *Література як семіотичний ресурс культури. Всеукраїнська наукова*

конференція (XX Філологічні читання пам'яті Н.С. Шрейдер) : матеріали / Упорядник Т.Є. Пічугіна. Дніпро : Тріменс ЛТД, 2023. С. 3–5.

15. Бежан О. Проблема пам'яті в романі Джонатана Сафрана Фоера «Усе освітлено». *Літературознавчі обрії*. Випуск 16. Київ : Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2010. С. 80–84.

16. Остапчук Т.П. Подолання національно-культурних стереотипів як необхідна умова формування власної ідентичності (на матеріалі роману Дж.С. Фоера та фільму Л. Шрайбера «Все освітлено»). *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2007. Випуск 57. Том 70. С. 24–29.

17. Ткачук Ю. Конструювання резюме ідентичності у тексті Джонатана Фоера «Усе освітлено». *Головна течія – гетерогенність – канон в сучасній американській літературі* : матеріали III Міжнародної конференції з американської літератури. Київ, 3–5 жовтня 2005 р. / Уклад. Т.Н. Денисова. Київ : Факт, 2006. С. 385–397.

18. Prince Gerald. *Dictionary of Narratology*. University of Nebraska Press : Lincoln & London, 1987. 118 p.

19. Rimmon-Kennan Schl. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London, New York : Methuen, 1983. 256 p.

20. Foer Jonathan Safran. *Everything is Illuminated*. New York : Houghton Mifflin Company, 2003. 276 p.

21. Mey Jacob L. *When Voices Clash: a Study in Literary pragmatics* / Ed. by Jacob L. Mey. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2000. 400 p.

UDC 811.111:811.131.1:001.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-9>

CROSS-CULTURAL PARALLELS IN THE TERMINOLOGY SYSTEMS OF ENGLISH AND ITALIAN

КРОСКУЛЬТУРНІ ПАРАЛЕЛІ В ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ СИСТЕМАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ІТАЛІЙСЬКОЇ МОВ

Lebedieva S.L.,*orcid.org/0000-0001-5281-0759**Senior Lecturer at the Department of Philology and Translation
Kyiv National University of Technologies and Design*

Language contacts arising as a result of interaction between peoples are a significant factor in changing their linguistic and cultural community. Language faces new realities that cannot always be reflected by its internal resources. New words appear, including those coming from other languages, irrelevant ones disappear, and those that already exist may be reinterpreted.

The terminological system, on the one hand, is more stable compared to the commonly used lexicon, on the other hand, the globalization of modern processes of society and the relentless development of computer-mediated multimodal communication create prerequisites for increasing the number of borrowed terms.

Specificity of concepts of the material and inner world of representatives of different ethnic groups, their way of thinking, cultural and mental features influence the forming mechanisms of the scientific terminology diversity. The formal side of the word activates in the recipient the meanings necessary in a given narrowly focused communication situation.

Terminological vocabulary has a special expressiveness, facilitates communication in a specialized, and often highly specialized field of knowledge. Terms in different languages gravitate towards unification, maximum unambiguity and internationalization.

Linguistic loyalty, which allows borrowed terms to penetrate, is related to the greater social significance of the experience of the language community that stands out in its development and has an important impact on cultural and social trends, shaping not only national but also global trends.

Latin language is the foundation and starting point in the field of terminological vocabulary. English has undergone several waves of interaction with Latin, first directly and then through French. More than half of the English terminological vocabulary is made up of Latin words. Italian, on the other hand, is the closest heir to Latin, primarily in terms of vocabulary.

At this stage of the development of science, when English language has become the lingua franca of international scientific communication, English terminology is gaining more and more space in the world scientific vocabulary.

Key words: loan word, lexical borrowing, language contact, terminology, donor language, recipient language.

Мовні контакти, що виникають у результаті взаємодії між народами, є суттєвим чинником зміни їхньої мовної та культурної спільноти. Мова стикається з новими реаліями, які не завжди вдається відобразити, користуючись внутрішніми ресурсами. З'являються нові слова, в тому числі з інших мов, зникають неактуальні, а ті, що вже існують, можуть бути переосмислені.

Термінологічна система, з одного боку, є більш стійкою порівняно із загальноновживаною лексикою, з іншого боку, глобалізація сучасних процесів життя суспільства та невпинний розвиток комп'ютерно-опосередкованої мультимодальної комунікації створюють передумови для збільшення кількості запозичених термінів.

Специфіка уявлень про матеріальний і внутрішній світ представників різних етносів, їхній спосіб мислення, культурні та ментальні особливості впливають на механізми формування різноманіття наукової термінології. Формальний бік слова активізує в реципієнта смисли, необхідні в такій вузькоспеціальній комунікативній ситуації.

Термінологічна лексика має особливу виразність, полегшує комунікацію у спеціалізованій, а часто вузькоспеціалізованій галузі знань. Терміни в різних мовах тяжіють до уніфікованості, максимальної однозначності та інтернаціоналізації.

Мовна лояльність, що дає змогу проникати запозиченим термінам, пов'язана з більшою соціальною значущістю досвіду тієї мовної спільноти, яка виділяється у своєму розвитку і має важливий вплив на культурні та соціальні тенденції, формуючи не тільки національні, а й глобальні тренди.

Латинська мова є фундаментом і відправною точкою в галузі термінологічної лексики. Англійська зазнала кілька хвиль взаємодії з латинською, спочатку безпосередньо, а потім через французьку мову. Більше половини англійської термінологічної лексики складається з латинських слів. Своєю чергою італійська мова, з іншого боку, є найближчою спадкоємицею латини, насамперед у плані лексики.

На цьому етапі розвитку науки, коли англійська мова є *lingua franca* міжнародного наукового спілкування, англійська термінологія завойовує дедалі більше місця у світовому науковому словнику.

Ключові слова: запозичення, лексичне запозичення, мовний контакт, термінологія, мова-донор, мова-реципієнт.

Problem statement. Acceleration of communication processes associated with the emergence of new knowledge in various fields as well as modern computer-mediated communication significantly increase the amount of borrowed terminological vocabulary. The active borrowing of foreign words generates the necessity to analyze the appropriateness of their use, given that terminological systems are designed to facilitate and streamline interaction in the scientific community. A word as a reproducible unit of language manifests its meaning in a particular speech act and can be ambiguously interpreted in different contexts.

Correct mutual understanding between specialists from different countries directly depends on the quality and selectivity of constantly updated national terminology systems, its maximum unambiguity and accuracy.

The study of the nature and logic of the development of terminological systems of the languages, which are not closely related, such as Italian and English, allows to state the general socio-cultural regularities of the linguistic image of the world. Further comparative researches of interlingual communication contribute to more effective interaction within the international community in scientific and technical fields.

Analysis of recent studies and publications. Questions of meaning and significance, diachronic and synchronic processes in language have been the focus of attention of Charles Sanders Peirce, Ferdinand de Saussure [1], Juri Lotman, Émile Benveniste, Umberto Eco, Bruno Migliorini [2], Tullio De Mauro [3].

Uriel Weinreich [4], Einar Haugen, Philip P. Durkin [5], Donald M. Ayers [6], Horace G. Daner [7], John Ayto [8], O. Potebnia, V. Manakin [9] have devoted their works to the study of interlingual relationships, borrowing of words as a historical and socio-cultural phenomenon affecting various levels of language. They studied the conditions contributing to the arrival of a new word in the recipient language, analyzed the depth and stages of assimilation of a new lexicon, worked on the classification of borrowings, divided them into spheres of application.

The studies of Eugen Wüster, Rita Temmerman, Gabriele Sauberer, Margaret Rogers are significant in the context of studying the development of terminological clusters in a language. Their studies show the dependence of the intensity of introduction, amount and adaptability of borrowed lexical units on the extra-linguistic background, the ability of the recipient language to assimilate new words, as well as ways to overcome structural differences.

Purpose of the study. The aim of the study is to comparatively analyze the phenomenon of borrowing terms in English and Italian languages, to identify similar mechanisms of diachronic development, the influence of socio-cultural realities on the peculiarities of distribution and adaptation of terminological vocabulary, to consider the trends of modern terminological borrowing associated with the accelerated development of technical means of communication.

Presenting the main material. The evolutionary transformation of languages is largely determined by sociocultural processes occurring inside and outside language collectives. Just as language plays an important role in creating the social and cultural characteristics of its speakers, speakers and

writers importantly influence its development. Linguocultural changes cover different language communities and dynamically affect primarily the vocabulary composition of a language. Being the main instrument of nomination of elements of reality, the word realizes itself in interpretation, in a particular speech situation. As a linguistic sign, it is a key means of communication. The choice of a lexeme depends on the profession, age, background and other characteristics of the speaker or writer, as well as the context (colloquial, scientific, expressively colored, etc.) in which its meaning is realized. The lexical system is the most open, multidimensional and sensitive to changes.

Multiple functions that a word can perform (nominative, communicative, expressive, organizational and connecting, aesthetic, etc.) are the reason for the lack of unambiguity of its interpretation. Semiotics considers words as signs, which correlate with meaning and sense of a word and are connected with the process of their interpretation in a concrete speech situation or a concrete group of people. The nature of terminological vocabulary seems to be multidirectional. A term as a word enters the language system, has grammatical features, pronunciation, spelling and is subject to syntactic rules related to its use in a sentence. On the other hand, it has the features of an element of a semiotic system, which implies a stable meaning accepted in a certain highly specialized community.

A term, as an element of a particular semiotic system, is a specialized symbol that is used to denote and describe specific concepts or objects within a particular discipline or field. It is an important part of effective communication and knowledge sharing in science, technical fields and other branches of knowledge. In the context of information technology, terms can be part of formalized notation systems such as programming languages, data standards and databases.

The group of users operating with special vocabulary in a particular field of knowledge sets the criteria of vocabulary formation. Specialization of its meaning, relative precision and unambiguity in comparison with words of wide use are common for terminological vocabulary. Such vocabulary can be more or less understandable to untrained communicators, can be narrowly specialized for a particular field of knowledge or be interdisciplinary.

The study of the sociolinguistic nature of a term helps to understand the nature and peculiarities of the functioning of terminological vocabulary in different languages. Borrowings from other languages are a widespread way to introduce new terms into the vocabulary. They are a part of the historical process of mastering the culture of other nations, their technical and scientific achievements.

The common features in the terminological system of English and Italian are appropriate to consider in diachronic dynamics. Deep roots in Latin, subsequent linguistic and cultural influences have led to the presence of similar analogous terms, despite significant phonetic and grammatical differences.

Historical events dating from the 1st century BC to the 5th century AD set the stage for the fundamental influence of Latin on modern English and Italian. The Roman settlements that arose as a result of the exploration of new territories, both on the Apennine Peninsula and beyond, brought their own customs, traditions and language.

In turn, colloquial Latin as early as the 2nd century BC readily accepted Greek borrowings, which is not the case with literary archaic Latin, which preferred to adhere to a high style.

After the fall of the Roman Empire, the spoken Latin language long remained dominant over the languages of the local population and barbarian conquerors in the former territories of the empire.

Colloquial and literary Latin did not follow parallel paths. The language of everyday communication merged into the local ones and became an important factor in their development. Literary Latin remained a language of religious and scientific knowledge, although it was phonetically influenced by the recipient languages.

Latin received a powerful impetus to spread during the Renaissance, when it became necessary to refer to the humanistic traditions of antiquity and, consequently, to classical scientific and literary works. A phenomenal result for a language that had no people speaking it, given the fact that even today Latin continues to be the most significant source of international terminological vocabulary,

Arrived in Britain in 1066 with the Norman conquerors, the French language left a deep mark in the history of the English language, remaining dominant for almost 300 years. “If one language is endowed with prestige, the bilingual is likely to use what are identifiable loanwords from it as a means of displaying the social status which its knowledge symbolizes” [4, p. 59–60].

Later on, new words came into English as a result of interaction with the language communities of the colonies of the British Empire, starting from the 17th century. Linguistic contact with the languages of the Americas, Asia, Africa and Oceania brought into English mostly words naming objects and phenomena that have no analogues in English, for example, *guarana*, *coconut*, *bamboo*, *pyjamas*.

The colonial and post-colonial periods in the history of the English language were not distinguished by an abundance of borrowed terms. English colonists, as representatives of an economically more developed society, historically possessing a superior baggage of cultural and material values, as well as scientific knowledge, influenced the socio-cultural development of the colonies, introducing their historical experience and value systems. In spite of the many countries influenced by Great Britain, scientific terminology was in most cases based on European languages.

When nations are at different points of development within the same historical plane, the influx of borrowed words is often influenced by those societies that are more actively developing. They bring in terms that serve the most advanced areas of society. In the post-colonial development of many countries, English continues to be actively used. “The process of decolonization mostly did not weaken English, perhaps surprisingly. Rather than removing English from the local linguistic scene, as a sign of former oppression and foreign dominance, in very many young postcolonial nations its role even became strengthened” [10, p. 45].

Italian is a direct descendant of Latin, so its vocabulary is rich in terms rooted in Latin. For example, *induzione*, *generatore*, *piramide*, *iniezione*, *bacillo*. Before the unification in 1861, there were separate states on the territory of Italy, the language of which “...distanced from their Latin roots, depending on the geographical location was intensely influenced by French, Spanish, Arabic or German languages” [11, p. 209]. For example, the words *tariffa*, *algoritmo*, *cifra*, *zero* came from Arabic, *maggioranza*, *concorrenza*, *costituzione*, *conto corrente*, *esportare* – from French, *embargo* – from Spanish.

Some scientific terms were formed by giving new meaning to already existing common words. For example, the formalization of the meaning of the word “*model*” in scientific and engineering disciplines occurred in the 19th century with the development of mathematical models and theories. The concept of “*atom*” as an indivisible particle, used in antiquity, received its scientific understanding in the 20th century with the development of atomic and nuclear physics. The term “*ecosystem*” began to be actively used in a scientific context in the middle of the 20th century, when ecology became a separate scientific discipline.

Noteworthy are borrowed words that have been creatively reinterpreted by the recipient language and exported, in turn, to other languages. An example of such a transformation is the word “*marketing*”. Historically, the Latin word “*mercatus*” was borrowed into French “*marchiet*” and from there came into English “*market*”. As a result of creative reinterpretation, the word “*marketing*” is part of the modern dictionary of English international economic terms.

At the end of the 20th century, the spread of English language has significantly increased: from 700 million speakers in the eighties of the 20th century to 2.3 billion [12, p. 115]. Modern English is a tool linking different societies in an increasingly connected world.

The deepening of globalization processes, accompanied by the accelerated development of computer-mediated multimodal communication technologies, requires a lingua franca, which English has become. Such countries as the United States, Great Britain, Canada, Australia and others, where English has the status of an official language, are important economic powers and have contributed in no small measure to the fact that English has become the main language of international communication. The borrowings it offers are not associated with a single native speaker, but with a whole

group of peoples who give the language new words. The representatives of these nations are not only numerous, but they are also the lawmakers in the vast majority of scientific fields, the holders of the most advanced scientific knowledge and technologies.

A combination of historical, socio-cultural and economic factors has led to the dominant position of English in modern international communication and its position as the primary donor of new terms.

Intense technological development in areas such as biotechnology and genomics, quantum technologies, renewable energy, nanotechnology, artificial intelligence, climate change research and sustainable development suggest the creation of new terms.

Borrowed terms often come and become fixed in the recipient language, adapting to its phonetic-grammatical peculiarities. In the example “*Il 15 febbraio 2001 furono pubblicati i primi risultati del sequenziamento del genoma umano...*” [13] the English term *genome* is borrowed by the Italian, taking into account the features of Italian noun endings.

One way of adapting new terms is literal translation or calque. For example, the English term *STEM cells* is translated into Italian as *cellule staminali*, *sustainable development* as *sviluppo sostenibile*, *machine learning* as *apprendimento automatico*, *greenhouse gases* as *gas serra*, *brand loyalty* as *fedeltà alla marca*.

Often a language takes the words of the donor language and adapts them to its phonetic-grammatical system. The following structural types of borrowings seem to be the most common among Italian terminological borrowings:

derivatives – *photosynthesis* / *fotosintesi*, *painkillers* / *painkillers*, *biodiversity* / *biodiversità*, *nanoparticles* / *nanoparticelle*;

abbreviations – *DNA* (*deoxyribonucleic acid* / *acido deossiribonucleico*), *MRI magnetic resonance imaging* / *risonanza magnetica*, *RGB* (*red, green, blu* / *rosso, verde e blu*), *CMYK* (*cyan, magenta, yellow and key (black)* / *ciano, magenta, giallo e nero*);

collocations – *palliative care* / *cure palliative*, *genetic engineering* / *ingegneria genetica*, *quantum computer* / *computer quantistico*, *cross-selling* / *vendita incrociata*, *cash flow* / *flusso di cassa*.

Modern English terms may not be translated and remain in their original form in Italian, for example, *SMM* (*social media marketing*), *e-mail marketing*, *feedback*, *B2B* (*business-to-business*), *ecommerce*. Some are partially translated as *B2C* (*da business al cliente*). In example “*Scopri come entrare in contatto con nuovi clienti B2B e guidarli con successo all’acquisto*” [14] the use of the original English term without modification is observed.

Many terms go beyond strictly professional area and are increasingly used in the common lexicon. This is especially true for vocabulary related to computer technology and socio-political realities, for example, *cookie*, *JPG*, *bar code*, *pixel*, *backup*, *banca dati*, *PDF*. Sometimes borrowings follow fashion or the desire to identify oneself with a prestigious group.

Conclusions. Diachronic comparison of language development makes it possible to observe the course of similar processes in distant languages, states the universality of some aspects of borrowing terminology. At the same time, modern globalization processes, economic and socio-cultural interaction, together with accompanying digitalization and modern methods of computer-mediated communication directly affect the language sphere of the collective.

The study of the dynamics and comparison of the development process of different languages through the linguocultural historical experience of their speakers provides the means for understanding the general trend, finding points of contact and parallel processes that help in practical language acquisition. Such knowledge facilitates learning, understanding the peculiarities of communication with representatives of different language collectives, mastering the skills of communication in highly specialized language communities. Comparative study of the terms of distant languages provides tools for analyzing the model of modern reality, the prospects for the development of terminological systems in a globalized society, the reasons and tendencies for the expansion of special scientific terminological tools.

REFERENCES:

1. De Saussure F. Corso di linguistica generale. Introduzione, traduzione e commento di Tullio de Mauro. Bari : Laterza, 2005. 491 p.
2. Migliorini B. Storia della lingua italiana, 12 ed. Milano : Bompiani, 2007. 761 p.
3. De Mauro T. La fabbrica delle parole. Torino : Utet Libreria, 2005. 267 p.
4. Weinreich U. Languages in Contact: Findings and Problems. New York : Mouton, 1979. 148 p.
5. Durkin P. Borrowed Words: A History of Loanwords in English. Oxford : Oxford University Press, 2014. 512 p.
6. Ayers D.M. English Words from Latin and Greek Elements. Tucson : The University of Arizona Press, 1986. 290 p.
7. Danner H.G. A Thesaurus of English Word Roots. Lanham, Maryland : Rowman & Littlefield, 2014. 990 p.
8. Ayto J. Word Origins: The Hidden Histories of English Words from A to Z. London : A & C Black, 2006. 574 p.
9. Manakin V. Language and Cross-Cultural Communication. Kyiv : Academy Press, Alma-Mater, 2012. 285 p.
10. Schneider E.W. Postcolonial English: Varieties around the World. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 367 p.
11. Lebedieva S. Sociolinguistic features of permeation of Latin origin words into Ukrainian, English, and Italian. *Transcarpathian Philological Studies*, 2022. Vol. 21 (1). P. 206–211.
12. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. 3rd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2019. 506 p. DOI: 10.1017/9781108528931.
13. Fronte M. Salute Il sequenziamento del genoma umano, 20 anni fa. *Focus*. 2021 URL: <https://www.focus.it/scienza/salute/il-sequenziamento-del-genoma-umano-20-anni-/> (Last accessed: 23.09.2023).
14. Giordano V. 10+ Strategie di vendita B2B efficaci. Cdweb B2B Digital Marketing. 2022. URL: <https://www.cdweb.it/strategie-di-vendita-b2b/>.

UDC 81'25

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-10>

THE FEATURES OF CULTURE-BOUND WORDS TRANSLATING

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СЛІВ-РЕАЛІЙ

Leleka T.O.,

*orcid.org/0000-0002-6134-4435**Scopus-Author ID: 58286055600**PhD in Philology, Associate Professor,**Associate Professor at the Department of Translation, Applied and General Linguistics**Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University*

The article is devoted to the study of the problem of national realities translating, which is due to the fact that this issue is one of the most difficult in translation practice. Different language pictures of the world divide the surrounding reality in different ways, which causes certain difficulties when translating lexical items denoting the phenomena inherent only in a particular culture. Therefore, a translator needs to know the national and cultural peculiarities of the region whose language he or she translates. It should be understood that translation of the culture-bound words requires the use of the various translation mechanisms.

The purpose of the study is to identify the peculiarities of translating the words which denote the national realities, as one of the translation problems. The main hypothesis of the study is that the national and cultural elements in the lexical system require additional knowledge and skills from the translator.

The main transformations used in the translation of the national and cultural realities include transcription, transliteration, synonymous translation, hyponymic or hypernymic substitutions, descriptive translation and others.

Since the texts containing the nationally specific components cannot be translated without the special research, the translator needs to acquire knowledge of a particular subject and immerse himself in another reality. Very often, the culture-bound items are replaced by the transcribed or transliterated units. In this case, it seems impossible to find a one word equivalent in the target language.

Some translators try to replace the reality of another culture with a familiar and specific one that has a corresponding equal semantic and stylistic charge. This technique is not always effective. Therefore, the use of the synonymous substitution and descriptive translation is justified.

Using hyponymic and hypernymic substitutions, the translator tries to provide a one-word translation, as this technique corresponds to the economy of language means.

Nowadays, there are many cases of writing a lexical item to denote a reality using the means of the recipient language, which is sometimes also maintained in view of the translator's desire to convey the meaning as strictly as possible.

Thus, giving the equivalents to the nationally specific words is a special area of the activity that requires additional study and is relevant in translation practice. The choice of translation techniques depends on the translator's experience and knowledge, as well as the intention and ultimate goal of the text being translated.

Key words: culture-bound items, national culture-bound items, translation transformation, target language, hyponymic substitution, hypernymic substitution, synonymous substitution, transcription, transliteration.

Стаття присвячена вивченню проблеми перекладу національних реалій, що обумовлено тим, що це питання є одним з найскладніших у практиці перекладу. Різні мовні картини світу неоднаково членують навколишню реальність, що викликає певні труднощі при перекладі лексичних одиниць, які позначають явища, притаманні лише певній культурі.

Метою дослідження є виявлення особливостей перекладу слів-реалій, що становить одну з перекладацьких проблем. Основною гіпотезою роботи є положення про те, що національно-культурні елементи в лексичній системі вимагають від перекладача додаткових знань та навичок.

Серед основних перекладацьких трансформацій, що використовуються при перекладі національно-культурних реалій, можна виділити: транскрипцію, транслітерацію, синонімічний переклад, гіперонімічні або гіпонімічні заміни, описовий переклад та інші.

Оскільки тексти, що містять національно специфічні компоненти, неможливо перекласти без спеціальної підготовки, перекладачеві необхідно отримати знання з певної галузі і зануритись в іншу реальність. Дуже часто слова-реалії перекладаються за допомогою транскрипції та транслітерації.

Багато перекладачів намагаються замінити реалію іншої культури знайомою одиницею, що має відповідне семантико-стилістичне навантаження. Такий прийом не завжди є дієвим. Тож використання синонімічної заміни та описового перекладу є обґрунтованим. Через гіпонімічні та гіперонімічні заміни перекладач намагається подати однослівний переклад, оскільки це пов'язано з економією мовних засобів.

На сьогоднішній день існують випадки написання лексичної одиниці на позначення реалії мовними засобами мови-реципієнта, що іноді також є єдиним можливим засобом зважаючи на прагнення перекладача найточніше передати зміст.

Отже, переклад національно специфічних слів-реалій – це особлива сфера перекладацької діяльності, що потребує додаткового вивчення та є актуальною у практиці перекладу. Вибір перекладацьких методик залежить від досвіду та обізнаності перекладача, а також наміру та кінцевої мети тексту, що перекладається.

Ключові слова: слово-реалія, національно-культурна реалія, перекладацька трансформація, мова-реципієнт, гіпонімічна заміна, гіперонімічна заміна, синонімічна заміна, транскрипція, транслітерація.

Statement and substantiation of the problem relevance. The realities are unique, specific for the certain country and its culture. They have national-cultural connotation, which means that not only nominative, but also onomastic lexicon with pronounced national-cultural associations should be included in their number [5, p. 187].

This understanding of the language phenomenon is characteristic of the new linguistic trends: linguo-country studies, linguo-cultural concepts, ethno-psycholinguistics and the theory of intercultural communication [4, p. 118].

According to this sciences, the understanding of the scope and content of the term culture-bound item does not always coincide among the different translators, which leads to an increase in the range of translation techniques [1, p. 75].

The translation of the realities is the part of the larger and more important problem of transmitting the original national and historical identity, which goes back to the very beginnings of the translation theory as an independent discipline.

We speak about the untranslatable text elements, which, despite not being terms, have international significance. The culture-bound items are vernacular words that are closely related to everyday life and worldview [3, p. 73].

The specific meaning of such words acquires due to the fact that their referent belongs to a certain people, a certain country or region, a certain historical epoch, as it is a characteristic of the culture, life, traditions, peculiarities of reality opposed to other countries, peoples and epochs.

The relevance of the problem is due to the need to identify the main problems in translating words denoting the realities of another country, since there are no clearly defined translation mechanisms for culture-bound words.

The role of cultural realities is significantly increased due to the international co-operation of the countries, their difficult situation in relations [7, p. 44].

The role of the cultural realities is greatly increased due to the international cooperation of the countries, their difficult situation in relations, and consequently the ability to achieve the best possible maximum communication is the main task of a specialist when translating realities.

Analysis of recent research and publications. In the scientific literature we can find different approaches to the classification of the language realities, showing a certain evolution of views. Thus, in the works of the second half of the XX century it was considered, that there are no sufficient grounds for the typology of the culture-bound items due to the uncertainty of the boundaries of the areal (local-geographical, socio-ethnic and cultural-genetic) peculiarities within which these objects are considered [7; 8].

The researchers distinguish three main groups of the referents and, accordingly, the language realities naming them [7, p. 46].

Many studies are devoted to the problem of translating non-equivalent vocabulary. In Ukrainian translation researches, this problem has not been studied in detail, but the scientific works of

O. Burdeina and R. Zovirchak K. Nevylna, N. Novikova, I. Korunets, M. Kocherhan, and N. Myropol'ska are important.

In many studies a comprehensive approach to the characteristics of the culture-bound words, their definition and functioning is firmly established [6, p. 131]. The scientists note that the concept of the reality is not without terminological deficiency, as it is multidimensional. In fact, it is a triad, according to which words relate not only with the subject of extra-linguistic phenomena, but also with its cultural concepts, lexemes or phrase-combinations.

The purpose of the article. The purpose of the study is to identify the peculiarities of translating the culture-bound words as one of the translation problems.

The defined goal requires solving the following tasks:

- to characterise the culture-bound items as a linguistic phenomenon;
- to identify the means of their translation;
- to outline the main difficulties in translating the words to denote the cultural phenomena.

The object of the study is non-equivalent vocabulary, the subject is the ways of the culture-bound words translating.

The main material of the study. The cultural realities are the elements of a language that do not coincide in another language and denote other concepts and perceptions.

The national culture-bound words have the additional meaning to the basic semantic one. It is appropriate to compare the culture-bound words with a specific national or historical components – with the connotative vocabulary – words that are lack of such meaning [1, p. 75].

There are several types of such words: a) the words with existing referents: English *baby-sitter*, *Halloween*; b) the words denoting the historical realities: English *priest's hole* (a priest's refuge during the persecution of Catholics).

They can be one-word elements: *sheriff*, *threepence*; phrases: *banana split*, *Sussex pudding*; realities-phraseologies: *to enter at the Stationers' hall*, *to reach the woolsack*.

Translation of the culturally specific words is a set of the translation techniques, which provide the linguo-cultural adaptation of the reality. Thus, the translation of such category of lexicon is not reduced to the search for the direct correspondences in the target language [2, p. 106]. It is a complex thought process, which consists of comprehending cultural equivalents, concepts and transfers of the forms, content, national and historical elements by the means of the target language [3, p. 73].

The main difficulties in conveying in the translation of the culture-bound words are:

1) the absence of a correspondence (equivalent, analogue) due to the absence of the denoted object (referent) in the target language;

2) the necessity to convey the connotation of such a word along with its subject meaning [4, p. 79].

Even when the word has a dictionary equivalent in the language and it is recorded in dictionaries, the translator cannot always be sure that this equivalent is a part of the receptive meaning (semantics). So the equivalent is included in the receptive vocabulary of the final recipient [5, p. 189].

The main problem faced by the translator in conveying meanings expressed in the source text is the mismatching between the range of meanings inherent in the units of the source language and the translator's language.

All the types of semantic correspondences between the lexical units of two items can be reduced to three main ones: the full compliance, partial conformity, absence of correspondence [1, p. 77].

In those cases when the correspondence of the lexical unit of one or another language in the vocabulary of another language is completely absent. It is accepted to speak about non-equivalent lexicon.

There is the classifications of the non-equivalent lexical material 1) the words of the national reality; 2) the temporarily non-equivalent terms; 3) the accidental non-equivalents; 4) the structural exotisms [6, p. 120].

As a rule, when translating the words denoting realities, two main problems arise either to convey all the meanings of the word and the loss of its meaning for the reader that makes it

impossible to translate it descriptively or to find a word in the target language that is close to it, its analogue.

According to these two problems, there are also two main ways of transmitting the realities – uninterrupted and uninterpreted.

Two main ways of transferring the realities are translationless transfer (transcription and transliteration) and translation: descriptive, approximate, transformational, hyponymic and calcification [4, p. 120].

These two concepts can be opposed to each other: translation endeavours to make the strange as much as possible own, while transcription seeks to preserve the foreign through the means of own [3, p. 76].

The scientists consider and describe the following techniques of transferring realities:

- 1) synonymic substitution: *prince* – князь;
- 2) descriptive translation: *National Health Service* – Національна служба охорони здоров'я у Великобританії;
- 3) stylistic abbreviations: *BFF* – найкращі друзі; *WTF* – що за дідько;
- 4) transcription: *wilton* – уїлтон (the name of the carpet);
- 5) compensation (a method of translation in which the elements of meaning are lost in the translation of a foreign language unit): *waspish remarks* – уїдливі зауваження.

Thus, the lost meaning is compensated, and, in general, the content of the translation is restored.

At the same time, the grammatical means of the original language are replaced by the lexical means, and vice versa. The compensation is used for the purpose of pragmatic adaptation of the original text [5, p. 188].

Depending on the way of conveying form and content, as well as preserving or erasing the national and historical elements, four main types of techniques for conveying the realities are identified:

- 1) the techniques of mechanical transfer;
- 2) the techniques of creating a new word;
- 3) the clarifying techniques;
- 4) the techniques of likening [7, p. 45].

In order to get the most complete idea about the system of the main types of translation techniques we can consider the advantages and disadvantages of each type.

1. The mechanical transfer techniques.

This type of techniques is an automatic transfer of the sound or graphic appearance of the source language reality into the target language. With the help of these techniques, the form of the reality is transmitted as accurately as possible to preserve its form, national and historical connotation, but the content of the new notion is revealed only through the context, briefly or inaccurately:

- direct transposition: *Elizabeth* – *Elizabeth*;
- transliteration: *Elizabeth* – *Елизабет*;
- transcribing: *Liz* – *Liz*.

2. The techniques of creating a new lexeme.

The techniques of creating a new word imply the formation of a new word or word combination according to the model of the original language or close in content with the help of the means of the target language. In this case the semantic content and form of the source language lexeme are preserved.

Over time, many neologisms are mastered and enrich the vocabulary of the target language:

- full calque: *skyscraper* – хмарочос, *Chamber of Deputies* – палата депутатів;
- partial calque: *the Gap Year* – a year between leaving school and starting university that is usually spent travelling or working.

3. Clarifying techniques.

Clarifying techniques reveal the semantic side of a phenomenon by the means of the extended description, interpretation, clarification in various forms: within the text, in the pages of the text.

In this case, the essence of the phenomenon is fully disclosed, but the form is changed, and the realities remain equivalent for the native speakers of the target language:

– description: *terraced houses* – *один із рядів будинків, які з'єднані між собою*.

4. The approximate translation of the realities is most often used despite its shortcomings.

The approximate translation helps convey the substantive meaning of the culture-bound item, but at the same time the whole national and historical connotation is lost. So the translator uses a word that is neutral in style and has zero connotation. One of the ways to approximate the translation is generalisation. The general name is replaced by with a specific, and the singular with the general. For example, *хата, котедж* can be translated as *house*.

These techniques include the substitutions of the analogues of the various kinds: own, foreign, or contextual, as well as generic ones: hyperonym or hyponym.

As a rule, the readers of the translation get an approximate or incorrect idea of the subject or phenomenon, as the form of the analogue is lost and the meaning is obliterated.

The analogue substitutions are used more often than any other techniques, especially in the fiction translation.

This is due to its brevity and accessibility for all the native speakers of the target language, but may lead to the unacceptable national-cultural assimilation:

– substitution by its analogue: *whisky* – *водка*;

– generic substitutions: *a flask of rum* – *алкоголь*;

– replacement by a hyperonym or hyponym: *sequoia* – *дерево*, *lunch* – *сніданок*, *nightmare* – *жахіття*.

5. Contextual analogue.

The contextual analogue means the replacement of a source-language word by the item of the target language that most accurately conveys its meaning in a given context. It is an irregular, exceptional variant of translation of the original unit, suitable only for a given context [4, p. 86].

The translation analogue is created by finding the closest in terms of the equivalent unit of the target language for the non-equivalent unit of the source language [5, p. 189].

This technique is also referred to as the associative translation [5, p. 190]: *in the country* – *на дачі*.

The most popular way of translating such realities that has been found is calquing. This can be explained by the fact that this type of vocabulary requires the unambiguous translation and such realities can be translated by the only way to avoid any inaccuracies, misunderstandings, and mistakes.

The main advantage of calquing is that the translation as a result turns out to be rather brief.

The main advantage of the calques is that the resulting translation is quite concise, but at the same time the author needs to be extremely careful and take into account the intellectual level of the reader to understand the meaning of the translated word.

The calques can also be used with other translation methods, such as other methods of translation, such as transliteration or transcribing. It is easy to see that the calque remains the main method, while the transliteration or transcribing is used for proper nouns, in this case names and geographical names, which is the main way of translation. It is capable of conveying the whole language picture, but at the same time, it conceals from the reader.

The transliteration is used by the authors quite often especially when we speak about geographical names. Another mode of translation that may be encountered when translating the culture-bound words of the various kinds is the descriptive translation.

However, the cases of descriptive translation are not very frequent, because such a translation is very often too cumbersome, much longer.

The hyponymic translation can be explained by the fact that in some cases it may even be wrong, as its essence is to replace a concept with a generic one, and any replacement in this kind of realities can have undesirable consequences, especially when it comes to any kind of documentation.

Conclusions and prospects for further researches of directions. The culture-bound items are the units of the national language that denote the unique referents, peculiar to a given linguo-culture and absent in the linguo-cultural community being compared. They reflect the close relationship between language and culture.

Translating such lexicon requires at least basic background knowledge, otherwise the ignorance of the cultural realities of different countries can lead to quite a lot of problems.

It should be noted that the various combinations are possible on their basis, which are the use of the several techniques of different types. Some linguists allow the possibility of the techniques of one type within one lexical unit, e.g. transcription with the elements of transliteration in the transmission of the proper names; others confirm the inappropriateness of the combination of the techniques of one type within one lexical unit.

When translating the culture-bound words, you need to pay attention to a number of the factors that can help choose the right translation method. After all, the translation will depend on the nature of the text, the significance of the reality in the context, the nature of the culture-bound item and its place in the lexical system, and the reader of the translation.

One of the main tasks of the translator is to adapt the translated text. It is the adjustment of the text to the level of competence of the recipient, to create the text that the reader will be able to comprehend without the need for assistance.

The further research perspectives can be related to the analysis of the other methods that can be applied to the translation of the culture-bound words.

REFERENCES:

1. Гавриленко А.В. Мовні реалії та проблема перекладу. *Філологічні трактати: Науковий журнал*. 2011. № 3. С. 74–78.
2. Зорівчак Р.П. Реалія в художньому мовленні: перекладознавчий аспект. *Іноземна філологія*. 1994. С. 104–111.
3. Котеленець Н. Особливості передачі українських реалій у сучасній англomовній прозі. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2011. № 1. С. 71–77.
4. Лабонська Ю. Г. Основні класифікаційні типи способів перекладу українських реалій англійською мовою. *Modern trends and innovations in teaching foreign languages*. Київ : НТУУ «КПІ», 2011. 249 с.
5. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. С. 186–192.
6. Chesterman, A. *Memes of Translation: the spread of Ideas in Translating Theory*. Amsterdam/Philadelphia : Benjamins Translation Library, 1997. 219 p
7. Johnston, J. Translation as simulacrum. *In Rethinking Translation*. Routledge, 2018. P. 42–56. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429432385-3> (дата звернення: 12.09.2023).
8. Zhaleh, K., Ghonsooly, B., & Pishghadam, R. Effects of Conceptions of Intelligence and Ambiguity Tolerance on Teacher Burnout: A Case of Iranian EFL Teachers. *Research in Applied Linguistics*. 2018. № 9(2). P. 118–140.

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:811.162.1]:004(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-11>

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

THEORETICAL BASICS OF THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF POLISH LANGUAGE

Лукіна Л.Р.,

orcid.org/0000-0001-6133-5902

аспірант,

*викладач кафедри прикладної лінгвістики, зарубіжної літератури та журналістики
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Останнім часом в Україні визначають нові пріоритети розвитку освіти, тому активно розпочався процес її модернізації з урахуванням сучасних викликів у інформаційно-технологічному середовищі. Інтеграція України до світової та європейської спільноти актуалізує завдання підготовки майбутніх учителів польської мови, які добре володіють інформаційно-комунікаційними технологіями навчання.

У статті визначено поняття «інформаційно-комунікаційні технології», охарактеризовано елементи, які включають ІКТ в свій концептуальний обсяг, розкрито основні характеристики інформаційно-комунікаційних технологій, розглянуто особливості формування поколінь X, Y, Z та Альфа, описано їх психологічні особливості.

Зазначено, що в сучасних умовах розвитку освіти вагомими є врахування особливостей сучасних школярів, які є digital native – цифровими аборигенами, тобто поколінням, яке виросло в оточенні гаджетів та цифрових технологій, а тому застосування цифрових та мультимедійних технологій на уроках польської мови є природним та зрозумілим для них інструментом.

Доведено, що навчання з використанням інформаційно-комунікаційних технологій має багато переваг, серед яких основними є індивідуалізація навчання; варіативність застосування на різних етапах навчання; покращення процесу сприйняття та засвоєння навчального матеріалу; можливі шляхи визначення послідовності навчання на основі аналізу помилок учнів; формування в учнів самооцінки та створення умов для самостійної та індивідуальної роботи.

Використання комп'ютера та Інтернет-ресурсів у процесі вивчення польської мови розширює світогляд учнів, підвищує інтенсивність навчання, сприяє формуванню і розвитку творчих здібностей, умінь використовувати програмні засоби як інструмент пізнавальної діяльності, формуванню знань основ інформаційної культури та забезпечує всебічний контроль навчального процесу.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет-ресурси, цифрові технології, учитель польської мови.

Recently, new priorities for the development of education have been determined in Ukraine, therefore the process of its modernization has actively begun, taking into account modern challenges in the information and technological environment. The integration of Ukraine into the world and European community actualizes the task of training future teachers of the Polish language who are well versed in information and communication technologies of education.

The article defines the concept of «information and communication technologies», characterizes the elements that include ICT in its conceptual scope, reveals the main characteristics of information and communication technologies, considers the features of the formation of generations X, Y, Z and Alpha, describes their psychological features.

It is noted that in the current conditions of education development, it is important to take into account the characteristics of modern schoolchildren who are digital natives, that is, the generation that grew up surrounded by gadgets and digital technologies, and therefore the use of digital and multimedia technologies in Polish language lessons is natural and understandable a tool for them.

It has been proven that training using information and communication technologies has many advantages, among which the main ones are the individualization of training; variability of application at different stages of training; improvement of the process of perception and assimilation of educational material; possible ways of determining the sequence of learning based on the analysis of students' errors; formation of students' self-esteem and creation of conditions for independent and individual work.

The use of computers and Internet resources in the process of learning the Polish language expands the worldview of students, increases the intensity of learning, promotes the formation and development of creative abilities, the ability to use software tools as a tool for cognitive activity, the formation of knowledge of the basics of information culture, and provides comprehensive control of the educational process.

Key words: information and communication technologies, Internet resources, digital technologies, Polish teacher.

Постановка проблеми. У грудні 2019 року світ огорнула пандемія COVID-19 спричинена коронавірусною інфекцією SARS-CoV-2. Пандемія стала всесвітньою проблемою, яка змінила життя людей назавжди. Більшість наукових, спортивних, релігійних, культурних та політичних заходів були перенесені або скасовані. У 172 країнах світу були зачинені заклади освіти, що торкнулося майже 98,5% світового населення шкільного та студентського віку.

Пандемія торкнулася усіх сфер людського життя. Освіта також не стала винятком. Учителі та викладачі всього світу були змушені перенести свої заняття зі звичайних класів та аудиторій до віртуального простору. Ця ситуація призвела до того, що засоби, які ще вчора здавалися новими та інноваційними, сьогодні стали звичними та буденними. Такими засобами стали для нас інформаційно-комунікаційні технології.

Згідно стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки завданням однієї з п'яти стратегічних цілей, а саме «забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних груп населення» є сприяння використанню інноваційних технологій і новітніх засобів навчання в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі досліджуються нині досить активно. Дослідженням поняття, впровадження в освітній процес, перевагам та недолікам використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій присвячені праці вітчизняних (С. Галецького, І. Костікової, Л. Лозинської, Ю. Маслюк, А. Петречук, О. Соколенка, Г. Швавича, О. Шмирова та ін.) і зарубіжних (А. Альберті, В. Беккерса, Т. Геблера, Д. Кеттл, Г. Пітерса, М. Пренскі) науковців, польських зокрема (О. Бамбрович, М. Валкевич, Й. Ласковської, М. Лісецької, Н. Моїсеєнко, Б. Ольчик, Д. Расвич, М. Франі).

Наталія Моїсеєнко зробила ґрунтовний аналіз використання засобів ІКТ та Інтернет-ресурсів у вивченні польської мови як іноземної. Ольга Бамбрович – авторка соціально-освітніх інновацій (підручники, мультимедійні ігри, аудіозаписи, мобільні додатки), адресованих іноземцям, які вивчають польську мову. У своїх працях дослідила, як за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій провести цікаві та ефективні заняття польської мови для іноземців та як застосування засобів ІКТ впливає на формування професійної компетентності учителів польської мови як іноземної. Йоланта Ласковська охарактеризувала важливість використання цифрових технологій у вивченні польської мови як іноземної та полоністичній глоттодидактиці зокрема.

Мета дослідження – висвітлення теоретичних основ використання інформаційно-комунікаційних технологій у підготовці майбутніх учителів польської мови.

Виклад основного матеріалу. Напрями удосконалення підготовки майбутніх учителів іноземних мов визначаються завданнями модернізації педагогічної та вищої іншомовної освіти і відображені в Конституції України [7], Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання (англ. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment) – керівний документ, що використовується для

опису досягнень тих, хто вивчає іноземні мови у Європі та, поступово, в інших країнах [6]; Концепції мовної освіти в Україні [8]; законах України «Про вищу освіту» [4], «Про освіту» [5], Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти [2] та Державному стандарті вищої освіти [3] та ін., де особлива увага приділяється тенденціям оновлення змісту, форм і методів фахової підготовки учителів іноземних мов на основі прогресивних концепцій та запровадження інноваційних технологій навчання.

Поняття інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) походить від англ. *Information and communications technology, ICT* – часто використовується як синонім до інформаційних технологій (ІТ), хоча ІКТ це загальніший термін.

Цей вираз уперше був використаний науковцями у 80-х роках ХХ століття і мав таке визначення: «різного роду електронні системи, які служать для комунікації і є посередниками у спілкуванні». У 1997 році цей термін популяризував Денніс Стівенсон у своїй доповіді для уряду Великої Британії *Information and Communications Technology in UK schools – independent inquiry*, який посприяв створенню нового Національного навчального плану Великої Британії у 2000 році.

«Інформаційно-комунікаційні технології» – технології опрацювання інформації за допомогою комп'ютера та телекомунікаційних засобів. Перш за все підкреслимо: зв'язок термінів «комунікація» та «інформація» з технологіями зафіксований у терміні, який з'явився порівняно недавно – інфокомунікаційні технології, які підкреслюють подвійний характер технології – інформаційний зміст (інформаційне середовище) та комунікативні можливості (засіб зв'язку) [1, с. 108].

Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства» визначає, що «інформаційно-комунікаційні технології» – це сукупність засобів і технологій, які призначені для збирання, зберігання, обробки та передачі інформації, включаючи, але не обмежуючись Інтернетом, мобільними телекомунікаційними системами та системами бездротового зв'язку [6].

За даними ЮНЕСКО, термін ІКТ належить до тих форм технологій, інструментів, засобів і методів, які використовуються для передачі, обробки, зберігання та обміну інформацією в електронному вигляді. До них можна віднести:

- засоби комунікації (наприклад, Інтернет, дротові або бездротові мережі, мобільний зв'язок, телебачення);
- носії, на які можна записувати інформацію (наприклад, переносні пристрої пам'яті, жорсткі диски, дискові масиви, стрічкові бібліотеки);
- обладнання для обробки даних (наприклад, комп'ютери, комп'ютерні кластери, сервери);
- обладнання, що забезпечує передачу даних (наприклад, мережеві пристрої та їх розширення);
- програмне забезпечення (додатки та операційні системи);
- ІТ-послуги (наприклад, віртуалізація, віддалений доступ, хмарні середовища, обчислювальні послуги, адміністрування комп'ютерної мережі);
- протоколи зв'язку та ін. [10, с. 245].

Агнешка Шемінська-Лоско визначила елементи, які включають ІКТ в свій концептуальний обсяг, а саме: елементи інформатики; створення та використання медіа повідомлень; соціальне спілкування через засоби масової інформації; соціально-етичні аспекти діяльності людини у сфері ІКТ; аналіз та узагальнення інформації; використання засобів і методів інформаційних технологій; безпека систем і даних [11, с. 17].

PAIZ (Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych) розкрила основні характеристики інформаційно-комунікаційних технологій:

- ІКТ використовуються у різних сферах та враховують індивідуальні потреби користувачів, незалежно від часу та місця;

– ІКТ сприяють поширенню інформації, відокремлюючи зміст інформації від фізичного розташування. Географічні кордони не є перешкодою для потоку інформації. Інформаційно-комунікаційні технології дозволяють інтегруватися усім представникам соціуму, роблячи інформацію доступною для кожного;

– цифрова та віртуальна природа багатьох продуктів та послуг дає можливість безкоштовного, багаторазового відтворення контенту;

– завдяки ІКТ будь-яку інформацію можна отримувати, сортувати, фільтрувати та поширювати.

Нові інформаційні технології повністю змінюють нашу здатність сприймати інформацію. Тому там, де швидше запроваджуються ІКТ, швидше формується покоління, яке виросло в оточенні гаджетів та цифрових технологій.

У 2001 році американський письменник і оратор на тему освіти Марк Пренскі у статті *On the horizon* перший раз презентував світу поняття «digital native», тобто «цифровий уродженець», або «цифровий тубілець», згодом він представив протилежне поняття «digital immigrant», тобто «цифровий іммігрант». Пренскі вважає, що люди, які народилися після 1990 року, належать до покоління «цифрових тубільців», а люди, які народилися після 1990 року, належать до покоління «цифрових іммігрантів». «Цифрові тубільці» – це люди, які все своє життя мають доступ до Інтернету, проводять більше часу за екранами смартфонів, ноутбуків і телевізорів, ніж за читанням паперових книг. Відповідно, мозок і система обробки інформації представників нового покоління відрізняється від мислення «цифрових іммігрантів».

Тому, аналізуючи сучасний стан освіти, Марк Пренскі наголосив на тому, що «наші учні стали зовсім іншими. Сьогоднішні учні – це більше не ті люди, для навчання яких було створено нашу систему освіти. Сьогоднішні учні не лише дещо відрізняються від попередніх, вони не лише поступово заговорили інакше, почали носити інший одяг та прикраси, змінили стиль, як це відбувалося зі зміною інших поколінь. Стався дуже великий розрив. Відбулася унікальна подія (з розряду тих, що називають «сингулярними»), яка змінила ситуацію настільки принципово, що повернення вже немає. Цією подією став винахід та стрімке поширення цифрових технологій в останні десятиліття ХХ століття» [12].

Досить широкого розголосу набула так звана «Теорія поколінь», тобто опис тимчасових циклів в історії й пов'язаних із ними характерних особливостей та поглядів людей, які народилися в певні хронологічні відрізки.

У 1928 році німецький соціолог та філософ Карл Маннгейм у статті «Проблема поколінь» зазначив, що зміна поколінь – це універсальний процес, який заснований на біологічному ритмі людського життя.

Докладніше розглянемо особливості формування поколінь X, Y, Z та Альфа.

Покоління X (Generation X). До покоління X належать люди народжені в 1960–1980 роках. Це покоління народилося в сім'ях, які були змушені відновлювати світ після Другої світової війни. Такі діти росли самостійними, тому у дорослому житті могли покладатися лише на себе. Покоління X ще називають новим «втраченим поколінням».

Покоління Y (Generation Y) або Міленіали. До цього покоління належать люди народжені у період з 1980-х по 2000-і роки. Основною особливістю людей цього покоління є те, що вони народилися у період, коли прийшла інформаційна ера і значення самої інформації змінилося. Діти почали знаходити інформацію та черпати знання не лише з книжок у бібліотеках, а на Інтернет-ресурсах, адже інформація стала легкодоступною. Це перше покоління людей, які не уявляють життя без цифрових технологій.

Покоління Z (Generation Z). До цього покоління належать люди, які народилися у період з 2000-х по 2010-й рік. На їх розвиток вплинули світова фінансово-економічна криза та розвиток мобільних технологій. Це люди, які народилися у часи глобалізації та постмодернізму. Більшість інформації вони отримують з Інтернет-ресурсів. Представники цього покоління можуть

нівелювати значення закладів освіти, відповідно не отримують відповідних знань та навичок, а уся інформація, яку вони знаходять в Інтернеті, носить виключно ситуативний характер.

Покоління Альфа. До цього покоління відносять народжених з 2010-х років і до сьогодні, тому це покоління ще тільки формується [9, с. 150]. Але ми з упевненістю можемо стверджувати, що нові інформаційно-комунікаційні технології та Інтернет-ресурси мають величезний вплив не лише на усі сфери людського життя, а й на розвиток та формування нового покоління.

Висновки. Отже, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна призвели до тяжких наслідків для освіти в Україні. Більшість шкіл в Україні не можуть навчати дітей в очному режимі. У першому півріччі 2022/23 н.р. 15% закладів освіти працювали в очному режимі, 33% – у дистанційному режимі, 51% – у змішаному режимі. Досвід навчання під час пандемії дозволив швидше та ефективніше адаптуватися до дистанційного навчання під час воєнного стану.

Звичайно, дистанційне навчання спричинило чималі труднощі через повітряні тривоги, відключення електроенергії або відсутність Інтернету. Водночас в умовах дистанційного навчання переважна більшість учителів, зокрема учителів польської мови, активно використовують у своїй роботі інформаційно-комунікаційні технології, роблячи при цьому освітній процес більш цікавим, різноманітним та інтенсивним.

Перспективним для нашого дослідження є аналіз особливостей використання інформаційно-комунікаційних технологій у вивченні польської мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гресь А., Фатєєва В. Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій у процесі вивчення іноземної мови. *Наукові праці. Педагогіка*. Випуск 258. Том 270, 2016. С. 108–111.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
3. Державний стандарт вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/naukovo-metodichna-rada-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini/zatverdzeni-standarti-vishoyi-osviti> (дата звернення: 18.09.2023).
4. Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
5. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 18.09.2023).
6. Закон України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/537-v-5433> (дата звернення: 18.09.2023).
7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. URL: http://www.khotiv-nvk.edukit.kiev.ua/Files/downloads/zagalnoyevrop_rekom.pdf (дата звернення: 18.09.2023).
8. Конституція України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/commemorative_constitution_2021.pdf (дата звернення: 18.09.2023).
9. Концепція мовної освіти в Україні. URL: <https://vseosvita.ua/library/koncepcia-movnoi-osviti-v-ukraini-462720.html> (дата звернення: 18.09.2023).
10. Струтинська О. Особливості сучасного покоління учнів і студентів в умовах розвитку цифрового суспільства. *Open educational e-environment of modern University*. № 9. 2020. С. 146–158.
11. Kołodziejczyk E., Roźniakowska-Kłosińska M. Technologie informacyjno-komunikacyjne a oczekiwania i umiejętności użytkowników bibliotek akademickich - na przykładzie biblioteki Politechniki Łódzkiej. *Biblioteki bez użytkowników...? Diagnoza problemu*. Materiały V Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej. 14–16 września 2015, Białystok. S. 243–256.
12. Siemińska-Losko A., Internet w przygotowaniu nauczycieli do stosowania technologii informacyjnej. Adam Marszałek. Toruń, 2007. 218 с.
13. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants From On the Horizon. MCB University Press, Vol. 9. No 5. October, 2001. URL: <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf> (дата звернення: 16.09.2023).

УДК 821.162.1-34.09 Токарчук

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-12>

РЕЧІ ЯК ЗАСІБ ІНШУВАННЯ В ОПОВІДАННІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «ШВИ»

THINGS AS A TOOL OF OTHERING IN THE STORY 'SEAMS' BY OLGA TOKARCHUK

Манойлова О.М.,
orcid.org/0009-0007-3944-4900

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри германських мов, зарубіжної літератури та методики їхнього навчання
Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

У статті розглянуто речовий світ оповідання сучасної польської письменниці, лауреатки Нобелівської премії у галузі літератури 2018 року Ольги Токарчук.

Жанр, у якому працює письменниця та в межах якого розкриває важливі для себе художні теми та проблеми, складно визначити напевне – це унікальна суміш постмодерних і барокових рис, магічного реалізму та гуманістичної, філософської фантастики.

Стаття присвячена важливій складовій неповторного художнього полотна, що його тче Ольга Токарчук – речовому світу оповідання «Шви» зі збірки «Химерні оповідання» (2018).

У центрі уваги прози Токарчук – тема прикордоння і помежів'я, зміни і трансформації, а також зв'язки, що, мов місточки, поєднують різні часи і різні простори. Ще одна важлива для письменниці тема – зустріч з Чужим, з Іншим. Дослідження малої прози Ольги Токарчук засвідчили, що вона використовує речовий світ як виразний засіб висловити і оприявити межовість, інакшість та очуження світу – теми, важливі для авторки і її читачів.

Речі дуже рідко виконують у тексті лише допоміжну роль «реквізиту», особливо якщо йдеться про високохудожню, інтелектуальну літературу. Зазвичай вони репрезентують ідейно-художні особливості твору, постають важливим змістовим чинником тексту, складовою концепції людини та засобом психологізації або ж утілюють специфіку авторської моделі світу.

Герой досліджуваного оповідання Ольги Токарчук потрапляє у ситуацію, коли речі навколо нього раптово змінюються, міняють свій звичний вигляд чи «базові характеристики». При цьому зміни дуже дрібні, не принципові, але стають джерелом дискомфорту і збентеження для головного героя. Зрештою те, що спершу виглядає як дисонанс, «збій матриці», дрібна малопомітна невідповідність речей у світі, спершу злить, а потім лякає головного героя – він сприймає це як знак збайдужіння і відчуження світу. Світ ніби відштовхує героя, відмовляється від нього і не поширює на нього свої закони – інше його, і речі стають інструментом своєрідної дискримінації людини, способом вказати на її зайвість і непотрібність, інструментом її вилучення з поточної реальності.

Ключові слова: межовість, речовість, Чужий і Інший, антропологічне письмо, іншування, річ.

The article examines the material world of the story by the contemporary Polish writer, winner of the 2018 Nobel Prize in Literature, Olga Tokarczuk.

The genre in which the writer works, and within which she reveals artistic themes and problems, is difficult to define for sure – it is a unique mixture of postmodern and baroque features, magical realism and humanistic, philosophical fiction.

The article is devoted to an important component of the unique artistic canvas woven by Olga Tokarczuk – the material world of the story 'Seams' from the collection 'Quirky Stories' (2018).

The focus of Tokarczuk's prose is the theme of borders and borderlands, changes and transformations, as well as connections for different times and spaces. Another important topic for the writer is the meeting with The Stranger, The Other. The research of Olga Tokarczuk's short prose proved that she uses the material world as a stylistic means to express and reveal the borderline, otherness and disorientation of the world – topics that are important for the author and her readers.

Things very rarely perform only the auxiliary role of ‘props’ in the text, especially when it comes to highly artistic, intellectual literature. They usually represent the ideological and artistic features of the work, become an important content factor of the text, a component of the human concept and a means of psychologization, or embody the specifics of the author's model of the world.

The hero of the studied story by Olga Tokarchuk finds himself in a situation when things around him suddenly transform, change their usual appearance or ‘basic characteristics’. At the same time, the changes are very small, not fundamental, but they become a source of discomfort and embarrassment for the main character. In the end, what at first looks like a dissonance, a ‘failure of the matrix’, a small, barely noticeable inconsistency of things in the world, first angers and then scares him – he perceives it as a sign of indifference and alienation from the world.

The world seems to push the hero away, rejects him and does not extend its laws to him – it is *othering* him, and things become a tool for a kind of a person's discrimination, a way to point out his redundancy and uselessness, a tool for removing him from the current reality.

Key words: boundary, materiality, Stranger and Other, anthropological writing, othering, the thing.

Постановка проблеми. Ольга Токарчук отримала Нобелівську премію з літератури у 2018 році «за наративну уяву, яка з енциклопедичною пристрасстю показує долання меж як форм життя», і значною мірою ця теза, сформульована нобелівським комітетом, визначає ключові теми та мотиви творчості польської письменниці, що найчастіше потрапляють у фокус уваги читачів та дослідників її творів. Її найчастіше бачать і читають як «оповідачку погранич, сполучних тканин, маргінесів, перевалів і узлісь; усього слабо чутного, «недосконалого, неповноцінного, надламаного». Усього, що є водночас і тим, і іншим. Зв'язком, горизонтом» [7]. І це здебільшого справедливо, бо образ меж і кордонів – один із центральних образів художнього світу авторки. Багато з її творів, і оповідань, і великих романів, розкривають тему переходу, мандрів, трансформацій. Межовість як стан переходу і змін, як рух у просторі і часі, як пошук свого місця у світі і житті інших людей – у центрі багатьох її творів. Роман «Правік та інші часи» (1996) – це книга про життя на межі – у різних сенсах цього слова. «Мандрівка людей Книги» (1993) – про духовну подорож, паломництво людей у пошуках міфічної Книги, але насправді кожен з них шукає чогось свого – любові, дому, втраченого часу, спокути чи смерті. «Бігуни» (2007) – збірка історій людей-втікачів, «блукачів, людей не на своєму місці або цілком без місця під сонцем», спроба «зловити світ у постійному переміщенні» [7]. «Дім денний, дім нічний» (1998) – книга про провінційне містечко і життя периферії.

Ще одна важлива творчості Ольги Токарчук – зустріч з Іншим, з Чужим, як спосіб не тільки пізнати щось нове чи незнайоме про навколишній світ, але й дізнатися щось нове про себе. Перекладач Токарчук Остап Сливинський зазначає, що «Так крізь неспокійний погляд чужинця, з його вічно рухомої перспективи реальність постає об'ємною й багатовимірною: лише у бездомного треба питати, що таке дім, лише той, хто не має у світі безпечного сховку, може щось нове і суттєве сказати про світ» [7]. Також він відзначає унікальний «антропологічний сенс письма» авторки [7], для якої література «збудована на чуйності щодо кожного іншого від нас буття. Це основний психологічний механізм розповіді. Завдяки цьому чудовому знаряддю, найбільш рафінованому способові людської комунікації, наш досвід подорожує крізь час і потрапляє до тих, котрі ще не народилися, проте колись сягнуть того, що ми написали, що розповіли про нас самих і про наш світ» [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало критиків та рецензентів відзначають той особливий спосіб, у який Ольга Токарчук створює художню канву своїх текстів. Це химерне переплетення постмодерних і барокових рис, «магічного реалізму» та філософської, гуманістичної фантастики. Наразі творчість Ольги Токарчук не має вичерпних і систематичних досліджень в українському літературознавстві: їй присвячені окремі рецензії та есеї Богдани Романцової [6], Марії Чадуок [11] та інших, а також інтерв'ю і коментарі її перекладача українською Остапа Сливинського [7]. Крім того, українські читачі та дослідники мають у своєму розпорядженні численні інтерв'ю з письменницею – вона є великим другом України, частою гостею Київського Книжкового Арсеналу та Львівського BookForum різних років. Утім, після

вручення письменниці Нобелівської премії та появи українських перекладів її книжок увага до її творчості поступово зростає, і з'являється дедалі більше літературознавчих розвідок, присвячених окремим творам авторки. Наприклад, стаття Лілія Лавринович досліджує часопростір роману «Правік та інші часи» [5], а Людмила Тарнашинська – систему героїв роману «Бігуни» [8].

Хронотоп, система образів та міфопоетичність світу – важливі домінанти творчості Ольги Токарчук, та у цій статті ми б хотіли звернути особливу увагу на ще одну складову неповторного художнього полотна, що його тче Ольга Токарчук – речовий світ її малої прози.

Мета дослідження. У фокусі нашої нинішньої розвідки – речовий світ оповідання Ольги Токарчук «Шви» зі збірки під назвою «Химерні оповідання», виданої польською у 2018 році. Українською книжка вийшла двома роками пізніше у видавництві Темрога, за перекладом Віктора Дмитрука. Назва щонайкраще характеризує зміст цієї збірки, де під однією обкладинкою зібрано 11 оповідань про живе і мертво, своє і чуже, реальне і потойбічне. Тематика збірки дуже широка, глибока, універсальна – і водночас дуже особиста, тонка, невагома. Це та властивість, яку сама авторка називає «поглядом жаби, а не птаха». Це особливий спосіб дивитися на світ – бачити «дрібні подробиці людського життя, травинки, листочки, камінці, що лежать на дорозі, яких з перспективи птаха не побачиш» [4], «зважати на дрібниці, які й утворюють красу життя» [5].

Наша мета – проаналізувати, як речі, що оточують героїв творів Токарчук, супроводжують від моменту життя і до смерті, розкривають їхній внутрішній світ, стають символічними чи смислотворчими у процесі втілення авторського задуму. І, звісно, як вони допомагають висловити і оприятити межовість, інакшість та очуження світу – вищезгадані теми і сенси, безперечно важливі для авторки і її читачів.

Виклад основного матеріалу. Речі дуже рідко виконують у художньому тексті лише допоміжну роль «реквізиту», значно частіше вони репрезентують ідейно-художні особливості твору, постаючи важливим змістовим чинником тексту, складовою концепції людини та засобом психологізації або ж утілюючи специфіку авторської моделі світу [1, с. 58].

У цьому випадку ми звернемося до очуження, бо саме воно є головним прийомом, що його використовує Ольга Токарчук при створенні образів речей в оповіданні «Шви». Терміни «очуження» і «одивнення» вважаються синонімами, часто у літературознавчих розвідках вони вживаються поряд, через кому, втілюючи в собі поняття «оновлення» змістової форми слова, способу подолання автоматизації людського сприйняття навколишнього світу, коли речі не мисляться, не усвідомлюються і поступово втрачають свою суть, свою первинну значущість, внутрішнє життя. Формою подолання цієї втраченості внутрішнього сенсу є одивнення речей, виведення їх з контекстів, а спираючись на поняття бартівського коду, – за межі звичного асоціативного поля. Саме повернення речі до її сутності, відчуття її не через «впізнавання», а через «бачення», є, у розумінні мистецтва, функцією художнього образу – він повинен не наближати реалії до нашого розуміння, а навпаки, ускладнювати процес – і цим порушувати автоматизм сприймання предметів дійсності.

Так, засобом, що дозволяє письменниці втілити ідею одивнення/очуження реальності навколо людини є одивнення/очуження речей.

По суті, герой оповідання «Шви» одного дня несподівано потрапляє у таку собі ситуацію «деавтоматизації» – «дереалізації», невпізнання фрагментів реальності, коли речі раптово втрачають свою властивість сприйматися як логічна і природна частина реальної дійсності – щось таке, що не помічається і не усвідомлюється, бо є частиною звичного плину життя. Пан Б. ніби робить все як заведено, але речі навколо нього «порушують правила» і відмовляються поводитися «як завжди»: раптом виявляється, що шов на шкарпетках змінює своє звичне розташування і тепер веде не впоперек стопи, а вздовж пальців до самих щиколоток: «Йому були невідомі шкарпетки з таким швом по всій довжині. <...> Натягнув ту чорну на ногу, виглядала

вона дивно, тож із огидою відкинув її та почав приміряти інші, аж урешті втомився і якийсь час відчував, що йому важко дихати. Ніколи раніше він не помічав, що шкарпетки мають такий шов. Як це може бути?» [9, с. 47].

Наступна зміна реальності торкнулася кольору пасти кулькових ручок: вона змінилася із синьої на коричневу. Далі настала черга марок: всі досі прямокутні марки на поштових конвертах перетворюються на круглі. При цьому зміни речей стаються водночас і на всіх рівнях часової реальності – і в теперішньому, і в минулому. Пан Б. відшукує старі телевізійні програмки та пожовклі конверти – і написи на них так само коричневі, а марки круглі.

Герой робить спробу вдатися до найлогічніших способів пізнання дійсності: аналізу, пошуку, порівняння, звернення до минулого тощо. Він шукає і уважно вивчає речі, намагаючись приховати своє збентеження, ставить обережні запитання сусідам чи продавцям у крамничках по сусідству. Викликає в пам'яті образи речей, намагається відшукати в собі спогади про час, коли речі почали міняти свою форму чи вигляд. Але пам'ять виявляється безпорадною пояснити йому світ. Реальність їй зраджує, суперечить, опирається – образ звичних і незмінних предметів побуту в спогадах не відповідає актуальному, нинішньому стану речей: «Він сів у крісло й рився в пам'яті, пробуючи знайти в ній той один правильний образ марок. Він же не збожеволів – чому ж круглі марки здавалися йому такими абсурдними? Може, раніше він не звертав на марки уваги? Язик, солодкий смак клею, шматочок папірця, який його пальці приклеюють на конверт... Листи колись були товстими, пузатими. Конверти мали блакитний колір, ти тягнув язиком по смужці клею, а потім стискав пальцями, щоб обидві частини конверта склеїлися. Перевертав конверт і... – так, марка була квадратна. Це точно. А зараз кругла. Як таке може бути?» [9, с. 53].

Світ навколо героя поступово змінюється, ламається, втікає від нього: псується полуничне варення, рветься разка дружининою намиста, розладнується сон: «ніч розсипалася в нього на дрібні шматочки, зовсім як коралі його померлої дружини, які він колись знайшов у шухляді» [9, с. 46]. Але те, що спершу сприймалося «як неминуче зло – як кран, що крапає, як відірвана ручка від тумбочки чи зіпсований замочок куртки» [9, с. 47], перетворюється на якийсь системний збій у матриці світу. Келишки для вина міняють форму, баночки відкриваються в інший бік, на годинниках з'являються досі небачені там цифри... Решта світу не помічає цих змін, цієї інакшості, цієї зламаності – для людей навколо пана Б. світ був таким завжди. І це поглиблює переживання героя, бо явно засвідчує: «з ним щось не так», щось поламалося не в світі, а лише в ньому. Що стало причиною цих змін – старість, самотність, смерть дружини? А, може, все разом – коли близька людина йде і залишає тебе без ґрунту під ногами, без звичних спільних ритуалів, без усвідомлення, хто ти є і навіщо встаєш зранку, снідаєш, ідеш у крамницю. Коли життя, що склалося у суму знайомих подій і вибудувалося у раз і назавжди заведений порядок, раптом мусить бути змінене, бо ти змінився теж – ти постарів і уже не встигаєш за мінливістю і динамічністю світу. Коли стається смерть – щось таке, на що ти не здатен вплинути, зупинити, відвернути. І ця найстрашніша зміна стає лише одним із численних нагадувань про хаотичність світу і абсурдність буття.

При цьому речі не змінюють своєї функціональності, не відмовляють своєму користувачеві в узуальності, зміні, що стаються в них, не принципові, але вони є основою узвичаєності, сталості, емоційної комфортності для людини, що давно ними користується, звикла до них і мислить їх як частину власної картини світу. Ось чому те, що виглядає як дисонанс, дрібна малопомітна невідповідність, спершу злить, а потім лякає головного героя – він сприймає це як знак відчуження світу. Світ ніби відштовхує героя, відмовляється від нього і не поширює на нього свої закони – *інише* його, і речі стають інструментом своєїрідної дискримінації людини, способом вказати на її зайвість і непотрібність, інструментом її вилучення з поточної реальності.

Висновки. В оповіданні «Шви» Ольга Токарчук тонко і надзвичайно переконливо зображає людину у розладнаному світі – світі, сповненому дисонансів, коли гармонію безнадійно втрачено і симфонія от-от перетвориться на какофонію. Речі у творі – це буквально определена втрата людиною сенсу буття, коли вона, чи то внаслідок трагедії, чи за певних обставин у якийсь момент свого життя припиняє, можливо, навіть непомітно для самої себе, бути потрібною собі чи комусь – і світ робить їй крок назустріч та відповідає взаємністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Городнюк Н.А. *Res incognita: семіотика речі у східнослов'янському модерністському романі першої половини ХХ століття* : монографія. Дніпро, 2017. С. 58.
2. Кабачій Р. Людина пограниччя. Інтерв'ю з Ольгою Токарчук. *Український Тиждень*. URL: <https://tyzhden.ua/Publication/2109>.
3. Камінська А. День, ніч та інші простори: [про творчість Ольги Токарчук]. *Кур'єр Кривбасу*. 2004. № 178. С. 199–200.
4. Карп'юк В. Ольга Токарчук, письменниця: Моє покоління дуже сильно відчуває свою некоріненість. *Інтерв'ю з України*. 21 жовтня 2022 року. URL: <https://rozмова.wordpress.com/2019/10/19/olha-tokarchuk/>.
5. Лавринович Л.Б. Художня інтерпретація ідеї часопростору в романі О. Токарчук «Prawiek i inne czasy». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2012. Вип. 28. С. 128–149.
6. Романцова Б. За що Ольга Токарчук отримала Нобелівську премію. *Український Тиждень*. 11 жовтня 2019 року. URL: <https://tyzhden.ua/za-shcho-olha-tokarchuk-otrimala-nobelivsku-premiuu>.
7. Сливинський О. Ольга Токарчук. Досконалість неточних форм. *Нова Польща*. 24 січня 2022 року. URL: <https://novapolshcha.pl/article/olga-tokarchuk-doskonalist-netochnik-form>.
8. Тарнашинська Л. Бігуни/мандрівники vs утікачі/переселенці. (Ре)інтерпретація роману Ольги Токарчук із проєкцією на український контекст. *Посестри*. № 49-52. 2023. URL: <https://posestry.eu/zhurnal/no-52/statya/bigunimandrivniki-vs-utikachipereselenci-reinterpretaciya-romanu-olgi>.
9. Токарчук Л. Химерні оповідання. 2020. *Tempora*. 208 с.
10. Фрагменти нобелівської лекції Ольги Токарчук: «Те, що не розказане, перестає існувати, вмирає». *Нова Польща*. 9 грудня 2019 року. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/olha-tokarchuk-te-shcho-ne-rozkazane-perestayе-isnuvaty-vmyraе>.
11. Чадюк М. Досвід пограниччя за часів непевності. У чому актуальність книжок Ольги Токарчук, яка здобула Нобелівську премію. *День*. № 189. 17 жовтня 2019. URL: <https://m.day.kyiv.ua/article/kultura/dosvid-pohranychchya-za-chasiv-nepevnosti>.
12. Tokarczuk Olga, Przemowa noblowska. 2019. *The Nobel Prize*. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2018/tokarczuk/104870-lecture-polish>.

УДК 37.016:378.016]:811.161.2'367.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-13>

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ У ШКОЛІ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

STUDYING THE PHRASE AT SCHOOL AND UNIVERSITY: A NEW LOOK AT THE PROBLEM

Ніколашина Т.І.,*orcid.org/0000-0002-7703-0334**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови**Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка***Павлова І.Г.,***orcid.org/0000-0003-1078-3611**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української мови**Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка*

У статті запропоновано альтернативний погляд на проблему вивчення словосполучення в середній школі. Звернено увагу на те, що зміна траєкторії навчально-виховного процесу у зв'язку із впровадженням концепції НУШ детермінує переосмислення традиційного потрактування деяких синтаксичних одиниць, зокрема словосполучень, й передбачає озброєння сучасних учнів новітніми знаннями про систему української мови, ознайомлення їх із широким колом іноді навіть протилежних думок на одне й те саме лінгвальне явище. Зауважено той факт, що на уроках української мови словосполучення розглядають як поєднання повнозначних слів лише на основі підрядного зв'язку. Водночас сурядні конструкції нижчого рівня не знаходяться в предметному полі теорії словосполучення та чітко окреслені як такі, що не належать до цієї синтаксеми. Хоч думка про сурядне словосполучення не утвердилася офіційно в наукових філологічних колах, проте альтернативний погляд цю одиницю можна опрацювати з учнями 10–11 класів на факультативних заняттях чи спецкурсах. Такий підхід, безперечно, сприятиме розвитку наукового світогляду й критичного мислення учнівської молоді, адже думки прибічників виокремлення сурядних словосполучень є достатньо логічними та аргументованими. Аналіз широкого кола наукових положень щодо розгляданого явища сприятиме усвідомленню природи словосполучення, розкриє функційний потенціал сурядних сполучників, дасть змогу учням краще розуміти сурядні семантико-синтаксичні відношення в різних виявах. Сурядні словосполучення трактують як поєднання однофункційних компонентів на основі сурядного зв'язку. Для них характерна граматично-змістова незалежність та рівноправність компонентів, а відтак і їхня невідповідність один одному. Подібно до підрядних словосполучень для означених синтаксем внутрішня стратифікація базована на характеристиці кількісного складу та семантико-синтаксичних відношень. У межах відкритих словосполучень виокремлюють одиниці з єднальними та розділовими відношеннями, а в межах закритих – із зіставно-протиставними, градаційними й приєднувальними. У пропонуваній розвідці репрезентовано зразки вправ, які можуть бути використані для вивчення розглянутих синтаксичних одиниць. Примітно, що опрацювання теми про сурядні словосполучення уможливило використання різнорівневих творчих завдань не лише для формування мовної грамотності як домінуючої компетентності, а й розширення світогляду учнів, розвитку їхнього креативного мислення.

Ключові слова: підрядне словосполучення, сурядне словосполучення, семантико-синтаксичні відношення, синтаксис, навчальні вправи, навчальна програма, науковий підхід.

The article offers an alternative view on the problem of learning word phrases in the secondary school. The authors draw attention to the fact that despite the change in the trajectory of the educational process in connection with the introduction of the concept of New Ukrainian School, some topics in the Ukrainian language continue to be taught based on outdated theories, in particular, this concerns word phrases. The article notes that despite the implementation of such an important pedagogical principle as continuity and systematic learning, students learn

that a phrase is a combination of full-sense words based on subordinating conjunction only. At the same time, co-ordinate phrases are not just excluded from the theory of phrases, but are clearly identified as not belonging to this syntax. Although the theory of the co-ordinate phrase has not been officially established in scientific philological circles, it is advisable to consider this unit with pupils of 10–11 grades in optional classes or special courses to develop their scientific outlook and critical thinking, because the opinions of the supporters of the separation of co-ordinate phrases are quite logical and well-reasoned. Analyzing this alternative view will help students to understand the nature of a word phrases and combinations from a completely different perspective, reveal the functional potential of coordinating conjunctions and allow students to better understand coordinating semantic and syntactic relations in various manifestations. Co-ordinate phrases should be interpreted as a combination of single-functional components based on the coordinating relation. They are characterized by the grammatical and semantic independence and equality of the components, and therefore their non-subordination to each other. Similarly, to subordinate clauses, these syntaxes have their own classification based on the quantitative composition and semantic and syntactic relations. Within open word combinations, it is advisable to distinguish units with connecting and separating relations, and within closed ones – comparative and contrastive, gradational and joining relations. The authors present samples of exercises that can be used to study these syntactic units. It is noted that the study of the topic of co-ordinate phrases makes it possible to use multi-level creative tasks to develop not only literacy as a dominant competence, but also to broaden students' worldview and creativity.

Key words: subordinate phrase, coordinate phrase, semantic-syntactic relations, syntax, training exercises, curriculum, scientific approach.

Постановка проблеми. Синтаксису належить провідне місце в курсі вивчення української мови в базовій середній та старшій школі, адже синтаксична система є простором для реалізації мовних одиниць інших рівнів. Тому специфіка опанування синтаксичних одиниць різного порядку полягає в тому, що вона ґрунтується на принципі неперервності освіти: учні починають вивчати елементи синтаксису ще з початкової школи, нагромаджуючи знання з кожним роком. Крім того, вивчення підпорядковується двом визначальним функціям мови – комунікативній та когнітивній. Як слушно зауважують О. Самсонюк та І. Хом'як, «реалізація комунікативного, соціально-перцептивного та інтерактивного аспектів професійно-педагогічного спілкування, передача потрібної для суб'єкт-суб'єктної діалогічної (полілогічної) взаємодії інформації залежить не тільки від активного словникового запасу мовця, але й від опанування синтаксичної будови мови як засобу спілкування, від оволодіння закономірностями сполучуваності слів і побудови речень, виражальними можливостями різних синтаксичних структур та вміння комунікативно доцільно користуватися ними в різних мовленнєвих ситуаціях» [9]. Сьогодні в українській школі спостерігаємо кардинальні зміни в змісті й методиці викладання всіх дисциплін. Однак деякі теми з української мови досі подаються на засадах традиційних поглядів мовознавців. До означеного кола теоретико-практичних проблем належить концепція словосполучення. Тому назріла необхідність оновлення змісту й підходів до опанування учнями матеріалу про цю одиницю докомунікативного рівня, щоб запобігти в подальшому можливим труднощам у розумінні природи словосполучення та тих зав'язків, які функціують у межах цієї синтаксеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні засади навчання синтаксису на різних етапах мовної освіти досліджували у своїх працях такі лінгводидакти, як: О. Біляєв, Н. Дика, Л. Григорян, С. Єрмоленко, Н. Іваницька, І. Кухарчук, В. Мельничайко, Р. Христианінова та інші. Студіюванню природи словосполучення в українській мові присвятили свої наукові розвідки І. Арібжанова, М. Балко, І. Вихованець, А. Грищенко, П. Дудик, А. Загнітко, О. Мельничук, М. Степаненко, Г. Удовиченко та інші. Однак погляди науковців часто контр-адикторні, оскільки в наукових колах точаться дискусії щодо статусу словосполук на основі сурядного зв'язку.

Мета статті – проаналізувати підходи до вивчення словосполучення в загальноосвітній школі та окреслити нові тенденції в опануванні цієї теми.

Виклад основного матеріалу. Процес вивчення словосполучення у загальноосвітній школі охоплює такі етапи: 1) первинне ознайомлення із сполученням слів у початковій школі;

2) пропедевтичне вивчення в 5 класі; 3) опанування сполучувальних можливостей слів під час опрацювання морфології в 6–7 класах; 4) повне вивчення у 8–9 класах; 5) узагальнення й систематизація вивченого в 10–11 класах. Варто зауважити, що, відповідно до навчальних програм, тема словосполучення самостійно представлена в 5 й 8 класах. Зокрема, у модельній навчальній програмі «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти, авторами якої є О. Заболотний, В. Заболотний, В. Лавринчук, К. Плівачук та Т. Попова, у розділі «Відомості із синтаксису та пунктуації» винесено такі аспекти для вивчення: відмінність словосполучення від слова й речення; головне й залежне слово в словосполученні [4, с. 24]. У 8 класі словосполучення розглядається ґрунтовно з опорою на отримані раніше знання. Учні знайомляться із типами словосполучень за будовою та граматичною помилкою в словосполученні, а також виконують повний синтаксичний його розбір [5, с. 31–32].

Примітно, що навчання синтаксису, зокрема опанування тем про словосполучення, відбувається на основі різних підходів. Відповідно до **структурно-статичного** будова словосполучень та речень, їхні ознаки не пов'язані із ситуацією мовлення [10, с. 454]. Цей підхід відомий як формально-граматичний [7, с. 10]. **Семантико-синтаксичний** підхід спрямований на вивчення змісту синтаксичних одиниць, виявлення їхньої смислової організації. Деякі науковці називають його процесуальним, оскільки він спрямований на розкриття й опис тих семантико-граматичних відношень і власне синтаксичних зав'язків, які реалізуються між компонентами тих чи тих мовленнєвих ланцюгів [1, с. 194]. Потребам сьогодення відповідає **комунікативний підхід**, який втілюють у своїх працях І. Вихованець, К. Городенська, М. Плющ, К. Шульжук. Він покликаний забезпечити засвоєння синтаксичної системи як засобу спілкування. З другої половини ХХ століття активно утверджується в україністиці **структурно-семантичний підхід**, що апелює до вивчення й аналізу функціонування одиниць синтаксису в мовленні, оскільки мова безпосередньо пов'язана із мисленням та комунікацією. З огляду на ідеї окреслених підходів стає очевидним, що головна увага зосереджена на дослідженні речення, тоді як словосполученню відводиться другорядна роль. У сучасній школі комунікативний підхід належить до визначальних, оскільки основне завдання предмета «Українська мова» – «навчити вільно, комунікативно доцільно користуватися засобами української мови <...> Знання мають стати інструментом у розв'язанні життєвих проблем, засобом особистого розвитку, соціалізації, успішного професійного становлення та облаштування свого життя» [5, с. 2].

Систематичне вивчення словосполучення впродовж шкільного курсу української мови забезпечує повне оволодіння цією одиницею та розуміння її специфічних рис, однак на засадах традиційних теорій. Оновлення програми й методики викладання у зв'язку з прийняттям концепції Нової української школи не змінило тлумачення словосполучення. У чинних підручниках подано такі дефініції цієї синтаксичної одиниці: «Словосполучення – це синтаксична одиниця, яку утворюємо поєднанням двох або більше повнозначних слів, одне з яких – головне, а інше – залежне» [6, с. 20]; «Словосполучення – змістове й граматичне об'єднання двох або більше повнозначних слів. Змістовий зв'язок між словами словосполучення встановлюють за допомогою питання. Слово, від якого ставлять питання, є головним. Слово, до якого ставлять питання, – залежне» [3, с. 41]. Для відпрацювання теми запропоновано вправи на виявлення словосполучень у реченнях, виправлення граматичних помилок, генерування тематичних речень із певним набором словосполучень, вправи на з'ясування граматичних засобів зв'язку між компонентами. Також учні опановують виконання синтаксичного розбору словосполучення. Однак усі підручники вказують, що однорідні члени речення, тобто одиниці із сурядним зв'язком, не належать до словосполучення, а тому й завдання зорієнтовані на вивчення різних аспектів лише підрядних словосполучень. У той час у наукових колах усе більше мовознавців апелюють до необхідності виокремлення сурядних словосполучень поряд із підрядними. Така думка є цілком логічною, якщо брати до уваги той факт, що в мові розрізняють складносурядні та складнопідрядні речення. Це свідчить про те, що сурядність є такою ж повноцінною кате-

горією, як і підрядність: якщо сурядний зв'язок може поєднувати частини складного речення і виражати різні відношення між ними, то нескладно помітити, що в таких сполуках слів, як *яблуко і груша; здивований, але щасливий; казки чи оповідання*, функціують також різні відношення між конститuentами, зрелізовані сурядними сполучниками. З іншого боку, дехто з мовознавців переконаний, що неможливо переносити в повному обсязі способи вираження форм граматичних значень, властивих реченню, на граматичну організацію словосполучень: «Хоч творення їх і спирається на норми і правила граматики української мови, все ж у словосполученнях не виявляються ці норми і правила в такій мірі, як у будові речення.... Способи синтаксичної організації словосполучень більш вузькі, обмежені за способом граматичної будови речень. Так, з двох типів синтаксичного зв'язку – сурядного і підрядного – у словосполученнях виявляється тільки один – підрядний» [12, с. 17]. Проте все більше лінгвістів вступають у наукову суперечку з такою думкою, зазначаючи, що «немає підстав для того, щоб до словосполучень відносити лише конструкції з якимсь певним характером синтаксичного зв'язку, – наприклад, з підрядним зв'язком – і не враховувати словосполучень з іншим – сурядним – типом зв'язку, які в такому разі взагалі не знаходять собі місця в системі синтаксичної науки» [11, с. 39].

Звичайно, теорія про сурядне словосполучення ще не утвердилася офіційно в українському мовознавстві, тому в школі дотримуються класичного підходу, однак учні повинні бути обізнані з різними науковими теоріями та розвивати критичне мислення. На нашу думку, альтернативний погляд доречно розглядати на факультативах та спецкурсах старшої школи. Така доцільність зумовлена декількома важливими чинниками: по-перше, «вікові особливості учнів 10–11 класів характеризуються активністю і самостійністю мислення. На відміну від школярів молодших та середніх класів, які можуть запам'ятовувати матеріал майже дослівно й відтворювати його, старшокласникам притаманна аргументованість і доведеність мислення. <...> Інтерес до навчальних предметів переростає у зацікавленість наукою, проблемами теорії і певних галузей знань» [8, с. 45]; по-друге, учні старшої школи вже опанували тему про словосполучення в попередніх класах, мають розуміння відмінностей між синтаксичною організацією речення і словосполучення, а тому здатні на базі сформованих знань сприймати альтернативний погляд на проблему словосполучення. Такий підхід дасть змогу вийти за межі обов'язкової програми, стимулюватиме звернення учнів до роботи з науковою літературою, а отже, стане запорукою розвитку самостійної пізнавальної активності.

Тему словосполучення на факультативах доцільно розглядати з опорою на порівняльний метод для забезпечення чіткого розуміння особливостей підрядних та сурядних словосполучень. Доречно опрацювати такі питання: 1) природа словосполучення: сурядні та підрядні засоби зв'язку компонентів; 2) спільне та відмінне між сурядними та підрядними словосполученнями; 3) сурядні словосполучення: диференційні ознаки та типи; 4) підрядні словосполучення: диференційні ознаки та типи.

Сурядні словосполучення варто розглядати як «побудовані на основі сурядного зв'язку поєднання однофункціональних компонентів» [2, с. 206]. Вони вирізняються тим, що жоден із елементів ні семантично, ні граматично не підпорядкований іншому. Така їхня диференційна ознака, справді, не вписується в традиційне трактування, яке зводиться лише до витлумачення підрядних словосполучень. Крім того, сурядні синтаксеми можуть бути не лише двокомпонентними, а й багаточленними, що залежить від внутрішньосинтаксичної організації. Тому виокремлюють відкриті та закриті сурядні словосполучення. Засіб конекції між конститuentами детермінує характер семантико-синтаксичних відношень між ними. У межах відкритих типів розрізняють: 1) єднальні відношення, виразниками яких є єднальні сполучники *і (ї), та, ні...ні, ані...ані*, спрямовані на формування переліку істот чи неістот, явищ та понять, а також послідовності перебігу певних процесів; 2) розділові, виражені зв'язками за допомогою розділових сполучників *або, чи, хоч, або...або, чи...чи, чи то...чи то, не то...не то*. Ці сурядні

відношення запроєктовані на експлікацію чергування та взаємовиключення фактів, явищ, дій і предметів довкілля. Для закритих сурядних словосполучень характерні такі семантико-синтаксичні відношення: 1) зіставно-протиставні, передані сурядними сполучниками *а, але, та* (в значенні *але*), *однак, проте, зате, лиш, хоч...та, хоч...але* та ін.; 2) градаційні, виражені відповідними градаційними сполучниками *як...так, не тільки...але й, не лише... а й, якщо не... то, не стільки...скільки* та ін.; 3) приєднувальні, сконструйовані приєднувальними сурядними сполучниками *а також, теж, та й, так же й* та ін.

Для засвоєння матеріалу про ці синтаксеми важливими є вправи на розпізнавання різновидів словосполучень, визначення типів сурядних словосполучень, порівняльний синтаксичний розбір сурядного та підрядного словосполучень. Учням необхідно продемонструвати практичне функціонування цих одиниць у мові, оскільки в межах речення означені синтаксеми є носіями його невід'ємних компонентів: 1) однорідних невідокремлених членів речення (*Небо було чисте і безхмарне*); 2) однорідних відокремлених членів (*Мати пригорнула дитину, співаючи коліскову й мріючи про щасливе майбутнє*); 3) звертань (*Оксано й Світлано, вітаємо вас з перемогою!*).

Тема про сурядне словосполучення може бути використана й для розвитку творчих здібностей учнів, оскільки особливістю сурядних синтаксем є відносна незалежність їхніх компонентів, можна запропонувати вправу, у якій учням буде запропоновано один із конститuentів, а вони мають методом «асоціативного куща» дібрати якомога більше потенційних других компонентів.

Вправа 1. Доберіть логічний другий компонент до слова «пісня», щоб утворилося сурядне словосполучення. Уведіть їх у речення.

Варто зауважити, що завдяки такому завданню учні також пізнають можливості семантичної сполучуваності слів.

Розвитку учнівської креативності сприятиме вправа на введення сурядних словосполучень у власний твір чи використання цих синтаксем для розширення певного тексту.

Вправа 2. Напишіть мінітвір-опис на тему «Дари осені», використовуючи словосполучення *сонячний, але вітряний; ягоди та гриби; багряний та золотистий; похмурий, зате багатий; жоржини, чорнобривці ще й хризантеми*.

Для розвитку навичок спостереження й аналізу доречно запропонувати завдання, у якому учні мають поєднати ті самі слова в сурядні словосполучення за допомогою різних семантико-синтаксичних відношень.

Вправа 3. Сполучіть слова «красивий» та «дорогий» за допомогою сурядних сполучників різних семантико-синтаксичних груп. Дослідіть, чи змінюється значення словосполучення від застосування різних сполучників.

Корисною буде вправа, у якій учням пропонують згенерувати сурядні словосполучення, антонімічні до поданих.

Вправа 4. Доберіть до словосполучень антонімічні. Зробіть висновок про те, чи до всіх можна дібрати антонімічні пари: *холодний і похмурий; яблука, ще й груші; багатий, але нещасливий; червоний та білий; то радісно, то сумно; життя або смерть*.

Для учнів старшої школи у вивченні будь-якої теми важливою є її практична реалізація. Тому доцільними є завдання дослідницького характеру.

Вправа 5. Опрацюйте перший розділ роману І. Багряного «Тигролови», випишіть з нього сурядні словосполучення. Проаналізуйте їхню синтаксичну роль.

Варіативність вправ сприятиме одночасному розвитку граматичної компетентності й творчих здібностей старшокласників.

Висновки. Доцільність репрезентування альтернативного погляду на словосполучення в старшій школі в межах факультативних занять, гурткової роботи, спецкурсів тощо є очевидною. Вивчення цих синтаксем та їхніх диференційних параметрів матиме такі позитивні

наслідки: 1) сприятиме кращому розумінню природи словосполучення загалом; 2) дасть змогу оприявнити поліфункційність сурядності як одного із типів синтаксичного зв'язку; 3) допоможе краще збагнути природу й функції сурядних сполучників; 4) слугуватиме міцним підґрунтям для розуміння семантико-синтаксичних відношень, зреалізованих в складносурядному реченні. Окрім цього, опрацювання теми про сурядні словосполучення сприятиме розширенню філологічного кругозору учнів, розвитку їхнього мовного чуття, формуванню в старшокласників дослідницьких компетентностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артеменко Л.І., Бакум З.П. Підходи до вивчення синтаксичних одиниць української мови в основній школі. *Педагогічна освіта : теорія і практика*. 2022. Випуск 32. С. 191–203.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
3. Глазова О. Українська мова : підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2021. 288 с.
4. Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П. Модельна навчальна програма «Українська мова 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetar.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.mova.5-6-kl.Zabolotnyu.ta.in.14.07.21.pdf> (дата звернення: 05.08.2023).
5. Заболотний О.В., Заболотний В.В., Лавринчук В.П. Модельна навчальна програма «Українська мова 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти. Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2023/Model.navch.prohr.5-9.klas/Movno-literat.osv.hal/Ukrayinska.mova.7-9%20klas.Zabolotnyu.ta.in.26.07.2023.pdf> (дата звернення: 05.08.2023).
6. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова : підруч. для 8 кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2021. 224 с.
7. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови : теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. 223 с.
8. Логвіненко Н. Факультативи як форма організації диференціації та індивідуалізації навчання старшокласників. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 9. С. 43–48.
9. Самсонюк О.О., Хом'як І.М. Формування синтаксичної субкомпетентності в загальноосвітній школі. *ЛОГОС. ONLINE. International scientific e-journal*. December, 2019. № 4. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.07.html> (дата звернення: 01.08.2023).
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля. Київ, 2008. 712 с.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 511 с.
12. Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 1968. 227 с.

УДК 821.161.2–31.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-14>

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНСТРУЮВАННЯ НАРАЦІЇ В ПОВІСТІ «АЛЬБІНА» Є. КОНОНЕНКО

ARTISTIC PECULIARITIES OF NARRATIVE CONSTRUCTION IN THE STORY “ALBINA” BY YE. KONONENKO

Олійник Н.П.,*orcid.org/0000-0001-5093-4264**кандидатка філологічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри української літератури**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***Резніченко Ю.О.,***orcid.org/0000-0003-0437-2242**докторка філософії зі спеціальності 035 «Філологія»,
доцентка кафедри української літератури**Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Статтю присвячено вивченню своєрідності розгортання викладової моделі повісті «Альбіна» Є. Кононенко, розгляду особливостей репрезентації неординарної долі людини в координатах своєї доби (події у творі розгортаються у 1990-рр. й у наш час). Актуальність розгляду названого твору зумовлена значущістю прозового доробку Є. Кононенко в сучасній українській літературі й недостатнім науковим прочитанням наративної організації повісті «Альбіна», яка суголосна провідним тенденціям вітчизняного повістєвого наративного моделювання, насамперед посиленій ретроспективності. У статті застосовано такі методи: наратологічний аналіз, системний, рецептивної естетики.

З'ясовано, що нарація повісті «Альбіна» актуалізує спогади протагоністки Анастасії про сусідку зі свого дитинства на ім'я Альбіна. Увагу нараторки до цієї загадкової постаті мотивує гармонія її привабливої «янгольської» зовнішності й внутрішнього світу, попри маргінальність оточення, у якому вона зростала. Пригадуючи ситуації зі свого дитинства на Лук'янівці, оповідачка ніби пізнає себе й (пере)осмислює свій попередній життєвий досвід.

Пріоритетну позицію нараторки засвідчено суб'єктивністю оповіді, апелюваннями до потенційного читача, актуалізацією механізмів розгортання викладу тощо. Залучення до плину оповіді відвертого діалогу-спогаду персонажів (Анастасії й Олега, який також знав Альбіну) дозволяє реконструювати обставини трагічної смерті Альбіни й переконатися в непередбачуваності долі людини. Актуалізовані в наративній організації аналепсиси й пролепсиси дозволяють деталізувати події минулого. У розвідці відзначено, що наявні в оповіді опозиції (минуле – теперішнє; дитинство – зрілість; духовність – нищість; матеріальна вбогість – естетизоване природне оточення тощо) залучають потенційного читача до суб'єктивної інтерпретації зображуваного.

Ключові слова: жанр, наратив, наративна модель, повість, сучасна українська література, Є. Кононенко.

The article is dedicated to investigation of features of narrative model development in the story “Albina” by Ye. Kononenko, as well as researching peculiarities of representing an extraordinary fate of a person in scope of an epoch (the story is set both in the 1990s and nowadays). Topicality of the research is defined by the prominence of Ye. Kononenko's legacy in the modern Ukrainian literature and insufficient academic interpretation of the narrative set up of the story “Albina” which overlaps key tendencies of national narrative story modelling, primarily enhanced retrospectiveness. The article applies such methods as: narratology analysis, systematic method, receptive aesthetics (reader-response criticism).

It was revealed that narration of the story ‘Albina’ actualizes recollections of the protagonist Anastasiia about her childhood neighbour named Albina. Narrator's attention towards this secret character is motivated by the harmony of her attractive “angel-like” appearance and inner world, despite marginality of her childhood background. Remembering her childhood events in Lukianivka, the narrator somehow discovers herself and (re)considers her previous life experience.

Priority position of the narrator is testified by subjectivity of the narration, appealing to potential reader, actualization of mechanisms of events' set up, etc. Involvement of a candid flashback dialogue between characters (Anastasiia and Oleh, who also knew Albina) into the story allows to reconstruct the circumstances of Albina's tragic death and to ensure in the unexpectedness of human fate. Analepsises and prolepsises incorporated into narrative set up allow to refine events of the past. Research points out that oppositions appearing in the narration (past – present; childhood – adulthood; spirituality – meanness; material poverty – aesthetical natural environment, etc.) involve potential reader into interpretation of the depicted.

Key words: genre, modern Ukrainian literature, narrative, narrative model, story, Ye. Kononenko.

Постановка проблеми. Сучасна українська повість, коріння жанру якої сягають часів давнього письменства й відтоді зазнали численних модифікацій, зберігає органічну для себе виразність викладової (нарративної) моделі. Свідченням цього можуть слугувати твори «Записи на подолку» Т. Зарівної, «Нехворощ» Л. Пономаренко, «Нова стара баба» (Л. Денисенко), «Сповідь джури Самойловича» В. Даниленка, «Телефонуй мені, говори зі мною» Я. Мельника тощо, поетику яких позначено художньо зримим процесом розгортання нарації, переважно сфокусованої на оприявненні спогадів персонажів, (пере)осмисленні (нерідко із активним апелюванням до реципієнта) їхніх досвідів. Одним із текстів, які виразно репрезентують нарративну поліфонію української повісті початку ХХІ ст., нам видається твір «Альбіна» (2015) Є. Кононенко.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феміноцентричність прози Є. Кононенко відзначено й проаналізовано в студіях літературознавців Г. Авксентьєвої, Л. Волошук, В. Габора, Н. Зборовської та ін. До вивчення окремих поетикальних аспектів повісті «Альбіна» Є. Кононенко зверталася Г. Авксентьєва, яка розглядала жанрову й інтертекстуальну специфіку твору. Дослідниця простежила альянзи до детективної прози А. Конан-Дойля [1], влучно помітила, що «за жанровим різновидом – це соціально-психологічна повість сповідального типу з елементами кримінально-детективного жанру» [2, с. 129]. Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за доцільне глибше розглянути нарративну своєрідність повісті «Альбіна».

Мета статті – з'ясувати художню своєрідність утілення авторського задуму в нарративній моделі повісті «Альбіна» Є. Кононенко.

Виклад основного матеріалу. Нарративне полотно повісті «Альбіна» Є. Кононенко – це синтез лінійно-проспективної і лінійно-ретроспективної оповіді, яка осмислює дитинство й дорослішання дівчат-протагоністок у контексті їхнього зростання в скрутних житлових умовах в одній із небагатих слобідок на Лук'янівці в 1990-х рр. (сьогодні на цій місцевості в Києві, замість знесених будинків, – низка нових споруд, торгівельний центр, станція метро тощо). Для Анастасії, нараторки повісті, її дитячі роки збережено лише в спогадах, а матеріальна «пам'ять» про цей час відсутня, адже будинки й слобідку було знесено. В організації оповіді значну роль відведено поляризованому сприйняттю дійсності (минуле – теперішнє; дитинство – зрілість; духовність – ницість; матеріальна вбогість – естетизоване природне оточення тощо), що уможливорює залучення читача до власного трактування зображуваного. У ностальгійно-іронічній оповіді оприявнено інтер'єрні й екстер'єрні деталі, які, попри скептичний настрій нараторки, свідчать про її трепетне прагнення виокремити бодай щось позитивне й піднесене в розмаїтті «важких» споминів: «Але водночас у старих будинках із замшілої сіро-коричневої цегли була якась своєрідна естетика, якась ірраціональна індивідуальність <...> І єдиний кущ білого бузку, який пробився крізь фатальну вологу сірість наших подвір'їв, квітнув пишно, ніби райський кущ, і дарував нестримну радість усьому закутку» [3, с. 55]).

Минуле в повісті «Альбіна» Є. Кононенко унаочнено з погляду подій, дотичних не лише до протагоністки й нараторки Анастасії, а й до інших персонажів. Специфічною властивістю викладової організації твору є постійне зміщення уваги з виразної авторорефлексивної (для Анастасії) нарації на оповідь про сусідку Альбіну (символічно, що її ім'ям названо повість). Зауважимо, що в інших текстах сучасної української повісті (переважно жіночого авторства,

що пов'язуємо з вищим, порівняно з маскулінним письмом, рівнем емпатії) теж помічаємо увиразнення образу близької людини як невіддільної частини «Я» протагоніста (-ки). Зокрема, нараторка повісті «Нова стара баба» Л. Денисенко, як і оповідачка «Альбіни» Є. Кононенко, пригадує своє життя винятково в тісному зв'язку з вірною подругою й ріднею. У її споминах, із яких сконструйовано оповідь, вправно переплетені між собою численні історії як про себе, так і про інших близьких людей – доньку Наталю, онука Славіка, подругу Зойку тощо. Актуалізація такого пригадування дозволяє героїням згаданих повістей «оголити» душу для читача, пізнати себе й (пере)осмислити свою долю.

Долаючи у своїй ретроспективній оповіді часову й (частково) просторову відстань, оповідачка повісті Є. Кононенко відкриває для себе й для реципієнта глибину Альбіниної душі, яка разуче вирізняла дівчину з-поміж інших людей її оточення. Звертання, яким «відкрито» текст повісті Є. Кононенко («Альбіно, білий янголе! Чим більше часу минає відтоді, тим більше я думаю про тебе» [3, с. 53]), відверто «програмує» подальшу захоплену оповідь про дівчину, чий образ для наратора загадковий. Містичні деталі, увиразнені в портреті дівчини крізь зв'язок із потойбіччям (уміння передбачати минуле, насилати прокляття) неабияк зацікавлюють героїню-нараторку. У часовій дистанції Анастасія протиставляє Альбіну (в її імені акцентовано семантику білого, а отже, душевно чистого, дитячого, невинного) сірості й ординарності свого дитинства [3, с. 53], однак акцентує, що попереднє сприйняття Альбіни, нав'язане їй старшими (бабусею й матір'ю) було іншим. В оповіді наголошено на процесі такого переосмислення, ревізії власного світогляду, властивого Анастасії-дівчинці (сформованого під впливом старших і залежного від них) і появі на основі життєвого досвіду й зрілості протагоністки нових поглядів на тодішню дійсність, начебто запрошено потенційного читача до цього переформування ціннісних орієнтирів. Відповідно, інстанції нараторки в аналізованому тексті не властиве всезнайство, її характеризуємо як суб'єктивну (за типологією нараторів, розробленою у праці В. Шміда [4, с. 66–67]).

Оповідачка Анастасія, апелюючи до імпліцитного реципієнта («Зрештою, я ніколи не вважала чесною слухатися батьків <...>» [1, с. 58], «Як я вже говорила <...>» [1, с. 59]) й висвітлюючи своє критичне ставлення до поглядів «матків» [1, с. 58], упереджених щодо Альбіни, репрезентує свою відвертість із читачем. Розмисли жінки доповнено коротким відступом про збережені в її пам'яті слова бабусі, які остання згодом заперечувала: «А вона нехороша дівчинка, ця Альбіна!» [101, с. 58]. У рефлексіях нараторки прочитуємо розпач від усвідомлення несправедливості, прагнення дошукатися істини: «Але ж десь на якихось незримих вічних носіях записаний той голос моєї бабусі біля вікна нашої вбогої квартири з частковими зручностями, якої давно нема. А весь наш закуток, чи лишився він десь?» [1, с. 59]. Саме пам'ять актуалізує «проговорення» епізодів з дитинства й нове їхнє осмислення.

Зокрема, зі спогадів про повсякденні побутові ситуації (які раніше здавалися їй несуттєвими) Анастасія-нараторка формує зворушено-теплу характеристику Альбіниної саможертвовної душі, позаяк дівчинка завжди ділилася хлібом і доглядала знесилених бездомних тварин. Хоч оповідачка й зізнається, що, спілкуючись з Альбіною в дитинстві, не усвідомлювала щедрості її серця, але вказує на ситуації, які виразно демонстрували неординарність цієї людини: «І мене вразило тоді, лише я ще не оформила цю думку в слова, як запросто ця дівчинка брала в руки смертельно поранене створіння, бо я ж б злякалася, напевне б, злякалася!» [101, с. 63]. Світлу характеристику дівчинки доповнено суголосними рисами її зовнішності: «Так, Альбіна мала янгольське личко, довгі, ні, не золоті, а світло-русяві коси й великі сіро-сині очі, у яких світилося захоплення всім, що вона бачила <...>» [3, с. 60] (цю «святість» протиставлено зовнішньому й внутрішньому «портрету» її матері – «вulgарної жінки» [3, с. 60]). Поряд із актуалізацією в оповіді поляризованих характеристик персонажів помічаємо відсутність традиційного контрастування білого (Альбіна) й чорного (кошеня, вороненя). Контекстуальне стирання такої опозиції увиразнює великодушність Альбіни, містичність її образу

й «вищість» над зашореністю мешканців слобідки (вони здебільшого прагнули позбутися вуличних тварин). Знижено характеризує сусідів, «які звинувачували нещасного котика у своїх жлобських нещастях» [3, с. 60], нараторка послуговується відповідним лексичним матеріалом.

У характеристиці дівчини як білої панни, на наше переконання, відчутно перегук із неоромантичним образом головної героїні драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки, коли Мавка постає в образі Загубленої Долі. Актуалізуючи в повісті «Альбіна» типологічно близьке конфліктне поле (антитеза піднесеності й буденності), Є. Кононенко доводить непроминальність згаданих «вічних» проблем: самоцінності особистості, життя і смерті, любові й самотності тощо. Позитивний образ «білого янгола» розкрито переважно з погляду протагоністки Анастасії, в оповіді майже не залучено внутрішню фокалізацію, за якої домінував би голос Альбіни, її роздуми тощо. Ті короткі історії, якими остання нерідко ділилася з Анастасією, додано до наративної канви повісті як елемент переповідання від імені Анастасії й доповнено трактуванням тодішніх подій із погляду протагоністки («Десь біля монастирської огорожі Альбіна з матір'ю жили в одній жінки, і то, як я це розумію тепер, був утрачений рай Альбіниного життя» [101, с. 60]). Доповнення оповіді такими спогадами про розповіді Альбіни дозволяє деталізувати портрет дівчини й засвідчити першорядність позиції нараторки Анастасії в презентації картини дійсності. За схожим зразком експоновано інші ретроспективні вставні історії, що зумовлює неприховану суб'єктивність оповіді як одну з визначальних особливостей наративної моделі аналізованої повісті.

Подальше «перенесення» минулого з пам'яті в текст здійснено за участі двох голосів – протагоністки Анастасії і її знайомого Олега. Співтворення нарації акцентує уважливість озвучення різних спогадів про одну людину. Така особливість оповіді «оживлює» її, залучає реципієнта до власної інтерпретації динамічного діалогу персонажів, дозволяє художньо об'ємніше й виразніше схарактеризувати долю Альбіни як репрезентантки свого покоління. Діалогізований початок одного з фрагментів повісті «Альбіна» Є. Кононенко оприявнює постать співрозмовника Анастасії. У цій частині тексту, як і в людській пам'яті, спогади співіснують не завжди впорядковано, тож таку раптову зміну оповідної моделі, вочевидь, підпорядковано прагненню зберегти й озвучити спогади про Альбіну. Якщо на початку повісті оповідь нараторки було адресовано експліцитному читачу, то відтепер – іще й чоловікові.

Співтворець і водночас адресат нарації, у якій актуалізовано не лише спогади, а й події, що відбувалися в житті персонажів через 30 років після названих раніше подій, – знайомий із дитинства Олег, учень Анастасіїної матері, із яким в Анастасії після їхньої несподіваної зустрічі стрімко розвиваються стосунки. Як і на початку повісті, у цій частині тексту артикульовано механізм продукування оповіді, чому сприяє теперішній наративний час («І ти будиш для мене ті приспані часи, коли я жила тут, на цьому місці <...>» [3, с. 70]; «– Боже мій, – відповідаєш ти, не виявляючи ні найменшого здивування <...>» [3, с. 71]). У текстовій організації розмови персонажів простежуємо певну схожість з родовими ознаками драми, коли основну увагу сконцентровано на репліках героїв, що в подальшому будуть інтерпретовані в роздумах Анастасії-оповідачки.

Фіксація тривалого діалогу персонажів – спосіб продовжити оповідь про життєву історію Альбіни, якої не знала Анастасія. Оскільки Олег був безпосереднім свідком дорослого життя Альбіни, то в його прямій мові озвучено нові подробиці її долі, натомість оповідь Анастасії структурує загальну текстову канву й синтезує два різновіддалені спогади: юність і нещодавнє нове кохання до Олега. Розмову героїв сфокусовано на загадці Альбіниної смерті: цю новину артикульовано в тексті спочатку в пролепсисі («<...> укотре пом'янула [кота] Чортика. А заразом і Альбіну, якої на тоді також уже давно не було у світі живих» [3, с. 67]), а потім деталізовано.

У діалогізованій частині текстового «полотна» повісті Є. Кононенко оповідь Анастасії відтворює і її слова, звернені до Олега, і короткі «ремарки», завдяки яким статус героїні

як нараторки збережено протягом усього твору. Відтворюючи розмову з Олегом, оповідачка експонує особисте ставлення до цього чоловіка (або згадуючи період, коли вони вдвох були дітьми, або удокладнюючи безпосереднє сприйняття давнього знайомого під час цієї розлогої розмови): «Іноді Ларисин Олег навіть зупинявся на подвір'ї й перекидався з нами кількома словами» [3, с. 73]. Переважно такі коментарі, які конкретизують роздуми Анастасії, адресовано експліцитному реципієнту, тож помічасмо певне нагромадження різних текстових пластів, що дещо ускладнює сприйняття цілісності художнього твору.

В оповіді Анастасії відзначено відсутність «усезнайства» під час діалогу з Олегом, що створює додаткову інтригу, адже героїня разом із читачем дізнається нові подробиці Альбіниного життя («Олег таки зміг мене здивувати» [3, с. 96]) і переконується в непередбачуваності людського життя. У репліках Олега як співтворця спогадів звучать заклики до пригадування тих чи тих подій юності: «Але зараз я хочу, щоб ти повернулася в давніші часи, ще за Союзу» [3, с. 93], «Напружся, Асю, молода пам'ять цупка, щось має виплисти з підводних печер...» [3, с. 94]. За допомогою такої моделі розвитку оповіді Олег спонукає Анастасію до спільної актуалізації в пам'яті тих епізодів життя, які персонажам належить переосмислити.

Взаємодія інтра- й екстрадієгетичної оповіді під час презентованого спілкування героїв повісті «Альбіна» Є. Кононенко коригує цілісність споминів нараторки Анастасії. Згадаємо, що на початку повісті оповідачка акцентує: «Заглиблююся у свою дитячу пам'ять, шукаю там усе, пов'язане з тобою, зіставляю це з тим, що знаю зараз» [3, с. 53]. Формуючи «книгу спогадів» [3, с. 52] про Альбінине життя, Анастасія здебільшого оприявнює відомості про її дитинство, а Олег – про молодість і трагічну смерть. Цю подію в оповіді нараторки подано в інтертекстуальному вимірі, який увиразнює мученицький образ Альбіни («Як не антична драма, то якийсь вічний сюжет, вічне повторення. Її вбив Гога Циган» [3, с. 89]). Парадоксально, що, Олег, який став безпосереднім свідком і приводом для вбивства (скоєного через ревності), не знав імені згаданого чоловіка. Деталізуючи спогади того вечора, Олег-оповідач не лише констатує послідовність розгортання подій, а й конкретизує свій емоційний стан: «Я перелякався, зрозуміло... але коли все второпав, то відчув якийсь гормональний напад мужності... <...> Коли я почав трусити його, кричати, чому він не вбив мене, він сказав, що якби я намагався взяти її силою, він би вбив мене» [3, с. 103]. У долі містичної героїні Альбіни вирішальну роль зіграв фатум, тож із позиції наратора Олега смерть дівчини презентовано як невідворотну подію (водночас можемо стверджувати і про актуалізацію слабкості як ознаки Олегового характеру, адже він не зміг уберегти Альбіну від смерті і не покарав винного). Ретроспективна оповідь, доповнена повторним аналепсисом, вияскравлює тогочасні події, установлює зв'язок героїв одне з одним. Як слушно зауважує Г. Авксентьева, у цій повісті «кримінально-детективна складова сюжету підкреслюється алюзією на твори А. Конан Дойля про Шерлока Холмса» [2, с. 99].

У комунікації героїв твору Є. Кононенко під час так званого «поновленого знайомства» [3, с. 69] озвучено приватні деталі їхнього життя, що свідчить про розкутість учасників діалогу. Відсутність потреби приховувати ті чи ті спогади, реакції, душевні порухи тощо мотивовано атмосферою довірливої розмови дорослих людей, а також прагненням скласти воедино спомини, пов'язані з різними персонажами, зосібна з маргіналами Рубіком, Циганом та ін. У відповідь на озвучене у словах Олега («А я позбавив Альбіну невинності на ліжку, де, очевидно, свого часу твій дід зробив жінкою твою бабусю» [3, с. 99]) нараторка повісті «Альбіна» відкриває йому свій інтимний досвід («Бо в той час я їй [матері] кричала, що зустрічаюся з Гогою-інвалідом із сусіднього подвір'я, що ми вже все робимо» [3, с. 105]). Наскрізну відвертість – і зі співрозмовником, і з читачем – посилено в тих фрагментах тексту, де героїня коментує свою бесіду з Олегом, наприклад: «я не ображаюсь на Олега, який зізнається, що абсолютно не звертав на мене уваги тоді <...>» [3, с. 77].

Фінал повісті організовано голосом Анастасії як «ми»-оповідь і сфокусовано вже не на постаті Альбіни, а на стислому викладі подій, наближених за часом до моменту нарації (поча-

ток співжиття Анастасії з Олегом). Героїня, поєднуючи дві хронологічні координати – дитинство і зрілість, – влучно зауважує, що пророцтво загадкової дівчини про спільне майбутнє для неї і її нового чоловіка збулося. Нараторка акцентує слова Альбіни як пролепис («– Це буде твій чоловік, – серйозно казала Альбіна, коли Олег виходив із нашого подвір'ячка <...>» [3, с. 72]), а наприкінці повісті це передбачення озвучено вдруге – уже як справджене («Але це загадкове миле створіння таки поєднало нас!» [3, с. 108]). Підсумовуючи, оповідачка вкотре наголошує на містичності Альбіниного образу, стверджуючи, що таємницю життя й смерті дівчини розгадати неможливо.

Висновки. Отже, ретроспективна динаміка нарації в повісті «Альбіна» Є. Кононенко дозволяє героїні Анастасії художньо реконструювати життєві історії двох сусідок: самої оповідачки і її знайомої з дитинства Альбіни. Гомодієгетична нарація в інтра- й екстрадієгетичних параметрах і залучення розлогої сцени розмови з чоловіком, який стає співтворцем оповіді, репрезентують спомини про їхню спільну знайому – неординарну дівчину Альбіну, причому завдяки повторним аналеписам і пролеписам потенційний реципієнт має змогу максимально кристалізувати картину її життя. Ревізія споминів героїні унаочнює відтворену в образі Альбіни особливу вразливість душевного світу людини. Паралельно зі спогадами нарація від імені Анастасії презентує реалії нинішнього буття жінки, довершуючи опозицію «минуле – сучасне» й засвідчуючи перипетії людських доль. Виразність оприявлення спогадів становить одну з найприкметніших особливостей аналізованого твору й ширше – сучасної української повісті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авксентьева Г. Интертекстуальні аспекти прози Є. Кононенко. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2017. Вип. 24. С. 97–104. URL: <http://psl.onu.edu.ua/article/view/127985>.
2. Авксентьева Г. Авторські жанрові моделі у збірці Є. Кононенко «Симбалайн». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2023. № 59. Том 1. С. 127–130.
3. Кононенко Є. Альбіна. *Симбалайн. Повість, новели, поезії*. Львів: Кальварія, 2015. С. 53–108.
4. Schmid W. *Narratology: an introduction*. Translated by Alexander Starritt. Berlin : De Gruyter, 2010. 258 p.

УДК 821.162.1.0(092)Міц(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-15>**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЖІНКА
В ПОЕМІ «ГРАЖИНА» АДАМА МІЦКЕВИЧА****VERBALIZATION OF THE CONCEPT WOMAN
IN THE POEM “GRAZHYNIA” BY ADAM MITSKIEVICH****Осіпчук Г.В.,***orcid.org/0000-0002-9640-5533**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри прикладної лінгвістики, зарубіжної літератури та журналістики
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

У статті досліджено концепт ЖІНКА в творчому доробку талановитого польського поета ХІХ століття Адама Міцкевича. Відзначено риси літературного періоду – романтизму, в якому працював митець. Прідилено увагу національно-культурним, лексичним і граматичним особливостям у мові оригіналу.

Окреслено коло сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідників когнітивної лінгвістики, акцентовано увагу на їх вагомому внеску в означену проблему. Виявлено, що концепт спочатку реалізується як культурологічний, лінгвокультурний, а вже потім – як лінгвоконцепт. Останній є терміном у лінгвістиці і дозволяє проаналізувати письменницький ідіостиль. Звернена увага на різні підходи та методики до визначення концепту ЖІНКА. З’ясовано сутність концепту, на основі якого вибудовуються образи в художніх творах.

Охарактеризовано особливості індивідуального творчого підходу поета до підбору лексичних складників на позначення концепту ЖІНКА в поемі «Гражина» в оригіналі польською мовою. Досліджено семантику вищеназваної форми мислення і його функції. Запропоновано поділ на три мікроконцепти, що формують концепт ЖІНКА: «зовнішність», «внутрішній світ» та «соціальні характеристики».

З’ясовано, що визначальною ознакою індивідуального стилю А. Міцкевича є вживання великої кількості художніх троп для змалювання жіночого образу, що значно збагачує польську літературну мову. Відзначено авторську особливість таких описів, в яких частково увага приділена зовнішнім чинникам, а характеристики героїні зреалізовано в інших векторах. Поетом трактується переосмислення соціокультурних ролей ЖІНКИ та стереотипів, пов’язаних з нею. Авторська поема «Гражина» мала велике значення для зародження національного визвольного руху і формування світогляду польського народу.

Ключові слова: жінка, мікроконцепт, художній образ, художні засоби, авторське мовлення.

The article deals with the concept WOMAN in the works of a talented Polish poet of the 19th century Adam Mitskievich. The features of a literary period Romanticism when the poet worked are described. National and cultural, lexical and grammar peculiarities in the original language are stressed.

The article outlines a range of modern foreign and native scientists of cognitive linguistics, emphasizes in their significant contribution to the problem. The concept appears to be realized firstly as a cultural, linguistic and cultural and as a linguistic concept finally. The latter is a notion in linguistics and provides analyzing the writer’s personal style. Different approaches and methodologies to determine the concept WOMAN are accentuated. The author reveals the concept nature, basing on which the images are built in literary works.

The article characterizes the specific features of a poet’s individual creative approach to choose lexical components for the concept WOMAN in the poem “Grazhyna” in the original Polish language. The semantics of the above mentioned form of thinking and its functions are studied. The author offers the division into three micro concepts to form the concept WOMAN: “appearance”, “inner world” and “social characteristics”.

A defining feature of an Adam Mitskievich individual style is to be defined as the implementation of a great number of literary tropes to depict a feminine image. It promotes enriching the Polish literary language. It is described that the authorial peculiarity of these expositions are to be stressed, since they partly deal with the external factors, and the female character is categorized in other vectors. The poet explains the overthinking of social and cultural roles of a WOMAN and the stereotypes connected with it. The author’s poem “Grazhyna” was of great importance for the birth of a national and liberation movement and the formation the world-view of the Polish people.

Key words: woman, micro concept, literary image, stylistic and literary devices, authorial speech.

Постановка проблеми. Епічну поему «Гражина» світ побачив в 1823 році. В основі її сюжету автор представив читачеві реальну історичну подію початку XV століття, що сталася в Литві: князь Новогрудка Литавор замислив зрадити литовського князя Вітольда через те, що останній не захотів віддавати у власність місто Ліду – посаг дружини Гражини.

У літературі це був перший романтичний історичний твір, поява якого і започаткувала польський романтизм як напрям. Поєднання історизму (один із епізодів боротьби литовського народу з німецькими хрестоносцями) та демонстрація читачеві розповіді про велике кохання (князя Литавора й княгині Гражини) є визначальними характеристиками приналежності художнього твору до цієї літературної доби. Однак А. Міцкевич зумів за романтичними тенденціями донести до читача важливіше – історію про велику любов до рідної країни, про боротьбу за волю, незалежність, про патріотичні почуття.

Ключова постать поеми – жінка. За сюжетною лінією її роль у встановленні історичної справедливості є беззаперечною. Варто відзначити, що в XIX столітті, в якому жив і працював польський митець, започатковується феміністичний рух, завданням якого було вибороти рівність між чоловіками і жінками. Жінка завжди в суспільстві була представлена через низку стереотипів, які й намагався зруйнувати молодий поет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Образ жінки репрезентований практично в усіх світових культурах і мовах. Він має своєрідну специфіку, оскільки формується під впливом конкретних чинників: історії, фольклору, культури, соціуму, тому цілком закономірно, що сьогодні поняття «жінка» є об'єктом вивчення усіх сучасних гуманітарних розвідок. У вітчизняному та зарубіжному науковому просторі ця тема особливо актуальна в дослідженнях художньої літератури. На окрему увагу заслуговує і концептуальний підхід до вивчення жіночого образу.

Результатом аналізу численних наукових розвідок є свідчення того, що концепт на першому етапі свого розвитку реалізується як культурологічний і утворюється на основі матеріальної та духовної культур людського суспільства в певному конкретно-історичному періоді. Другий етап – лінгвокультурний, що формується в індивідуальній чи колективній свідомості. Саме у свідомості відбувається взаємодія мови та культури, тому «будь-яке лінгвокультурне дослідження одночасно є когнітивним» [5, с. 70]. Третій етап – лінгвоконцепт, що репрезентує письменницький стиль і є актуальним у процесі аналізу та перекладу текстів, зокрема художніх.

Отже, однозначне трактування терміну *концепт* в лінгвістиці поки що відсутнє у зв'язку із його складністю та поліфункціональністю. Виокремлюємо необхідні для дослідження лише два визначення (із численної кількості): *лінгвокогнітивний* (вивчається співвідношення когнітивних процесів із семантичними для конструювання змісту концепту) та *лінгвокультурологічний* (концепт постає складовою національної культури і розглядається як одиниця колективної свідомості, що перебуває в тісному зв'язку з національними особливостями певної культури). Однак зауважимо, що ці підходи досить тісно взаємообумовлені, а концепт є таким собі «гібридом» лексико-семантичної парадигми і етнокультурної специфіки [3, с. 86].

Гендерну лінгвістику в системі сучасної вітчизняної мовознавчої науки представили Ю. Андрущенко [2], Т. Семашко [10], Л. Ставицька [11], Т. Сукаленко [12] та інші. В українській та англійській мовних картинах світу досліджували концепт ЖІНКА і його лексико-семантичну структуру Ю. Абрамова [1], Т. Ботвин [4], О. Пилипець [4], у латинській мові – М. Петришин [8], у німецькій – О. Подвойська [9] та інші. Концепт ЖІНКА як базовий, його структуру та вербалізацію в художній творчості вивчали О. Дуденко [6] і Ю. Жирохова [6].

Неоднозначним є і трактування структури концепту. Українська дослідниця Т. Сукаленко виокремлює п'ять мікроконцептів-характеристик у складі цього поняття («об'єднання аспектів за тематичним принципом, що є релевантним для побудови ієрархії елементів концептуальної структури на всіх її рівнях»): «зовнішні», «фізичні», «біологічні», «внутрішні» та «соціальні» [12, с. 77; с. 219]. У дослідженні послуговуємося трьома мікроконцептами: «зовнішні

характеристики» (обличчя, структура тіла, вигляд, вік, одяг), «внутрішні характеристики» (емоції, почуття, переживання, характер) і «соціальні характеристики» (ставлення до чоловіка, до підлеглих, до краю, природи та рідної землі).

Мета дослідження. Проблема вербалізації гендерної концептосфери належить до актуальних і перспективних напрямків сучасної науки. Наявність численних розвідок концепту *ЖІНКА* не зменшує рівень зацікавленості цією проблемою, особливо в літературознавстві. Пропоноване дослідження звернене на творчість Адама Міцкевича, в якій концепт-образ *ЖІНКА* за новизною та своєрідним змістовим трактуванням є значною подією в тогочасній польській літературі.

Мета роботи полягає в комплексному аналізі вербальних засобів вираження концепту *ЖІНКА* в поемі «Гражина» А. Міцкевича. Матеріалом наукової розвідки стала картотека текстових фрагментів мовою оригіналу, яка деталізує образ головної героїні художнього твору.

Виклад основного матеріалу. Вагомість внеску поета-романтика в культуру рідного йому народу прирівнюють до значення постаті Тараса Шевченка для України. Поезія польського митця надихала поляків до боротьби за найголовніше – незалежність. Галерея неординарних літературних особистостей викликає неабияку зацікавленість у науковців різних векторів досліджень (культурологів, мистецтвознавців, мовознавців, літераторів, істориків та інших).

Упродовж свого літературного життя А. Міцкевич створить багато жіночих образів, однак один із них є найбільш неперевершеним й оригінальним – Гражина. Ця жінка жодного читача не залишить байдужим. Автор вдало відкрив перед нами незвідані грані духовного світу Особистості, Дружини, Захисниці. Ідеалізований жіночий образ (ще одна із ознак літературного твору Доби Романтизму) викликає захоплення, гордість та повагу.

Мікроконцепт «зовнішні характеристики» представлений в поемі нечисленними лексемами. Поет лише при знайомстві читача з літературною героїнею виокремить деталі опису її зовнішності, акцентуючи увагу на природних рисах. Гражина, дружина князя Литавора, була литовською красунею із знатного роду: *Była naonczas książęciu zamężną / Córa na Lidzie możnego dziedzica, / Z cór adniemeńskich pierwsza krasawica, / Zwana Grażyną, czyli piękną księżną* [13, с. 15]. Автор милується й одночасно вражений її вродою, адже жінка, хоч уже й немолода, однак в собі поєднує юність весни і достиглість літа: *A chociaż wiekiem od młodej jutrzeńki / Pod lat niewieścich schodziła południe, / Oboje: dziewczki i matrony wdzięki / Na jednym licu zespoliła cudnie. // Powagą zdziwi, a świeżością znęca: / Zda się, że lato oglądasz przy wiośnie; / Że kwiat młodego nie stracił rumieńca, / A razem owoc wnet pełni dorośnie* [13, с. 15]. У неї обличчя сяяло такою красою, з якою ніхто не міг зрівнятися: *Nie tylko licem nikt jej nie mógł sprostać* [13, с. 15].

Внутрішній світ героїні тісно переплетений із соціальними факторами та є глибинним і масштабним. Стверджуємо, що два мікроконцепти: «внутрішні характеристики» і «соціальні» взаємопов'язані. Гражина змальована гідною своєму відважному чоловіку-князеві. А. Міцкевич милується цією красивою та по-королівськи гордою парою, якою захоплювався весь люд навколо: *Że bohaterską Litawora postać / Wzrostem wysmukłej dorówna kibici. // Książęca para, kiedy ją okoli / Służebne grono, jak w poziomym lesie / Sąsiednia para dorodnych topoli, / Nad wszystkich głowę wystrzeloną niesie* [13, с. 15]. Для Литавора дружина була розрадницею, другом, ділила з ним і радість, і горе: *Tak zjednoczona zabawą i trudem. // Osłoda smutku, współniczka wesela, / Nie tylko łoże i serce podziela* [13, с. 16]. Жінка підтримувала князя в його нелегкій справі керування державою, давала розумні поради, які завжди приводили Литавора до успішних рішень: *Lecz myśli jego i władzę nad ludem. // Wojny i sądy, i tajne układy, / Częstokroć od jej zależały rady* [13, с. 16]. Окрім цього, Гражина була надзвичайно мудрою, бо ніколи не демонструвала свою владу над чоловіком: *Acz innym rzecz ta nie była świadoma: / Bo księżna, wyższa nad żon prostych rzędy, / Które zbyt rade, że panują doma, / Chciałyby z tym się popisować wszędy, / Owszem, cudzemu pilnie kryła oku, / Z jaką potęgą w sercu męża władnie* [13, с. 16]. Навіть коли давній слуга Римвід, розуміючи, що княгиня має сильний вплив на думки князя, розповів їй

про небезпеку, яка збиралася над рідним краєм, Гражина виду не подала, що має відношення до прийняття князем певних рішень у керуванні країною. Затамувавши збентеження та занепокоєння, жінка відповіла, що Литавор одноосібно приймає рішення щодо очільництва, і, якщо він у гніві, то йому потрібен час для заспокоєння й переосмислення: *To wiem, że sobie sam radzi roztropnie, / Wiem jeszcze lepiej, co uradzi, dopnie. // Wreszcie, jeżeli nagła gniewu flaga / Doczesną burzę w sercu jego wzbudzi, / Jeśli niekiedy, lotem młodych ludzi, / Chęć swą nad słusność lub nad możność wzmagą: / Zostawmy, niech czas i cicha uwaga / Rozjaśni myśli, zapalę przystudzi, / Pierzchliwe słowa niepamięć zagrzebie; / Tymczasem drugich nie trwóżmy i siebie» [13, с. 16].*

Своєрідною була Гражина і в виборі улюблених справ, які відносилися до чоловічих занять. Княгиня не любила шити й прясти, а обожнювала мисливство та стрільбу з різної зброї: *Twarzą podobna i równa z postawy, / Sercem też całym wydawała męża. // Iglę, wrzecziono, niewieście zabawy / Gardząc, twardego miała oręża [13, с. 15].* Дуже часто її бачили зверху на коні, зовсім не схожу на жінку, особливо в одязі: *Często, myśliwa, na żmudzkim rumaku / W szorstkim ze skóry niedźwiedziej kirysie / Spiąwszy na czole białe szpony rysie / Pośród strzelczego hasała orszaku [13, с. 15–16].* Коли Гражина поверталася в такому мисливському вбранні з полів, слуги та селяни сприймали її за князя: *Z pociechą męża nieraz w tym ubiorze / Wracając z pola oczy myli gminne, / Nieraz od służby zwiedzionej na dworze, / Odbiera hołdy książęciu powinne [13, с. 16].* Нею єдиною, без сумніву, в замку всі пишалися: *Ona się jedna w dworze całym szczyci [13, с. 15].*

Символічним є образ зачинених дверей до укріпленого житла, за якими Гражина востаннє була захищена після кінцевого рішення князем вступити у зговір із тевтонцями: *Szedł krużgankami przed księżnej podwoje [13, с. 15].* Коли героїня чує від слуги звістку про можливу співпрацю Литавора із німецькими воїнами, вона спочатку блідне і розгублюється: *Lecz pomieszanie widne w jej osobie [13, с. 15],* та одразу бере себе в руки: *Stanęła, milczy. Przymkniona powieka, / Czoło pochyle, w którym się przebiją / Jakaś myśl jeszcze ciemna i daleka; / W niepewnych rysach okaże się, mija, / I znowu wschodzi, całą twarz obleka. // Dojrzeła zamiar, staje się wyrokiem: / Już umyśliła, postąpiła krokiem [13, с. 21].*

Двічі княгиня проситиме князя не підтримувати ворогів, стверджує, що вони зрадять і готуються до захоплення їхнього замку, однак у гніві Литавор дуже впертий і відмовляється прислухатися до її поради, навіть глузує з неї: *Ale on tak się w gniewie uporczywy zaciął, / Iż jej prośbę z szyderczym słuchając obliczem [13, с. 30].* Гражина приймає миттєве рішення: поки чоловік зморений сном, вона одягає його військове спорядження, сідає на коня й мчить боротися за волю та за рідну землю: *Książę strudzony zasnął na oboje ucho. // Stanęła podle łoża, lecz nie śmiała budzić, // Czy nie chcąc darmo prosić, czy sennego trudzić; // Ale wrychle na obrót rzuciła się nowy: // Bierze szablę, książęciu leżącą u głowy, // Pancierz kładzie, mężowski płaszcz na piersiach zwiesza // i lekko drzwi przemknąwszy, na ganek pośpiesza. // Mnie srogo zakazuje o niczym nie gadać [13, с. 30].*

Образ Чорного Лицаря, в якому постає на полі битви Гражина, є символічним, адже в ньому зібрано найкращі риси ідеального воїна – мужність, відважність, безстрашність, сміливість. Її поява вирішує, на чій стороні перемога, і литовці перемагають. Те, що жінка представлена автором на рівні з чоловіками, особливо під час військових зіткнень, явище за своїм змістом уже революційне. Образ Жінки-Воїна, Жінки-Захисниці, Жінки-Переможниці захоплює. Автор гордиться своєю героїнею, змальовує її з особливим трепетом та повагою: *Stoi na koniu, a jako rozwiodła / Szeroko cienie sterczących warkoczy / Na śnieżnej górze wybujala jodła, / Tak go szeroki płaszcz dokoła mroczy: / Czarny płaszcz, czarny koń i hełm, i godła. // Trzykroć zawołał, zleciał na kształt gromu, / Nie wiedzieć za kim albo przeciw komu. // Dobiega Niemców, między tłumem tonie [13, с. 24–25].* Ось Гражина в образі Лицаря, мчить на допомогу литовському війську, щоб підняти їхній дух і віру в перемогу: *Śpieszaj, rycerzu, ożywić duch męski [13, с. 25].* Далі – швидкі, як блискавка, руки героїні знищують ворога: *I jak straszliwy piorun jego ręki [13, с. 25].*

Кульмінацією поеми є емоційна авторська розповідь про загибель Гражини, яка не залишить байдужим жодного читача. На полі битви литовці впевнені, що кров тече із рани очільника держави, насправді ж поранена княгиня: *Zadrzą Litwini, pojrzą na książęcia: / Niestety, szabla wypadła mu z dłoni, / Cugle z słabego wyciekły ujęcia; / Już pod szyszakiem nie dotrzyma skroni, / Spływając z siodła już się bokiem chyli: / Kiedy mu swoi na pomoc skoczyli. // Jęknął mąż czarny; a jak czarna chmura / Ryknąwszy błysnie piorunowym gradem* [13, с. 25].

Литавор прибуває на допомогу із запізненням. Дружину очільник держави не встиг врятувати, Гражина помирає в нього на руках, однак битва з тевтонцями була виграна. Важко поранена в груди жінка-воїн просить вибачення в князя за свій мужній патріотичний вчинок, називаючи свої дії зрадою, і падає йому під ноги, помираючи: *W pierś ciężko zaraniona i skonania bliska, / Padła niema, to nogi ściskając książęce, / To załamane k'niemu wyciągając ręce: «Przebacz mężu mój, pierwsza i ostatnia zdrada!...»* [13, с. 31]. Та насправді це Литавор демонструє недалекоглядність і впертість, адже він затіяв братовбивчу війну проти Вітольда і ввійшов у змову з найлютішими ворогами Вітчизни – тевтонськими лицарями.

Зі скорботою описується і похоронна процесія Чорного Лицаря. Всі навколо продовжують сприймати воїна, який загинув від меча ворога, за князя, насправді ж на щитах несуть перодягнену в чоловічий військовий одяг княгиню Гражину, що мужньо боролася на полі битви: *Przecież i trąba ozwała się z wieży, / I most opada, i wolnymi kroki / Rusza się orszak w żałobnej odzieży, / Niosąc na tarczach bohatera zwłoki; / Przy nich tuk, włócznia, miecz i sajdak leży, / Wkoło purpurą świeci płaszcz szeroki: / Książęce stroje; lecz nie widać lica, / Bo je spuszczone zawarła przyłbica* [13, с. 27]. За героїнею сумує увесь світ: і слуга-зброєносець, і кінь, що зараз без своєї постійної вершниць, собаки, які були на полюванні, і навіть сокіл в небі – всі в скорботі: *Twój giermek, każdej nieodstępny drogi, / I z próżnym siodłem, okryty żałobą / Towarzysz pola, koń jelenionogi; / I sokół, i psy, co wiatr pyskiem sieką, / I drugie z pyskiem wietrzącym daleko?* [13, с. 27].

Найважче сприйняв смерть власної дружини сам князь. Литавор оплакує Гражину, усвідомлюючи, що втратив найцінніше в своєму житті: *Książę płacze, podnosi; zemdlona upada; / Skonała... Wstał i odszedł, i rękami oczy / Zakrył, i stał...* [13, с. 31], однак змінити вже нічого не можна. Княгиня віддала своє життя за рідну землю. В її внутрішньому світі вступили в суперечку Дружина і Патріотка й перемогла остання. Із звичайної жінки Гражина перетворюється у відважного воїна, яка любить свій народ більше ніж власне життя.

Висновки. Отже, концепт *ЖІНКА* в поемі А. Міцкевича «Гражина» представлений численними тематичними лексеми. За структурою виділено три мікроконцепти, серед яких «зовнішні характеристики» виокремлюються естетичністю, захопленням, емоційністю й малочисельністю. Автор більше уваги приділив змалюванню «внутрішніх» та «соціальних» характеристик героїні. Саме їх у поемі значно кількісно більше, вони детальні, уточнюючі та взаємно доповнюючі.

Образ жінки-воїна є вигаданим, ідеалізованим, що і є визначальними рисами літератури доби Романтизму. Сильний характер героїні, заняття типово «чоловічими» справами (мисливством, стрільбою, участь у військових битвах) репрезентують особливу жінку XIX століття, яка, окрім функцій продовження роду і заручниці обставин, демонструє себе Особистістю, здатною на рішучі дії, намагається впливати на хід подій, в тому числі історичних, та брати в них активну участь. Літературна героїня – литвинка Гражина стала чудовим прикладом любові до Рідного краю. Вона, всупереч всьому, навіть своєму особистому щастю й коханню до чоловіка, ставить на перший план борг перед Вітчизною. Такий художній образ був покликаний підняти рівень патріотизму, як суспільної цінності, серед польського народу, що і вдалося автору зреалізувати.

Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на аналіз особливостей перекладів художніх творів А. Міцкевича.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Абрамова Ю. Гендерно-маркована паремійна одиниця як фрагмент дискурсу англomовної лінгвокультури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2006. Вип. 49. № 726. С. 101–104.
2. Андрущенко Ю. І. Концепт «жінка» у вимірах сучасних гуманітарних наук. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія.* 2014. № 1107. Вип. 70. С. 54–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/-VKhIFL_2014_1107_70_13 (дата звернення: 25.09.2023 року).
3. Бондар Н. Інтерпретація статусу концепту в мовній дослідницькій парадигмі. *Рідний край.* 2012. № 1(26). С. 84–87. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/-bitstream/123456789/9087/1/interpretazija_statusu_konzeptu.pdf (дата звернення: 24.09.2023 року).
4. Ботвин Т., Пилипець О. Концепт «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу. *Соціально-психологічні та гуманітарні виміри безпеки життєдіяльності* : збірник тез доповідей і науково-практичної конференції з міжнародною участю (20–21 жовтня). Львів : ЛДУБЖД, 2022. С. 153–158. URL: <https://sci.ljubgd.edu.ua/bitstream/123456789/11354/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8.pdf> (дата звернення: 23.09.2023 року).
5. Гундаренко О. Лінгвокультурний концепт як одиниця структурування культурно значущої інформації в текстах американської церемоніальної промови. *Наукові записки КДПУ. Серія : Філологічні науки.* 2012. Вип. 105(2). С. 70–72. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/53035711.pdf> (дата звернення: 24.09.2023 року).
6. Дуденко О., Жирохова Ю. Вербалізація концепту «жінка» в повісті «Дівчатка» О. Забужко. *Філологічний часопис.* 2018. Вип. 1(11). С. 31–42.
7. Каліна Я.І. Концепт «жінка» та стереотипні уявлення про її соціокультурну роль у німецькому побутовому анекдоті. *Вісник Запорізького національного університету.* 2009. № 2. С. 25–31.
8. Петришин М. Концепт ЖІНКА в латинських прислів'ях і приказках. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки.* 2018. Вип. 164. С. 107–112.
9. Подвойська О.В. Гендерні особливості мови політики на матеріалі німецькомовних текстів інтерв'ю. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки.* 2014. Кн. 2. С. 180–187.
10. Семашко Т. Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія «Філологія».* 2010. № 3. С. 166–169.
11. Ставицька Л.О. Мова і стать. *Критика.* 2003. Ч. 6. С. 29–34.
12. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту жінка в українській мові / за ред. Л.О. Ставицької. Київ : Інститут української мови; ВД Дмитра Бураго, 2010. 240 с.
13. Mickiewicz Adam. Grażyna / wyd. Eustachego Januszkiewicza i Juliana Klaczki, E. Jung-Treutell, F. Wagner, Paryż-Leipzig. Wydawca : Fundacja Nowoczesna Polska. 32 p. URL: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/grazyna> (дата звернення: 27.09.2023 року).

УДК 811.111'373

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-16>

ІЄРАРХІЯ ЛЕКСИКИ ДВЕРНОГО БІЗНЕСУ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

HIERARCHY OF DOOR BUSINESS VOCABULARY (BASED ON THE ENGLISH LANGUAGE)

Панченко О.І.,*orcid.org/0000-0003-2217-5613**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара***Корсун А.А.,***orcid.org/0009-0001-9823-3448**магістрант кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Ієрархічний розподіл лексики має важливу роль для роботи з нею, спрощуючи їх пошук та навігацію, об'єднуючи слова за схожими ознаками. Класифікування лексики дверного бізнесу з погляду лінгвістики ще не було докладно висвітлено в лінгвістичній літературі. Мета дослідження полягає у створенні лексико-семантичної класифікації англійської лексики на позначення дверей та їх різновидів.

Групи дверної лексики є ієрархічною системою за рівнем складності, від загальноживаних слів до складних професіоналізмів, які потребують додаткового пояснення та зрозумілі лише у певному контексті. Поділ дверної лексики на певні категорії починається з поділу на зовнішні та внутрішні типи дверей (парадні, задні, та гаражні двері першої категорії й міжкімнатні та декоративні – другої). Ця лексика є загальноживаною й також може використовуватись у переносному значенні, ідіомах.

Лексику категорії дизайну використовують у сферах бізнесу та виробництва. Ця група складається як із загальноживаних слів, так і професіоналізмів, створених на позначення понять, притаманних сфері дверного виробництва. Ця категорія складає основну частину ієрархічного поділу і є важливою частиною у маркетингу та найменуванні специфічного дизайну продукту. Лексика структури дверей за її формуванням складається загалом із професіоналізмів, значну частину яких можна сплутати із загальними словами або термінологією інших сфер діяльності. Її використовують у виробництві або обслуговуванні продукту. Деякі частини (замки) можуть мати свою парадигматичну систему та використовуватись поза дверною лексикою, тому контекст використання термінології має велике значення. Хоча термінологія структури дверей має слова, запозичені із нейтрального лексичного шару, саме концепти, на які вони вказують, є особливими для професійної лексики.

Всі три категорії можуть розглядатись як окремо, так і в поєднанні між собою. Кінцевий результат ієрархічного впорядкування можна спостерігати на сайтах інтернет магазинів, каталогах та інших ресурсах з оглядом на дверну продукцію. Вивчення дверної лексики допомагає краще розрізняти її під час комунікації та уникати «хибних друзів» у перекладі.

Ключові слова: лексика, професіоналізм, термін, класифікація, ієрархічна система.

Hierarchical distribution of vocabulary plays an important role in working with it, simplifying their search and navigation, combining words by similar features. The classification of door business vocabulary from the point of view of linguistics has not yet been deeply covered in linguistic literature. The purpose of the study is to create a lexical-semantic classification of the English vocabulary for doors and their varieties.

Door vocabulary groups are a hierarchical system based on the level of complexity, from common words to complex professionalisms that require additional explanation and are understood only in a certain context. The division of the door vocabulary into certain categories begins with the division into external and internal types of doors (front, back, and garage doors of the first category and interior and decorative doors of the second category). This vocabulary is commonly used and can also be used figuratively as idioms.

The vocabulary of the design category is used in business and production. This group consists of both commonly used words and professionalisms created to denote concepts inherent in the field of door manufacturing. This category forms the main part of the hierarchical division and is an important part in marketing and naming a specific product design. The lexicon of the structure of the door, according to its formation, consists in general of professionalisms, a significant part of which can be confused with general words or terminology of other spheres of activity. It is used in the production or service of the product. Some parts (locks) may have their own paradigmatic system and be used outside the door vocabulary, so the context of using the terminology is of great importance. Although the terminology of the door structure has words borrowed from the neutral lexical layer, the very concepts they indicate are specific to the professional vocabulary.

All three categories can be considered both separately and in combination with each other. The final result of the hierarchical arrangement can be observed on the websites of online stores, catalogs and other resources with an overview of door products. Studying door vocabulary helps to better distinguish it during communication and avoid 'false friends' in translation.

Key words: vocabulary, professionalism, term, classification, hierarchy system.

Постановка проблеми. Ієрархічний розподіл лексики має важливу роль для роботи з нею, спрощуючи їх пошук та навігацію, об'єднуючи слова за схожими ознаками. Певні лексичні групи доцільно поділяти на декілька рівнів підгруп, у яких загальне явище вказує на поняття, що є його частиною або спорідненість між ними. Створена система надає детальний опис менших одиниць та виокремлює їх за схожими та відмінними ознаками. Як наслідок такого процесу лексика стає ієрархічною системою. Лексика, що позначає двері та їх елементи, є надзвичайно різноманітною, а її дослідження уявляється особливо актуальним у зв'язку з необхідністю відбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні роботи, дотичні до теми нашого дослідження, пов'язані з проблемами аналізу професійної лексики та термінології (О. Гриш [1], І. Ковалик [3], І. Ковтун [4], А. Крижанівська [5], З. Мацюк [6], Б. Шуневич [8], W. Nash [13], D. Olive [15]), а також це спеціальні видання, що стосуються безпосередньо вокабуляру на позначення дверей та їх різновидів (див. [2; 7; 9–12; 14]). Але наскільки нам відомо, класифікування лексики дверного бізнесу з погляду лінгвістики ще не було докладно висвітлено.

Мета дослідження полягає у створенні лексико-семантичної класифікації англійської лексики на позначення дверей та їх різновидів.

Виклад основного матеріалу. Дверна лексика у виробництві та бізнесі організована за групами, кожна з яких може мати ще більший поділ. Кожну з цих груп варто оглянути та встановити особливості їх практичного використання. Залежно від розташування дверей у будівлі вони поділяються на два види: *internal* (внутрішні) та *external* (зовнішні). Перші розташовані всередині будинку та слугують для надання доступу між кімнатами. Зовнішні двері, входні або парадні, повинні бути надійним захистом від великої кількості небезпек або незручностей. Ці два види дверей мають різні особливості під час вибору матеріалу та виробництва.

Door performance requirements є окремою лексичною категорією термінів, за якою виконується оцінка ефективності дверей. 'Carpentry and Joinery' [9] Пітера Бретта виділяє сім основних характеристик дверей, які варто оглянути:

Weather protection. 'These may be exposed to wind, rain, snow, sunlight and the extremes of temperature and must provide the same degree of weather protection as the remainder of a building'. Захист від погодних умов (*weather protection*) означає, що матеріал та структура дверей здатна протидіяти впливу вітрів, дощу, температур тощо (*weather exposure*).

Fire resistance. У разі надзвичайної ситуації, двері з протипожежним покриттям можуть захистити кімнату від вогню та/або диму. В англійській мові також використовується термін *fireproof door*.

Sound and thermal insulation. Звуко- та теплоізоляція – властивість дверей, що залежить від матеріалу та обробки дверного полотна. Цільний матеріал, подвійне скління (*double glazing*), та обробка від протягів (*drought stripping*) відіграють велику роль у їх ефективності.

Security. Безпека – загальний термін для позначення властивості протидіяти пошкодженням або незаконному проникненню. Металеве полотно, конструкція замка та коробки важливі як для вхідних, так і для міжкімнатних дверей.

Privacy. Забезпечення приватності – це характеристика, що вказує на звукоізоляцію та видимість кімнати. Скляні двері (*glazed door*) з тонкого полотна та широкими прорізами не вважаються приватними, тому що вони дають змогу бачити та чути, що відбувається в кімнаті.

Ease of operation. Простота експлуатації характеризує легкість використання дверей. На це впливає форма, вага та вид дверної ручки.

Durability. Надійність дверей. Конструкція повинна відповідати стандартам виробництва та залишатися цілою протягом тривалого проміжку часу.

Зовнішні двері мають декілька призначень та поділяються на вхідні (*Front door*), чорний вхід (*back door*) та гаражні двері (*garage door*). *Front door* (вхідні або парадні двері) – є обличчям будівлі та, як правило, розташовані в сторону дороги. Вони мають баланс між безпекою та дизайном – велика вага, щільні протяги, цільне металеве або укріплене дерев'яне полотно, оброблений лаком або фарбою матеріал та декоративні вирізані форми. *Back door* (чорний вхід) – це двері, що мають вихід у задню частину вулиці та непомітні для перехожих. Вони відіграють важливу роль як запасний вихід у разі неможливості покинути будівлю з головного виходу. Також мають термін *fire door* (пожежний вихід). Ці двері не дають вогню розповсюджуватись далі. У приватних будинках також відомий підвид *yard door* (двері у задній двір), що зазвичай мають меншу надійність, ніж парадні двері. *Garage door* – гаражні двері або ворота. Їх розмір залежить від транспорту; петлі чи роликівий механізм можуть бути розташовані на стелі; полотно виготовляють як цілісним, так і поділеним на секції для збереження вільного простору в гаражі. Гаражні двері зроблені з металу, що надійно зберігають авто від викрадення. *Internal doors* – внутрішні двері будівлі. Вони мають велику перевагу над зовнішніми у дизайні та різноманітності структури.

Дизайн дверей та лексика, що його описує. Ця група поділяється на три підгрупи, які взаємодіють між собою для визначення конкретного виду дверей, потрібних для клієнта. У дверному бізнесі важливо брати до уваги матеріал полотна, колір та тип дверей. Остання підгрупа має свою специфічну лексику, яка не завжди використовується у повсякденному житті. Для розуміння їх використання у мовленні варто оглянути деякі одиниці та їх семантичне значення у парадигмі дверей, наприклад.

Overhead door – верхні двері. Їх назва походить від положення петель, на яких вони прикріплені. Не займаючи багато місця у приміщенні, вони мають велике практичне значення на фабриках, цехах та гаражах. Їх опис залежить від того, яку характеристику виробник вважає за потрібне виокремити, тому всі визначення, хоча й частково, але правильні. «An overhead door is a residential panel door that moves overhead your opening on a track when you raise it» – опис вказує на практичні якості дверей; «...a door that rotates on a horizontal axis and is supported horizontally when open» [12] – опис відрізняється механізмом, що дає змогу повертати панель угору, замість підймання по доріжці; «Overhead door. This is a door made of a number of wide steel panels joined together horizontally. They are fitted into vertical guides at either end which allow them to slide up and down. The panels enable the door to bend in a curved track above the opening. The door can be pulled up this track, or allowed to slide down it, using hand chains, or a motor, or both, to open and shut the door» [12] – визначення докладніше описує конструкцію та звертає увагу на різноманітність рушійних механізмів.

Sliding door – розсувні двері. Замість петель використовують стулки, по яких двері «ковзають» на колесах. «Sliding doors are exterior doors used on the back or side of the house, usually opening onto a patio or a deck. But sliding doors can find their way onto the interior of the house in closets, utility rooms or pantries. They move on a track as you push them open so they don't protrude

on space at all» [11] – це визначення вказує на практичне значення, можливість встановлення як зовнішніх, так і міжкімнатних варіантів.

Окрему підгрупу складають складні двері, *folding doors*. Їх поділ залежить від кількості секцій, з яких складаються полотна: «Closets may have *bi-fold doors*, which are really two doors hinged together... The builder may use special *accordion or sliding doors* for closets. An *accordion door* has a series of hinged vertical components, made of material like vinyl, that typically fold open and close on rollers along an overhead track like an accordion» [15, с. 81].

Ієрархічність дверної лексики зумовлена потребою конкретизації кожного товару задля зручності вибору. Кінцевий продукт може мати назву з декількох слів, вказуючи на певну характеристику з кожної підгрупи, наприклад: *White Framed* (дверна коробка білого кольору) *Mirror* (дизайн) *Bypass* (рухомий механізм) *Steel* (матеріал) *Sliding* (тип дверей) *Door*; *Whitewood* (колір) *Vinyl Panel* (матеріал дверної панелі) *Bypass* (рухомий механізм).

Найменування продукту українською мовою має незначні зміни, але також слідує подібному процесу: «*Міжкімнатні двері шпон Квадрат ДНТ* – це шпоновані двері українського виробництва тм ‘Оміс’ (м. Харків). Покриття дверей – натуральний шпон дуба (колір – ДНТ) або фін лайн шпон (колір горіх FL або вибілений дуб FL). Колекція Стиль – серія дверей у стилі Ні-Tech у кольорі венге, вибілений дуб, FL Горіх та дуб натуральний тонований» [7]. Не існує певного порядку використання характеристик в назвах. Кількість та порядок префіксів встановлюється виробником або власником бізнес підприємства. Зазвичай першим виступає та характеристика, на якій робиться акцент. Попри це, найбільше уваги приділяється саме дизайну дверей. Назва *Crosslines Door Glass*, наприклад, зосереджує увагу на дизайні застаклених стулчастих дверей. Терміни, як *Mohave*, *Monterey*, *Crosslines*, *Waterside* є назвами обробки та декорування скляної панелі дверей.

Дверна лексика категорії дизайну призначена характеризувати практичні та естетичні якості дверей, внаслідок чого термінологія складається з асоціативних слів та приставок. Ця лексика у сфері бізнесу відіграє роль основного ієрархічного ланцюга, спрощуючи передачу інформації за допомогою термінів замість опису характеристик.

Структура дверей. Категорія структури дверей вказує на частини, що можуть існувати поза системою дверної лексики. Замки можна використовувати для різних видів контейнерів, панелі є фундаментальною сировиною для інших виробів, коробка (первинне значення *frame* «рамка») вказує на отвір у стіні або початковий етап конструкції, ручка є окремим механізмом, який можна замінити незалежно від дизайну дверей. Ця категорія охоплює професіоналізми, тобто слова, які походять з інших стилів мовлення або сфер діяльності. Наприклад, *frame* набуває різних значень у поєднанні зі словами інших груп лексики: *Door frame* (дверна лексика), *window frame* (віконна лексика), *construction frame* (архітектурна лексика), *framework* (універсальне визначення ідеї структури). Щоб відрізнити загальноживані слова від професіоналізмів, варто звертати увагу на контекст тексту та концепт, на який вказує термін. «*Lever Door Handles* – Also often referred to as door levers, lever door handles are by far the most common type you’ll find used in interior doors, both in commercial and residential properties. This sub-category of door handles can also be broken down into those that come with a rose and others that come with a backplate» [13].

Дверна лексика містить терміни, які складаються із пояснювальних слів-приставок. Професіоналізм має скорочений вигляд (замість *Lever Door Handles* можна використовувати *door levers*). Маючи контекст поданого поняття, *lever door handle* як професіоналізм дверної лексики вказує на конкретну ідею, що не відповідає іншим реаліям. Іншими словами, скорочений варіант *door lever* не відповідає поняттю *wall lever*, бо у першому випадку важіль не тільки рухає механізм, він є частиною дверей, дає їй змогу рухатись, рухається разом з нею та відіграє роль ручки, за допомогою якої людина використовує безпосередньо саму конструкцію.

Висновки. Виробництво дверей та торгівля ними має складну лексичну систему, яку використовують для комунікації не тільки робочим персоналом, але й споживачем. Для спрощення використання цієї лексики її поділено на категорії та підгрупи. Ці групи утворюють ієрархічну систему за рівнем складності, від загальноживаних слів до складних професіоналізмів, які потребують додаткового пояснення та зрозумілі лише у певному контексті.

Зовнішні та внутрішні типи дверей є початковими гілками впорядкування. З них починається поділ дверної лексики на певні категорії. Широко використовувани також поняття парадні, задні, та гаражні двері першої категорії й міжкімнатні та декоративні – другої. Ці групи позначають призначення дверей, тобто, де та яку функцію вони виконують у будівлі. Ця лексика є загальноживаною й також може використовуватись у переносному значенні, ідіомах.

Лексику категорії дизайну зазвичай використовують у сферах бізнесу, та виробництва. Завдяки їй клієнт та виробник можуть відтворити продукт якомога близький до бажаного результату. Ця група складається як із загальноживаних слів, так і професіоналізмів, створених на позначення понять, унікальних для сфери дверного виробництва. Колір та матеріал вважають поняттями, що використовують або у сфері масового виробництва, або у повсякденному житті. З іншого боку, типи дверей мають більший внесок у дверну лексику й використовуються вужчим професійним колом. Тому певна термінологія потребує додаткового тлумачення. Ця категорія складає собою основну частину ієрархічного поділу і є важливою частиною у маркетингу та найменуванні специфічного дизайну продукту. З їх допомогою опис основних якостей дверей можливо вмістити у їх назву.

Лексика структури дверей за її формуванням складається загалом із професіоналізмів, значну частину яких можна сплутати із загальними словами або термінологією інших сфер діяльності. Її використовують у виробництві або обслуговуванні продукту, приділяючи увагу частинам дверей та їх (частин) видам. Деякі частини, наприклад замки, можуть мати свою парадигматичну систему та використовуватись поза дверною лексикою, тому контекст використання термінології має велике значення. Хоча термінологія структури дверей має слова, запозичені із нейтрального лексичного шару, саме концепти, на які вони вказують, є особливими для професійної лексики. Тобто слова *петля* та *полотно* слугуватимуть професіоналізмами тільки у випадку, коли вони вказують саме на частини дверної структури.

Всі категорії можуть розглядатись як окремо, так і в поєднанні між собою. Кінцевий результат ієрархічного впорядкування можна спостерігати на сайтах інтернет магазинів, каталогах та інших ресурсах з оглядом на дверну продукцію. Більшість моделей дверей мають специфічний метод найменування. Хоча вони переважно відрізняються залежно від джерела інформації, принцип залишається один: категорія призначення (зовнішні, внутрішні двері), категорія дизайну (розсувні заскленні двері, темний дуб) та конструкція (подвійне полотно, дверна коробка з добором, ручка з замком тощо). Підприємці змінюють довжину опису та порядок слів залежно від головних характеристик, на які клієнту варто звернути увагу, або в яких виробник має спеціальність.

Вивчення дверної лексики допомагає краще розрізнити її під час комунікації та уникати «хибних друзів» у перекладі. Її поширене використання у повсякденному житті також висвітлює проблематику використання професіоналізмів у різних сферах життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гриш О.Д. Терміносистема та її складники (на матеріалі англійської термінології нафтогазової промисловості). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Серія «Термінознавство». 2010. № 9. С. 347–349.
2. Камінський Ю. Як вибрати хороші входні металеві двері. *Добрий Господар*, 2018. URL: <https://isu.org.ua/yak-vybraty-horoshi-vhidni-metalevi-dveri-konstruktsiyi-materialy-zahysni-vlastyivosti/>.

3. Ковалик І.І. Логіко-лінгвістична концепція технічної термінології у слов'янських мовах. *Вісник Львівського ун-та*. Серія Філологія Львів, 1969. № 6. С. 6–10.
4. Ковтун І.І. Терміни та професіоналізми у правоохоронній сфері. *Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. ХНПУ*. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2010. Вип. 29. С. 64–72.
5. Крижанівська А. Як відрізнити термін від нетерміна. *Культура слова*. 1984. Вип. 27. С. 63–69.
6. Мацюк З.О. Українська мова професійного спілкування : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. 3-тє вид. Київ : Каравела, 2009. 351 с.
7. Межкомнатные двери Квадрат ДНТ Омис, Dveri Sale, URL: <https://www.dverisale.com.ua/shop/proizvoditeli/mezhkomnatnye-proizvoditeli/dveri-omis/kvadrat-dnt>.
8. Шуневич Б. Методика виявлення та дослідження термінології з дистанційного навчання та робототехніки. *Українська термінологія і сучасність : збірник наукових праць*. Київ, 1998. С. 256–260.
9. Brett P. Carpentry and Joinery. Nelson Thornes, 2004. 464 p.
10. Henry A. G. Dwelling house construction, Cambridge, MIT Press, 1971. 396 p.
11. Hume doors and timber, Door jargon – what do these commonly used terms mean, 2018. URL: <https://www.humedoors.com.au/blog/door-jargon-what-do-these-commonly-used-terms-mean/>.
12. Kilpatrick J. A. Understanding house construction, Washington, DC : Home Builder Press, National Association of Home Builders, 1993. 120 p.
13. Nash W. Jargon: its uses and abuses. Wiley-Blackwell, 1993. 224 p.
14. Riley M. Construction technology. 1, House construction, Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan, 2008. 342 p.
15. Olive D. A Devil's Dictionary of Business Jargon, Key Porter Books, 2002. 199 p.

УДК 811.111'253:811.161.2:7.071.3(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-17>**ПРОБЛЕМИ ІНТЕРМЕДІАЛЬНОГО ПЕРЕКЛАДУ
СУЧАСНОГО СЕРІАЛУ В ЖАНРІ ФЕНТЕЗІ****THE ISSUE OF INTERMEDIALITY IN MODERN FANTASY TV
SHOW TRANSLATION****Поліщук Г.В.,***orcid.org/0000-0002-9547-4959**доктор педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри германських мов та методик їхнього навчання**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка***Стасюк Б.В.,***orcid.org/0000-0001-7573-244X**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

Статтю присвячено проблемі інтермедіального перекладу сучасного телепродукту – американського телесеріалу «Володар перснів: Персні влади» (*The Lord of the Rings: The Rings of Power*, 2022), знятого за мотивами фентезійного роману видатного англійського письменника Дж. Р. Р. Толкіна. Цей кінотекст перебуває в тісному зв'язку та єдності зі своєю літературною першоосновою, що виявляється в наявності організованої системи з єдиним ономастичним ландшафтом, комплексом ірреалій – неіснуючих реалій, вписаних в антураж художнього світу, що визначають його уявне культурне, географічне та історичне тло, та внутрішніх законів і закономірностей побудованого автором вторинного світу. Український читач і глядач знайомиться із толкінівським художнім світом у низці різних за походженням і доступністю перекладів, кожен із яких створює власну підмножину онімів, фентезійних реалій та лінгвістичних виявів толкінівського світотворення, що за оригінальним задумом мають відповідати аналогічним категоріям кінотексту.

Аналіз перекладу доступних в Україні версій телесеріалу (офіційних субтитрів від стримінгового сервісу «Prime Video» та неофіційного озвучення й субтитрів від Творчого об'єднання «Цікава Ідея») засвідчив лиш часткову їх відповідність літературній першооснові, що створює певні труднощі для рецепції обох видів тексту для українського реципієнта.

Ключові слова: кінопереклад, інтермедіальність, екранізація, онімний ландшафт, ірреалії.

The article has been aimed at the issue of intermediality in modern TV show translation, a currently running US series *The Lord of the Rings: The Rings of Power* (2022) which is another adaptation and screen version of epic phantasy novel by an outstanding English writer J. R. R. Tolkien. This cinematographic TV text constitutes an organic unity with its literary source and reveals an organised system boasting a unified onomastic landscape, complex of irrealia (a specific set of fictional realia– non-existing realia tied to a fictional setting, whose effect is to define and determine the fictional cultural, geographical and historical settings) as well as internal laws and regularities of the author-designed fictional world.

Ukrainian readers and viewers get themselves familiarised with Tolkien's artistic creation by means of variously devised and variously accessible literary works in translation. Each of the translated texts provides for its own subset of onyms, phantasy irrealia and linguistic phenomena which represent Tolkien's world-building and have to coincide with similar categories of the cinematographic text.

The analysis of the available TV show versions in Ukrainian (both official subtitling provided by the US subscription video on-demand over-the-top streaming and rental service Prime Video and voice-over translation by the Ukrainian creative association *Cikava Ideya*) has proved that there are only partial correspondencies and correlations between the Ukrainian language books by J. R. R. Tolkien and their screen versions. It creates some obvious difficulties for the recipient of this kind of intermediality to the Ukrainian readers and TV viewers.

Key words: cinematographic translation, intermediality, screen version, onomastic landscape, irrealia.

У вересні 2022 року відбулася прем'єра американського телесеріалу «Володар перснів: Персні влади» (*The Lord of the Rings: The Rings of Power*), створеного за мотивами творів видатного англійського письменника Дж. Р. Р. Толкіна (1892–1973). Протягом 2017–2022 рр. резонансна історія боротьби за право їх екранізувати, рекордний кошторис виробництва і численна аудиторія потенційних глядачів, що належать до одного з найзначніших, найдавніших та найбільш організованих фендомів у світі фантастичного жанру та масової культури, живила підвищену цікавість до кінопродукту, зокрема в українського глядача.

Особливою проблемою функціонування серіалу, зокрема його іншомовних версій, стало те, що фактично він становить сучасний інтермедіальний¹ багатоплатформний продукт і належить до масштабної мультимедійної мегафраншизи², в основі якої лежить творчість Дж. Р. Р. Толкіна (включно з неопублікованими та чернетковими матеріалами) та її множинні похідні, зокрема екранізації, комікси, різноманітні ігри тощо. В англomовному середовищі усі компоненти толкінівського легендаріуму (сукупності оригінальних текстів, що описують міфопоетичні погляди автора і мають безпосереднє відношення до художнього світу «Володаря Перс(те)нів») вибудовані в досить струнку та організовану систему з єдиним ономастичним ландшафтом, комплексом ірреалій – неіснуючих реалій, вписаних в антураж художнього світу, що визначають його уявне культурне, географічне та історичне тло [8, р. 167], та внутрішніх законів і закономірностей вторинного світу.

Натомість український читач і глядач знайомиться із толкінівським художнім світом у низці різних за походженням і доступністю перекладів, кожен із яких створює власну підмножину онімів, фентезійних реалій та лінгвістичних виявів толкінівського світотворення. Це призводить до численних філологічних суперечностей, парадоксів і аж настільки очевидних конфліктів для пересічного споживача, який не може не помітити, що обидва українські переклади повісті «*The Hobbit*» (1937) мають назву «*Гобіт*» (Олександр Мокровольський, 1985; Олена О'Лір, 2007), а всі її екранізації в офіційному перекладі від студії «*Postmodern Postproduction*» – «*Хоббіт*» (2012–2014). Попри те, що за цією ситуацією цілковито може стояти не стільки байдужість чи принциповість перекладачів, скільки багаторічні судові позови правонаступників письменника до власників прав на створення кіноверсій, українському поціновувачу однаково доводиться мати справу із розбалансованими та неузгодженими системами власних назв та фантастичних реалій в межах позірно єдиного художнього світу, реалізованого на різних платформах.

Не можна сказати, що така ситуація для українського інформаційного простору унікальна. Більшості відомих медіафраншиз, в основі яких лежать літературні твори, притаманні труднощі узгодження перекладу похідних продуктів із відповідними книжками. Дослідники та читацько-глядацьке середовище неодноразово засвідчувало аналогічні проблеми як із відомими адаптаціями циклів про Гаррі Поттера від Дж. К. Роулінг, «Гри престолів» Дж. Р. Р. Мартіна, «Експансії» Джеймса С. А. Корі, так і новішою медійною продукцією: серіалами «Добрі передвісники» (за однойменним романом Ніла Геймена, пер. Бурштини Терещенко та Олеся Петіка, 2018), «Колесо часу» (на основі фентезійного циклу Роберта Джордана, пер. Галини Михайловської, Тетяни Дитини, Олени Пархомиць, Марти Щавурської, 2021–2023), «Пісочний чоловік» (за серією коміксів «*The Sandman*», пер. Олени Оксеніч, 2017–2020), «Фундація» (на основі науково-фантастичних романів Айзека Азімова, пер. Романа Ключка та Нати Гриценко, 2017–2021) тощо. Трохи більше пощастило новим українським екранізаціям, коміксам та настільним іграм за мотивами науково-фантастичного циклу Френка Герберта «Дюна», перекладачі яких у цілому взорувалися на первинні рішення Анатолія Пітика та Катерини Грицайчук (2017) і йшли за ними.

Цілком зрозуміло, що глядачі всіх названих вище оригіналів мають справу з несуперечливими одне одному (мета)текстами незалежно від їх формату й платформи, на якій їх поширено,

¹ Тобто такий, що перетинає межі різних видів мистецтва.

² Coker, Cait. *Fandom. A Companion to J. R. R. Tolkien*. 2nd ed. / ed. by Stuart D. Lee. Hoboken, NJ, 2022. P. 526–529.

оскільки вони всі є похідними продуктами одного й того самого автора. У випадку їх перекладу такої гарантії читач не має, оскільки українські видавці щоразу мають справу з іншими правовласниками, які далеко не завжди обумовлюють окремо необхідність узгоджувати переклад адаптацій будь-якого роду з існуючими перекладами літературного або іншого похідного твору. Якщо похідні друготвори в перекладі не суперечать одне одному, то це, переважно, вияв ініціативи самих перекладачів, але не вимога правовласників/замовників перекладу. На жаль, цей аспект функціонування сучасних перекладів в Україні, із практичного погляду, здається, не досліджував ніхто і ґрунтовного осмислення в українській перекладознавчій науці та практиці він не одержав, так і не вийшовши за межі нечисленних студентських робіт і фрагментарних матеріалів науково-практичних конференцій.

Переклад телесеріалу «Володар перснів: Персні влади» винятком не став. На момент виходу цієї публікації українські версії продукту виробничої компанії «Amazon Studios» – 1-го сезону із 8 серій загальним хронометражем 558 хв. – склалися з офіційних субтитрів, доступних на стримінговій (потоківій) мультимедійній платформі «Prime Video» (пер. Владислава Бурмістрова, творче керівництво Дмитра Восколовича), а також неофіційних закадрових перекладів (озвучення) від Творчого об'єднання «Цікава Ідея», аматорської студії «HDrezka Studio», реліз-груп ВаібаКо.tv і «КолоДій Трейлерів». Попри те, що всі названі вище неофіційні переклади фактично порушують законодавство про авторське та суміжні права в Україні, ТО «Цікава Ідея» тим не менш стверджує, що «матеріали взяті з відкритих джерел мережі інтернет для ознайомлювальних цілей та популяризації українського» [1].

Не можна також не відзначити, що вивчати роботу перекладачів для таких проєктів непросто через те, що виконавці замовлень для правовласників переважно зв'язані в своїх діях і коментарях умовами договорів про нерозголошення (типова ситуація як для «Prime Video», так і для значно популярнішої в Україні платформи «Netflix»), а перекладачі неофіційних версій зазвичай мовчать, остереігаючись юридичної відповідальності.

Серіал «Володар перснів: Персні влади» з'явився в українському інформаційному просторі не на порожньому місці. Твори Дж. Р. Р. Толкіна виходили в українських перекладах, як офіційних, так і неформальних, починаючи з 1985 р. (повість «Гобіт, або Мандрівка за Імлисті гори» у пер. Олександра Мокровольського). У якийсь момент це навіть призвело до одночасного існування одразу трьох перекладів роману «The Lord of the Rings»: Олександра Мокровольського (Школа, 2002), Аліни Немірової (Фоліо, 2003) та Олени Фешовець (Астролябія, 2004–2005). Проте з 2004 р. львівське видавництво «Астролябія», набувши ексклюзивних прав на переклад творчої спадщини Дж. Р. Р. Толкіна в Україні, домоглося вилучення всіх контрафактних продуктів не тільки з офіційного книжкового ринку, а й онлайн-бібліотек. Фактично останні 20 років українську версію толкінівського легендаріуму творить саме цей книговидавець, який встиг опублікувати «Володаря Перс(те)нів» та «Гобіта», обидва твори в двох різних (!) перекладах, «Сказання про Дітей Гуріна» (пер. Катерини Оніщук, 2008), «Сильмариліон» (пер. Катерини Оніщук, 2008), «Берена і Лутієн» (пер. Олени О'Лір, 2018), «Загибель Гондоліна» (пер. Олени О'Лір, 2021). Усі тексти вийшли за редакцією засновника і директора видавництва, філософа Олега Фешовця. На момент виходу статті видавництво працювало над українським перекладом «Unfinished Tales of Númenor and Middle-earth» (1980).

Сукупність усіх цих українських текстів, виконаних перекладачками: поеткою, редакторкою Катериною Оніщук (зараз – Міхаліцина) та поеткою, літературознавицею, редакторкою Оленою О'Лір (спр. прізвище – Бросаліна), свого часу відзначеною Літературною премією імені Григорія Кочура за переклад українською поеми «Беовульф» (з дотриманням розміру оригіналу та відтворенням алітерацій) та переклад легенди про Сігурда і Гудрун (2012) і Премією імені Максима Рильського за переклад збірки творів «Темна троянда» В. Б. Сйтса (2021), становлять літературну першооснову українського перекладу «Володаря перснів: Персні влади».

Варто сказати, що навіть залишаючись ексклюзивним правовласником українських версій роману «The Lord of the Rings», видавництво «Астролябія», не пояснивши причини свого рішення, замінила переклад «Володаря Перстенів», виконаний досвідченою перекладачкою Оленою Фешовець (2 видання; 2004, 2006), на «Володаря Перснів» – цілковито новий текст Катерини Оніщук (3 видання; 2013, 2016, 2020), зберігши в останньому лише переклад поетичних текстів Назаром Федораком та загальне редагування Олега Фешовця. Як бачимо, перед перекладачами українських версій телесеріалу «Володар перснів: Персні влади», поставала нетривіальна задача, до яких власне версій текстів звертатися при виборі відповідників толкінівських онімів, ірреалій і понять, а також чим при цьому аргументувати свій вибір.

Перш ніж розпочинати аналіз тексту «Володаря перснів: Персні влади», необхідно зробити ще одне застереження. Справа в тім, що цей телепродукт не є прямою екранізацією якогось із творів толкінівського легендаріуму, а натомість, на вимогу правовласників, створений лише *за мотивами* окремих епізодів із авторських додатків до роману «Володар Перс(те)нів», а тому містить цілковито оригінальні сюжетні лінії, має оригінальних персонажів, хоча при цьому не порушує внутрішньої логіки побудови вторинного толкінівського світу та відповідає принципам, закладеним у нього автором.

На рівні передперекладознавчого філологічного аналізу його тексту (всієї сукупності реплік, оригінальних субтитрів і допоміжних написів у кадрі) це означає, що крім власне толкінівського ономастикону та неологічної/оказіональної лексики, у ньому присутні *новотвори* сценаристів, ступінь відповідності яких авторським принципам мовної творчості – питання відкрите. При цьому варто нагадати, що сам Дж. Р. Р. Толкін мав класичну філологічну освіту, професійно досліджував історію англійської мови та викладав її в Оксфордському університеті, брав участь у створенні Оксфордського словника англійської мови (Oxford English Dictionary), перекладав з давньоанглійської мови і займався напрочуд детальним конструюванням штучних мов (artlangs) для власних літературних потреб, декілька із яких (зокрема, квенья/Quenya і синдарин/Sindarin) навіть зараз продовжують повноцінно розвиватися й функціонувати у фанатському середовищі та розважальній індустрії. Дж. Р. Р. Толкін був дуже вимогливий не тільки до літературного редагування власних текстів англійськими редакторами, відстоюючи архаїзоване написання тих чи інших лексем, а й всіляко заохочував до філологічної розважливості й акуратності своїх перекладачів іншими мовами, склавши для них спеціальний довідник – «Nomenclature of *The Lord of the Rings*» (1975).

У рамках нашого дослідження в тексті «Володаря перснів: Персні влади» ми виділяємо такі спеціальні групи лексики: 1) ономастикон як сукупність неологічних та okazіональних власних назв, 2) ірреалії толкінівського легендаріуму як сукупність загальних назв на позначення фантастичних предметів і явищ вторинного світу, розбудованого авторською уявою в процесі міфопоетії – художнього творення белетризованих міфів, 3) інтернаціональна за походженням лексика загального характеру, чия етимологія, семантика та пов'язаний із ними узус із причин асиметричного розвитку вихідної (англійської) та цільової (в нашому випадку – української) мов призводить до різкого контрасту між очікуваним відповідником та антуражем фентезійного псевдомедієвального світу.

Перші дві групи підлягають чіткому кількісному обліку завдяки своїм однозначним чітким характеристикам, які дозволяють виділити їх на фоні іншої лексики (неологічна форма, неологічне значення, пряме походження зі штучних мов) і налічують **понад 150 унікальних одиниць**, не рахуючи їх дериватів. Третя – є предметом дискусії, оскільки поєднання історико-етимологічних, семантичних та узуальних характеристик слова як критерій доброї еквівалента при перекладі художньої літератури не є усталеним та загальноприйнятим підходом перекладознавчого аналізу.

Особливу цікавість і складність для роботи перекладача становить неоднорідна структура ономастикону «Володаря перснів: Персні влади», в межах якого ми виокремлюємо

1) лексичні одиниці неанглійського походження (квазізапозичення зі штучних мов квенья і синдарин), що не мають очевидної прозорої внутрішньої форми та значення (*Anárion, Beleriand, Celeborn* тощо), 2) лексичні одиниці з прозорою внутрішньою формою (*Blessed Realm, Grey Havens, Misty Mountains* тощо), а також 3) слова, що поєднують значущі елементи та на перший погляд беззмістовні морфеми. Таким, скажімо, є прізвисько персонажів *Brandifoot*, яке на перший погляд містить позбавлений значення корінь *Brandi-*, що тим не менш розлого витлумачений автором у «Номенклатурі» в складі прізвиська-прототипу *Brandybuck*, другу частину якого сам Дж. Р. Р. Толкін рекомендував відтворювати мовою перекладу: «the names in English form should therefore be translated into the LT [language used in translation] according to their meaning (as closely as possible)» [9, p. 751].

Офіційний український переклад «Володаря перснів: Перснів влади» є повним субтитруванням із відтворенням усіх реплік та більшості важливих для сюжету титрів і написів у кадрі і ґрунтується на оригінальних англійських субтитрах. Скажімо, коли оригінальне аудіо лунає ельфійською мовою квенья («*Lindóne lye cáva lissenen. – Lissenen ni cavina.*»), а оригінальний субтитр подано англійською («*Lindon receives you with grace. – With grace I am received*»), то і переклад подано українською: «*Ліндон радий приймати тебе. – Я рада бути прийнятою*». Якщо ж в оригінальному субтитрі транкодовано ельфійську: «*Exclaims in Quenya Elmendéa*», – то і український перекладач вдається до транскодування «*Елмендея*», відтворюючи непослідовний підхід укладачів оригінальних підписів. Неперекладеними в офіційних субтитрах лишаються лише другорядні написи в кадрі, зокрема на вигаданих географічних картах: *Adorn, Baranduin, Calenardhon, Ciril, Ered Luin, Ered Nimrais, Enedwaith, Eriador, Erui, Eryn Vorn, Fangorn, Gwaithlo, Lhun, Limlight, Mindolluin, Minhiriath, Morthond, Ringlo, Serni, Sirit, Trout Bend, Weedbrook*.

Схожий підхід використано і авторами популярного в українському секторі Інтернету перекладу від ТО «Цікава Ідея» – найбільш наближеного до професійного до якості, попри те, що неофіційного за своїм статусом. Над його текстом працювало двоє перекладачів, що побажали залишитись анонімними, хоча одна з них, Олександра, в особистому спілкуванні поділилася своїми спостереженнями про роботу в особистому спілкуванні. За її словами, сама вона є палкою прихильницею творчості Дж. Р. Р. Толкіна, тому була рада «доєднатися до чогось грандіозного». Багаторічне знайомство з творчістю автора, зокрема на матеріалі перекладів «Володаря Перснів» та «Сильмариліону» Катерини Онішук, полегшувало роботу над перекладом і забезпечувало володіння широким контекстом. Також цікаво, що при створенні власного перекладу представники ТО «Цікава Ідея» подекуди знайомилися з офіційними субтитрами від «Prime Video» задля розв'язання складніших випадків. В обох перекладах послідовно розширено узус із використання відповідності $h - g$ для відтворення власних назв, а також активно використовувано букву $ɾ$ для відтворення іншомовного проривного звуку [g], зокрема в географічних назвах, хоча нова редакція українського правопису санкціонує це лише для антропонімів (§ 122, п. 3). Також цілком свідомо перекладачі обох проектів вдаються до використання фемінітивів: *commander* – командувачка, *deserter* – дезертирка, *healer* – цілителька, *Queen Regent* – королева-регентка тощо.

Окремо варто зазначити, що власне перекладачі ТО «Цікава Ідея» також мусили вирішувати неактуальну для субтитрувальника «Prime Video» проблему наголосів у чужомовних іменах і назвах: «Пам'ятаю момент, коли ми дискутували на тему, як правильніше говорити “Галадріель” чи “ГаладріЕль”, і дійшли висновку, що, спираючись на будову жіночих ельфійських імен (Тінувіель, Тауріель), буде логічно ставити наголос на -ель (хоча в оригіналі вимовляється на А). Це, певно, й було предметом найбільших труднощів і дискусій – наголоси, бо, читаючи книги, ми їх не можемо знати і вже підсвідомо звикли до тих наголосів, що звучать у нашій голові)) В таких випадках я орієнтувалася на вимову в оригіналі. От, наприклад, я завжди думала, що в назві “Пеларгір” наголос на і, але у серіалі вимовляли як “ПелАргір”».

На жаль, в обох перекладах не обійшлося без прикрих помилок і недоречних рішень. Чи не найбільш курйозним виявилось бажання Владислава Бурмістрова одомашнити англійську реалію в репліці «*Hardly slept. Mice were dancing a proper jig under the floorboards*», чий український переклад від «Prime Video» містить реалію «*гопак*». І якщо слово *jig* (lively, rapid, springy kind of dance³) звучить природно навіть у вигаданому художньому світі, якщо персонажа, котрому належить репліка, звать германським ім'ям *Theo*, то навряд чи асоціативний шлейф (соціокультурні та історичні асоціації, які поєднуються з певним поняттям чи концептом у представників певної культури на конкретному історичному етапі [2, с. 8]) лишається доречним і прийнятним із погляду реципієнта, якщо цей же герой вдається до слова «*гопак*» (український народний швидкий танець, одиночний, парний або груповий⁴). Той же перекладач вдається і до невмотивованої локалізації, коли фраза «*Nearly a mile*» перетворюється на «*Півтора кілометри тому*», чим вводить метричну систему вимірювання у фентезійний світ із середньовічним антуражем, що є не тільки алогічним, а й суперечить усталеним очікуванням тексту відповідного жанру. Або ж навпаки – форенізує текст, зберігаючи його «британськість» та звертання *sir* (у перекладі – «*сер*», «*в Англії, США та в деяких інших країнах* – ввічливе звертання до чоловіка»⁵).

Обидва переклади ігнорують наведену вище рекомендацію Дж. Р. Р. Толкіна перекладати імена гобітів (або у випадку телесеріалу – їх прашурів, *Harfoots*, чию назву відтворено покомпонентно – *хутроноги*), і тому імена *Elanor Kellamark (Nori)*, *Largo*, *Marigold* та *Rose Brandifoot*, *Sadoc Burrows*, *Miles Brightapple*, *Chance* та *Yarrow Proudfeellow*, *Druda Bumbelly*, *Malva Meadowgrass*, *Poppeu* лишаються транскодованими, позбавляючи українського глядача інформації про те, що жіночі імена в гобітів часто мають рослинну, квіткову основу: *еланор* (вигадана рослина), *нагідки/чорнобривці*, *троянда*, *деревій*, *ружа*, *мак*. У цілому, це досить несподіване рішення перекладачів, оскільки в інших випадках промовисті назви перекладено за змістом та з опорою на внутрішню форму: *Evening Star* – *Вечірня Зірка*, *fireroot* – *вогненний корінь*, *Golden Stairs* – *Золоті Сходи*, *Greenwood the Great* – *Велике Зеленолісся*, *Gray Havens* – *Сірі Гавані / Сіра Гавань*, *Hermit's Hat* – *Шапка Вілюдника*, *Northmoors* – *Північні Драгви* тощо.

Абсолютно необов'язкової помилки усі перекладачі, чю роботу ми розглядаємо, припустилися у фразі «*tool that wrought Silmarils*», якою описано ковальський молот, відтворивши її як «*інструмент/знаряддя, що викував Сильмарили*». Такий переклад суперечить внутрішній історії Толкінового світу, згідно з яким Сильмарили – це штучні коштовні **кристали, самоцвіти**, при виготовленні яких молот гіпотетично може бути використаний, але навряд чи цю процедуру можна назвати «*куванням*» (биттям молота по металу (переважно розжареному) або натисканням пресом задля надання йому потрібної форми⁶). Вжита в оригіналі архаїчна форма дієслова *work* (*transitive*. To do, perform (a task, deed, process, etc.). Frequently with cognate object. Now *archaic* (frequently in past tense or past participle in form *wrought*)⁷) значно ширша за семантикою і не містить логічних суперечностей в описі цієї сцени.

Значно тонші за своєю етіологією втрати з'являються в обох перекладах у парі відповідників *wizard* – *чаклун*: «*Istar means wise one or wizard – Істар значить мудрий або чаклун*». В англійській репліці слова *wise* і *wizard* не просто співзвучні на рівні алітераційної подібності. Ця тотожність закладена на рівні семантики: *wizard* як «*philosopher, sage; man who is wise; a man of good judgement or discernment; a discreet or prudent man*»⁸ і водночас «*man who is skilled*

³ “Jig, n.1, sense 1.a”. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, September 2023, <https://doi.org/10.1093/OED/1173828595>

⁴ Словник української мови : в 11 томах. Том 2, 1971. С. 124.

⁵ Словник української мови : в 11 томах. Том 9, 1978. С. 127.

⁶ Словник української мови : в 11 томах. Том 4, 1973. С. 382.

⁷ “Work, v., sense 1.1.a”. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, September 2023, <https://doi.org/10.1093/OED/7419814835>

⁸ “Wizard, n., sense 1”. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, September 2023, <https://doi.org/10.1093/OED/8626984056>

in occult arts; in later use, a man who practises witchcraft (the male counterpart of witch)»⁹ Варто визнати, що синонімічний ряд гіпотетичних українських відповідників навряд чи дає повноцінний еквівалент, який би зберігав необхідну багатозначність лексеми. «Етимологічна паралель: *відун*, у котрої спільний корінь із словом *відати*, “знати”, – підходить лиш частково, оскільки *відун* – це “у давніх слов’ян – людина, яка вгадувала майбутнє; віщун, пророк” [203, II, с. 653], тобто слово має значно вужче значення, якому на додачу бракує культурної нейтральності. Український ПТ не відзначається особливою системністю в питанні відтворення цієї лексеми. *Wizard* передається щонайменше в чотирьох варіантах: *чаклун*, *ворожбит*, *маг* і *чародій* [228, с. 5, 7, 13, 25], де другий відповідник є вужчим і зниженим за конотативним навантаженням: «Ворожбит – той, хто вгадує майбутнє чи минуле за якимись прикметами або ворожачи на картах» [203, II, с. 739]. Поміж українських слів із цієї лексико-семантичної групи немає жодного, яке б містило питому сему [мудрець], а це неминуче нівелює значення головного елемента заголовка [мова про роман Урсулі Ле Гуїн «Чарівник Земномор’я» – Авт.] і знижує його стилістичне навантаження. Порівняйте: *відун*, *віщун*, *відьмак*, *волхв*, *ворожбит*, *заклинатель*, *заклинач*, *знатник*, *знаха(у)р*, *кудесник*, *маг*, *мольфар*, *характерник*, *химородник*, *чаклун*, *чарівник*, *чародій*, *чорнокнижник*, *чудесник*, *чудодій*, *шептій*, *шептун* [203], Відтак можемо говорити про часткову еквівалентність ключового слова у заголовку роману У. Ле Гуїн, чим ускладнюємо його інтерпретацію і переклад. У даному разі мова йде про (псевдо)тотожність слів *wizard* і *чарівник*, *чародій*, *чаклун*, *маг* [174, II, с. 692]» [4, с. 89].

Значна частина використаного в телесеріалі онімікону не викликає значних труднощів при узгодженні з книжковими першотворами, а тому розбіжностей немає (*Aule* – *Ауле*, *Valinor* – *Валіно́р*, *Udûn* – *Удун*) або вони несуттєві і не викликають дисонансу в реципієнтів (*Blessed Realm* – *Благословенне царство/Благословенний край*, *White Tree* – *Біле дерево*, *Wilderlands* – *Дикі землі/Дикий край*). Відбувається це внаслідок несуперечливого транскодування квазііншомовних запозичень¹⁰ або покомпонентного перекладу простих за будовою та семантикою лексичних одиниць.

Проте низка перекладацьких рішень, реалізованих в обох досліджуваних нами перекладах, також засвідчує лише умовну опору інтерпретаторів на текст офіційних українських перекладів роману. Ми не можемо стверджувати такої настанови для В. Бурмістрова, але й навіть перекладачі ТО «Цікава Ідея» попри заявлене взорування на текст К. Оніщук не завжди йдуть за її рішеннями. Так, згаданий вище народ *Harfoots* в обох українських кіноперекладах відтворено калькуванням – *хутроноги*, тоді як у книгах бачимо *шерстоногів* [5, с. 9] і *власостопів* [6, с. 12]. Промовиста назва *Sundering Seas*, яка позначає морські простори, що *розділяють* світ людей і безсмертних мешканців *Far West*, перекладена шляхом підбору контекстуального відповідника *Західні моря*, замість *Розлучних морів* [5, с. 209; 6, с. 334]. По-різному відтворено ім’я короля гномів *Durin* (*Дурін* в обох кіноперекладах і *Дарін* в книжках), при тому що милозвучність еквівалента мала би гіпотетично грати більшу роль саме для озвучення, і їх володінь *Khazad-dûm* (*Казад-дум* у кіноперекладах та версії О. Фешовець та *Кгазад-ду́м* – в К. Оніщук).

Окремої зауваги заслуговує не настільки просте, як здається слово *Dwarves*. За винятком К. Оніщук, що через названі нижче причини, вирішила відтворювати його з проривною г – *гноми*, усі інші перекладачі послуговуються стандартним словниковим відповідником *гноми*. Проте в Дж. Р. Р. Толкіна ця лексична одиниця має серйозний підтекст і несе інформацію етимологічно-семантичного плану, що впливає, на нашу думку, не лише на категорію прагматичної еквівалентності, а й на зміщення його семантичного плану: «Такі самі причини [необхідність позбуватися казкових, на противагу міфологічним конотації – Авт.] спонукали автора скористатися формою множини *Dwarves*, а саме відмежуватися від надто абстрактної семи «а

⁹ “Wizard, n., sense 2.a”. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, September 2023, <https://doi.org/10.1093/OED/6549820537>

¹⁰ Винятки як щодо ельфійських, так і власне англійських промовистих назв одиничні: *Eärien* – *Еярієн* (В. Бурмістров), *Eärien* (ТО «Цікава Ідея») або *Thistledell* – *Тісделл* (В. Бурмістров).

legendary manlike being of small stature usually misshapen and ugly and skilled as an artificer» [220] і наблизити асоціативний ряд до *dweorg/dweorh* – назви карликів-карлів у скандинавській міфології (д.-ісл. *dvergr*, нім. *Zwerg*). Причому *Dwarves* у «Володарі Перстенів» – абсолютно точний з етнографічної та міфологічної точки зору образ [192, I, с. 624]. Проте навіть форма *Dwarves* не задовольняла Дж. Р. Р. Толкіна до кінця: “*Dwarrows* було б навіть ліпше. Та цієї форми я зужив тільки у назві *Dwarrowdelf* (Гномівська Рудня [231, I, с. 303], Гномські Копальні [233, I, с. 301]), аби відтворити назву М’орія загальною говіркою (Phurunargian), оскільки остання значила “Гном’ячі копальні” і вже тоді була застарілим словом” (переклад наш – Б. С.) [250, VII, с. 147]» [4, с. 154].

Насамкінець скажемо про інтернаціональну за походженням лексику загального характеру, чия етимологія, семантика та пов’язаний із ними узус із причин асиметричного розвитку вихідної (англійської) та цільової (в нашому випадку – української) мов призводить до різкого контрасту між очікуваним відповідником та антуражем фентезійного псевдомедієвального світу, вжиту при перекладі телесеріалу. Її прикладів нараховуємо десятки одиниць, назвемо лиш найяскравіші: усі наведені нижче лексеми характеризує те, що для мови оригіналу це є давньозасвоєні, відомі з XIV–XVII ст. слова, які набули не тільки вузьких термінологічних значень, а й уживані передусім у загальному контексті, тоді як їх українські відповідники, запропоновані перекладачами телесеріалу переважно є значно новішими за походженням лексичними одиницями, що використовуються у вузьких контекстах, що суперечать псевдомедієвальному антуражу досліджуваного тексту. Порівняймо:

cadet (gentleman who entered the army without a commission, to learn the military profession and find a career for himself)¹¹ кадет (вихованець кадетського корпусу)¹²

lieutenant (one who takes the place of another; usually, an officer civil or military who acts for a superior; a representative, substitute, vicegerent)¹³ лейтенант (друге офіцерське звання в армії, флоті, міліції, а також людина, що носить це звання)¹⁴

officer (person holding a position of authority)¹⁵ офіцер (особа командного та начальницького складу збройних сил, що має військове звання від молодшого лейтенанта до полковника включно)¹⁶

Підсумовуючи сказане вище, скажемо таке. Сучасний кінопереклад у жанрі фентезі, що має ознаки інтермедіальності і характеризує кіно- і телетвори, які ґрунтуються на літературній першооснові, становлять неабиякі труднощі для перекладачів, які з одного боку мають враховувати наявні в інформаційному просторі офіційні переклади, а з іншого – не завжди вдаються до строгих і вже існуючих відповідностей між літературними оригіналами й кіно- чи теле- текстом. Причини цього можуть полягати як у юридичній площині, коли різні правовласники творів оригіналу не підтримують контактів одне з одним, або суто суб’єктивній – небажання, невміння або непрофесійності, що призводить до суперечливих текстів.

Сучасний американський телесеріал «Володар перснів: Персні влади», який до цього моменту був позбавлений уваги українських перекладознавців, є яскравим прикладом такого

¹¹ “cadet, n.¹, sense 2.a”. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, September 2023, <https://doi.org/10.1093/OED/3193237404>

¹² Словник української мови : в 11 томах. Том 4, 1973. С. 68.

¹³ “lieutenant, n., sense 1.a”. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, September 2023, <<https://doi.org/10.1093/OED/9719770326>>

¹⁴ Словник української мови : в 11 томах. Том 4, 1973. С. 472.

¹⁵ “officer, n., sense 4.a”. Oxford English Dictionary, Oxford University Press, September 2023, <<https://doi.org/10.1093/OED/1193584456>>

¹⁶ Словник української мови : в 11 томах. Том 5, 1974. С. 816.

медійного продукту, чий переклад постав на фоні значної кількості українських версій літературної першооснови, творів видатного англійського письменника Дж. Р. Р. Толкіна, широко відомого в Україні, але тим не менш містить у різних своїх версіях (як офіційних субтитрах, так і неофіційних озвученнях) значну кількість суперечливих на фоні літературного канону перекладацьких рішень. Український читач і глядач знайомиться із новітньою ітерацією толкінівського художнього світу в низці різних за походженням і доступністю перекладів, кожен із яких створює власну підмножину онімів, фентезійних реалій та лінгвістичних виявів толкінівського світотворення. Це призводить до численних філологічних суперечностей, парадоксів і очевидних конфліктів, які, на нашу думку, перешкоджають адекватному сприйняттю новітнього кінопродукту як органічної частини єдиного багатоплатформного (мета)тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Володар перснів: Персні влади // ТО «Цікава Ідея». Дата оновлення: 14.10.2022. URL: <https://cikava-ideya.top/154-volodar-persniv-persni-vlady.html> (дата звернення: 28.09.2023).
2. Некряч Т.Є., Чала Ю.П. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2013. 194 с.
3. Стасюк Б.В. Етимологічний критерій еквівалентності в процесі художнього перекладу. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологічні науки»*. 2006. Вип. 11(95). Том 1. С. 187–191.
4. Стасюк Б.В. Часткові еквіваленти у відтворенні англомовних художніх текстів в українському перекладі (на матеріалі романів Дж. Р. Р. Толкіна «The Lord of the Rings» і У. К. Ле Гуїн «A Wizard of Earthsea») [Текст] : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2011. 226 с.
5. Толкін Дж. Р. Р. Володар Перстенів. Львів : Астролябія, 2004. Ч. 1. 436 с. ; Ч. 2. 364 с. ; Ч. 3. 452 с.
6. Толкін Дж. Р. Р. Володар Перснів. Львів : Астролябія, 2013. Ч. 1. 704 с. ; Ч. 2. 576 с. ; Ч. 3. 704 с.
7. Толкін Дж. Р. Р. Сильмариліон. Львів : Астролябія, 2008. 388+XXVIII с.
8. Loponen, Mika. Translating irrealia: Creating a semiotic framework for the translation of fictional cultures. *Chinese Semiotic Studies*. 2009. no. 2. P. 165–175.
9. Tolkien J. R. R. Nomenclature of *The Lord of the Rings*. Hammond, Wayne G., Scull, Christina. *The Lord of the Rings : A Reader's Companion*. London : HarperCollins Publishers, 2014.
10. The Lord of the Rings: The Rings of Power // Prime Video. Дата оновлення: 14.10.2022. URL: https://www.amazon.com/gp/video/detail/B09QH98YG1/ref=atv_dp_share_cu_r (дата звернення: 28.09.2023).

УДК 821.161.2-312.2.09'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-18>

РОМАН ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА «МАРКО ПРОКЛЯТИЙ» НА ТЛІ ГОТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ

THE NOVEL “MARKO THE ACCURSED” BY OLEKSA STOROZHENKO ON THE GOTHIC TRADITION BACKGROUND

Просалова В.А.,

orcid.org/0000-0001-8498-7719

доктор філологічних наук, професор,

*професор кафедри української мови, теорії та історії української і світової літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса*

Статтю присвячено виявленню готичного дискурсу в романі Олекси Стороженка «Марко Проклятий», з'ясуванню тих ознак, що, з одного боку, споріднюють твір українського письменника зі світовою готичною традицією, а з іншого – вирізняють його з-поміж подібних національною специфікою, зумовленою фольклорно-міфологічним підґрунтям, експлікованим автором заголовковим комплексом, епіграфом, мовно-стилістичним рівнем тексту. Встановлено, що готичний дискурс реалізований у романі на рівні мотивів: родового прокляття, інцесту, блукання самотнього героя, втечі, погоні, фатуму, що переслідує головного персонажа, а також зображення потойбічного світу. У системі образів виявлено властивих готичному дискурсу персонажів: насамперед Марка Проклятого, який володіє надзвичайною силою та здібностями, а також представників потойбічного світу, з якими він вступив у поєдинок і несподівано для читача вийшов переможцем. Повернення неушкодженим із пекла надає містичного характеру Марковій подорожі в потойбіччя та підтверджує характерну для готики хиткість межі між двома світами – живих і мертвих. У романі актуалізовано образ смерті, що набуває масових масштабів у зв'язку зі свавіллям польської шляхти на українських землях і зумовленим ним повстанням на Лубенщині. На сюжетному рівні ознаки готичного дискурсу спостерігаються в біографічній загадці персонажа, таємничому перебігу подій, зображенні несподіваної ситуації «герой у підземеллі», змалюванні втечі в'язнів з полону завдяки Марковій допомозі, моторошних сценах розправи над жінками й дітьми польської шляхти і вовгурівців на чолі з Максимом Кривоносом, відкритому фіналі твору, що змушує читача долучитися до його співтворення/інтерпретації дописуванням потенційно ймовірного закінчення, яке було здійснено анонімним автором.

Ключові слова: літературна готика, готична традиція, містика, інцест, таємниця, напружене очікування, жах.

The article focuses on revealing the Gothic discourse in Oleksa Storozhenko's novel “Marko the Accursed” and clarifying those features, relating the work of the Ukrainian writer to the world of the Gothic tradition, on the one hand, and distinguishing it from similar ones – on the other, due to the national specificity stipulated by the folklore and mythological background, the title complex explained by the author, the epigraph, the linguistic and stylistic level of the text. It is determined in the paper that the Gothic discourse is implemented in the novel at the level of motifs: family curse, incest, wandering of a lonely hero, escape, chase, fate chasing the main character, as well as images of the underworld. Characters peculiar to the Gothic discourse are revealed in the system of images: first of all, Mark the Accursed who has extraordinary strength and abilities, as well as representatives of the other world, whom he entered into a duel with and turned out to be victorious, unexpectedly for the reader. The unscathed return from hell gives a mystical character to Marko's journey to the afterlife and confirms the shakiness of the border between the two worlds – of the living beings and the dead, which is typical of the Gothic. It is clarified that the image of death takes on a massive scale in connection with the tyranny and brutality of the Polish nobility on the Ukrainian lands and the resulting rebellion in the Luben region. At the plot level, signs of the Gothic discourse can be observed in the character's biographical mystery, the mysterious course of events, the depiction of the unexpected situation of the “hero in the dungeon”, the portrayal of the prisoners' escape from captivity, the gruesome scenes of the massacre of women and children of the Polish nobility and Vovhurivtsi led by Maksym Kryvonos, the open ending of the work, which forces the reader to participate in its co-creation/interpretation by adding a potentially probable ending, which was carried out by an anonymous author.

Key words: literary Gothic, Gothic tradition, mysticism, incest, mystery, tense expectation, horror.

Постановка проблеми. Донедавна твори українських авторів з виразними ознаками готичної традиції лишалися поза увагою літературознавців. Щоб заповнити цю нішу та задовольнити читацький попит, Юрій Винничук підготував низку видань: «Огнений змії» (1989, 2006), «Потойбічне. Українська готична проза ХХ ст.» (2005), двотомну «Антологію готичної прози» (2014), «Антологію української містичної прози» (2018). Упорядкована Василем Пахаренком «Антологія українського жаху» (2000), названа однією з найстрашніших книг, також містила твори письменників, які працювали в руслі цієї традиції. Упорядники традиційно включали до видань художні твори Григорія Квітки-Основ'яненка, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Миколи Гоголя, Олекси Стороженка, Василя Стефаника, Валерія Шевчука та інших авторів.

Однак зазначені антології не охоплюють усього масиву готичних текстів, нерідко обійденими виявляються твори вже включених до антології письменників, як, наприклад, Олекси Стороженка («Примари Несвізького замку», «Жонатий чорт», «Закоханий чорт»), Івана Франка («На роботі», «Микитичів дуб», «Рубач», «Хмельницький і ворожбит»), Василя Стефаника («Ангел»), Богдана Лепкого («Мати», «Зламани крила»). Цей перелік не претендує на повноту, а лише підтверджує думку про значну кількість в українській літературі художніх творів, які мають ознаки готики.

Готичний дискурс в українському літературознавстві актуалізували Тамара Денисова, Ольга Білоус, Ігор Качуровський, Іван Денисюк, Ольга Матвієнко, Ігор Лімборський, Анна Горнятко-Шумилович, Галина Чумак, Олена Нагачевська, Наталія Букіна, Ірина Стецька, Олег Баган, Соломія Решетуха, Ірина Терехова, Роман Піхманець, Денис Чик, Христина Пастух та інші вчені. Проте, якщо врахувати значний обсяг емпіричного матеріалу в різних національних літературах, то цього вкрай недостатньо, адже частина студій здійснена на матеріалі американської, англійської, французької, німецької чи польської літератур. До того ж в українській прозі готика має специфічні особливості, зумовлені поєднанням елементів європейської готичної поетики із самобутньою фольклорно-міфологічною традицією. «Смислове ядро цього поняття (тобто готики. – *В.П.*) примітне суб'єктивними відтінками, експресивно-стилістичним забарвленням, взаємозв'язком різних ознак, пов'язаних з готичною культурою, містикою, інфернальними видіннями, родовими прокляттями тощо, які неминуче викликають яскраві емоції... Водночас їх об'єднує сфера таємничого, декодування якого відбувається на межі життя і смерті...» [1, с. 10].

Готичний дискурс, як стверджують дослідники Іван Денисюк, Ірина Стецька, досягається реалізацією таких категорій, як *mystery* (таємничість), *horror* (жах) і *suspense* (напружене очікування). Цей дискурс актуалізує демонічні аспекти буття, топоси кладовища, дикої місцевості, руїни чи покинутої будівлі, тобто всього того, що навіює людині атмосферу незахищеності і страху.

Актуальність цієї розвідки зумовлена потребою глибшої, ніж досі, теоретичної рефлексії готичної традиції в українському літературознавстві, з'ясування своєрідності її художньої реалізації в романі Олекси Стороженка «Марко Проклятий», виявлення в ньому релевантних для готики ознак.

Мета роботи – виявити авторську реалізацію притаманних готичі категорій (таємничість, напружене очікування, жаж) у романі «Марко Проклятий», визначити своєрідність художньої експлікації готичної традиції, трансформацію її ознак у поетиці твору. Для досягнення поставленої мети застосуємо порівняльно-історичний метод, завдяки якому простежимо зумовленість цього літературного явища, і типологічний метод дослідження, що дозволить систематизувати релевантні ознаки готичної поетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчий доробок Олекси Стороженка донедавна був або обійдений увагою, або оцінений із позицій реалістичного канону, що і призвело до

неповноти, а то й упередженості його літературознавчої рецепції, зокрема й роману «Марко Проклятий», що не має ані чіткої жанрової дефініції, ані всебічної інтерпретації. За авторським визначенням, це поема, написана «малоросійською» мовою, виношена «під серцем». Євген Нахлік вважає її «оригінальним експериментом фольклорно-міфологічного, «хімерного», історичного роману» [2, с. 34], вказує, по суті, на жанрові доміанти твору. З урахуванням того, що письменник написав лише 11 розділів, а не 12, як зазначалося раніше, йдеться про часткову реалізацію авторського задуму, тому питання про те, чи набув твір романної форми, лишається відкритим.

Чимало українських дослідників, зокрема Микола Ільницький, Соломія Решетука, Оксана Пойда, Христина Пастух, схильні розглядати роман у зв'язку з готичною традицією, адже в ньому відтворено атмосферу жахів, таємниць, містичних видінь. Христина Пастух зосереджує увагу на поетиці твору, Оксана Пойда – інтертекстуальних аспектах роману, розглядаючи його у широкому контексті: «Від поширених у Росії та Україні готичних романів, таких, як «Вампір» Дж. Полідорі, «Мельмот-блукач» Ч. Метьюріна, «Удольфські таємниці» та «Італієць» А. Радкліф, «Монах» К. Льюїса, певною мірою походять і такі характерні особливості роману «Марко Проклятий», як ускладненість сюжетної схеми, мотив злочину та його спокутування, нагромодження «жахливого» й інтригуючо-таємничого (вампіризм Марка в дитинстві; інцест – співжиття Марка з рідною сестрою; вбивство ним, як і героєм роману «Монах» К. Льюїса, матері та сестри; жахливі картини катування: польською шляхтою та єзуїтами українського люду і, як відомщення, українськими повстанцями шляхти; містично-таємниче призначення Маркової торби з головами зарізаних ним матері й сестри)» [4, с. 165]. Оксана Пойда окреслила широке коло художніх текстів, з якими помітні перегуки роману, проте поняттям «інтертекстуальність» вона не оперує, тому до невирішених проблем слід віднести інтертекстуальний аналіз роману «Марко Проклятий», що дасть можливість виявити оригінальність української версії великого грішника, адже «взаємодія з іншими текстами давала письменникові можливість повніше реалізувати себе, виявити свою ерудицію і творчі здібності» [5, с. 6]. Соломія Решетука [6] обмежила коло спостережень і здійснила зіставлення твору Олекси Стороженка з романами Керрола Льюїса «Монах» та Чарльза Роберта Метьюріна «Мельмот-блукач». Отже, в літературознавстві помітна тенденція розглядати роман у широкому літературному контексті.

Виклад основного матеріалу. Олекса Стороженко працював над романом «Марко Проклятий» 30 років, ретельно збираючи матеріал про великого грішника, якому не було місця ні у світі живих, ні у світі мертвих. У зв'язку із робочими поїздками в різні куточки тогочасної імперії він мав можливість почути багато цікавих історій з уст простих селян, тому відтворив у романі народні уявлення, вірування. Вже експозиція твору налаштовує читача на сприйняття незвичних подій, адже місцем дії стало кладовище. Саме тут Павло Кобза знайшов собі могилу для ночівлі та побачив незнайомця, чий зовнішній вигляд («татарська кучма насунулась йому на очі, ніс закандзюбився, як у кібця, а довгенні сиві вуса аж до грудей доставали») здивував, а зневажлива поведінка обурила, адже на шанобливе привітання січовик не отримав жодної відповіді. Вночі зло виявляє найбільшу активність, тому час і місце дії в романі знакові. Кладовище виявляється тим маркером готичного дискурсу, що сполучає світ живих і мертвих. «Могила у творах поетів-романтиків, – зауважує Соломія Решетука, – була атрибутом лімінальної зони, своєрідними дверима між профанним та сакральним світами» [6, с. 37]. Марко постає єднальною ланкою цих світів, адже він, проклятий батьком та матір'ю, кожної суботи вмирає і знову народжується, щоб страждати за вчинене зло: вбивство нареченої та її чоловіка, сестри та її залицяльників, рідної матері, власного немовляти. До нього навідуються заложні мерці – насильницьки вбиті ним сестра та мати: «...Її [тобто матері. – В.П.] очі як вогнем палали, скуйовджене і розпатлане волосся, біле, як молоко, [...] ворушилося, неначе купа гадюк» [7]. Портрет матері

доповнює моторошну картину зустрічі рідних на кладовищі як порогу між посеїбичним і потойбічним світами, справляє гнітюче враження на читача, навіює жах.

Важливий і кут зображення подій: вони подані через сприйняття бувалого січовика Павла Кобзи, якому не раз доводилося дивитися смерті у вічі. Але навіть його із рівноваги виводить побачене: «Підвівшись, Кобза озирнувся, дивиться – рання зоря вже височенько, і схід сонця, як жар, червоніє. Марко лежав навznak, страшно було на його і глянуть: зрачки позакочувались йому під лоба, і блищали одні білки, судорогою скривило йому набік рот, зуби вищирились, а волосся стриміло догори, як буйволина грива. Сестрина голова притулилась до його серця, а матчина зупинилась оддалі. Торба лежала порожня. Кобза боязко огледів Марка, руки його зовсім охолоділи і ввесь одубенів; де не взялась та комашня і, чуючи труп, лазила по його виду» [7]. Дивовижні речі, які так вразили Кобзу, зумовлені, з одного боку, межовим статусом Марка, для якого смерть була б визволенням від страждань, а з іншого – перебуванням самого героя-реципієнта на межі між сном і дійсністю («Згадуючи, що довелося йому побачить уночі, він [тобто Марко. – В.П.] добре не тямив і не здужав убагнуть: чи то йому снилось, чи справді наяву усе те діялось»). Автор передає сумнів героя в адекватності сприйняття ним навколишньої дійсності.

У романі сам Марко розповідає про свої злочини, не приховуючи мотивів учинків. Такий тип нарації покликаний приголомшити читача, навіяти страх, адже він відверто розказує про обставини вбивства найдорожчих йому людей. Таємниця його народження дозволяє зрозуміти його девіантну поведінку, бо хлопчик був зачатий у роки війни, коли лилася людська кров, своїм народженням міг призвести до покарання батька-козака, який узяв у загін дружину. У зв'язку з тим, що жінкам не дозволялося перебувати поміж козаками, мати вдалася до трансгендерного перевдягання та билася на рівні з іншими до тих пір, доки не відчула під серцем дитину. Народжувати їй довелося на безлюдному острові, тому Марко – на відміну від інших дітей – був вигодуваний кров'ю маленьких пташенят, адже мати могла його годувати тільки тим, що їй самій удавалося вполювати. Вихований поза соціумом, він любив усамітнитися в лісі, виявляв у своїй поведінці тваринні інстинкти. Однак кохання до дівчини змінює героя, сприяє його поверненню до родини, але лише на короткий час.

Не отримуючи бажаного, Марко знаходить вихід у вбивстві. Тваринний інстинкт яскраво виявився у його ставленні до рідної сестри, за яку він зятато боровся з суперниками, як самець за самку. Засліплений сексуальним потягом до рідної сестри, він удався до гріховного співжиття з нею, а потім убивав кожного, на кого вона хоч би раз ласкаво глянула. Не спроможний оволодіти собою, він стає жертвою демонічних сил. «Опівночі була велика страхота: кругом хати загув страшений вітер; на горищі ревіло і тріщало, неначе дах зривало з хати; кругом стін скребло, у комині гуло, вікна дзирчали...» [7]. Північ традиційно асоціюється з торжеством нечистої сили. Цей пейзаж, поданий після моторошного вбивства матері та сестри, поглиблює атмосферу психологічної напруги у творі завдяки нагнітанням слів із відповідною семантикою («страхота», «страшений»), згущенню фарб, фонічній виразності картини, що досягається лексемами на позначення звукових явищ («загув», «ревіло», «тріщало», «скребло»). Невизначеність джерела звукових сигналів, руйнівна сила вітру посилюють відчуття жаху, яке автор свідомо намагався передати читачам.

Образ Марка викликає асоціації з братовбивцею Каїном. «Од мене все одцуралось; і небо, і земля, і саме пекло!... – я Каїн!» [7], – зізнається герой Павлові. Проклятий батьком і матір'ю, він приречений на довічне блукання і страждання. Безсмертя стає найбільшим покаранням для нього, а торба, яку він носить, стає символом його непрощеної вини. Вона була настільки важкою, що навіть Павло Кобза, який міг і коня підняти, і підкову зігнути, не зміг зрушити її з місця. Письменник прагне переконати читача, що лише благородними вчинками, здійсненими з власної волі, можна спокутувати гріхи. Тільки тоді торба з головами вбитих людей стане легшою.

Готичну традицію в романі експлікує хитка межа між посеїбичним і потойбічним світами. Перед Марком, наприклад, з'являється покійний батько, щоб висловити своєму синові прокляття; щосуботи до нього приходять убиті ним мати та сестра, просячи врятувати їх. Характерна для готики сюжетна ситуація «герой у підземеллі» в повісті набуває героїчно-гумористичного відтінку, адже Марко дає доброї прочуханки потойбічним істотам, які змовилися проти козаків: «І як стусону у ворота раз, удруге, та так їх з петлями з прогоничем і випер, та вкупі з ними і сам хряпнувся якраз на самого сатану і всю чортову старшину. Чорти перелякались, та врозтіч, а я як ухоплю чорта-патера за ноги і давай ним, неначе келепом, трощить бісів. Вони тікають від мене, а я, мов помелом, їх мету та все далі у пекло пру та пру; дуже-таки розлютувався і сам себе не тямив» [7]. Побувавши в пеклі, Марко неушкодженим повернувся на землю, що надає містичного характеру його подорожі. Подібну ситуацію зображено у віршованому оповіданні анонімного автора «Пекельний Марко». Потрапивши в пекло та напоївши головного люципера та чортів, Марко допоміг козакам визволитися з неволі: «Чорти й не огляділись, // Як усі попеклись та поварились. // Тільки деякі з люципером повтікали, // Що біля дверей стояли» [3]. Звільненням козаків, що у вірші зображено в бурлескно-трагедійному ключі, Марко розпочинає нелегкий шлях спокути. Очевидно, цей анонімний твір мав значний вплив на письменника, який планував показати спокуту свого героя, але в іншому, романтично-готичному стилі.

В образі головного героя Олекси Стороженка поєдналися риси злочинця та жертви, матерівбивці й люблячого сина, егоїстичного спокусника та альтруїстичного помічника, який безкорисливо допомагає потерпілим, жорстокого дітовбивці і співчутливого до людських страждань рятівника. Розвиток сюжету твору, як і властиво готичному дискурсу, відзначається особливою таємничістю: Маркові злочини довгий час лишалися нерозкритими, несподівані появи та допомога героя козакам закінчувалися таким же несподіваним його зникненням. «Пан Підпальський натягнув віршовку і став натягувати. Не успів він удруге завузити, як з листви висунулась здоровенна рука і вхопила його за чуб; блиснув кинджал – і оком не змигнуть, як разом з обезголовленим трупом звалився з дуба чоловік у чорному кобеняку і татарській кучмі... Кобза глянув на свого збавителя... «Марку!» – скрикнув він і, обнявши його, кріпко тулив до серця» [7].

Для готичних творів характерний мотив переслідування та втечі, які Олекса Стороженко змальовує детально, щоб досягти напруги. Втекти Павлові Кобзі та його товаришам допоміг Марко, який поблизу дуба мав криївку, що дозволила збити зі сліду собак і переслідувачів. Як тільки Марко відчув, що козаки можуть впоратися без нього, він відразу поспішає на допомогу іншим. «Збирав побитих козаків, рив ями і закопував їх, прохарамаркавши над покійниками молитву. А які, було, сердешні козаки лежать у степу або в лісі, увічені та поранені, то він доглядав їх і добував їм хліба і води, а деяким робив і ліки: прикладав і прив'язував до ран зілля, подорожника або заячого вуха і дечого другого; іншим же слабим, щоб подужчали, давав пити по маленькому кухлику горілки, настояної на деревію, або тернівки, а кому було, і перцівки» [7]. Отже, Марко обрав шлях спокути, виявляючи при цьому дивовижну силу та витримку.

Для готичних творів характерний відкритий фінал, який змушує читача доуявляти подальшу долю героя. Роман, дописаний іншим автором, закінчується словами: «І ходє Марко по світі з своєю переважною торбою і з своєю пекельною нудьгою. І буде отак ходити до самого страшного суду, поки всім живим і мертвим не буде сказано по писанію – амінь» [7]. Готичний мотив спокутування гріхів доведено таким чином до логічного кінця, проте дещо конспективно, зі значними часовими розривами. Невідомий автор увів у роман версію про те, що Максим Кривоніс помер після Маркового покарання, однак ця версія загадкової смерті історичної особи не мала документального підтвердження, а була задумана автором для того, щоб продемонструвати спокуту великого грішника.

У романі має місце майже дзеркальне повторення любовної колізії: шлюб коханої Марка з іншим передуює зображенню несподіваного повернення в рідне село Павла якраз на весілля своєї нареченої, підступно обдуреної рідними. На відміну від Марка – Павло, проте, не мстить їй, а знаходить сили для прощення, адже бачить, як нещасна Зінька тяжко карається через мимовільну зраду своєму коханому. Розповідь Марка послужила для нього справжнім життєвим уроком, тому він обрав інший шлях – прощення, а не помсти.

Для готичних творів характерний мотив убивства: спочатку Марко вбиває близьких йому людей, а потім у зв'язку з повстанням проти засилля поляків, як показує автор, смерть набуває масового характеру, адже хижий Єремія Вишневецький наказує нещадно карати всіх без винятку: «Завтра одпровадить у Прилуччину двісті жовнірів, щоб вони спалили Ржавець і Ічню, щоб навколо вирізали всіх людей, не милуючи ні старого, ні малого, і щоб їхні голови, ноги й руки розтикали по шляхах і перехрестках!.. Чуєш?» [7]. У зображенні звірств як із боку шляхти, так і з боку повстанців, з-поміж яких найбільшою жорстокістю відзначалися вовгурівці (у романі вовгури, названі за ім'ям їхнього ватажка – Вовгури Лисенка), письменник удається до натуралістичних деталей, зображуючи, як повстанці хизувалися моторошними катуваннями, заживо знімали з ляхів шкіру та використовували її для захисту від негоди, отримували при цьому задоволення від насильства («З останнім словом Кривоніс вихопив з рук матері дитину і вдарив її головою об камінь»).

Жорстокість вовгурівців була, з одного боку, відповіддю на знущання польської шляхти («Та й задали ж вовгури лупки шляхті і жидам. Більш двадцятьох тисяч лоском положили; не було спуску і милування ні старому, ні малому...»), а з іншого – мала служити реалізації творчого задуму, що полягав у зображенні бою Марка Проклятого з оспіваним у народних піснях Максимом Кривоносом. «Гіпертрофована хижа постать ватажка вовгури у романі дисонує з фольклорною оцінкою Кривоноса, яку бачимо в народних піснях «Не дивуйтеся, добрії люди», «Ой усе лужком та бережком» та інших, де його героїзовано...» [4, с. 164]. За авторським задумом, покарання нелюдської жорстокості мало служити реабілітації лиходія Марка, який таким чином міг би спокутувати свої гріхи. «Він [тобто Марко. – В.П.], немов той Агасфер, єдиний серед євреїв покараний за провину перед Богом, символізує український народ, що втратив надії на визволення, але знов-таки починає свій шлях» [6, с. 35]. Оригінальність авторського задуму полягала в зображенні грішника, який став на шлях спокути та усвідомив необхідність знищення всіх лиходіїв, які завдають шкоди його народові.

Висновки. У готичному дискурсі знаходить реалізацію тип антигероя, який не може, як Марко, керувати своїми діями, тому чинить зло. Проте Олекса Стороженко прагнув показати, як великий грішник обирає шлях добротворення, допомагаючи козакам та караючи чортів, які змовилися проти українців. Готичний дискурс виявився в романі на рівні мотивів, зокрема родового прокляття, інцесту, втечі, погоні, фатуму, а також сюжетних колізій (біографічної загадки головного персонажа, тобто *mystery*, зображення національного інваріанту ситуації «герой у підземеллі», що закінчується його поверненням у поцейбічний світ), системи образів, у якій чільне місце відведено смерті. Мовно-образний рівень тексту підпорядкований згущенню фарб, нагнітання жаху (*horror*) та напруженого очікування (*suspense*), що загалом притаманні готичному дискурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Букіна Н. Модифікації готичного в сучасній українській прозі : дис. на здоб. наук. ступ. к. філол. н.: спец. 10.01.01 – українська література ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2016. 192 с.
2. Нахлік Є. Українська романтична проза 20–60 років XIX століття. Київ : Наукова думка, 1988. 320 с. С. 142.

3. Пекельний Марко. URL: <http://prosvit.in.ua/literature/verses/pekelnny-marko.html> (дата звернення: 06.03.2023).
4. Пойда О.А. Олекса Стороженко: нарис життя і творчості. Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 240 с.
5. Просалова В.А. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури. Донецьк – Вінниця : ДонНУ, 2015. 154 с.
6. Решетуха С. «Марко Проклятий» – роман-експеримент (міфологічний аспект). *Слово і Час*. 2006. № 9. С. 34–39.
7. Стороженко О. Марко Проклятий. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3707> (дата звернення: 16.03.2023).

УДК 811.161.2'374

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-19>

ФОЛЬКЛОРНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ ЯК НОВИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКАРСТВА

FOLKLOR LEXICOGRAPHY AS A NEW VECTOR OF DEVELOPMENT OF UKRAINIAN LEXICOGRAPHY

Сердега Р.Л.,

*orcid.org/0000-0001-7064-4547**кандидат філологічних наук, доцент,**докторант кафедри українознавства і лінгводидактики**Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;**доцент кафедри української мови**Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

В якості окремого напрямку лінгвофольклористичних досліджень починає формуватися сьогодні фольклорна лексикографія, яка в перспективі може стати новою віхою в процесі розвитку української лексикографії. Ця галузь, на нашу думку, має бути зорієнтована в кінцевому її результаті на створення загального повномасштабного словника мови фольклору, створенню якого цілком можуть передувати словники різних жанрів мови усної народної словесності. У нашій статті окреслено основні теоретичні та практичні здобутки української мовознавчої науки в справі розроблення засад словників мови фольклору. На жаль, ще бракує теоретичних викладок і практичних лексикографічних спроб, спрямованих на опрацювання мови фольклору, чим і зумовлюється актуальність нашого дослідження. За мету ми ставили собі розроблення моделей опису основних вербальних засобів, наявних у мові фольклору. Нами в цій розвідці представлено, зокрема, зразки параметризації діалектних слів, онімів (антропонімів і топонімів), слів із символічним значенням, іменників-юкстапозитів, застарілих та нових вербальних елементів, що функціонують у творах української народної словесності. Зазначимо, що моделі опису, представлені в цій статті, не претендують на вичерпність семантики, всеохопність усіх уживаних у текстах фольклору мовних засобів, стійких виразів, до складу яких уходять відповідні реєстрові слова, це робочі спроби, покликані ствердити необхідність лексикографічного опису вербальних елементів фольклору, продемонструвати потенційні можливості подібного лексикографування, підкреслити його репрезентативність. Отже, наші власні спостереження та наявні в українській лінгвістиці теоретичні та практичні напрацювання щодо принципів та особливостей лексикографування вербальних фактів усної народної словесності дають підстави стверджувати, що фольклорна лексикографія цілком може бути виокремлена у самодостатній напрям лінгвофольклористичних і лексикографічних досліджень.

Ключові слова: фольклорна лексикографія, мова фольклору, словникова стаття, лінгвофольклористика, Словник мови усної народної словесності.

Today, folklor lexicography is beginning to emerge as a separate area of linguistic and folklore studies, which may become a new milestone in the development of Ukrainian lexicography in the future. This field, in our opinion, should ultimately be oriented towards the creation of a general full-scale dictionary of the language of folklore, the creation of which may well be preceded by dictionaries of various genres of the language of oral folklore. The article outlines the main theoretical and practical achievements of Ukrainian linguistic science in the development of the foundations of dictionaries of the language of folklore. Unfortunately, there is still a lack of theoretical studies and practical lexicographical attempts aimed at studying the language of folklore, which is why our study is relevant. Our goal was to develop models for describing the main verbal means available in the language of folklore. In this article, we present, in particular, samples of parameterisation of dialect words, onomies (anthroponyms and toponyms), words with symbolic meanings, of yukstaposition nouns, outdated and new verbal elements functioning in works of Ukrainian folk literature. It should be noted that the models of description presented in this article do not claim to be exhaustive of semantics, comprehensive of all linguistic means used in folklore texts, stable expressions that include the corresponding register words, but are working attempts to assert the need

for a lexicographic description of verbal elements of folklore, to demonstrate the potential possibilities of such a lexicographic description, and to emphasise its representativeness. Thus, our own observations and theoretical and practical developments in Ukrainian linguistics regarding the principles and peculiarities of lexicography of verbal facts of oral folklore give grounds to assert that folklor lexicography can be distinguished into a self-sufficient area of linguistic and lexicographic research.

Key words: folklor lexicography, language of folklore, dictionary entry, lingual folklore studies, Dictionary of the language of oral folk literature.

Постановка проблеми. Українське словникарство зародилося давно. Воно почало формуватися ще за часів Київської Русі. Становлення української лексикографії та подальший її розвиток був пов'язаний із суто практичними потребами – необхідністю перекладати й тлумачити грецькі та старослов'янські лексеми в релігійних текстах. Історія розвитку української лексикографії нараховує близько 5 століть. Перший церковнослов'янсько-український словник «Лексис. Сирѣчь реченія, вькратѣць собраны...» Л. Зизанія було надруковано ще в 1596 р. у Вільні. Однак до появи цього словника існувала практика укладання рукописних лексикографічних праць. Уважають, що перший церковнослов'янсько-український рукописний словник невідомого автора «Лексисъ съ толкованіємъ словенскихъ словъ просто» з'явився приблизно в 50-х рр. XVI ст. У наш час лексикографія функціонує як окрема, самостійна галузь мовознавства, спрямована на створення словників та розроблення їх теоретичних засад. Словникарство сьогодні має як теоретичну складову, так і практичну. У межах теоретичної лексикографії розробляється так звана «загальна теорія словників», тобто визначаються принципи та способи відбору того словесного матеріалу, що описуватиметься в словникові певного типу, вирішується питання його розташування в межах словникової праці, визначається оптимальна структура словникової статті, достатня для опису реєстрового слова та інших вербальних елементів, що аналізуватимуться в ній, з'ясовуються принципи їх інтерпретації, визначається загалом тип словника. Практична ж лексикографія відповідно до розроблених у теоретичному словникарстві засад має здійснювати збирання необхідних для опису одиниць мови, упорядковувати їх у певну систему й виготовляти врешті словникову продукцію певного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Будь-яка мова завжди має потребу в словниках різного типу, бо вони віддзеркалюють у словесному вигляді знання людини про навколишній світ. Сучасна українська лексикографічна наука розвивається досить стрімко. Організуються конференції з різних проблем цієї галузі – діалектної, жаргонної, тлумачної, ономастичної, орфографічної, фразеологічної лексикографії. Вітчизняна лексикографія, як зазначає Н.Г. Гордієнко, має такі підрозділи, як металексикографія, що вивчає методологічні, дидактичні питання теорії лексикографії, термінографія, фразеографія, комп'ютерна лексикографія, наукова лексикографічна критика [6, с. 67]. Однак лексикографічна галузь продовжує розвиватися, з'являються нові дослідницькі вектори. Так, наприклад, Т.П. Беценко [1, с. 110], Н.О. Данилюк [8, с. 40] виділяють фольклорну лексикографію. Така вагома складова національної мови, як мова фольклору, цілком заслуговує на лексикографічне опрацювання та репрезентацію її словникового складу. Фольклорна лексикографія може цілком стати одним із прикладних напрямів української лінгвофольклористики, яка цілком, на думку вищезгаданих авторів, склалася не тільки в окрему дослідницьку галузь, а й поступово формується також і як самостійна навчальна дисципліна. В якості окремої галузі фольклорна лексикографія, відзначає Н.О. Данилюк, «зорієнтована на укладання словників різних жанрів усної словесності» [8, с. 42]. Реальні спроби укладання словників мови фольклору повинні стати одним із пріоритетних завдань лінгвофольклористики, вітчизняної лексикографії, українського мовознавства загалом. Дослідження мовних особливостей українського фольклору має тривалу історію. На них починають звертати увагу практично відразу, як тільки почалось інтенсивне збирання та записування текстів усної народної творчості, тобто ще в XIX ст., проте мова фольклору тільки фактично в наш час стає об'єктом дослідження спеціальної наукової галузі – лінгвофольклористики. У межах

же лінгвофольклористики, як уже було зауважено вище, виділяють роботу над укладанням словників мови усної народної словесності, яка виокремлюється поступово в самостійний напрям – фольклорну лексикографію, яка спрямована передусім на загальний лексикографічний опис мови фольклору, а також на укладання словників мови окремих жанрів народної усної словесності.

Українська лінгвістична наука має вже певні напрацювання з фольклорної лексикографії. Деякі теоретичні зауваги й навіть практичні спроби лексикографування представлені в роботах Т.П. Беценко, З.С. Василько, Н.О. Данилюк, Н.М. Журавльової, Н.С. Колесник, О.В. Сімович.

Т.П. Беценко видала невеликі розміром лексикографічні розробки, що охоплюють такі текстово-образні одиниці, наявні в думках українського народу, як географічні найменування, епітети, релігійні поняття, складні слова, плеонастичні й тавтологічні структури [2; 3; 4]. У монографії З.С. Василько було представлено словниковий фрагмент, в якому тлумаченню було піддано фауносимволи, наявні в народних казках, преміях та піснях [5, с. 94–364]. Н.О. Данилюк неодноразово висловлювала думку про необхідність укладання словника, який би базувався на фактичному матеріалі, вилученому з народнопісенних текстів. Також нею були підготовлені для унаочнення своїх поглядів матеріали до словникової статті із заголовним словом «дорога» [7]. Н.М. Журавльова видала тлумачний словник етикетних слів, фразеологізмів і виразів, у якому чи не вперше в українському мовознавстві був представлений лексикографічний опис українських народнопісенних увічливих словесних формул, зворотів, лексем [9]. Н.С. Колесник належить ідея створення словника фольклоронімів [10; 13]. У процесі лексикографування дослідниця пропонує дотримуватися таких принципів побудови макроструктури «Словника фольклорних власних назв», як «поліаспектність, жанровий принцип побудови окремого лексикографічного видання; денотативно-номінативний принцип групування матеріалу в межах окремого словника; алфавітний принцип структурування статей словника в межах одного класу онімів» [12, с. 33]. У розвідках Н.С. Колесник натрапляємо й на конкретні пропозиції щодо побудови словникової статті, придатної для лексикографічного опису фольклоронімів [11, с. 179–182; 13, с. 11–13]. О.В. Сімович висловила думку про необхідність створення «Словника вербальних символів» [15]. Представила вона в монографічному дослідженні й фрагмент словника мовних символів фольклору [14, с. 12–42]. Також нею в науковому збірнику «Діалектологічні студії» було надруковано цілу низку матеріалів до пропонованого нею «Словника вербальних символів» [16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23]. Опис у її розвідках здійснюється за традиційною загалом для лексикографічних праць схемою. Спочатку наводиться слово-символ, потім його варіанти й загальне значення в лексико-семантичній системі мови, далі в разі потреби подається коротка інформація про символ, витлумачуються символічні значення та наводиться ілюстративний матеріал, який їх засвідчує. Загалом зауважимо, що, попри всі перераховані вище здобутки, перед фольклорною лексикографією стоїть чимало завдань, зокрема завдання створення словників мови окремих жанрів фольклору, зведеного словника мови усної народної словесності, який би охоплював усе те мовне розмаїття фольклору, яке тільки наявне в ньому.

Актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю достатньої кількості теоретичних викладок, які б стосувалися засад лексикографічного опрацювання мови фольклору, так і власне браком практичних спроб такого опису в українській лінгвістиці.

Мета дослідження полягатиме в представленні придатних для створення словників мови фольклору зразків параметризації різних вербальних елементів, наявних у мові фольклору. Реалізація мети передбачає окреслення основних досягнень, пов'язаних із розробленням словників мови фольклору в українському мовознавстві, та наведення конкретних зразків параметризації мовних фактів усної народної словесності.

Виклад основного матеріалу. Процес укладання будь-якого словника має спиратися на певні параметри його творення. Для успішного втілення певного наукового проєкту необхідно

продумати, що він в себе включатиме, уявити й розробити загальну структуру словника, вирішити яким саме матеріалом він наповнюватиметься тобто які саме мовні елементи увійдуть до його реєстру та, що є особливо важливим у нашому випадку, необхідно підібрати оптимальні моделі для опису його складових, тобто тих реєстрових слів, що увійдуть до складу створюваної лексикографічної праці. Для цього нам необхідно застосувати метод моделювання, що полягає в розробленні й застосуванні моделі як певного засобу чи форми пізнання. Під моделлю ми розумітимемо певний зразок, схему, достатню для репрезентації того чи того явища фольклорномовної системи, яке потребує опису, відтворення в словникові.

У мові фольклору можуть бути наявні діалектизми, різні види онімів, складні слова, нові та архаїчні лексичні елементи, слова з символічним значенням та багато інших мовних явищ, кожне з яких потребує придатної для їх лексикографування моделі. Отже, наведемо далі деякі зразки параметризації зазначених елементів.

Фольклорний текст, попри традиційно задекларований характер колективного творення, постає десь уперше, в певному конкретному місці, а, отже, цілком може вбирати в себе елементи місцевого мовлення, які потребуватимуть відбиття і в «Словникові мові усної народної словесності». Створюючи модель опису вербальних фактів, наявних у мові фольклору, ми маємо орієнтуватися передусім на попередні зразки параметризації та за необхідності вдосконалювати їх. Діалектизми давно фіксуються словниками, як загальними, що охоплюють усю лексику, незалежно від її граматичного, діалектного, професійного, стильового чи будь-якого членування, так і вибіркочними лексичними словниками, зокрема діалектними. Тому модель для їх опису є цілком усталеною. Лексикографуючи діалектизм, ми обов'язково маємо супроводжувати його ремаркою *діал.* (діалектне). Ця ремарка може уточнюватися за необхідності вужчими позначками (*зах.* – західноукраїнське, *буков.* – буковинське, *лемк.* – лемківське та ін.), особливо в тому випадку, коли створюватиметься спеціальний словник територіально обмеженої лексики, що функціонує в складі фольклору.

ФАНА, -и, ж. *діал.* Прапор. *А в Києві злата брама, / На ній висить сино-жовта фана* (Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2005. С. 336).

КРІС, -а, ч. *діал., зах.* Рушниця. *Ходить стрілець, ходить то полем, то лісом, / Він боронить Україну то мечем, то крісом* (Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2005. С. 410).

Одним із специфічних і характерних для українського фольклору словесних засобів є складні слова-юкстапозити, семантика яких відзначається певною невизначеністю, максимальною узагальненістю. Такі юкстапозити потребують відображення цієї особливості в тлумаченні відповідного складного слова, а в реєстровій частині інколи вимагають і ремарки *збірн.* (збірне).

БРАТ-ТОВАРИШ, брата-товариша, ч. Співучасник чого-небудь, спільник, приятель; використовується також як дружнє або фамільярне звертання до людини, що бере участь спільно з кимось у певній справі, діях, навчається разом із кимось, працює, служить в армії. *Чуєш, брате-товаришу, чуєш сумні вісти. Виліз Коник на Кобилу і не може злізти* (Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2005. С. 407).

ПЕРІНИ-ПОДУШКІ, перін-подушок, *мн., збірн., фольк.* Постіль; ліжко, приготовлене для сну. – *Снав скрипністий на лавках, цимбалістий на дошках, / А Михайло-придибайло, мому серцю сподобайло, снав на / перинах-подушках* (Жартівливі пісні: родино-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко. К. : Наук. думка, 1967. С. 547).

Як в індивідуальній художній творчості професійних письменників, так і в усній народній творчості в тих жанрах, що активно побутують сьогодні, можуть зароджуватися та поставити нові словесні утворення – неологізми. Наприклад, у мові українського анекдоту натрапляємо на утворений від назви артилерійської американської системи HIMARS неологізм **ХІМАРНІСТЬ**. Опис таких назв, на нашу думку, потребує **ХІМАРНІСТЬ, -ості, ж., неол.** Ступінь

обстрілюваності певної території високоточною зброєю Хаймарс (HIMARS). Утворене поєднанням слів «хаймарс» і «хмарність». *Погода в Криму: помірна хімарність* (з народних уст).

Різні тексти фольклору, а то й жанри розвивалися нерівномірно, поставали кожен у свою добу, тому в мові фольклору наявні історизми, застарілі слова, які також потребуватимуть репрезентації в «Словнику мови усної народної словесності».

УСУСУС, -а, ч., іст. Вояк військового українського формування «Українські січові стрільці» в австрійській армії 1914–1917 рр., а в 1917–1919 рр. армії Української Народної Республіки (УНР) та пізніше вояк Української повстанської армії (УПА). *Є у Львові усусуси, / Україна бути мусить* (Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2005. С. 340).

ОДВІТ, -а, ч., заст. Відповідь. *А вітер буйний в одвіт просвистить: Ой лежав козак убитий / Та у полі під рокитою, / Та побачив я, що він на чужій стороні, / Та й приніс козакови кості у край рідний!* (Думи. К. : Рад. письменник, 1969. С. 249).

Помітне місце у фольклорному тексті займають оніми, які теж потребують певних моделей опису. Наприклад, на нашу думку, географічні найменування обов'язково в тлумаченні повинні містити вказівку на простір.

БЕРЕЖАНИ, Береж'ян, мн. *Береж'яни*, Береж'ян. Місто в Тернопільській області України, центр колишнього Бережанського району, нині Тернопільського. *Як з Бережан до Кадри січовики манджали, / Та краялось серденько із горя та печалі* (Пісенна хвиля оглядова. Українські народні пісні с. Оглядів Радехівського району Львівської області / упоряд. І. Хланти. Ужгород: Патент, 2015. С. 414); *Ой там в Береж'янах мене поховайте, / А ту Україну в неволю не дайте* (Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2005. С. 493).

Опис значення географічних найменувань, уживаних у текстах фольклору, інколи може потребувати додаткової інформації лінгвокраїнознавчого характеру, наприклад, історичного плану, згадки про видатні події, що відбувалися в тій або тій місцевості чи поряд із нею.

КРУТИ, Крут, мн. Українське село Ніжинського району Чернігівської області, поблизу якого відбувся легендарний бій нечисленного загону київських курсантів із чотирьохтисячним військовим підрозділом більшовиків. *Ждала, ждала стара мати, під Крути ходила: Чи не знайде між хлопцями рідненького сина* (Стрілецькі пісні / упоряд. О. Кузьменко. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2005. С. 464).

Лексикографічний опис власного імені людини, вживаного у фольклорному тексті, потребуватиме іншого підходу. Власне ім'я людини теж має певну семантику, яку можна з'ясувати через розкриття його походження. Крім того, ім'я людини може виявлятися в різних формах, переважно зменшених (демінативних), зрідка збільшено-підсилювальних (аугментативних), як теж потрібно фіксувати, на нашу думку певним чином у словниковій статті.

РОМАН, -а. лат. *Romanus* – римський; римлянин. *Горіли села і містечка, / Борці боролись день і ніч, / В перших рядах борців-героїв / Загинув наш земляк Роман* (Пісенна хвиля оглядова. Українські народні пісні с. Оглядів Радехівського району Львівської області / упоряд. І. Хланти. Ужгород: Патент, 2015. С. 486). *Змени.-пестл. варіанти: Ром'анко*, -а. *Романко поклав у пазуху камінь і пішов за кицькою, яка повела його до великого палацу* (Українські народні казки / упоряд. О. С. Яремійчук. К. : Веселка, 1989. С. 301); *Ром'анонько*, -а. *До світлоньки вони впали, / Назад руки ізв'язали, / Вивели го на улоньку, Втяли йому голоньку: – От то, тобі, Романоньку, / За нашу рідну сестроньку!* (Балади. Родинно-побутові стосунки / упоряд. текст. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук. К. : Наук. думка, 1988. С. 390–391); *Ром'аночко*, -а. *–На дзень добрий, Романочку, / Ти наш рідний швагрючку* (Там само, с. 392); *Роман'очок*, -чка. *–А мій дома Романочок, / Лежить собі, як паночок* (Там само, с. 391); *Ром'аньо*, -я. *Пішов Романьо траву косити* (Пісенна хвиля оглядова. Українські народні пісні с. Оглядів Радехівського району Львівської області / упоряд. І. Хланти. Ужгород: Патент, 2015. С. 68).

Однією із найпомітніших і найхарактерніших властивостей семантики фольклорного слова є часта наявність у його значеннєвій структурі символічного компонента, який, зрозуміло, теж потребує відтворення в словниковій статті.

СОРО́КА, -и, **ж**. 1. Птах родини воронових (*Corvidae*), який видає скрекотливі звуки, має довгий хвіст і біло-чорне пір'я. *Дивиться* [сміливець], *а то на смереці сидить у гнізді сорока й дзеленькає* (Біля райських воріт: збірник атеїстичного фольклору українського населення Карпат / упоряд. І. М. Сенька. Ужгород: Карпати, 1980. С. 75). $\diamond$ **прик.** Жіти, як сорока на лозі – бути, існувати недовго в одному місці. *Живе, як сорока на лозі* (Бандурка: укр. сороміцькі пісні / упоряд. М. Сулима. К. : Дніпро, 2001. С. 245); *Розживемось, як сорока на лозі, а тинь на воді* – про неможливість обзавестися господарством, набути статків, розбагатіти (Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Мишанича, М. М. Пазяка. К. : Дніпро, 1984. С. 17); *Живе так, як сорока на тиню: хто йде, сполохне* – про необлаштованість життя (Там само, с. 42); **смором.** *Хитру сороку / Спіймати морока, / А на сорок сорок – / Сорок морок* (Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. К. : Дніпро, 1986. С. 234). 2. **симв.** Символ пліткарства. *Сорока щебече, / Дід баби не хоче* (Там само, с. 17); $\diamond$ Сорока принесла на хвості. *Цю казку – аби не збрехати і правду не сказати – мені сорока принесла на хвості* (Біля райських воріт: збірник атеїстичного фольклору українського населення Карпат / упоряд. І. М. Сенька. Ужгород: Карпати, 1980. С. 97); Сорока на хвості принесла вістку (Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Мишанича, М. М. Пазяка. К. : Дніпро, 1984. С. 279) – стало відомо кому-небудь про щось; зазвичай так говорять про інформацію, одержану від того, кого не хочуть називати або невідомо звідки чи від кого отриману. *Сорока жити не могла, доки всім не рознесла* (Укр. народні казки / ред.-уклад. Л. М. Безусенко. Донецьк: Сталкер, 2003. С. 68). 3. **симв.** Птах, скрекотіння якого символізує повідомлення, звістку (переважно лиху, недобру). *А на білій березині, / Там сорока скрегоче; гей, гей! / Бідна вдова за синоньком / Виплакала очі; гей, гей! ... Ой пігнули вдовин сина, / Вже в дорозі ночує!* (Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові / упоряд. О. М. Хмільевської. К. : Муз. Україна, 1967. С. 364). 4. **перен., симв.** Надмірно балакуча людина // символ балакучої дівчини або жінки чи загалом жінки. *Про попову мандрівку до раю дізналися сороки. Вони полетіли в сусіднє село й розповіли тамошнім сорокам, а ті – малому і старому* (Там само, с. 99); *Сорока «че-че-че», а зять тещу січе / Тонесеньким дубцем, оглоблею кінцем: – Оце тобі, теще, і пива корець, / І оглоблі кінець* (Жартівливі пісні: родинно-побутові / упоряд. текст. О. І. Дей, М. Г. Марченко. К. : Наук. думка, 1967. С. 642); *А сказано: жінки, як сороки, – / Одна на одну зглядали / Та й козачку осуджали, / Та й козачці не казали* (Думи / упоряд. Г. А. Нудьги. К. : Рад. письменник, 1969. С. 247); *Що сорока, то ворона, / Та дівчина чорноброва / Руба дрова до порога, / Та боїться приступити, / Щоб ніженьки не врубити* (Дитячий фольклор / упоряд. Г. В. Довженок. К. : Дніпро, 1986. С. 265); Всяка сорока від свого язика страждає – про балакучу людину, яка не здатна промовчати навіть в тому випадку, коли балакучість піде їй на шкоду (Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Мишанича, М. М. Пазяка. К. : Дніпро, 1984. С. 235). 5. **перен., симв.** Символ злодійкуватості // людина, здатна до крадіжки. *Через сіни вода йде, сміття забирає / Мала дві подушки, що матінка дали, / То сороки, то ворони на гнізда покрали* (Жартівливі пісні: родинно-побутові / упоряд. текст. О. І. Дей, М. Г. Марченко. К. : Наук. думка, 1967. С. 392); $\diamond$ **прик.** *Гляді, бо сороки, вкрадуть – як хто дуже чепуриться* (Українські народні приповідки / упоряд. О. Воропай. Лондон: Союз українців у В. Британії, 1952. С. 34).

Представлені в цій статті моделі опису не претендують на вичерпність семантики, всеохопність усіх уживаних у текстах фольклору мовних засобів, стійких виразів, до складу яких входять відповідні реєстрові слова, це робочі спроби, покликані ствердити необхідність лексикографічного опису вербальних елементів фольклору, продемонструвати потенційні можливості подібного лексикографування, підкреслити його репрезентативність.

Висновки. Отже, наявні в українській мовознавчій науці напрацювання й наші власні спостереження щодо лексикографування фактів мови усної народної словесності дають підстави стверджувати, що фольклорна лексикографія цілком може бути виокремлена у самодостатній напрям лінгвофольклористичних досліджень. Мова фольклору насичена різноманітними художньо-словесними засобами, кожен із яких потребує певної моделі опису, що дозволить максимально вичерпно розкрити їх функційне навантаження та семантичне наповнення. У статті нами подано зразки параметризації діалектизмів, наявних у текстах фольклору, онімів (антропонімів і топонімів), складних слів, архаїзмів та історизмів, новітніх елементів, що проникають до певних жанрів сучасного фольклору, зокрема анекдотів, слів із символічним значенням. Опис діалектизмів потребує позначки, що вказує на обмеженість уживання діалектного слова, а то й додаткової уточнювальної ремарки стосовно території його основного побутування. Складні слова-юкстапозити потребують відображення в тлумаченні, властивої для їхньої семантики специфічної риси, що полягає у відсутності конкретно визначеного наповнення в слові, максимальній узагальненості його значення. Опис застарілих слів, зокрема історизмів, потребуватиме додаткової інформації енциклопедичного чи лінгвокраїнознавчого характеру. Неологізми, що проникають до мовної тканини уснонародних творів, вимагатимуть коментарів щодо особливостей утворення слова. Оніми, залежно від їх типу, потребуватимуть різних підходів щодо їх опису. Уживані в текстах фольклору топоніми потребуватимуть насамперед окреслення географічного простору, координат місцезнаходження, інколи інформації лінгвокраїнознавчого характеру, наприклад, історичного плану, згадок про видатні події, що відбувалися в тій або тій місцевості чи поряд із нею. У значеннєвій структурі фольклорного слова може міститися символічний компонент, який не має прямого виявлення в тексті, мислиться поза ним як певна світоглядна чи культурна асоціація, часто у фольклорному тексті може виявляти себе за допомогою синтаксичного паралелізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беценко Т.П. Лінгвофольклористика як новий напрям філологічної науки. *Міфологія і фольклор*. 2015. № 3-4. С. 108–117.
2. Беценко Т.П. Мова думового епосу: Словник епітетів, складних слів, тавтологічних і плеонастичних структур, географічних найменувань і релігійних понять. Суми : СДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. 108 с.
3. Беценко Т.П. Мова українських народних дум: Словник текстово-образних одиниць. Суми : ВВП «Мрія-1», 2016. 123 с.
4. Беценко Т.П. Естетика мови українських народних дум: текстово-образні одиниці. Суми: ВВП «Мрія-1», 2017. 140 с.
5. Василько З. Символіка фольклорного образу. Львів : «ДПА Друк», 2004. 392 с.
6. Гордієнко Н. Сучасна лексикографія як об'єкт лінгвістики. *Українська мова*. 2011. № 3. С. 67–73.
7. Данилюк Н.О. Принципи укладання словника мови української народної пісні. *Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія*. Ларисі Григорівні Скрипник / відп. ред. І.С. Гнатюк. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. С. 250–259.
8. Данилюк Н.О. Українська лінгвофольклористика: історія, сучасний стан і перспективи розвитку. *Мовознавство*. 2021. № 5. С. 34–48.
9. Журавльова Н.М. Українська народнопісенна ввічливість: тлумачний словник етикетних слів, фразеологізмів і виразів. Запоріжжя : ЗНУ, 2019. 611 с.
10. Колесник Н. Основні засади створення словника. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2013. Вип. 25(274). С. 9–15.
11. Колесник Н.С. Проблема лексикографування фольклорних власних назв на матеріалі українського обрядового фольклору. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. 2023. Вип. 28. С. 174–185.
12. Колесник Н.С. Проблема лексикографування фольклорних онімів (на матеріалі збірки А. І. Іванницького «Український обрядовий фольклор західних земель: музична антологія»). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33(72). № 6. Ч. 1. С. 31–38.

13. Колесник Н. Структура статті в словнику фольклоронімів (на матеріалі бурлацьких та наймитських пісень). *Науковий вісник ССНУ ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. № 2. С. 7–14.
14. Сімович О.І. Поетична символіка української народної творчості: лінгвістичний аспект. Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1999. 46 с.
15. Сімович О. Словник вербальних символів: принципи і засади. *Українське мовознавство*. 2008. Вип. 38. С. 202–204.
16. Сімович О., Пастух Н. Словник вербальних символів: Кров. Вода. Зозуля. *Діалектологічні студії. 2: Мова і культура*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. С. 261–300.
17. Сімович О. Словник вербальних символів: Калина. *Діалектологічні студії. 5: Фонетика, морфологія, словотвір України*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2005. С. 287–297.
18. Сімович О. Словник вербальних символів: Вінок. *Діалектологічні студії. 6: Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2006. С. 311–317.
19. Сімович О. Словник вербальних символів: дуб, береза. *Діалектологічні студії. 7: Традиції і модерн*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. С. 335–346.
20. Сімович О. Словник вербальних символів: Верба. Вишня. Рожа. Сосна. Тополя. Хліб. Черемшина. Явір. *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. С. 238–281.
21. Сімович О. Словник вербальних символів: Барвінок. *Діалектологічні студії. 9: Запозичення та інтерференція*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2010. С. 554–557.
22. Сімович О. Словник вербальних символів: Зірка, зоря; Сонце, Місяць. *Діалектологічні студії. 11: Слово-словник-корпус*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2018. С. 304–322.
23. Сімович О. Словник вербальних символів. Кінь. *Діалектологічні студії. 12: Діалект і пам'ятка*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2019. С. 423–437.

УДК 811.111'42

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-20>

**ПЕРЕКЛАД ТА РЕДАГУВАННЯ АНГЛОМОВНИХ
НАУКОВИХ СТАТЕЙ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ:
ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ**

**TRANSLATION AND PROOFREADING OF ENGLISH-LANGUAGE
SCIENTIFIC ARTICLES INTO UKRAINIAN:
MODERN CHALLENGES**

Сизоненко Н.М.,*orcid.org/0000-0002-7978-8675**кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету***Матвієнко Л.Г.,***orcid.org/0000-0003-1211-3056**доцент кафедри гуманітарних і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного університету*

Останніми роками з'явилась значна кількість спеціальних досліджень у світових наукових джерелах, які публікуються англійською мовою. Однак для українських дослідників, яким необхідний доступ до цієї інформації, важливо отримати якісний матеріал українською мовою. В дослідженні аналізуються виклики, пов'язані з процесом перекладу англійськомовних наукових статей українською мовою, та особливості подальшого якісного редагування українських текстів. Серед цих викликів варто відзначити термінологічні проблеми, особливості перекладу наукових термінів і понять, а також адаптацію перекладених статей до вимог українських наукових пошуків. Стаття також розглядає важливість збереження наукової точності і стилю під час перекладу. Перекладачам наукових текстів необхідно бути висококваліфікованими, а також мати глибокі знання в галузі, що досліджується, щоб вони могли правильно передати науковий зміст статей. Крім того, стаття висвітлює роль перекладу наукових статей у впровадженні наукових досягнень в українському науковому середовищі. Переклад англійськомовних статей українською мовою сприяє поширенню світових наукових відкриттів серед українських дослідників і забезпечує доступ до сучасних наукових знань. На завершення авторками наводяться рекомендації для покращення процесу перекладу наукових статей українською мовою, зокрема, підвищення кваліфікації перекладачів, створення спеціалізованих глосаріїв та підтримку наукових видавництв у виданні українських матеріалів.

Ключові слова: наукові статті, перекладацька діяльність, редагування, українська мова.

In recent years, a significant number of special studies have appeared in world scientific sources, which are published in English. However, for Ukrainian researchers who need access to this information, it is important to get quality material in the Ukrainian language. The study analyzes the challenges associated with the process of translating English-language scientific articles into Ukrainian and the features of further quality editing of Ukrainian texts. Among these challenges, it is worth noting terminological problems, peculiarities of translation of scientific terms and concepts, as well as adaptation of translated articles to the requirements of Ukrainian scientific research. The article also considers the importance of maintaining scholarly accuracy and style during translation. Translators of scientific texts need to be highly qualified, as well as have deep knowledge in the field under investigation, so that they can accurately convey the scientific content of the articles. In addition, the article highlights the role of translation of scientific articles in the implementation of scientific achievements in the Ukrainian scientific environment. Translation of English-language articles into Ukrainian promotes the dissemination of world scientific discoveries among Ukrainian researchers and provides access to modern scientific knowledge. In conclusion, the authors give

recommendations for improving the process of translating scientific articles into Ukrainian, in particular, improving the qualifications of translators, creating specialized glossaries, and supporting scientific publishing houses in publishing Ukrainian materials.

Key words: scientific articles, translation activity, editing, Ukrainian language.

Постановка проблеми. Переклад англomовних наукових статей українською мовою та редагування їх відповідно до української структури є важливим складником розвитку української науки, підвищення її впливу у світі, а також забезпечення доступу до сучасних наукових знань українським дослідникам та здобувачам вищої освіти. Значна кількість наукових досліджень та статей публікується англійською мовою, яка є домінуючою у системі міжнародних наукових комунікацій [2]. Переклад цих матеріалів українською мовою дозволяє забезпечити доступ науковому співтовариству до сучасних наукових знань, що має велике значення для розвитку національної науки і просування українських досліджень на світовому рівні. Адаптація та аналіз англomовних наукових термінів, наукової думки провідних світових науковців до сучасних українських досліджень сприяє збереженню та розвитку української наукової термінології та стилю. Це важливий та необхідний аспект національної ідентичності, оскільки дозволяє виробити власні наукові поняття та висловлювати наукові ідеї українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських та зарубіжних учених і практикуючих перекладачів займалися дослідженням перекладу англomовних наукових статей українською мовою. Вони висвітлювали різні аспекти перекладу, а їхні роботи можуть бути цінними джерелами інформації для аналізу цього питання. Зокрема, Ольга Кобозева досліджувала професійний переклад наукових текстів українською мовою. Тетяна Пономаренко зосереджувалася на сучасних проблемах перекладу англomовних наукових текстів на українську мову. Марина Бережна досліджувала стилеві особливості перекладу англійських наукових текстів українською мовою. Ірина Афанасьєва займалася порівняльним аналізом перекладу наукових статей з англійської на українську мову.

Людмила Гопко досліджувала адаптацію інтернаціональних наукових текстів до українського мовного середовища.

Мета дослідження полягає в аналізі та оцінці сучасних викликів і проблем, які виникають під час перекладу англomовних наукових статей українською мовою. Дослідження також має на меті виявити особливості та труднощі, з якими стикаються перекладачі у разі адаптації наукового контенту, зокрема термінологічного і стилістичного характеру, методи та підходи, які можуть допомогти забезпечити високу якість перекладу наукових текстів, зберігаючи точність і зрозумілість інформації.

Вклад основного матеріалу. Перекладацька та редакторська діяльність з англomовними науковими текстами дозволяє підвищити рівень наукової грамотності в Україні та досягнути взаєморозуміння між українськими та міжнародними дослідниками, поглибити науковий обмін знаннями та підвищити престиж українських наукових і освітніх установ.

Процес якісного перекладу та редагування англomовних наукових матеріалів українською мовою включає кілька невід’ємних складників. Звертаючи ґрунтовну увагу на ці аспекти, можна досягнути максимальної адекватності та еквівалентності в науковому перекладі.

Термінологія. Наукова література містить багато спеціалізованих термінів, які можуть мати унікальні значення в кожній науковій галузі. Перекладач та редактор повинен знати відповідні українські терміни та забезпечити точність і єдність їх використання в тексті. Один з основних викликів – це відповідний переклад наукових термінів, які мають чітке значення в оригінальному дослідженні. Часто такі терміни не мають прямого еквіваленту в українській мові.

Приклад: Оригінал (англ.): “The experiment involved gas chromatography-mass spectrometry (GC-MS) analysis”. Переклад (укр.): «Дослідження передбачало аналіз газової хроматографії-мас-спектрометрії (ГХ-МС)».

У цьому прикладі в українському перекладі збережено спеціалізовані терміни «газова хроматографія» та «мас-спектрометрія», а також скорочення «ГХ-МС», щоб зберегти технічну точність опису методології дослідження.

Оригінал (англ.): “The protein kinase activity was measured using a colorimetric assay”. Переклад (укр.): «Активність протеїнкінази виміряли за допомогою колориметричного тесту».

У цьому прикладі український переклад використовує еквівалент «протеїнкіназа» для “protein kinase” та «колориметричний тест» для “colorimetric assay”, що забезпечує зрозумілість і відповідність термінів українській мові.

Оригінал (англ.): “The samples were subjected to thermal treatment at 500 °C”. Переклад (укр.): «Зразки були піддані термічній обробці при 500 °C».

Український переклад враховує правильну граматичну форму дієслова «підданий» для “were subjected”, а також використання «при» для передачі «at» у контексті температури.

Грамматика та стиль. Англійська мова має свої особливості у використанні граматичних структур, які можуть відрізнятися від української. Перекладач повинен зберегти логічність і науковий стиль оригінального тексту, одночасно адаптуючи його до вимог української мови. В англійській мові часто використовуються пасивні конструкції, тоді як українська мова, як правило, передає активний характер дії. Також українська мова може бути більш розмовною або більш формальною порівняно з англійською.

Приклад: Оригінал (англ.): “The experiment was conducted by the researchers”. Переклад (укр.): «Дослідження проводили науковці».

Українська мова має свої варіанти сполучників та структуру речень, що можуть відрізнятися від англійської мови.

Приклад: Оригінал (англ.): “Moreover, the study also examined the long-term effects”. Переклад (укр.): «Крім того, дослідження також розглядає довгострокові ефекти».

Під час роботи з перекладу та редагування англійських наукових статей деякі фразові дієслова та специфічні вирази можуть мати різний вибір українських еквівалентів.

Приклад: Оригінал (англ.): “The researchers carried out the experiment”. Переклад (укр.): «Дослідники провели експеримент».

Під час роботи з науковими перекладами українською мовою важливо дотримуватись українських термінів і висловлювань, щоб забезпечити точність та зрозумілість наукового контенту.

Приклад: Оригінал (англ.): “The process of photosynthesis is essential for plant growth”. Переклад (укр.): «Процес фотосинтезу є необхідним для росту рослин».

Своєю чергою англійська мова може бути більш прямою та стислою, тоді як українська мова допускає більш довгі речення та більш деталізований стиль.

Приклад: Оригінал (англ.): “The study found a strong correlation between variables X and Y, which indicates a causal relationship”. Переклад (укр.): «Дослідження виявило стійку стабільну кореляцію між змінними X та Y, що свідчить про причинно-наслідковий зв'язок».

Дотримання граматичних та стилістичних відповідностей обох мов допомагає забезпечити якісний переклад наукових статей, зберігаючи наукову точність і логічність, а також зрозумілість для аудиторії, що читає українською мовою.

Культурні відмінності. В англійських статтях можуть міститися приклади, ілюстрації або посилання на культурні явища, які можуть бути незрозумілими для українських читачів. Перекладачу та редактору необхідно адаптувати або пояснити ці аспекти, щоб зробити текст більш зрозумілим для української аудиторії. Щоб зрозуміло пояснити складні наукові концепції українському читачеві, можна використовувати приклади та аналогії, зрозумілі українській культурі.

Приклад: Оригінал (англ.): “The brain can be compared to a computer processor”. Переклад (укр.): «Мозок можна порівняти з процесором комп'ютера».

У деяких галузях науки є терміни, які мають особливий культурний зміст, пов'язаний з історією, традиціями або особливостями країни.

Приклад: Оригінал (англ.): “The study discusses the concept of individualism prevalent in Western societies”. Переклад (укр.): «Дослідження розглядає концепцію індивідуалізму, поширену в західних суспільствах».

Під час дослідження, проведеного в різних країнах, варто користуватись даними, які ближчі до української аудиторії, або наводити приклади, які стосуються українського контексту.

Приклад: Оригінал (англ.): “The survey was conducted among American students”. Переклад (укр.): «Опитування проводили серед студентів США».

Також під час перекладу можуть виникати ситуації, коли висловлювання або концепції англomовного тексту можуть спричинити непорозуміння або викликати негативний емоційний відгук українських читачів через культурні невідповідності.

Приклад: Оригінал (англ.): “The research challenges traditional gender roles”. Переклад (укр.): «Дослідження ставить під сумнів традиційні гендерні ролі».

Врахування культурних відмінностей є критичним аспектом під час перекладу наукових статей. Такий підхід дозволяє забезпечити зрозумілість, адаптованість та ефективність комунікації між авторами та українською аудиторією, сприяючи поширенню наукових знань в українському науковому середовищі.

Контекст та специфіка галузі. Розуміння контексту дослідження та особливостей конкретної наукової галузі є ключовим для еквівалентного та точного перекладу. Перекладач повинен бути ознайомлений з термінами та поняттями, що є характерними для такої галузі, щоб використовувати їх належним чином у перекладі.

Контекст визначає смислове значення термінів або фраз, і відсутність у перекладі контексту може призвести до неправильного розуміння дослідження.

Приклад: Оригінал (англ.): “The polymer demonstrated high affinity for the substrate”. Неправильний переклад (укр.): «Полімер продемонстрував високу спрямованість до субстрату». Правильний переклад з контекстом (укр.): «Полімер проявив високу афінитетність до субстрату».

Кожна наукова галузь має свою термінологію та особливості, які повинні бути враховані під час перекладу. Наприклад, термінологія в медицині може значно відрізнятися від термінології в інформаційних технологіях.

Приклад: Оригінал (англ.): “The genetic algorithm produced the optimal solution”. Переклад (укр.): «Генетичний алгоритм забезпечив оптимальне рішення». Альтернативний переклад для специфіки галузі (укр.): «Генетичний алгоритм дав найбільш оптимальний варіант».

У ході перекладацької діяльності з англomовними статтями, які містять вказівки, адреси, юридичні терміни тощо, необхідно проводити локалізацію з урахуванням вимог та особливостей українського правового середовища.

Приклад: Оригінал (англ.): “The study was conducted in accordance with the guidelines set by the Institutional Review Board (IRB)”. Переклад (укр.): «Дослідження було проведено відповідно до правил Інституційної комісії з етики досліджень (ІКЕД)».

Врахування контексту та специфіки галузі допомагає зберегти інформаційний контент та належним чином передати наукові знання українському читачеві.

Наукова точність. Важливо зберегти наукову точність і зміст оригінального тексту під час перекладу. Жодна інформація не повинна втрачатися або спотворюватися під час перекладу, оскільки це може призвести до неправильного розуміння дослідження. Перекладачам необхідно забезпечувати повну і точну передачу наукового контенту, без втрати смислу або спотворень.

Приклад: Оригінал (англ.): “The results indicate a significant correlation between X and Y”. Переклад (укр.): «Результати свідчать про значущу кореляцію між X та Y».

Під час перекладу матеріалів наукового спрямування українською мовою важливо забезпечити відповідний переклад наукових термінів без втрати їхнього значення.

Приклад: Оригінал (англ.): “molecular biology”. Переклад (укр.): «молекулярна біологія».

Також переклад та редагування тексту англomовних наукових статей має забезпечити точне відтворення числових даних, статистики, формул та інших наукових величин.

Приклад: Оригінал (англ.): “The temperature was set at 25°C”. Переклад (укр.): «Температура була встановлена на 25°C».

Якщо в оригінальному тексті використовується спеціалізована мова чи стиль наукового дослідження, перекладач має відтворити цей стиль українською мовою.

Приклад: Оригінал (англ.): “The study demonstrates a positive correlation”. Переклад (укр.): «Дослідження демонструє позитивну кореляцію».

Наукові статті можуть містити актуальні дослідження та інформацію. Перекладач повинен забезпечити, щоб актуальність даних не зазнала втрати в процесі перекладу.

Приклад: Оригінал (англ.): “Recent advances in nanotechnology have revolutionized the field of medicine”. Переклад (укр.): «Останні досягнення в нанотехнологіях революціонізували галузь медицини».

Забезпечення наукової точності у перекладі наукових статей допомагає зберегти оригінальний контент і дозволяє українським читачам отримати доступ до актуальних та достовірних наукових досліджень [1]. З урахуванням цих аспектів перекладачі сприяють розвитку української науки та підвищують її статус у світовому науковому співтоваристві.

Відповідність стандартам. Українські наукові статті повинні відповідати стандартам і вимогам наукових журналів, де вони публікуються. Перекладач повинен враховувати особливості наукового оформлення та форматування статей. Наукові статті, призначені для публікації в українських наукових журналах, можуть потребувати адаптації до специфічних стандартів та вимог видання. Це може включати переформулювання деяких виразів або переструктурування даних.

Під час перекладу та редагування наукових статей дотримання академічних стандартів є ключовим, зокрема, правильне оформлення посилань, вказівок до таблиць, діаграм тощо.

Приклад: Оригінал (англ.): “According to Smith et al. (2020), the results were inconclusive”. Переклад (укр.): «Згідно з Smith et al. (2020), результати були неоднозначні». Правильний переклад з урахуванням академічних норм (укр.): «Згідно зі згадкою Smith et al. (2020), результати були неоднозначними».

Однією зі стандартних вимог українських наукових журналів є використання українських одиниць вимірювання, які відрізняються від метричної системи, яку часто використовують в англійських текстах.

Приклад: Оригінал (англ.): “The temperature was measured in degrees Celsius”. Переклад (укр.): «Температура була виміряна у градусах Цельсія».

Приклад: Перекладач повинен адаптувати оформлення та структуру статті згідно із стандартами конкретного журналу, до якого планується подати статтю.

Перекладач повинен забезпечити, щоб українські еквіваленти термінів відповідали прийнятим в українських наукових колах термінологічним стандартам.

Приклад: Оригінал (англ.): “data analysis”. Переклад (укр.): «аналіз даних» або «обробка даних».

Врахування цих особливостей у процесі перекладу допоможе створити якісний та зрозумілий текст українською мовою, що дозволить більшій аудиторії отримати доступ до сучасних наукових знань.

Важливою частиною інтерпретації англomовних наукових статей українською мовою вважається їх редагування в ході та після перекладу. Це важливий процес, який сприяє підвищенню якості та наукової точності тексту.

Виділимо основні редакторські функції у роботі з англomовними науковими матеріалами та їх трансформації українською мовою:

1. Редактор перевіряє, наскільки точно переклад передає зміст оригінального тексту.

Оригінальний текст (англійською мовою):

“The new research findings suggest a potential breakthrough in cancer treatment”.

Переклад (українською мовою):

«Нові дослідження свідчать про потенційний прорив у лікуванні раку».

У цьому прикладі редактор має зробити оцінку, наскільки точно переклад передав зміст оригінального тексту. Він повинен перевірити, чи вдалося відтворити сенс та ідею оригінального повідомлення в перекладі. Редактор звертає увагу на те, чи були збережені ключові терміни, правильність лексичних виборів, структуру речення та загальний зв'язок між оригіналом і перекладом. У разі, якщо редактор виявляє невідповідності, він може внести корективи в переклад для покращення точності передачі змісту, щоб забезпечити, що переклад буде максимально близьким до оригіналу і зрозумілим для читачів українською мовою.

2. Спеціалістом моніториться, чи використовуються відповідні українські терміни, що відповідають оригінальним англійським термінам. Важливо забезпечити, щоб термінологія була узгоджена та використовувалася однаково протягом усього тексту.

Наприклад, у оригінальному англійському тексті використовується термін “genetic engineering” (генетична інженерія). Редактор повинен переконатися, що у відповідному українському перекладі також буде використано відповідний термін, який відповідає сенсу та науковій точності оригінального терміна. В такому випадку український термін «генетична інженерія» має бути використаний, оскільки він точно передає зміст терміна “genetic engineering” і є прийнятним терміном у науковому середовищі українською мовою.

3. В обов'язки редактора під час перекладацької діяльності входить аналіз стилю тексту. Фрази і речення мають звучати зрозуміло та логічно. Він також враховує особливості стилю наукового письма, щоб забезпечити відповідність стандартам наукових публікацій.

4. Редактор виправляє граматичні та стилістичні помилки, такі як неправильне вживання часових форм, або невідповідність розділових знаків.

Оригінальний текст (англійською мовою):

“The editor corrects grammatical and stylistic errors”.

Переклад (українською мовою):

«Редактор виправляє граматичні та стилістичні помилки».

У цьому прикладі функція редактора вказує на його роль у виправленні двох типів помилок: граматичних та стилістичних. Редактор забезпечує, щоб текст був граматично правильним і мав відповідний стиль, відповідаючи вимогам наукового мовлення.

5. Редактор перевіряє, чи відповідає переклад стандартам та вимогам видання конкретного наукового журналу або іншої платформи, де планується опублікувати статтю.

6. Професіонал звертає увагу на переклад специфічних виразів, фраз або ідіом, щоб переконатися, що вони зберігають свій смисл і контекст.

Оригінальний текст (англійська мова):

“The company’s new project is in the pipeline, and they are planning to roll it out next month”.

Неадекватний переклад: «Новий проєкт компанії знаходиться в нафтопроводі, і вони планують запустити його наступного місяця».

У цьому прикладі перекладач неправильно зрозумів ідіому “in the pipeline”, яка в англійському виразовому мовленні означає «бути в процесі розробки або підготовки до реалізації». Приклад наданого перекладу неточний, оскільки використання терміна «нафтопровід» не пов'язане зі змістом оригінального виразу.

Коректний переклад з урахуванням специфічного виразу: «Новий проєкт компанії знаходиться в стадії розробки, і вони планують запустити його наступного місяця». У цьому випадку

редактор звертає увагу на специфічний вираз “in the pipeline” та переконується, що переклад зберігає його оригінальний смисл і контекст, користуючись більш адекватним виразом «в стадії розробки».

7. Редактор також переконується, що стаття відповідає стандартам форматування та оформлення наукових публікацій, зокрема, щодо розміщення заголовків, списку літератури, відступів та ін.

Під час редагування перекладу англійських наукових статей українською мовою редактори відіграють ключову роль у покращенні зрозумілості та наукової точності тексту, що робить його прийнятним для публікації та сприяє його поширенню в українському науковому співтоваристві.

Висновки. Переклад англійських наукових текстів українською мовою та їх редагування зустрічає низку викликів, таких як термінологічні проблеми, адаптація до вимог українських наукових журналів та збереження наукової точності [3]. Такий тип перекладацької діяльності сприяє поширенню світових наукових відкриттів серед українських дослідників і підвищує рівень наукової грамотності в Україні.

Висока якість перекладу є ключовим чинником успіху у разі публікації наукових статей українською мовою. Врахування стандартів, точність перекладу та дотримання наукового стилю є основними вимогами до успішного перекладу.

Покращення процесу перекладу англійських наукових статей українською мовою вимагає підвищення кваліфікації перекладачів, створення спеціалізованих глосаріїв та підтримки наукових видавництв у виданні перекладених матеріалів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Львова В. Професійний переклад англійської наукової літератури. *Мовознавство*. 2018. № 2, с. 54–62.
2. Швачко О. Переклад англійських наукових статей: особливості та виклики. *Мовознавство*. 2019. № 8, с. 56–63.
3. Гопко Л. Адаптація інтернаціональних наукових текстів до українського мовного середовища. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологія*. 2018. № 83, с. 43–49.

УДК 811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-21>

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ДЕФІНІЦІЙ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ ЛІКАРЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ

TYOLOGY OF DEFINITIONS OF THE DOCTOR'S PROFESSIONAL IMAGE IN MODERN UKRAINIAN SCIENCE

Філюк Л.М.,

orcid.org/0009-0009-0448-2207

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри суспільних наук

Одеського національного медичного університету

Загальний розвиток суспільства з необхідністю призводить до врахування індивідуальних потреб споживачів будь-якого продукту чи послуги. Своєю чергою це спричиняє необхідність формування і підтримки відповідного професійного іміджу людини чи організації, що взаємодіє з клієнтами. Зазначені тенденції повною мірою проявляються у такій важливій сфері, як медицина. Запропоновані дослідниками визначення професійного іміджу і його смислової наповненості суттєво розрізняються. Таким чином, у статті здійснено типологізацію дефініцій професійного іміджу лікаря у сучасній українській науці. Проведений аналіз виявив, що наявні визначення професійного іміджу лікаря можуть бути класифіковані за п'ятьма основними групами: 1) визначення дефінітивного характеру; 2) визначення описового характеру; 3) визначення через просте перерахування складників професійного іміджу лікаря; 4) визначення через перерахування складників із їхньою деталізацією; 5) визначення через структуроване перерахування складників професійного іміджу. Розглядаючи поняття іміджу за матеріалами українськомовних словників, ми дійшли висновку, що він може бути охарактеризований як штучно сформований образ суб'єкта чи об'єкта дії, що має додаткову смислову навантаженість і призначений для регульованого сприйняття індивідуальною психікою та громадськістю. Базуючись на цій дефініції, а також з урахуванням проведеного аналізу наявних визначень професійного іміджу лікаря, ми сформулювали власне визначення: професійний імідж лікаря – це спеціально сформований образ лікаря, орієнтований на створення позитивного враження у пацієнтів, колег та громадськості загалом. Найбільш значущими компонентами при цьому є: 1) професійна компетентність; 2) комунікативна компетентність; 3) ціннісні орієнтації. Найкращий професійний імідж вимагає наявності високого рівня всіх трьох компонентів.

Ключові слова: професійний імідж, лікар, медицина, дефініція, типологізація.

The general development of society necessarily leads to taking into account the individual needs of consumers of any product or service. In turn, this causes the need to form and maintain an appropriate professional image of a person or organization that interacts with clients. These trends are fully manifested in such an important field, as medicine. Definitions of professional image and its semantic content offered by researchers differ significantly. Thus, the article typologizes the definitions of the professional image of a doctor in modern Ukrainian science. The conducted analysis revealed that the existing definitions of the professional image of a doctor can be classified into five main groups: 1) definitions of a definitive nature; 2) definition of a descriptive nature; 3) definition through a simple enumeration of the components of a doctor's professional image; 4) definition through the enumeration of components with their details; 5) definition through a structured enumeration of the components of a professional image. Examining the concept of image based on the materials of Ukrainian-language dictionaries, we came to the conclusion that it can be characterized as an artificially formed image of a subject or an object of action, which has an additional semantic load and is intended for regulated perception by the individual psyche and the public. Based on this definition, as well as taking into account the analysis of existing definitions of the professional image of a doctor, we formulated our own definition: the professional image of a doctor is a specially formed image of a doctor, aimed at creating a positive impression on patients, colleagues and the public as a whole. The most significant components are: 1) professional competence; 2) communicative competence; 3) value orientations. The best professional image requires a high level of all three components.

Key words: professional image, doctor, medicine, definition, typology.

Постановка проблеми. Загальний розвиток суспільства з необхідністю призводить до врахування індивідуальних потреб споживачів будь-якого продукту чи послуги. Своєю чергою це спричиняє необхідність формування і підтримки відповідного професійного іміджу людини чи організації, що взаємодіє з клієнтами. Зазначені тенденції повною мірою проявляються у такій важливій сфері, як медицина. Разом із тим аналіз сучасних українських наукових джерел доводить, що поняття «професійний імідж лікаря» не є усталеною категорією. Не досить чітко окреслені межі дефініції призводять до того, що вчені пропонують або надто вузькі, або надто широкі визначення. Таким чином, роботу над покращенням професійного іміджу лікаря доцільно починати з обґрунтування того, що входить до обсягу зазначеної дефініції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій сучасних українських учених дозволяє згрупувати дослідження за різними параметрами. Наприклад, професійний імідж може розглядатися як індивідуально-особистісна (Л. Боярська [1], Ю. Вороненко [3], В. Ждан [4], О. Уварова [10], Г. Черешнюк [12], Н. Шигонська [13]) чи професійно орієнтована (С. Бронікова [2], А. Лобова [5], Н. Малик [6], О. Небилиця [7], І. Пасічник [8], А. Піддубна [9]) характеристика. Згідно з іншою класифікацією, професійний імідж може мати структурований (В. Ждан [4], А. Лобова [5], О. Уварова [10]) або неструктурований (Л. Боярська [1], С. Бронікова [2], Ю. Вороненко [3], Н. Малик [6], О. Небилиця [7], І. Пасічник [8], А. Піддубна [9], Г. Черешнюк [12], Н. Шигонська [13]) тип. Слід зазначити, що запропоновані дослідниками визначення професійного іміджу і його смислової наповненості суттєво розрізняються. Це дозволило сформулювати **мету дослідження** – здійснити типологізацію дефініцій професійного іміджу лікаря у сучасній українській науці.

Виклад основного матеріалу. Проведений аналіз виявив, що наявні визначення професійного іміджу лікаря можуть бути класифіковані за п'ятьма основними групами.

До першої групи ми відносимо визначення дефінітивного характеру. Це означає, що автори, умовно віднесені до цієї групи, тлумачать професійний імідж лікаря через стисле логічне визначення, що містить найістотніші ознаки цього поняття.

Наприклад, О. Небилиця характеризує професійний імідж лікаря як певний узагальнений образ, що відображує найбільш типові риси. Він формується перш за все завдяки безпосередньому контакту з представниками медичної установи. При цьому кожний співробітник медичного закладу розглядається як обличчя установи [7, с. 112].

Своєю чергою І. Пасічник вважає, що «професійний імідж лікаря – це образ, який повністю відповідає специфіці професії, це уявлення про фахівця, яке складається у його пацієнтів, колег, керівників, підлеглих. Загальний образ лікаря складається з особистісного та професійного іміджу, який має чіткі вимоги, недотримання яких приводить до непорозуміння та зневажливого ставлення до спеціаліста. Формування професійного іміджу – це вміння створити позитивний образ, який підкреслить кращі якості фахівця, як особистісні, так і ділові» [8, с. 611]. На думку дослідника, професійний імідж включає у себе не тільки рівень професійної підготовки, але і зовнішній вигляд спеціаліста, його манеру етикетної поведінки, спілкування з пацієнтами, колегами, наявність емпатії, тактовності, ввічливості, вміння дотримуватися конфіденційності.

Друга група включає визначення описового характеру. Це означає, що об'єднані у цю групу дослідники характеризують професійний імідж розлого, з багатьма уточнюючими деталями.

Так, С. Бронікова зазначає, що сприятливий імідж медичного працівника являє собою обов'язковий складник посилення довіри та збільшення прихильності пацієнтів до лікування та профілактики захворювань. Загальне сприйняття медичного працівника є дуже важливим. Негативний імідж лікаря може відштовхнути від нього пацієнта, змусити звертатися до іншого фахівця і навіть негативно позначитися на ставленні до медичного закладу загалом. Медичний працівник має бути прикладом для населення щодо популяризації здорового способу життя. Медичні працівники зобов'язані дотримуватися норм моралі як у спілкуванні з

близькими, у сімейному колі, так і у суспільстві, зокрема на інтернет-ресурсах і у соціальних мережах. Неприпустимо використовувати: медіа та соціальні мережі як ресурси для поширення інформації про стан здоров'я пацієнтів та/або їхнє самопочуття, інформацію особистого характеру, а також для розголошення корпоративних і професійних таємниць; інформацію про пацієнтів у особистих цілях; медичні зображення в особистих цілях; фотознімки з місць надання медичної допомоги; ненормативну лексику; фотографії та відеосюжети особистого характеру, які матимуть неоднозначне трактування і можуть бути використані проти медичних працівників [2, с. 15].

На думку А. Піддубної, для успішної самопрезентації лікаря йому необхідно чітко уявляти власний імідж, вдосконалювати його, поглиблюючи знання про власну природу та навички саморегуляції. Робота над особистим іміджем являє собою формування в оточуючих враження про себе, що має чіткі цілі та завдання – переконати пацієнтів у власній компетентності. Центральна частина іміджу належить продуманому зовнішньому вигляду, який має сигналізувати про професійно-ціннісні якості особистості лікаря та сприяти формуванню його репутації [9].

Третя група дефініцій являє собою визначення через просте перерахування складників професійного іміджу лікаря. Таким чином, об'єднані цією групою дослідники пропонують не дефініції у строгому розумінні цього слова, а перерахування більш або менш істотних ознак без їхнього ранжування.

Наприклад, Л. Боярська виділяє такі складники професійного іміджу, як комунікативні навички, вміння викликати довіру, зовнішній вигляд [1].

Н. Малик зазначає, що «професія лікаря потребує певних іміджевих характеристик, які повинні відповідати потребам соціуму та місцю роботи: високого рівня професійної компетентності, вміння контролювати свої емоції, культури мови, усного та письмового спілкування, відповідального зовнішнього вигляду і манери поведінки» [6, с. 25].

На думку Н. Шигонської, професійний імідж медичного працівника включає у себе: 1) комунікативні здібності; 2) вміння коректного спілкування; 3) самовдосконалення; 4) медичну етику і деонтологію; 5) професійну мораль; 6) ціннісні орієнтації [13, с. 71].

Четверта група являє собою визначення через перерахування складників із їхньою деталізацією. На відміну від попередньої групи, такі дефініції містять уточнюючі моменти під час перерахування, а також можуть включати конкретні приклади.

Так, Ю. Вороненко зазначає, що професійний імідж лікаря складається: 1) із впевненої, адекватної ситуації поведінки, що буде «терапевтичною» ілюзією абсолютної компетентності, здатності і готовності контролювати ситуацію та робити прогноз; 2) невербальної комунікації через застосування відкритих поз, що полегшують спілкування; комунікативних і експресивних жестів, розрахованих на певне враження; мімічних реакцій (добррозичливість, спокійна впевненість); збереження міжособистісної дистанції як міри емоційної близькості в кожен момент спілкування, залежно від поставлених тактичних завдань; 3) довірчої, владної або спокійної, впевненої інтонації, плавного, добре побудованого мовлення [3, с. 34].

З точки зору А. Лобової, професійний імідж медичного працівника включає: 1) професійний рівень, який у світовій практиці визначають як вагомий фактор формування високої ефективності системи охорони здоров'я країни загалом; 2) професійна етика й деонтологія, що є по суті філософією медичної діяльності, яка передбачає додержання таких принципів, як: лікування не хвороби, а хворого, при цьому людина сприймається не як носій хвороби, а як особистість; постійне поглиблення знань та вдосконалення професійних навичок; відданість професії та творче ставлення до неї; 3) комунікативні здібності та уміння, що виражаються як у вербальній, так і у невербальній формі; 4) ціннісні орієнтації [5].

Г. Черешнюк вказує, що один з найбільш значущих елементів професійного іміджу лікаря – впевнена поведінка, адекватна ситуації. Впевнений стиль поведінки допомагає сформувати у хворого «терапевтичну ілюзію» абсолютної компетентності лікаря, його здатності

контролювати ситуацію і визначати прогноз, що дозволяє пацієнтові зберігати віру в благополучний результат. Впевнена поведінка допомагає забезпечити довіру хворого, вселити в нього надію, активізувати захисні і компенсаторні механізми. Іншими складовими частинами професійного іміджу є характеристики невербальної поведінки: відкриті пози, які спонукають до спілкування; комунікативні та експресивні жести, розраховані на створення певного враження; мімічні реакції, що виражають доброзичливість, спокійну впевненість; міжособистісна дистанція, що відображає ступінь емоційної близькості в кожний момент спілкування залежно від поставлених тактичних завдань. Важливий і зовнішній вигляд лікаря, особливості його мови: довірча, владна або спокійна, впевнена інтонація, плавна, добре побудована мова. Це підвищує ступінь довіри до отриманої інформації і впевненість у професійній компетентності лікаря [12].

П'ята група об'єднує визначення через структуроване перерахування складників професійного іміджу. Мається на увазі, що дослідники, об'єднані цією групою, розуміють професійний імідж лікаря не просто як перелік певних характеристик, а розглядають їхні взаємозв'язки горизонтального чи вертикального типу.

Наприклад, О. Уварова зазначає, що загальний образ лікаря складається з особистісного і професійного іміджу. Складниками іміджу є внутрішня компонента, яка виражається в «Я-концепції», та зовнішня – стиль одягу, стан робочого місця, доброзичливість, емпатія, рухи та жести, мораль, тактовність, уважність, конфіденційність тощо [10, с. 90].

В. Ждан вказує, що складниками професійного іміджу лікаря є внутрішній та зовнішній компоненти. Внутрішній компонент представлений психологічним поняттям «Я-концепція», формування якої відбувається протягом усього життя і включає уявлення особистості про себе, уявлення про те, яке враження вона справляє на оточуючих, і реакцію людини на зворотний зв'язок з оточуючими. Зовнішній компонент іміджу складається з габітарного, кінетичного, ментального, комунікативного та середовищного іміджу, що значно впливає на професійну успішність [4, с. 4].

Розглядаючи поняття іміджу за матеріалами українськомовних словників, ми дійшли висновку, що він може бути охарактеризований як штучно сформований образ суб'єкта чи об'єкта дії, що має додаткову смислову навантаженість і призначений для регульованого сприйняття індивідуальною психікою та громадськістю [11]. Базуючись на цій дефініції, а також з урахуванням проведеного аналізу наявних визначень професійного іміджу лікаря, ми сформулювали власне визначення: професійний імідж лікаря – це спеціально сформований образ лікаря, орієнтований на створення позитивного враження у пацієнтів, колег та громадськості загалом. Найбільш значущими компонентами при цьому є: 1) професійна компетентність; 2) комунікативна компетентність; 3) ціннісні орієнтації. Найкращий професійний імідж вимагає наявності високого рівня усіх трьох компонентів.

Висновки. Розглянувши дефініції професійного іміджу лікаря у сучасній українській науці, ми дійшли висновку, що вони можуть бути розподілені за п'ятьма основними групами: 1) визначення дефінітивного характеру; 2) визначення описового характеру; 3) визначення через просте перерахування складників професійного іміджу лікаря; 4) визначення через перерахування складників із їхньою деталізацією; 5) визначення через структуроване перерахування складників професійного іміджу.

Узагальнюючи проведений аналіз, ми вважаємо, що професійний імідж лікаря може бути визначений, як певним чином сформований образ лікаря, що орієнтований на побудову та постійну підтримку позитивного враження у пацієнтів, колег та громадськості загалом. В подальшому дослідження доцільно розширити за рахунок залучення іншомовних джерел для проведення компаративного аналізу професійного образу лікаря в українській та іноземній науці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боярська Л.М. Імідж лікаря як показник рівня довіри пацієнта. *Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)* : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Запоріжжя, 24–25 лютого 2022 р.). Запоріжжя : ЗДМУ, 2022. С. 117–120.
2. Бронікова С. Практики комунікативної культури в медичному закладі. Пацієнт-центрований підхід. Київ, 2020. 72 с.
3. Вороненко Ю.В., Шекера О.Г. Актуальні питання психіатрії у практиці сімейного лікаря. Київ : Заславський О.Ю., 2018. 144 с.
4. Ждан В.М., Кітура Є.М., Бабаніна М.Ю. Формування професійного іміджу майбутнього лікаря. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи* : збірник статей VII Міжнародної науково-практичної конференції (Полтава, 24–25 листопада 2022 р.). Полтава : Астрая, 2022. С. 3–6.
5. Лобова А.В. Імідж персоналу як фактор конкурентоспроможності підприємств медичних послуг. *Економіка і менеджмент 2020: перспективи інтеграції та інноваційного розвитку* : збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції (Дніпро, 2–3 квітня 2020 р.). Дніпро : Біла О.К., 2020. Т. 7. С. 51–53.
6. Малик Н.В. Деякі психологічні аспекти взаємовідносин сімейного лікаря і пацієнта. *Сімейна медицина*. 2016. № 2(64). С. 25–26.
7. Небилиця О.А. Особливості формування іміджу медичних закладів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 8(2). С. 110–113.
8. Пасічник І.П. Проблеми професійного іміджу майбутнього лікаря. *Кредитно-модульна система організації навчального процесу у вищих медичних навчальних закладах України на новому етапі* : матеріали X ювілейної Всеукраїнської навчально-наукової конференції з міжнародною участю (Тернопіль, 18–19 квітня 2013 р.). Тернопіль, 2013. Ч. 2. С. 611–613.
9. Піддубна А.А. Сутність принципів поваги та справедливості у медичній діяльності. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/sutnist-princzipiv-povagi-ta-spravedlivosti-u-medichnij-diyalnosti/>.
10. Уварова О.О., Сікорська О.О. Уміння самоорганізації у майбутніх лікарів як умова формування професійного іміджу. *Соціально-етичні та деонтологічні проблеми сучасної медицини (немедичні проблеми в медицині)* : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Запоріжжя, 24–25 лютого 2022 р.). Запоріжжя : ЗДМУ, 2022. С. 90–91.
11. Філюк Л.М. Компаративний аналіз дефініцій поняття «імідж»: за матеріалами українськомовних словників. *Причорноморські філологічні студії*. 2023. Вип. 2. С. 35–41.
12. Черешнюк Г.С., Черешнюк Л.В. Організаційні основи загальної практики – сімейної медицини. Вінниця : ВНМУ ім. М.І. Пирогова, 2013. 183 с.
13. Шигонська Н. Сучасні тенденції професійної підготовки медичних працівників в Україні. *Актуальні проблеми професійно-педагогічної освіти та стратегії розвитку* : збірник наукових праць / За заг. ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : Видавництво ЖДУ, 2006. С. 70–73.

УДК 801.63:821161.2-1Жад.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-22>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОНІЧНИХ РОЗМІРІВ У ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА

FUNCTIONING OF TONIC VERSE SIZES IN THE POETRY BY SERHIY ZHADAN

Цівінська Ю.В.,

orcid.org/0009-0004-3352-7260

аспірантка кафедри української літератури

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті висвітлені спостереження щодо функціонування та взаємодії тонічних розмірів у поезії С. Жадана на матеріалі збірки «30 віршів про любов і залізницю» (2023). Схарактеризовані співвідношення образів любові й залізниці, вказане їхнє місце у творчості автора. Осмислений принцип відбору віршів, що увійшли до видання, а також підкреслена подібність із попередніми поетичними книгами. Визначено версифікаційну різноманітність складу збірки, в якій зафіксовані зразки верлібру, тактовиків, дольників, а також перехідних метричних форм (ПМФ) та поліметричних конструкцій (ПК), що мають чіткі кількісні характеристики (ПМФ – від 10% до 25%, ПК – більше 25%, метрична вставка – до 10% тексту). Спільними рисами поезій С. Жадана й драматичного жанру (народний вертеп) є використання ПК, що зумовлене монологічним та діалогічним мовленням. Встановлено, що визначення перехідних метричних форм та поліметричних конструкцій у межах тонічної системи поряд з акцентним віршем є дискусійним питанням, що потребує теоретичних уточнень. Проілюстровані рідкісні для творчості С. Жадана поєднання силабо-тоніки й тоніки, які найчастіше співіснують на межі дольника й трискладових класичних розмірів. Зазначені формальні засоби, що поєднують різні метри у цілісний текст (підхоплення, анафора, рима). Зазначені найчастотніші форми дольника серед Дк3 і Дк4. Зроблено спробу встановити зв'язок між змінами у метрико-ритмічних, строфічних характеристиках текстів та мотивом руху (горизонтальним, вертикальним, метафоричним) на конкретних прикладах з вибраних поезій. Наведено міркування щодо кореляції тривалості дії або ж швидкості переміщення ліричного персонажа з довжиною віршованого рядка в досліджуваній поетичній збірці. Підмічено збільшення строфи за рахунок скорочення рядка, що також може бути вмотивоване особливостями змістового й експресивного навантаження твору.

Ключові слова: вірш, метрика, поліметрична конструкція, перехідна метрична форма, тонічна система віршування, дольник, тактовик.

The article highlights observations on the functioning and interaction of tonic sizes in the poetry of S. Zhadan on the basis of the collection “30 Poems about Love and the Railroad” (2023). The correlations between the images of love and the railroad are characterized, and their place in the author’s work is indicated. The principle of selecting the poems included in the publication is comprehended, and the similarity with previous poetry books is emphasized. The author determines the versification diversity of the collection, which contains examples of verlibs, tactics, dolniks, as well as transitional metrical forms (TMF) and polymetrical constructions (PC), which have clear quantitative characteristics (TMF – from 10% to 25%, PC – more than 25%, metrical insertion – up to 10% of the text). A common feature of S. Zhadan’s poetry and the dramatic genre (folk verstep) is the use of PC, which is due to monologic and dialogic speech. It has been established that the definition of transitional metrical forms and polymetrical constructions within the tonic system along with accented verse is a controversial issue that requires theoretical clarification. The article illustrates the rare combinations of syllabic and tonic in S. Zhadan’s works, which most often coexist on the border of the dolniks and three-syllable classical sizes. The formal means that combine different meters into a coherent text (pickup, anaphora, rhyme) are identified. The most frequent forms of the dolnik among Dk3 and Dk4 are indicated. An attempt is made to establish a connection between changes in the metrical, rhythmic, and stanzaic characteristics of the texts and the motif of movement (horizontal, vertical, metaphorical) using specific examples from selected poems. The author provides considerations regarding the correlation between the duration of the action or the speed of movement of the lyrical character and the length of the poetic line in

the examined poetry collection. The increase of the stanza due to the shortening of the line is noticed, which can also be motivated by the peculiarities of the semantic and expressive load of the work.

Key words: poem, metric, polymetric construction, transitional metrical form, tonic system of versification, dolnik, tactovik.

Постановка проблеми. З-поміж багатьох сучасних українських письменників С. Жадан – один із найвідоміших в Україні та за кордоном. Також його вже часто називають «живим класиком», що підтверджує значущість автора у сучасному літературному просторі. І. Дзюба писав, що С. Жадан «майже всіма ушанований і далеко не всіма читаний. Багатьма чутий – але не всіма почутий...» [4, с. 6]. Він є одним із найактивніших авторів, якому вдається поєднувати письменницьку творчість (поетичну, прозову, драматичну) з музичною кар'єрою та інтенсивною громадською діяльністю.

Поезія С. Жадана викликає інтерес науковців. Але, враховуючи письменницьку активність автора, яка проявляється у нових збірках, можемо стверджувати, що зацікавлення літературознавців зростає, але не зменшує потенційну сферу досліджень його поетичних текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість автора привернула увагу Л. Березовчук, А. Білої, Т. Гундорової, І. Дзюби, М. Сулими та ін. Версифікаційна майстерність С. Жадана була предметом досліджень Н. Гаврилюк, Н. Костенко, Я. Ходаківської. Зокрема, Н. Гаврилюк розглянула один із творів поета («Вертеп») в контексті українського поліметричного вірша й подала кількісне співвідношення класичних та некласичних розмірів, стверджуючи перевагу останніх [3], а також проаналізувала метричні та ритмічні параметри поетичного циклу «Псалми для автокефальної Богородиці» [1]. Н. Костенко відзначила своєрідність авторського світогляду, складність змістового рівня, що компенсує відносну простоту метрики його ранніх віршів [7]. Я. Ходаківська пояснює ритмічну функцію повторів у творах С. Жадана та вказує на наближення його текстів до музичних композицій [11].

Мета дослідження. Зважаючи на те, що поезія С. Жадана останніх років мало досліджена, зокрема в аспекті віршування, метою є аналіз його віршів, що написані в різні періоди й зібрані в новій книзі «30 віршів про любов і залізницю», з погляду метрики та ритміки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Улітку 2023 року у Видавництві Старого Лева побачила світ збірка вибраних поезій С. Жадана «30 віршів про любов і залізницю». Вона містить уже відомі вірші, які раніше ввійшли до книг «Вогнепальні й ножові», «Життя Марії», «Тамплієри», «Антенa», «Список кораблів», «Псалом авіації» та ін., а також нові, що опубліковані вперше.

Привертає увагу назва збірки, яка конкретно вказує на основні лейтмотиви текстів. Щось подібне відзначаємо з книгою «Балади про війну та відбудову» (2001 р., як відомо, у тій книзі немає ні балад, ні війни як такої) та з додатком до роману «Месопотамія» (2014 р.), який вміщував також 30 віршів. Що ж до нової збірки вибраного, то цього разу С. Жадан чітко вказує траєкторію читацької думки, окреслює горизонт очікувань, як і раніше, у 2014 році, коли було надруковане видання «30 доказів існування Бога і 29 заперечень», про яке І. Дзюба писав: «Справді, зібрані в ній вірші відображають широкий діапазон його теологічних (умовно кажучи) уявлень, сумнівів, незгод і, сказати б, його особистого почуття Христа як присутнього в бутті світу й у людських долях...» [4, с. 103].

Зрештою, на перший погляд здається, що поєднання любові й залізниці для С. Жадана не типово, з іншого ж боку, ці тексти були «сусідами» в попередніх книгах, а в цій лише подані сконденсовано. Такий вибір зумовлений, вважаємо, переоцінкою цінностей, визначенням того, що зараз на часі або просто потребує фіксації. Тому, власне, це не «30 віршів про алкоголь та кримінал», які могли б бути у 2000-х. Зміну вектора авторської думки, очевидно, зумовив початок війни у 2014-му, бо з тих пір ліричний персонаж С. Жадана «дорослішає», не кидає виклик суспільству зухвалістю чи епатажною поведінкою, як робив це в 1990-х. Дев'ять років

тому, а зараз тим паче, письменник намагався стверджувати те, що вселяло б надію в читача. О. Коцарев зазначає, що в текстах С. Жадан «шукає любов і добро навіть там, де їх, на перший погляд, не може бути за визначенням» [8, с. 246]. Цього разу її найбільше, й автор не боїться про це казати, бо саме вона в будь-якому своєму прояві для багатьох є «рятівним колом» нині.

Любов і залізниця співіснують під однією обкладинкою як протилежності (любов у цьому випадку – це щось нематеріальне, «високе», а залізниця – матеріальне, «земне»), як співучасники (вони об'єднують людей/народ/державу/території) і як партнери (інколи почуття мотивують сісти у вагон, або ж мандрівка викликає чи підсилює любов, наприклад, до свого міста чи до країни). Під час війни, як виявилось, і те, й інше допомагає долати відстані, переважно штучно та вимушено створені, але дуже необхідні.

Трактуючи ж метафорично, любов можна розглядати теж як подорож. Тоді те, що С. Жадан вибирає для неї залізницю, не викликає подиву, бо це перевірений ще у ранній творчості засіб пересування ліричного персонажа, якому не перешкоджають кордони. Мотив дороги також не випадковий: бачимо його й раніше, однак змінюється мета й причини зміни місця перебування.

З погляду віршування ритмічно тексти розміщені в площині тонічної системи, за винятком двох верлібрів (6,5% від загальної кількості). Дольником написано 23% текстів, ще 6,5% – тактовиками. Ритми більшої частини віршів (67%) не дозволяють точно стверджувати, що той чи інший твір є дольником, тактовиком чи акцентним віршем, оскільки кількість різних тонічних рядків у межах одного тексту перевищує 10%, що не дає підстав трактувати їх як метричні вставки. У цьому контексті доречно згадати про явище поліметрії, яке не оминули увагою українські віршознавці (Н. Костенко, Н. Гаврилюк та ін.). Н. Гаврилюк у своїй статті «Український поліметричний вірш: тенденції розвитку» [3, с. 11] згадує та розділяє поняття «поліметрична конструкція» та «перехідна метрична форма». Поліметрична конструкція (ПК) допускає у своєму складі більше 25% рядків, написаних відмінними від основного розміру вірша. Перехідна метрична форма (ПМФ) витримує діапазон від 10% до 25%.

Виокремлення ПК та ПМФ у межах силабо-тоніки або ж у поєднанні класичних та неklasичних розмірів не є складним завданням, однак, коли йдеться тільки про тонічну систему віршування, виникають труднощі. Перш за все вони стосуються акцентного вірша, який допускає різний діапазон міжнаголошених інтервалів і, відповідно, за складом є варіативним, що є ознакою ступеневості у розвитку тоніки (дольник – тактовик – акцентник).

До прикладу, вірш «Вони навіть можуть жити в різних містах», що містить 6 строф, написаний рядками дольника (42%), тактовика (25%) та власне акцентного вірша (33%), що чергуються. З одного боку, твір можна визначити, як такий, що написаний чисто тонічним (акцентним) віршем. З іншого ж, кількісні відсоткові показники можуть дати підставу говорити про його належність до поліметричних конструкцій. На наш погляд, для розмежування Акц та ПК бракує чіткішого критерію.

Зокрема, в одній зі строф:

<i>І він говорить: хай буде так, хай буде без таємниць.</i>	1-1-1-3-2-2-	Тк6
<i>Хай буде так, – погоджується вона, рахуючи заметілі.</i>	3-1-4-1-4-1	Акц4
<i>Мова їм потрібна лише для того, аби не наговорити дурниць.</i>	-1-1-2-1-2-	4-2- Акц8
<i>Весело працює волинка серця в гарячому тілі</i> [5, с. 56].	-3-2-1-2-2-1	Тк6

розмір змінюється двічі. На змістовому рівні це зумовлено потребою відділити дві репліки і слова автора, що було характерною рисою для народного вертепу чи шкільної драматургії, де явище поліметрії було досить поширеним [3, с. 18]. Очевидно, діалоги й монологи як основні структурні одиниці таких текстів робили зміни в ритміці віршів більш інтенсивними, що спостерігаємо й у поданій поезії. Тому, враховуючи кількісні показники та смислову мотивацію ритмічних трансформацій, яка є якісною ознакою, все ж вважаємо твір поліметричною композицією.

У збірці С. Жадана «30 віршів про любов і залізницю» використання поліметричних конструкцій не поодинокі (17%). Наприклад, у творі «Перекажеш іншим своїми словами» є рідкісний для автора випадок поєднання тонічних структур із силабо-тонікою:

<i>Спробуєш нас переконати – нічого не вийде.</i>	Тк5
<i>Це від тебе ми навчилися заперечувати очевидне.</i>	Акц4
<i>Це ти нас навчив сперечатися на хрестовині.</i>	Амф5
<i>Це нам ти нічого не винен, це ми тобі нічого не винні.</i>	Тк6
<i>Це нашими голосами відлунює твій сумнів.</i>	Акц4
<i>Це ти навчив любові всіх тут присутніх.</i>	Дк5
<i>Спробуєш їх відібрати – закидаємо камінням.</i>	Акц5
<i>Саме любов керує кожним божим створінням</i> [5, с. 17].	Дк6

Цікаво, що цей текст автор пише у формі монолога, але з використанням прямої мови, що наближає текст до діалогічного мовлення у драмах. Прикметно, що зміна метричних форм майже завжди відбувається в межах кожного наступного речення. Однак вони не існують ізольовано одне від одного, а, попри інтонаційне відокремлення, все ж поєднані різними засобами, серед яких підхоплення («Сатана сказав нам: Господь з вами. / Господь з вами, я не можу вас переконати» [5, с. 17]), анафора, що є однією з найчастіше вживаних мовних фігур у поезії С. Жадана («Ви ж любите так, ніби зв'язуєте канати. / Ви ж закохуетесь так, ніби знімаєте шкіру» [5, с. 17]), а також рима.

Що ж до інших текстів, які становлять майже половину збірки (47%), то за кількісною ознакою кваліфікуємо їх як перехідні метричні форми. Для всіх них основними розмірами є тонічні: 8 віршів мають за основу дольникові ритми, ще 6 – тактовикові.

Закономірно, що для ПМФ з дольниковим метричним тлом більше, ніж для інших конструкцій, характерні силабо-тонічні вставки, серед яких найчастіше є трискладові:

<i>Доки чоловіків тримає тепло ведмеже,</i>	Акц5
<i>доки жінки тихо звіряються книгам,</i>	Дк5
<i>хай у них буде межа, за якою все буде як вперше.</i>	Д6
<i>І хай цю межу вони, скажімо, називатимуть снігом</i> [5, с. 61].	Тк6

Натрапляємо й на зразок поєднання тоніки з двоскладовим та трискладовим класичними розмірами в межах однієї строфи:

<i>Був ранковий спів, глухі мотиви.</i>	Х5
<i>Коли вона говорила – її слухали локомотиви.</i>	Акц5
<i>Було світло над містом. Гірчила зелень.</i>	Дк4
<i>Був серпень</i> [2, с. 63].	Амф1

У цьому випадку перехід від дольника до амфібрахія в останніх рядках спричинений графічною розбивкою на два рядки та парцеляцією. Закінчення вірша скороченим рядком є однією з рис, притаманних письменницькому стилю С. Жадана.

З'ясувати мотиви зміни віршованих розмірів у ліриці інколи неможливо, простіше це зробити у сюжетних творах або тих, що містять діалоги – одну з рис драматичних текстів. «Зв'язок «метр-смісл» має не органічний, а історичний характер, тобто певну традицію використання» [3, с. 11], тому це далеко не завжди є причиною для зрушень у ритмі поезії.

Широке застосування дольників зближує творчість С. Жадана зі здобутками українських футуристів. Н. Костенко зазначає, що український варіант дольника реалізовує ознаки авангарду в таких рисах, як: динаміка, багатоваріативність, застосування більшості форм, взаємодія із силабо-тонікою, тонікою та верлібром, «що зумовлено самим перехідним статусом дольника» [6, с. 98]. Також літературознавиця вважає широке впровадження ямбічних і хореїчних ритмів специфічною рисою авангардистського типу українського дольника [6, с. 98].

Розглядаючи детально дольники, помічаємо багату варіативність форм, серед яких найпоширенішими серед триктових (Дк3) є I (-2-2-) та IV (-4-), серед чотириктових (Дк4) –

I (-2-2-2-), V (-2-1-2-) та IV (-1-1-2-), у якій відчутний потужний ямбо-хореїчний ритм. Між неповнонаголошених форм Дк4 переважає XI форма (-2-4-).

У першому творі «Все як було» відправною точкою постає рідне місто, в якому живуть спогади ще з дитячого віку. Ліричний персонаж С. Жадана перед виїздом оглядається назад, де особистий досвід переплітається з атмосферою вулиць, утворюючи урбаністичний калейдоскоп. Усе починається з вокзалу – транзитного пункту, що завжди готовий когось прийняти або відправити: «я пам'ятаю, які невичерпні / п'ята колія, третій перон» [5, с. 3]. Я. Поліщук трактує локус вокзалу, а також супермаркети та автодороги як «типові “не-місця”, адже вони не виражають жодних символів, не складають опертя для ідентичності й існують ніби поза історією» [9, с. 218]. За визначенням французького антрополога М. Оже, такий простір є частиною щоденного побуту, але в ньому неможливо освоїтися [9, с. 218].

Ностальгія настроєвість вірша передана синтаксисом (переважно називні речення) й ритмікою різних форм дольника, серед яких переважає перша форма Дк4, тобто вірш має дактилічну основу. Розміреність інтонації посилена й переходом на неповнонаголошені форми (-2-4- або -4-2-).

В іншому тексті помічаємо неочікувану статичність ліричного персонажа. Цього разу він спостерігач, який не рухається, а бачить місто у сні. Натомість згадано всього кілька образів, що асоціюються з подорожжю, – «міст за вікном» та «вокзальна площа» [5, с. 53]. Припускаємо, що це знайшло своє відображення у ритмічному малюнку вірша, адже рядки значно скорочуються, домінує Дк3.

Зате твір «Як це діється тут, на Сході?» відтворює той плин подій, який зазвичай непомітний. Кожна фраза як констатація і відповідь на запитання, що винесене в заголовок. Враховуючи те, що йдеться про Схід України, де на момент написання вірша (надрукований у збірці «Антенa» 2017-го) вже йшли бойові дії, відчувається тривожна атмосфера, в якій людям доводиться жити і до якої вже звикли. Тут кожен порух розмірений і неспідрілий, без різких і зайвих маневрів. Це відчуття сталості підтримують і метрично-ритмічні параметри чотири-іктного дольника, який лише зрідка має неповнонаголошену форму (-1-4- або -4-2-):

<i>Зима заходить у заводь широку.</i>	-1-2-2-
<i>Діти в свята залишають школу.</i>	-2-2-1-
<i>Бог народжується щороку</i>	-1-4-
<i>саме тут – в заплавах Осколу</i> [5, с. 57].	-1-1-2-

Припускаємо, що динамічність руху чи переміщення, що знаходить відображення в поезії С. Жадана, може впливати на зміну метрики вірша. Тобто в описах тривалої дороги чи дії рядки переважно довші, ніж ті, в яких вербалізовані швидкі чи короткострокові явища, що, своєю чергою, психологічно мотивують використовувати лаконічні, часто емоційно напруженіші вирази.

На фоні залізниці, що транспортує ліричного персонажа в горизонтальній площині, виразніше постають вертикальні траєкторії, як-от, наприклад, у поезії «І вже коли ти спиш, починається сніг». Більшість рядків вірша формують двоїткові дольники з вкрапленнями Дк3. Членування тексту на короткі відрізки, що графічно й інтонаційно відокремлені, надає відчуття швидкості й безперешкодності. Саме це й необхідне автору для передачі вектора падіння снігу. У такому випадку це відображається й на строфіці: від звичних катренів поет переходить до семивірша:

*Над кожним із вікон,
над кожною із осель,
падає над крамницями,
падає над дворами,
засипаючи русла,*

*огортаючись прапорами,
влітаючи до підвалів,
сягаючи стель* [5, с. 68].

Лише наприкінці твору, в останніх двох строфах відчутне уповільнення поетичної фрази, що зумовлене зверненням автора до філософських висловлювань з імперативними відтінками: «Радій цій чорній любові у власному тілі. / Незважаючи ні на що. / Всупереч усьому» [5, с. 71].

Мандрівка в просторі сполучається і з переходом між світами в тексті «Південно-західна залізниця». Хоча подорожні фізично перебувають поруч одне з одним і ведуть діалог. Йдеться про те, як ліричний персонаж везе у вагоні пакет з головою Пітона – чорного хіміка з Лозової. Спочатку це видається контраверсійним: у рухомому складі, що асоціюється зі стрімкістю й темпом, їде щось таке, що зупинилося навіки. Здавалося б, що будь-який рух для другого вже неможливий, однак усе ж це його остання земна путь. А смерть уподібнена до провідниці, яка просто виконує свою роботу.

Визначеність і врівноваженість у репліках співрозмовників суголосна з розміреністю залізничного ритму. Тому переважають віршові форми Дк4 лише з рідкісними метричними вставками тактовика чи акцентника.

Завершується збірка чіткою та впевненою констатацією факту відбуття від місця, де залишилося все минуле («Я залишаю це дивне місто»). Частота анафор та наказовість вимагають точності і системності у висловленні, що здебільшого зреалізовано дольниковими чотириріковими рядками.

Висновки. Отже, поетичні твори С. Жадана, вміщені в збірці «30 віршів про любов і залізницю», різноманітні в метрико-ритмічному плані. Автор комбінує класичні розміри, дольникові рядки з тактовиком та акцентним віршем, чим дає підстави для визначення текстів як складних синтетичних утворень. Зі свого боку, це створює ефект постійного, безперервного мовлення у формі монологу чи діалогу. Зважаючи на це, вивчення та дослідження перехідних метричних форм та поліметричних конструкцій, особливо тонічних, в українському літературознавстві залишається актуальною проблемою. А поетична творчість С. Жадана є перспективним полем для подальших наукових розвідок у царині віршознавства зокрема.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гаврилюк Н. Літературний псалом: Сергій Жадан. *Слово і час*. 2017. № 7. С. 31–35.
2. Гаврилюк Н. Український поліметричний вірш. Київ : Фенікс, 2009. 250 с.
3. Гаврилюк Н. Український поліметричний вірш: тенденції розвитку. *Слово і Час*. 2006. № 11. С. 11–19.
4. Дзюба І. Чорний романтик Сергій Жадан. Київ : «Либідь», 2017. 112 с.
5. Жадан С. 30 віршів про любов і залізницю: поезія. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 88 с.
6. Костенко Н. Авангардистський тип українського дольника (Дк3, Дк4): метрика й ритміка. *Слово і час*. 2013. № 8. С. 97–111.
7. Костенко Н. Українське віршування ХХ століття : навчальний посібник. 2-ге вид., випр. та доп. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 287 с.
8. Літературна дефіляда. Сучасна українська критика про сучасну українську літературу. Бібліотека «ЛітАкценту». Київ : Темпора, 2012. 544 с.
9. Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. Чернівці : Книги – ХХІ, 2018. 272 с.
10. Український дольник : колективна монографія / за ред. Н.В. Костенко ; упор. О.М. Собачко. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. 432 с.
11. Ходаківська Я. Ритмічна структура тонічного вірша Сергія Жадана. 2018. С. 216–221.

УДК 81'367.626.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-23>

**ВАРІАНТНІСТЬ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ОСОБОВИХ
ЗАЙМЕННИКІВ *ВІН, ВОНА, ВОНИ* ТА ЗВОРОТНОГО
ЗАЙМЕННИКА *СЕБЕ* У ПРИЖИТТЄВИХ ПОЕЗІЯХ
ІВАНА ФРАНКА**

**VARIANTS OF CASE FORMS THE PERSONAL PRONOUNS *HE,
SHE, THEY* AND THE REFLEXIVE PRONOUN *SELF*
IN IVAN FRANKO'S LIFETIME POETIC WORKS**

Шмілик І.Д.,

orcid.org/0000-0002-3289-7997

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті зазначено, що в українському мовознавстві є чимало наукових досягнень щодо граматичних особливостей займенника як частини мови. Це праці І. Вихованця, К. Городенської, В. Горпинича, Н. Дзюман, І. Матвіяса, М. Плющ, С. Самійленко, О. Шпоть та інших мовознавців. У сучасному традиційному мовознавстві семантику займенника не ставлять під сумнів такі мовознавці: С. Самійленко, І. Білодід, Б. Кулик, М. Леонова, М. Жовтобрюх, В. Горпинич, Г. Наєнко, О. Микитюк та інші. У статті дотримано традиційного погляду, оскільки в мовознавчих працях кінця XIX – початку XX ст. займенник – це окрема частина мови. У дослідженні зазначено, що українська мова кінця XIX – початку XX ст., на відміну від сучасної, репрезентує два типи відмінювання займенників – східноукраїнський та західноукраїнський, що зумовило наявність варіантних форм. Такі варіантні займенникові форми простежено і в творчості Каменяра. У статті описано варіантні відмінкові форми особових займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе*. Зазначено джерельну базу – це всі прижиттєві збірки Каменяра: «Баяди и рассказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листе» (1896, 1911), «Мій ізмарagd» (1898), «Давне і нове» (1911), «Із днів журби» (1900), «Semper tūo» (1906), «Із літ моєї молодости» (1914). В аналізованих поетичних творах І. Франка засвідчено використання варіантних форм особових займенників *він, вона* у формі родового (*його/до нього/до його/его, її/неї*), давального (*йому/єму/му*), знахідного (*його/нього/в його/в него/его/го, її/ню/ї/єї*), місцевого (*на ньому/нім*) відмінків однини, називного відмінка множини (*вони/вни/они*) та зворотного займенника *себе* (*собі/дъ собѣ/к собі; собою/собов*). Варіантні форми займенників *він, вона* у родовому та знахідному відмінку, які репрезентують аналізовані поетичні твори І. Франка, свідчать про вплив на І. Франка норм західноукраїнського, іноді східноукраїнського літературного варіанта, а також вплив галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя. Уживання варіантних форм займенника *він* у давальному відмінку (*йому, єму, му*) свідчить не лише про вплив південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинської групи говорів на мовотворчість І. Франка, а й про підпорядкування поета нормам, які були характерними для західноукраїнського варіанта літературної мови. Паралельне використання варіантних форм *на ньому/нім* відбиває особливості словозміни займенника *він* у західно- та східноукраїнському варіантах мови та свідчить про спробу І. Франка уніфікувати українську мову згідно зі східноукраїнським варіантом. Щодо займенника *вони* І. Франко поступово відмовлявся від діалектної форми *вни, они* на користь нормативної літературної *вони*, яка була притаманна і для західно-, і для східноукраїнського варіантів мови. Деякі варіантні форми зумовлені римуванням (*собою/собов*).

Ключові слова: І. Франко, Каменяр, поезія, прижиттєві збірки, особові займенники *він, вона, вони*, зворотний займенник *себе*, відмінювання займенників, варіантні форми слова.

The article claims that there are many scientific achievements in Ukrainian linguistics concerning the grammatical features of the pronoun as a part of speech. These are the works of I. Vyhovanets, K. Horodenska, V. Horpynych, N. Dziuman, I. Matvias, M. Pliusch, S. Samiilenko, O. Shpyt and other linguists. In modern traditional linguistics, the following linguists do not even question the semantics of the pronoun: S. Samiilenko, I. Bilodid, B. Kulyk, M. Leonova, M. Zhovtobriukh, V. Horpynych, H. Nayenko, O. Mykytiuk and others. The article adheres to the

traditional viewpoint, since in the linguistic works of the late 19th and early 20th centuries, a pronoun is a separate part of speech. The research indicates that the Ukrainian language of the late 19th and early 20th centuries, unlike the modern one, represents two types of pronoun declension – Eastern Ukrainian and Western Ukrainian, which led to the presence of variant forms. Such alternative pronominal forms can be traced in the work of Kameniar. The article depicts variant case forms of the personal pronouns he, she, they and the reflexive pronoun self. The source base indicated is all Kameniar's lifetime collections: "Ballady i Kazky" (1876), "Z vershyn i Nyzyn" (1887, 1893), "Ziviale Lystia" (1896, 1911), "Mii Izmarahd" (1898), "Davnie i Nove" (1911), "Iz dniv Zhurby" (1900), "Semper tiro" (1906), "Iz lit moyiei molodosty" (1914). In the analyzed poetic works of I. Franko, there is evidence of the use of variant forms of the personal pronouns he, she in the form of the genitive (yoho/do nioho/do yoho/yeho, yiyi/neyi), dative (yomu/yemu/mu), accusative (yoho/nioho/ v yoho/v neho/his/yeho/ho/yiyi/niu/yi/yeyi), local (na niomu/nim) singular, nominative plural (vony/vny/ony) and the reflexive pronoun oneself (sobi/d sobʹ/k sobi; soboiu/sobov). The variant forms of the pronouns he, she in the genitive and accusative case that represent the analyzed poetic works of I. Franko, affirm the influence of the Western Ukrainian norms on his works, sometimes Eastern Ukrainian literary variant, as well as the influence of the Galician-Bukovyna group of dialects of the southwestern dialect. The use of variant forms of the pronoun he in the dative case (yomu,yemu,mu) testifies not only to the impact of the southwestern dialect, in particular the Galician-Bukovyna group of dialects, on I. Franko's language formation, but also to the poet's devotion to the norms that were peculiar to the Western Ukrainian variant of literary language. The similar use of variant forms of he/him reflects the peculiarities of the word change of the pronoun he in the Western and Eastern Ukrainian variants of the language and proves I. Franko's attempt to unify the Ukrainian language according to the Eastern Ukrainian variant. As for the pronoun they, I. Franko gradually dropped the dialectal form vny, ony in favor of the normative literary vony, which were inherent in both the Western and Eastern Ukrainian variants of the language. Some variant forms are determined by rhyming (soboiu,s obov).

Key words: I. Franko, Kameniar, poetry, lifetime collections, personal pronouns he, she, they, reflexive pronoun self, declension of pronouns, variant word forms.

Постановка проблеми. В українському мовознавстві є чимало наукових досягнень щодо граматичних особливостей займенника як частини мови. Це праці І. Вихованця, К. Городенської, В. Горпинича, Н. Дзюман, І. Матвіяса, М. Плющ, С. Самійленко, О. Шпить та інших мовознавців. У сучасному традиційному мовознавстві семантику займенника не ставлять під сумнів такі мовознавці: С. Самійленко, І. Білодід, Б. Кулик, М. Леонова, М. Жовтобрюх, В. Горпинич, Г. Наєнко, О. Микитюк та інші. У статті дотримуємося погляду, що займенник – це самостійна, змінна частина мови з частиномовним значенням дійсності (вказує на предмети, ознаки та кількість, але не називає їх), оскільки в мовознавчих працях кінця ХІХ – початку ХХ ст. займенник – це окрема частина мови та, як зауважив Ю. Шевельов, його особливістю є те, що він «набирає конкретного (предметового) значення – і кожного разу іншого – тільки в конкретних ситуаціях» [1, с. 298].

Мета цього наукового дослідження – описати варіантні відмінкові форми особових займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе*. **Завдання** – виявити всі можливі варіантні форми особових займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе*, зазначити переваги вживання форм у різних збірках, вказати динаміку у вживанні, порівнюючи зі збірками наступних видань. **Джерельною базою** послужили лише прижиттєві видання, зокрема такі збірки Каменяра: «Балюди и розказы» (1876), «З вершин і низин» (1887, 1893), «Зівяле листе» (1896, 1911), «Мій ізмарагд» (1898), «Давне і нове» (1911), «Із днів журби» (1900), «Semper tiro» (1906), «Із літ моєї молодости» (1914). Тема наукового дослідження є **актуальною**, оскільки в мовознавстві ще не було ґрунтовно описано варіантних відмінкових форм особових займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе* в прижиттєвих поетичних творах І. Франка. Аналіз такого матеріалу може слугувати основою для майбутніх напрацювань, які стосуватимуться мови творів Каменяра.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. простежуємо два типи відмінювання займенників – східноукраїнський (граматика С. Тимченка та В. Сімовича) [2; 3] та західноукраїнський (граматика С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера) [4]. Це й зумовило наявність варіантних відмінкових форм. Варіантні форми особових

займенників *він, вона, вони* та зворотного займенника *себе* простежуємо також і в творчості І. Франка.

Варіантні відмінкові форми особових займенників *він, вона*. У сучасній українській мові, як і в мові ХІХ – початку ХХ ст. східноукраїнського літературного варіанта, закріпилася форма *вона* [2, с. 112; 3, с. 208], однак у західноукраїнському варіанті репрезентовано *вона (она)* [4, с. 4]. У називному відмінку аналізовані поетичні твори І. Франка засвідчують паралельні форми *вна/вона*. Форму *вна* вжито лише як одиничний випадок у ранніх поезіях, зокрема у «Панських жартах»: *І ще бунтуєш тих звірів, Щоб рвали, дерли нас на-внів, Бо вна – слаба, а я – закутий!* (ЗВН 1887, с. 226; 1893, с. 377). Така словоформа збереглася лише в закарпатських та гуцульських діалектах [5, с. 39]; її поодиноке вживання свідчить про відмову І. Франка від діалектних форм (пор.: *Та вона не перестала перти, Добираючи познак фальшивих* (ДН 1911, с. 48).

Українська мова репрезентує у родовому та знахідному відмінках варіантні форми займенників *його/нього* та *її/неї* відповідно [6, с. 141]. Варіанти *його, її* становлять рефлексі давніх форм *єго* (*e*→*o* після *j*), *єть* (*je*→*i* внаслідок асиміляції наступним *i* (←*ь*)), натомість *нього, неї* завжди вживається у конструкціях із прийменником [7, с. 159].

Українські граматики ХІХ – початку ХХ ст. засвідчують паралельне вживання цих словоформ: *єго, його/на него, на нього* (З./Р.в.); *єї/її/неї* (З./Р.в.) [4, с. 84–85]; *його/нього* (З./Р.в.); *її/неї* (Р.в.); *її/ю, ню, неї* (З.в.) [2, с. 112]; *його/на нього* (З./Р.в.); *її/на неї* (З./Р.в.) (форми *єго, него, ню* – «нарічеві») [3, с. 208–210], що свідчить про відсутність єдиної граматичної норми в українській літературній мові ХІХ – початку ХХ ст. загалом та про неусталеність відмінкових форм займенників *він, вона* в інтерпретації тогочасних мовознавців зокрема.

У досліджуваних поетичних творах І. Франка виявляємо такі варіантні форми займенників *він, вона*:

1) аналогічні до сучасних форм *його – нього, її – неї* (зумовлено варіантністю словозмінної основи):

– «3 вершин і низин» (1887): *його* (с. 6, 42, 120, 123, 127, 171, 174, 181, 194, 213, 216, 218, 223, 241 тощо); *до нього* (с. 106, 139), *проти нього* (с. 127); *їїїї* (с. 2, 67, 73, 77, 114, 144, 190, 193, 226, 231), *в неї* (с. 4), *з неї* (с. 30), *до неї* (с. 72), *на неїї* (с. 32): *3 трепетом любви матери щирая обійме його* (ЗВН 1887, с. 6); *І за порадою до нього 3 всіх сел ходили мужики* (ЗВН 1887, с. 106); *В губернії, в царя самого шукати правди против нього* (ЗВН 1887, с. 127); *І де в світі тая сила, Щоб в бігу їїїї спинила* (ЗВН 1887, с. 2); *Що на цвіт той дрібний В неї сили нема* (ЗВН 1887, с. 4) та ін.;

– «Зів'яле листе» (1896): *їїїї* (с. 31); *Як одно їїїї зневажить, Любить мстить ся на обох* (ЗЛ 1896, с. 31);

– «Мій Измарагд» (1898): *його* (с. 23, 47, 54, 55, 64, 67, 103, 109); *їїїї* (с. 26, 30, 74, 88), *без неї* (с. 26), *до неї* (с. 27, 70, 140), *для неї* (с. 54), *з неї* (с. 39), *на неї* (с. 92, 140), *у неї* (с. 32, 98), *проти неї* (с. 64): *Ось убогий до церкви прийшов, що його ти покривдив* (МІ 1898, с. 23); *Він взяв їїїї, щоб зараз головку їїї скрутить* (МІ 1898, с. 74); *Хоч давній, славний був у неї рід, Вона ні троха ним не величалась* (МІ 1898, с. 98) та ін.;

– «Із днів журби» (1900): *його* (с. 16), *до нього* (с. 25); *її* (с. 16): *донесу його до темної могили* (ІДЖ 1900, с. 16); *Хоч ще повним щастєм не було, та дуже близьке вже було до нього* (ІДЖ 1900, с. 25); *Я мушу так її тягти, покіль живу* (ІДЖ 1900, с. 16);

– «Semper tūro» (1906): *його* (с. 11, 20, 23, 24, 58, 62, 65, 80, 90, 99, 100, 126), *в нього* (с. 64), *від нього* (с. 31), *з/із нього* (с. 45, 71, 88, 132), *на нього* (с. 51, 98), *до нього* (с. 94, 98); *її* (с. 10, 66, 99); *з під неї* (с. 97): *Його звезли зомлілого домів* (СТ 1906, с. 24); *Не шоломом, пригоріцями пити з нього воду* (СТ 1906, с. 88); *Накрив її небес покровом* (СТ 1906, с. 99); *Кормити ту скотинку і з під неї гній метать* (СТ 1906, с. 24) та ін.;

– «Давнє і нове» (1911): *його* (с. 10, 19, 22, 28, 47, 48, 63), *до нього* (с. 43), *з нього* (с. 46), *на нього* (с. 19, 48, 63); *її* (с.18, 31), *без неї* (с. 31), *в неї* (с. 22): *Тоді ще не було його* (ДН 1911, с. 22); *І враз напав на нього голодний лев* (ДН 1911, с. 63); *Не ділиш мудрости з братами, Її злодії не вкрадуть* (ДН 1911, с. 31); *Без неї все жите пустиня* (ДН 1911, с. 31) та ін.

2) Серед аналізованих поезій виявлено варіантну форму *його*, у якій відсутній приставний н: *в його чутливість сильна дика* (ST 1906, с. 17); *Довелось таки нам до його застукать* (ST 1906, с. 88); *З його нутро мотайте* (ДН 1911, с. 109); така форма є поширеною в галицько-буковинських та карпатських говорах [8, с. 121].

3) Варіантна форма *него*, яка з'явилася внаслідок перерозкладу основ між прийменником і займенником ще на праслов'янському ґрунті (**вън+єго*→*въ него*) [7, с. 159]. Таку архаїчну форму досі засвідчують говори південно-західного наріччя [9, с. 261], зокрема у Карпатському регіоні вона поширена тільки на західній Лемківщині й подекуди на Бойківщині та сході Закарпаття [10, с. 266–267; 11, с. 67]; її фіксують також надсянські говірки [12, с. 41]. В основному форму *него* виявляємо в ранніх поезіях І. Франка зі збірки «З вершин і низин» (1887): *до него* (с. 96, 106), *з него* (с. 121), *у (в) него* (с. 70, 72, 129, 173), *на него* (с. 105, 121, 240), *про него* (с. 244): *Малі дітваки Обдерті, босі, – залюбки До него бігали* (ЗВН 1887, с. 96); *А староста і чуть не хоче про него* (ЗВН 1887, с. 244); а також зі збірки «Мій Ізмарагд» (1898): *Глинула й вона на него* (МІ 1898, с. 15); *А обік него кум сидить* (МІ 1898, с. 121); *Та він байдуже, мов се й не про него* (МІ 1898, с. 137); *Так от вони у него й ночували* (МІ 1898, с. 148). Поодинокі випадки фіксуємо серед інших аналізованих поетичних творів, зокрема в збірці «Зівяле листе» (1896): *Я-б на него йшов, коб віра сильная* (ЗЛ 1896, с. 17); *Із него вирвала одні Оті риданя голосні* (ЗЛ 1896, с. 58); та в «Із днів журби» (1900): *Одно із него виніс я чуте* (ІДЖ 1900, с. 23), *Мабуть любов у него в серці тліє* (ІДЖ 1900, с. 67), що свідчить про поступову відмову І. Франка від діалектних словоформ.

Особовий займенник жіночого роду *вона* у знахідному відмінку староукраїнської мови мав форму *ю* або після прийменника *ню*, що засвідчено (здебільшого в прийменникових конструкціях) і в пам'ятках української мови XIV–XVII ст. [9, с. 154]. У поезіях І. Франка лише двічі виявляємо вказані форми: *Та так багато вже карались за ню* (ЗВН 1887, с. 217); *Хоч час на ню капле цілющі бальзами* (ІДЖ 1900, с. 8), які збереглися в говорах південно-західного наріччя, зокрема в бойківських [13, с. 59], надсянських [12, с. 41], закарпатських [14, с. 194], наддністрянських [15, с. 49].

4) Давні форми *єго* та *єї* трапляються у наддністрянських, надсянських, гуцульських, буковинсько-покутських та карпатських говорах [9, с. 152]. Словоформа *єго* широко репрезентована в ранніх збірках І. Франка «З вершин і низин»: *Ні шпівнів ремесло В гріб єго ще не звело* (ЗВН 1887, с. 1); *я-б був єго й не зачинав* (ЗВН 1887, с. 101); *Хоч і знає, Що тут єго арешт чекає* (ЗВН 1887, с. 185); *Та з дня на день єго все ждала* (ЗВН 1887, с. 240); «Мій Ізмарагд»: *По відході єго ми всю громаду Спросили на таємну раду* (МІ 1898, с. 158). Одиначний випадок вживання цієї форми виявлено в поезії «Як на вулиці зустрінеш» зі збірки «Зівяле листе» (1896): *Я єго до тебе справлю* (ЗЛ 1896, с. 23), у решті аналізованих збірок вона не засвідчена. Для наддністрянських, гуцульських, карпатських, буковинсько-покутських говорів властиві також усічені форми родового чи знахідного відмінка від *його*→*го*. Енклітичну форму *го* зафіксовано в поетичній збірці «Балюди и рассказы»: *Ходивъ и хитався й дрожавъ, мов старый, мовъ старый, мовъ сны го глубоки уняли* (БР 1876, с. 3, 13, 14, 17), яку І. Франко у доповненому перевиданні збірки «Із літ моєї молодости» (1914) замінив на форму *його* (ІЛМ 1914, с. 53), а також у «Жидівських мелодіях» зі збірки «З вершин і низин» (1887): *Коли го й тепер ублагають, Він певно явить ся опять* (ЗВН 1887, с. 26).

У функції знахідного відмінка в поетичних творах І. Франка виявляємо лише два випадки вживання форми *ї* (*її*), яку фіксують галицькі говірки [9, с. 263]: *Но де вал верг її, там по ній осів ся осад новий* (ЗВН 1887, с. 57); *Чи зрушила запекле серце Мужуцька добрість, що її*

вперше *Через насиле не визнавав* (ЗВН 1887, с. 249). Новішу форму *єї*, що постала під впливом родового відмінка та поширена в закарпатських говірках [10, с. 272], бачимо лише в ранніх збірках І. Франка, зокрема у збірках «Баляды и рассказы»: *Онъ крѣпко-любовно еѡ обнима, Холодный – пожаромъ палае!* (БР 1876, с. 3); «З низин і вершин»: *Отсе ще вам два місяці тяжкої проби, перенесіть єї* (ЗВН 1887, с. 133); «Зівяле листе»: *Я бачив, як єї заширбували* (ЗЛ 1896, с. 29); «Мій Ізмарад»: *І голос твій весь плач єї втиша* (МІ 1898, с. 13).

За аналогією до родового відмінка особових займенників *він, вона* І. Франко широко використовував у ранніх поезіях діалектні форми присвійних займенників *єго, єї*: *И наче щастье въ серци, – така єи краса* (БР 1876, с. 3); *Я єї правди не раз досвідив* (ЗВН 1887, с. 37); *І чуєш всюди рух єї* (ЗВН 1887, с. 88); *Ся Орина була єдина людина, Що не відбігла єї* (ЗВН 1887, с. 234); *Се ж вона, єго кохана, рай єго* (МІ 1898, с. 16); *Не бачу рожі, лиш личка єї гожі* (ЗЛ 1896, с. 46); *Один атом єї тривкійший* (ЗЛ 1896, с. 105); *Почувши рик єї, почав тікати чоловік що духу* (МІ 1898, с. 53); *Вмираючи покликав батько сина, що був єго єдина дитина* (МІ 1898, с. 65); *Се було єї поживою по труді* (МІ 1898, с. 98).

У пізніших перевиданнях своїх поезій І. Франко відмовився від діалектних форм особових займенників *него, єго, єї* на користь сучасних. Саме такі виправлення репрезентовано у творах зі збірки «Давнє і нове» (1911): *на него* (МІ 1898, с. 53) → *на нього* (ДН 1911, с. 63); *єго* (МІ 1898, с. 81) → *його* (ДН 1911, с. 81); *єї* (МІ 1898, с. 53) → *її* (ДН 1911, с. 63). Однак у другому виданні збірки «З вершин і низин» (1893) виявляємо заміну сучасної форми *її* на діалектну: *І де в світі тая сила, щоб в бігу їїїї спинила* (ЗВН 1887, с. 2) → *І де в світі тая сила, щоб в бігу єї спинила* (ЗВН 1893, с. 10), що свідчить, на нашу думку, про невизначеність І. Франка щодо вибору на користь нормативної для того часу форми чи діалектної.

У сучасній українській мові у **давальному відмінку** нормативними для займенників *він, вона* є лише форми *йому, їй* [6, с. 141]. Натомість граматисти кінця ХІХ – початку ХХ ст. визначили як нормативні такі форми: для західноукраїнського варіанта літературної мови – *єму, йому / нему, ньому; їй, єї (її) / неї=ній* [4, с. 84–85]; для східноукраїнського – *йому/ньому; і(ї)/ні(ї)* [2, с. 212]; *йому/ньому; їй /ній* [3, с. 209–210], що утруднювало кодифікацію української мови. В аналізованих поетичних творах широко репрезентована форма **йому**: *І що там пан губернатор відказав йому?* (ЗВН 1887, с. 135); *І до стрільця звернувшись таке йому повіла* (МІ 1898, с. 76); *Та не дав нам знать, яку б то честь йому зробити* (СТ 1906, с. 59); *Хто тому шкодить, що йому зла не зробив* (ДН 1911, с. 36) тощо.

Однак давальний відмінок особового займенника *він* представлений ще двома іншими формами, які фіксуємо лише у збірках «Баляды и рассказы» та «З вершин і низин» (1887):

– повною **єму**, поширеною у говорах південно-західного наріччя: *А ще жаль єму й супірниць* (ЗВН 1887, с. 12); *Чого і він боїть ся, чим єму не вільно погордити* (ЗВН 1887, с. 102); *лазуровий звід єму являло, мучило й дразнило* (ЗВН 1887, с. 243) тощо;

– енклітичною **му**, яка збереглася в бойківському [5, с. 177], закарпатському та наддністрянському [7, с. 160] говорах: *Ци житье му надогло?* (БР 1876, с. 11); *Но якісь побожні руки Спочивать му не дали* (ЗВН 1887, с. 21); *Неси, о неси му ті вісти* (ЗВН 1887, с. 34). Цю форму І. Франко згодом замінив на *єму* (ЗВН 1893, с. 52) та *йому* (ЛІМ 1914, с. 67).

Виявляємо також і коротку енклітичну форму *ї* у давальному відмінку: *І поки я ту, не явить ся вона, хіба я сам її дам!* (ЗВН 1887, с. 193), яка функціонує в говорах південно-західного наріччя.

У **місцевому відмінку** однини від особових займенників *він* сучасна українська мова фіксує форми (*на, в*) *ньому/нім* [6, с. 141]. Варіантна форма *нім* особового займенника *він* виникла зі староукраїнської *немь* [9, с. 155] та функціонувала в пам'ятках української мови ХVІ–ХVІІ ст. [16, с. 131]; натомість (*на*) *ньому* є пізнішою формою (давальний відмінок у функції місцевого). В українській мові ХІХ – початку ХХ ст. мовознавці виокремили такі форми: лише *на нім* [4, с. 84–85; 3, с. 208]; *на нім, йому, ньому* [2, с. 112]. У досліджуваних поетичних творах

виявляємо вживання варіантних форм *нім/ньому* у формі місцевого відмінка, що свідчить про спроби І. Франка уніфікувати тогочасну українську літературну мову. Наприклад:

– «З вершин і низин» (1887): *в нім* (с. 16, 39, 43, 58, 59, 61, 63, 96, 208, 229, 232), *на нім* (с. 76, 213), *о нім* (с. 240), *при нім* (с. 201, 202); *у ньому* (с. 44); **В нім** *правом дикий гнет* (ЗВН 1887, с. 59); *Що тепер пани! Хоч на нім шматє й дорогєє* (ЗВН 1887, с. 76); *І вродились, вирости й гинуть у ньому* (ЗВН 1887, с. 44) та ін.;

– «Зів'яле листє» (1896): *в нім* (с. 35), *по нім* (с. 42); *в ньому* (с. 48): *Та в нім була магична міць страшна* (ЗЛ 1896, с. 35); *І світло люблю я, купаюся в ньому* (ЗЛ 1896, с. 35) та ін.;

– «Мій Ізмарagd» (1898): *при нім* (с. 80), *по нім* (с. 46); *в ньому* (с. 54): *Не було нікого при нім, щоб з ним хоч словом обмінив ся* (МІ 1898, с. 80); **В ньому** *була єго єдина опора* (МІ 1898, с. 54) та ін.;

– «Із днів журби» (1900): *в нім* (с. 23, 49), *при нім* (с. 28, 38); **в нім** *нема нічого* (ІДЖ 1900, с. 49); *Він знав уже, при нім служивши, напади його недуги* (ІДЖ 1900, с. 38) та ін.;

– «Semper tiro» (1906): *в нім* (ST 1906, с. 28, 48, 68, 88, 98, 100), *на нім* (с. 44); *в ньому* (с. 98): *Байдужа мов зневірила ся в нім* (ST 1906, с. 48); **В ньому** *я днюю, з ним ночую* (ST 1906, с. 98) та ін.;

– «Давнє і нове» (1911): *по нім* (с. 55); *в ньому* (с. 63): *Щезне й слід весь по нім* (ДН 1911, с. 55); *Впав на коріне деревця, що в ньому була його єдина опора* (ДН 1911, с. 63) та ін.

Варіантні відмінкові форми займенника вони. Єдиною формою особових займенників у множині в називному відмінку української мови ХІХ – початку ХХ ст. [4, с. 85; 2, с. 112; 3, с. 208], а також сучасної української мови [6, с. 141] є словоформа *вони*. Уже у староукраїнській мові, а згодом і в українській мові ХVІ–ХVІІ ст. [16, с. 135], вживалася спільна для всіх родів форма *они*, з якої з протетичним *в* й утворилася форма *вони* [17, с. 130; 9, с. 155]. Ця словоформа є основною для всіх говорів; однак у говорах південно-західного наріччя засвідчено форму без протетичного *в-* (*они*) (закарпатські говори) та скорочену форму *вни* (гуцульські говори) [7, с. 164]. У досліджуваних поезіях І. Франка виявляємо варіантні форми *вони/вни/они*, які репрезентовано у збірках «Баляды и рассказы», «З вершин і низин»: *А слижь они зь нами боротись зачнуть, Закиль мы ихъ сто, вни насъ двѣста убьютъ! И може прийде ще, о хане нашъ, часъ, Що дань побирати они ймутъ одъ насъ!* (БР 1876, с. 5); *Шуря-буря пройшла, – вони знов піднялись* (ЗВН 1887, с. 4), *Вони йдуть шукати Давида край моря* (ЗВН 1887, с. 26); але: *Вни минуть – далі труд В самоті і глуші* (ЗВН 1887, с. 9).

Варіантні відмінкові форми зворотного займенника себе. В українській мові кінця ХІХ – початку ХХ ст. [4, с. 85; 2, с. 112; 3, с. 209], а також у сучасній українській мові [6, с. 141] закріпилася форма *собі в давальному відмінку*, яку засвідчено в аналізованих збірках І. Франка: *Вже смерти ждучи леда хвилі Старий і гріб собі конав* (ІЛМ 1914, с. 81, с. 210, с. 282). Однак у поезії «Русалка» зі збірки «Баляды и рассказы» (1876) фіксуємо форму *дѣ собѣ* у функції родового відмінка: *Вона го дѣ собѣ зве рукою, То быстро кивне голововь* (БР 1876, с. 20), *Глядитъ, манить го дѣ собѣ зь даля, Цѣлює, мовьбы зь нѣхотя* (БР 1876, с. 20), яку І. Франко в перевиданні 1914 року в одному рядку вилучив, а в іншому замінив на *до себе*: *Вона головокою хитнула, рукою старцеви кивнула* (ІЛМ 1914, с. 82), *Глядитъ, манить його до себе, Цѣлує, мов би з-нехотя* (ІЛМ 1914, с. 83). У збірках «З вершин і низин» (1887) та «Давнє і нове» (1911) репрезентовано також діалектну форму давального відмінка *к собі* в значенні родового *до себе*: *Як те залізо з силою чудною, що другєє залізо тягне к собі і магнетизмом звесъ* (ЗВН 1887, с. 58); *Мене ти к собі не пустила* (ДН 1911, с. 18); *Арота ж і Марота к собі покликав Бог* (ДН 1911, с. 103). Таку форму зафіксовано також у словнику З. Терлака [17, с. 282]. Указані форми (*д'собі, к собі*) збереглися в гуцульському говорі [19, с. 15], а також у покутсько-буковинських та зрідка в наддністрянських говорах [8, с. 159].

В орудному відмінку в досліджуваних поезіях І. Франка виявлено дві варіантні форми – *собою/собов*. Нормативною формою є лише форма *собою*: *Ти поведеш народи, і прогнилу стару*

будову розвалиш **собою** (ЗВН 1887, с. 61); *Ова, плач, то я сама піду і не візьму тебе з собою* (ЗВН 1887, с. 73); *Здвигав плечима, рухав головою, мов розмовляв, сварився сам з собою* (СТ 1906, с. 37); *Мій синку, ти би мені балакав, сам над собою менше плакав* (ДН 1911, с. 13, 14, 31, 41, 210, 282) тощо, яку кодифіковано в граматиках української мови кінця XIX – початку XX ст. [4, с. 85; 2, с. 112; 3, с. 209] та у сучасній українській літературній мові [6, с. 141]. Однак у поетичних творах із збірки «Баляды и росказы» (1876) виявлено діалектну форму *собов*, яка зумовлена римуванням (*голововь-собовь, собовь-кровь*). Зокрема, її фіксуємо в поезії «Русалка»: *Она го дъ собъ зве рукою, то быстро кивне голововь, и вразъ падучою звъздою въ глубь сонныхъ филь метне собовь!* (БР 1876, с. 20) та в поезії «Местъ за убитого»: *Два братья, вражовъ штуковъ розъеднані съ собовъ прийшли, цобы пролити рѣками братню кровь* (БР 1876, с. 24); пор.: *Брати два, ворогами роз'єднані з собов прийшли, би пролити річками братню кровь* (ІЛМ 1914, с. 92). Ця словоформа збереглася у південно-західному наріччі, зокрема в закарпатських [10, с. 264, 266, 277] та гуцульських [8, с. 154] говірках, а також у наддністрянському говорі [15, с. 49].

Висновок і перспектива дослідження. Отже, в аналізованих поетичних творах І. Франка засвідчено використання варіантних форм особових займенників *він, вона* у формі родового (*його/до нього/до його/єго, її/неї*), давального (*йому/єму/му*), знахідного (*його/нього/в його/в него/єго/го, її/ню/ї/єї*), місцевого (*на ньому/нім*) відмінків однини, називного відмінка множини (*вони/вни/они*) та зворотного займенника *себе* (*собі/дъ собъ/к собі; собою/собов*). Варіантні форми займенників *він, вона* у родовому та знахідному відмінку, які репрезентують аналізовані поетичні твори І. Франка, свідчать про вплив на І. Франка норм західноукраїнського, іноді східноукраїнського літературного варіанта, а також вплив галицько-буковинської групи говорів південно-західного наріччя. Уживання варіантних форм займенника *він* у давальному відмінку (*йому, єму, му*) свідчить не лише про вплив південно-західного наріччя, зокрема галицько-буковинської групи говорів на мовотворчість І. Франка, а й про підпорядкування поета нормам, які були характерними для західноукраїнського варіанта літературної мови. Паралельне використання варіантних форм *на ньому/нім* відбиває особливості словозміни займенника *він* у західно- та східноукраїнському варіантах мови та свідчить про спробу І. Франка уніфікувати українську мову згідно зі східноукраїнським варіантом. Щодо займенника *вони* І. Франко поступово відмовлявся від діалектної форми *вни, они* на користь нормативної літературної *вони*, яка була притаманна і для західно-, і для східноукраїнського варіантів мови. Деякі варіантні форми зумовлені римуванням (*собою/собов*).

Наукове дослідження дає можливість побачити особливості вживання особових та зворотного займенників у прижиттєвих поезіях І. Франка, а також показує хитання у виборі займенникових форм, заміну на діалектні форми або, навпаки, відмову від діалектної на користь сучасної. Таке паралельне використання сучасних нормативних та діалектних форм займенників відбиває особливості західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., а також безпосередній вплив говірок на мову поета. Глибше досліджуючи варіантні відмінкові форми особових займенників інших літературних родів письменника, а також інших письменників того часу, можемо простежити особливості творення літературної мови кінця XIX – початку XX століття.

ДЖЕРЕЛА МАТЕРІАЛУ ТА ЇХНІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ:

БР 1876 – Франко І. Баляды и росказы. Львѡвъ : Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, 1876. 32 с.

ДН 1911 – Франко І. Давне й нове. Друге побільшене видане збірки Мій «Ізмарagd». Львів : Накладом українсько-руської видавничої спілки, 1911. 263 с.

ЗВН 1887 – Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Львів : [Б.в.], 1887. 251 с.

- ЗВН 1893** – Франко І. З вершин і низин: Збірник поезій. Друге, доповн. виданє. Львів, накладом Ольги Франко, 1893. 468 с.
- ЗЛ 1896** – Франко І. Зів'яле листе. Лірична драма. Львів : З друкарні Инст. Ставропігійського, 1896. 112 с.
- ЗЛ 1911** – Франко І. Зів'яле листе. Лірична драма. Друге виданє. Київ : Друкарня «С.В. Кульженко», 1911. 109 с.
- ІДЖ 1900** – Франко І. Из днів журби: поезії. Львів : З друкарні В. Шийковського, 1900. 127 с.
- ІЛМ 1914** – Франко І. Из літ моєї молодости. Збірка поезій Івана Франка з п'ятиліття 1874–1878. Львів, 1914. 126 с.
- МІ 1898** – Франко І. Мій Измарагд: поезії. Львів : З друкарні нар. ст. Манецкого і Спілки під зарядом В. Годака, 1898. 174 с.
- ST 1906** – Франко І. Semper tiro: Збірка поезій. Львів : накладом україн.-руської видавничої спілки, 1906. 135 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 pp.) / упорядк.: Л. Белея, Л. Нуждак. Київ : Темпора, 2012. 664 с.
2. Тимченко Є. Українська грамати́ка. 2-ге вид. Київ : Друкарня Ун-ту св. Володимира Акц. Т-ва друк. і видавн. діла, 1917. 168 с.
3. Сімович В. Грамати́ка української мови для самовчання та в допомогу шкільній науці. Друге видання з одмінами й додатками. Київ–Ляйпціг : Українська накладня, 1919. 584 с.
4. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Грамати́ка руської мови. Вид. 3. Відень, 1914. 202 с.
5. Сабодош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 478 с.
6. Український правопис. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.
7. Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.
8. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 233 с.
9. Самійленко С.П. Іменник. Історія української мови. Морфологія. / Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В., Русанівський В.М., Самійленко С.П. Київ : Наукова думка, 1978. С. 16–128.
10. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина І. Звучня і морфологія. Прага, 1938. 555 с.
11. Бандрівський Д.Г. Говірки Підбузького району Львівської області. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 104 с.
12. Пшепюрська М. Надсянський говір. *Праці українського наукового інституту*. Т. XLIV. *Серія філологічна*, Кн. 7. Варшава, 1938. 88 с.
13. Пура Я.О. Говори західної Дрогобиччини. Ч. 1. Львів : Львівський держ. пед. ін-т, 1958. 88 с.
14. Пагіря І.Д. Особові і зворотний займенники у говірках північно-західної Мукачівщини (Відмінювання). *Наукові записки Ужгородського ун-ту*. 1956. Т. XXVI: Діалектол. збірник. Вип. 2. С. 192–194.
15. Верхратський І. Говір батюків. *Збірник філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 15. Львів, 1912. 308 с.
16. Шпить О. Грамати́ка і семантика займенника в українській мові XVI–XVII ст. : дис.... канд. філол. наук : 10.02.01. Львівський національний ун-т ім. І. Франка. Львів, 2016. 280 с.
17. Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ : Наукова думка, 1967. 287 с.
18. Терлак З. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 394 с.
19. Хобзей Н., Ястремська Т. Березівська говірка на карті Гуцульщини. *Негрич М. Скарби гуцульського говору: Березові*. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. С. 6–17.

УДК 811.111'221:316.77

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-206-24>

ПАРАЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ
У РЕАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ІНТЕНЦІЙ
БОРИСА ДЖОНСОНА

PARALINGUISTIC MEANS OF COMMUNICATION
IN VERBALISING BORYS JONSON'S COMMUNICATIVE
INTENTIONS

Шуляк І.М.,

orcid.org/0000-0002-2908-9040

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри англійської філології та методики

викладання англійської мови

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

Балик В.Р.,

магістрантка факультету іноземних мов

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка

У статті проаналізовано паралінгвістичні засоби комунікації, які є важливими складниками ефективного спілкування та сприяють реалізації комунікативних інтенцій Бориса Джонсона. Особлива увага приділяється вивченню міміки, жестів, тону голосу та інших невербальних елементів, які допомагають виражати почуття, емоції та інші аспекти стану мовця у вербальній взаємодії. Проведений аналіз англійськомовного відеоінтерв'ю дозволяє стверджувати, що невербальні засоби сприяють формуванню повноцінного мовного висловлення та підсиленню комунікативного впливу мовця на його аудиторію. Висвітлено практичні аспекти застосування цих засобів у діалогічній взаємодії у форматі відеоінтерв'ю, виявлено вплив паралінгвістичних засобів на якість мовного висловлення та взаєморозуміння між співрозмовниками.

З'ясовано, що Борис Джонсон реалізує різні види комунікативних інтенцій у діалозі з ведучою, а саме: а) комунікативні інтенції розповідності; б) комунікативні інтенції спонукального характеру; в) комунікативні інтенції емоційного характеру, а паралінгвістичні засоби виступають інтенсифікаторами у реалізації намірів політичного діяча. Досліджено, що найчастіше Борис Джонсон використовує зміну тону, голосу та інтонації у розмові, а також активно залучає жести, посмішку та різні вирази обличчя. Невербальні засоби виконують широкий спектр функцій у комунікативних ситуаціях відеоінтерв'ю, а саме: 1) передають емоції; 2) підкреслюють конкретні слова чи фрази, що є важливими для аудиторії; 3) вказують на ставлення або позицію мовця щодо теми розмови; 4) виступають маркерами ввічливості у мові; 5) забезпечують зворотний зв'язок мовцями.

Ключові слова: паралінгвістика, невербальна комунікація, комунікативна інтенція, паралінгвістичні засоби.

This article analyzes the paralinguistic communication means that are important components of effective communication and contribute to the realization of Boris Johnson's communicative intentions. Special attention is paid to the study of facial expressions, gestures, tone of voice, and other non-verbal elements that help convey the speaker's feelings, emotions, and other aspects of their state during verbal interaction. The analysis of an English-language video interview suggests that non-verbal means contribute to the formation of meaningful verbal expressions and enhance the communicative impact of the speaker on their audience. Practical aspects of applying these tools in dialogic interaction in a video interview format are highlighted, and the influence of paralinguistic tools on the quality of speech expression and mutual understanding between interlocutors is revealed.

It is established that Boris Johnson realizes various types of communicative intentions in dialogue with the host, namely: a) narrative communicative intentions; b) persuasive communicative intentions; c) emotional communicative

intentions, and paralinguistic tools act as intensifiers in the implementation of the political figure's intentions. It is observed that Boris Johnson most frequently employs changes in tone, voice, and intonation in conversation, as well as actively utilizes gestures, smiles, and various facial expressions. Non-verbal means serve a wide range of functions in communicative situations in a video interview, namely: 1) conveying emotions; 2) emphasizing specific words or phrases that are important for the audience; 3) indicating the speaker's stance or position on the topic of discussion; 4) serving as markers of politeness in speech; 5) providing feedback to the speaker.

Key words: paralinguistics, non-verbal communication, communicative intentions, non-verbal means.

Постановка проблеми. Дослідження невербальної комунікації є актуальними в різних аспектах людської взаємодії, а саме: психології, політиці, риторичі, освіті та культурі тощо. Паралінгвістичні засоби комунікації впливають на самовираження особистості, розуміння слухачами теми розмови, ефективність спілкування, міжособистісні взаємини та вирішення конфліктів. Багатогранність невербальних засобів вказує на їх різноманітність інтерпретування у процесі вербальної взаємодії. Застосування мовцем невербальних засобів допомагає забезпечити повне розуміння повідомлення або ж його правильне тлумачення, підсилення комунікативних намірів мовця та ефективність їх реалізації у комунікації. Відповідно до цього актуальність роботи зумовлена необхідністю дослідження релевантних засобів невербальної комунікації, які впливають на реалізацію комунікативних інтенцій мовця. Вивчення та аналіз невербальних засобів комунікації, які впливають на процеси реалізації й розуміння комунікативних інтенцій Бориса Джонсона в англійському діалогічному мовленні форматі відеоінтерв'ю, мають на меті узагальнити наукові здобутки у сфері невербальної комунікації протягом десятиліть та розширити спектр досліджень комунікативного процесу загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Паралінгвістика як наука з'явилася не так давно – наприкінці ХХ століття, проте протягом не довгого часу дослідженням невербальної комунікативної поведінки займалися чимало науковців: Дж. Бергун, С. Віротченко, О. Габелко, В. Манусов, Д. Матсумото, Я. Романцова, П. Тьєрсема, Ф. Хміль та ін., які працюють над доповненнями визначення невербальної комунікації; проводять дослідження соціокультурних факторів впливу на вибір невербальних засобів спілкування; вивчають різні функції невербального спілкування, розглядаючи всі способи, за допомогою яких вербальний і невербальний коди працюють разом, допомагаючи комунікантам створювати, сприймати та інтерпретувати повідомлення. Учасники спілкування виражають емоції у взаємодії вербальних та невербальних засобів, регулюючи міжособистісну взаємодію, зокрема те, як ми починаємо та припиняємо взаємодію та як ми керуємо чи маніпулюємо взаємодією невербально.

Мета наукової розвідки полягає в аналізі невербальних засобів комунікації у реалізації комунікативних інтенцій Бориса Джонсона в англійському відеоінтерв'ю.

Виклад основного матеріалу. У сучасному комунікативному середовищі мова як засіб передачі інформації є найважливішим і найбільш універсальним, проте не єдиним засобом спілкування. Є безліч комунікативних засобів та варіантів взаємодій, які доповнюють мовну взаємодію. Ефективність комунікації «залежить не лише від розуміння словесного спілкування, але також від уміння правильно інтерпретувати візуальну інформацію, таку як міміка та жести, вираз обличчя, рухи тіла, поза, дистанція між співрозмовниками, а також темп та тембр мови» [2, с. 6]. Якщо люди взаємодіють іншими, немовними засобами, то до такої взаємодії використовують термін невербальна комунікація. Терміни «паралінгвістичні засоби», «невербальна або немовна поведінка», «немовні засоби», «мова тіла» тощо вживаються як синонімічні [8, с. 105–106]. Невербальною комунікацією називають спілкування за допомогою міміки, жестів, рухів тіла та інших різних засобів, що виключають мовні засоби.

У лінгвістиці невербальне спілкування належить до будь-якої форми спілкування, яка не передбачає використання усної чи письмової мови. Таке спілкування охоплює різні нелінгвістичні елементи та підказки, які використовуються для передачі значення повідомлення,

інформації, емоцій тощо. Невербальне спілкування є суттєвим аспектом людської взаємодії, і воно включає широкий спектр поведінки та використання мовцем різних сигналів.

Невербаліка охоплює широкий спектр вираження думок, намірів чи ідей. На цій основі розрізняють такі «засоби невербальної комунікації, як: а) фізіогноміка (вираз обличчя, погляд, зоровий контакт тощо); б) кінесика (рухи тіла: жести, хода, поза, потирання рук, почухування та ін.); в) такесика (дотики, поцілунки, потиски рук); г) проксеміка (міжособистісна дистанція, простір спілкування); ґ) паралінгвальні засоби (інтонація, паузи, висота і сила голосу та ін.)» [7, с. 207]. У нашому дослідженні особливу увагу звертаємо на паралінгвістичні засоби комунікації.

Паралінгвістика є новою мовознавчою дисципліною, адже як окремий науковий напрям з'явилась недавно – у 50-ті роки ХХ століття. Однак слід зазначити, що жести та різні види тілесних рухів (тобто невербальні засоби спілкування) виникли мільйони років тому, тоді ж, коли з'явилися і люди. Тоді коли люди ще не мали певного набору слів для висловлювання своїх думок, вони використовували невербальні засоби, такі як жести, рухи тіла тощо [9, с. 83].

Є різні погляди на вивчення паралінгвістики. Учені порушують такі важливі питання вивчення паралінгвістики, як: майбутній розвиток досліджень невербальної поведінки, а також розширення сфери його застосування в інші позамовні галузі знань [14]. Розуміємо, що навіть коли учасники спілкування взаємодіють лише за допомогою мови та не використовують жодних інших знаків, у їх розмовах міститься набагато більше голосових елементів, ніж просто мовний код. Для досягнення своїх комунікативних цілей мовці часто використовують парамовні або паралінгвістичні засоби [11]. Якщо звернутися до тлумачення паралінгвістики, запропонованої науковцем Дж. Трейгером, то сам зміст є досить обмеженим та орієнтується на його мовознавче спрямування. Водночас учені розширюють предмет вивчення паралінгвістики явищами, які є знаковими: від «семіотики людських рухів», до відомостей з фізіології (колір шкіри, особливості дихання). Відповідно до цього визначення паралінгвістика за таких умов має вивчати всі невербальні вияви людської поведінки, межі її наукового зацікавлення розширюються до опису будь-яких дій людини, не оформлених словесно [11, с. 45; 5, с. 15].

За визначенням С. Манакіна, термін «паралінгвальний» «вказує на такі комунікативні засоби (канали), які додатково продукує мовленнєвий апарат людини: різні характерні звуки, які не пов'язані зі словами і які найчастіше людина створює несвідомо на знак згоди чи незгоди, під час короткої паузи-роздуму, як спосіб вираження іронії, насмішки, презирства тощо, які за допомогою лише вербальних засобів передати неможливо [7, с. 221]. У статті послуговуємося визначенням паралінгвальних засобів комунікації ученого С. Манакіна, який стверджує, що такі засоби є «допоміжними засобами спілкування, що охоплюють інтонацію, розподіл наголосу, паузи, темп і ритм мовлення, які формують повідомлення» [7, с. 221].

Водночас учена О. Габелко зазначає, що «паралінгвістичні засоби не входять до мовної системи та не є її мовними одиницями», однак вербальна комунікація неможлива без наявного паралінгвістичного супроводу, тому такі засоби «так чи інакше представлені в кожній мовній одиниці» [4, с. 37].

Виокремлюють різні класифікації невербальних засобів комунікації за спорідненими ознаками. Характерними репрезентантами невербальної поведінки учасників комунікативної ситуації є екстралінгвальні (вставки у голос, до яких, зокрема, належить сміх, паузи, кашель, дикція, плач); просодичні (охоплюють голос, його інтонацію, розподіл наголосу); кінесичні (міміка, жести, пантоміміка, рухи тіла, контакт очей); такесичні (дотик, рукостискання, поцілунк, обійми) та проксемічні невербальні компоненти комунікації (організація простору і часу комунікації (тобто відстань між співрозмовниками, дистанція, їх оточення, розміщення мовців щодо простору чи місця) [11, с. 56; 7, с. 207].

Невербальна комунікація відіграє вирішальну роль у мовленні та усній комунікації, доповнюючи та покращуючи вербальну комунікацію різними способами. На думку мовознавців, паралінгвістичні засоби забезпечують виконання таких функцій, як: 1) надання додаткової інформації; 2) заміна пропущеного вербального компонента; 3) комбінація з вербальним засобом зі збереженням змісту [4, с. 37]. Невербальні сигнали, такі як міміка, жести та мова тіла, допомагають передати емоційні та контекстуальні аспекти мовлення. Вони забезпечують важливий контекст і підказки для слухачів, щоб краще зрозуміти повідомлення мовця. Наприклад, усмішка під час повідомлення гарних новин або насуплене чоло під час обговорення проблеми можуть підсилити емоційний тон промови. Слід зазначити, що невербальна комунікація слугує ефективним засобом для збагачення, підтримки та іноді навіть зміни повідомлення. Успішні комуніканти не лише пам'ятають про свої слова, але й про невербальні сигнали, оскільки вони відіграють важливу роль у сприйнятті й інтерпретації повідомлень слухачами.

Об'єктом нашого дослідження стала комунікативна взаємодія політичного діяча зі своєї аудиторією за допомогою медіатора – теленовин. Розглядаючи та аналізуючи комунікацію як складник взаємодії людей, особливого значення надають аналізу політичної комунікації, яку трактують як «процес взаємодії політичних суб'єктів на основі обміну інформацією та безпосереднього спілкування, а також засоби і способи цієї взаємодії» [1, с. 87]. Мета політичної комунікації може по-різному виражатися в діяльності політиків, але тільки «за допомогою каналів політичної взаємодії можна оголосити і роз'яснити свої рішення, звернутися за політичною підтримкою, відзвітувати, створити імідж» [1, с. 87].

Політика як сфера діяльності потребує високого рівня комунікаційних навичок та вміння впливати на громадську думку. У світі, де слово має велику силу, політики нерідко використовують не лише вербальні засоби, але й паралінгвістичні елементи комунікації для досягнення своїх цілей. Паралінгвістичні засоби допомагають політикам ефективніше спілкуватися з громадянами, давати інтерв'ю журналістам, формувати публічний образ і впливати на їхні думки та переконання.

Проаналізуємо детально відеоінтерв'ю ведучої Лаури Коутс з Борисом Джонсоном, аналіз якого охоплює вивчення просодичних та кінесичних засобів комунікації. Їхня розмова насичена різними невербальними засобами, які підкреслюють важливість теми обговорення, зокрема для насичення та донесення до слухачів ідей та думок. Насамперед це розмова про політичні події, які відбуваються зараз у світі. Борис Джонсон розуміє, що порушення актуальних тем в інтерв'ю допомагає слухачам більш детально зрозуміти суть проблеми та роз'яснити слухачам, що існують можливості розв'язання конфліктів на міжнародній арені.

У різних епізодах інтерв'ю між Лаурою Коутс і Борисом Джонсоном використовуються різні паралінгвістичні засоби комунікації для надання важливих підкреслень та вираження конкретних думок і позицій. Розпочинається інтерв'ю із піднесеного тону та усмішки ведучої, яка намагається заохотити слухачів та самого Бориса Джонсона за допомогою привітання та численних повторів: *“Here’s my conversation. Mr Prime Minister. Thank you so much for joining us here today. Congratulions to you very kind. I think, in order on the birth of your son. Congratulions. Congratulions”*.

У комунікативній взаємодії між комунікантами, як ми вже зрозуміли, багато залежить від «тональності, інтонації, зокрема сукупності звукових засобів, що організують мову, інтонаційної виразності мовлення (вираження почуттів та емоцій за допомогою голосу), ритміко-мелодійних аспектів мови (мелодії, ритму, інтенсивності, темпу, тембру, фразових і логічних наголосів)» [6, с. 160].

Аналізуючи акустичні процеси, тон Лаури Коутс є нейтральним, що притаманно комунікації ведучої. Її запитання супроводжуються спадною та висхідною інтонаціями. Інтонація у словах журналіста поліфункціональна, про що свідчить її вимова слів. На початку інтерв'ю вона використовує низку вступних речень, під час яких Лаура використовує жест кивання головою,

а також опускання голови, вживаючи ці фрази: *“I wonder if you think that right now, given all that’s happened, in it’s currently occurring. Shouldn’t exception be made for Ukraine to be accepted in light of them being embroiled in an active conflict?”*

Проаналізуємо висловлення Лаури Коутс, зокрема: *“Of course Prihozin has said he was not engaged in a rebellion. He was engaged in a protest. You are quibble with whether there’s the accuracy of that statement or believability of that but I wonder what you made of that short lived rebellion”*. Прем’єр-міністр занепокоєний та дійсно здивований від ситуації, описаної у фразі. Він використовує жест тримання за голову, що вказує на засмученість (рис. 1).

Рис. 1. CNN. Boris Johnson says Wagner’s rebellion signals Putin’s political mortality, 2023. 5:37

Тон Бориса Джонсона відзначається впевненістю і рішучістю. Його відповідь починається з виразного підняття тону, що може вказувати на його бажання висловити свою позицію невідкладно та навіть підкреслити її важливість: *“You provoked the worst war in Europe for 80 years. You need Ukraine in for certainly, for stability and for the security not just of Ukraine, but of Russia as well. So everybody knows where the boundaries are and everybody knows who’s protecting”*.

Спікери часто використовують невербальні сигнали, щоб підкреслити важливі моменти у своїй промові. Вони можуть використовувати жести рук, зміни голосу або рухи тіла, щоб привернути увагу до конкретних слів чи ідей, роблячи їх більш запам’ятовуваними та впливовими. У фразі: *“First of all, we’re going to make some security guarantees, as you’ve heard from Nato’s summit, some countries are going in advance of NATO’s membership”* учасник телепередачі за допомогою жесту рук залучає та намагається підтвердити свої слова (рис. 2).

Рис. 2. CNN. Boris Johnson says Wagner’s rebellion signals Putin’s political mortality, 2023. 3:04

У результаті аналізу паралінгвістичних засобів, що супроводжують вербальну взаємодію Бориса Джонсона з ведучою та аудиторією телевізійних новин, виявлено, що невербальні засоби виступають інтенсифікаторами у реалізації комунікативних інтенцій мовця. У роботі послуговуємося визначенням комунікативної інтенції ученої С. Шабат-Савки, яка трактує це поняття як таке, що «залежить від внутрішнього світу суб'єкта комунікації, його прагнень та намірів, що стають визначальними для породження висловлення чи початку інтеракції» [10, с. 74]. Виявлено, що Борис Джонсон реалізує різні види комунікативних інтенцій у діалозі з ведучою, а саме: а) комунікативні інтенції розповідності; б) комунікативні інтенції спонукального характеру; в) комунікативні інтенції емоційного характеру.

Наступні приклади жестів показують слухачам різні емоції, які переживає запрошений гість програми, що впливають на спосіб реалізації його комунікативних інтенцій у цій розмові:

– інтенція спонукального характеру переконання: *“Laura, I think it’s very, very important that we establish that Ukraine is on the path now to NATO’s membership”*. Підкреслена частина репліки вимовлена політичним діячем з підвищеною висхідною інтонацією для привернення уваги аудиторії та спонукування слухачів до дій.

– інтенція емоційно-суб'єктного характеру благання: *“We’re talking about helping the Ukrainians to win a war in their own country when what they need to do is to punch through these very heavily protected Russian dugouts and trenches, get the Russians out of the land bridge as fast as possible”*. Підкреслена частина репліки вимовлена з підвищеним наголосом та інтонацією, можуть посилити довіру та авторитет оратора та робить його переконливішим для аудиторії.

– інтенція емоційно-суб'єктного характеру подяки: *“I’m very happy for my stuff to be handed over in unredacted form and for the head of the inquiry Dame Heather Hallet to have a look and say, well, you know, this is relevant, this isn’t relevant and there is an objection from the UK government itself which I didn’t any longer represent”*. Наступний приклад з короткою паузою перед *“unredacted form”* підкреслює важливість цього повідомлення для Бориса Джонсона. Жест Бориса Джонсона у вигляді паузи та усмішки справді вказує на його задоволення та вдячність його команді за професійну роботу у надскладний час.

– комунікативна інтенції розповідного характеру: *“He’s the guy who hands him the Cordon Bleu cooking or whatever. Suddenly seemed to rebel and said that the war in Ukraine wasn’t justified. And I think that the impact is going to be very very considerable. Whether precautions own physical safety can be guaranteed or not, I don’t know”*. Тут інтерв'юєр має на меті проінформувати разом із підняттям голосу та руху руками, що стан подій та їх інтенсивність є важливими у ході війни [12].

Загалом, Борис Джонсон під час інтерв'ю не робить довгих пауз, що може означати, що політичний діяч не має на меті відволікати увагу респондентів, а чітко та вправно може надати власну думку щодо запитань аудиторії та ведучої. Також слід відзначити, що вербальна взаємодія Бориса Джонсона активно залучає паралінгвістичні засоби, які сприяють реалізації його комунікативних інтенцій. Борис Джонсон підвищує тон у розмові, щоб вказати на ентузіазм, зацікавленість або залученість до вербальної взаємодії. Зміни в тоні та інтонації політичного діяча передають широкий спектр емоцій, від щастя та ентузіазму до смутку чи розчарування. Ці зсуви допомагають слухачам інтерпретувати емоційний стан Бориса Джонсона. Також підвищення тону та інтонації використано, щоб підкреслити важливі моменти в розмові. Змінюючи висоту голосу, Борис Джонсон привертає увагу до конкретних слів чи ідей.

Висновки. Паралінгвістика в процесі комунікації розширює та поглиблює інформацію, яку ми передаємо та сприймаємо під час вербальної взаємодії. Вербальні одиниці є лише частиною повідомлення, а невербальні сигнали, що передаються за допомогою паралінгвістичних елементів, додають до цього повідомлення додаткову й інколи надважливу інформацію. Вміння розпізнавати інтонацію, міміку, жести та інші невербальні ознаки може допомогти виявити комунікативні інтенції та почуття учасників комунікації. Коректне розуміння та використання

паралінгвістичних елементів сприяє налагодженню міжособистісних взаємин, зменшенню непорозуміння та підвищенню загальної якості комунікації.

У результаті дослідження виявлено, що Борис Джонсон використовує паралінгвістичні засоби у вербальному спілкуванні, щоб: 1) передати емоції. Наприклад, високий, схвильований тон передає щастя та задоволення; 2) змінюючи такі аспекти, як гучність і наголос у розмові, політичний діяч підкреслює таким чином конкретні слова чи фрази, що є важливими для аудиторії; 3) паралінгвістичні сигнали Бориса Джонсона вказують на ставлення або позицію мовця щодо теми розмови; 4) використання маркерів ввічливості у мові, таких як більш м'який тон або більш шаноблива інтонація, вказує на ввічливість або повагу до ведучої та аудиторії; 5) Борис Джонсон часто використовує паралінгвістичні підказки, щоб забезпечити зворотний зв'язок мовцеві, наприклад, киваючи, політичний діяч вказує на розуміння або збентеження.

Таким чином, паралінгвістичні засоби вербальної комунікації збільшують багатство розмовної мови, додаючи емоційну, контекстуальну та структурну інформацію до повідомлення. Вони дозволяють мовцям передавати більше, ніж просто буквальне значення своїх слів, роблячи спілкування ефективним та дієвим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акайомова А. Політична комунікація як процес взаємодії політичних суб'єктів. *Політичний менеджмент*. № 1. 2011. С. 87–91.
2. Гаркава В., Грищенко А., Денисенко Г., Зуєва М., Купрієнко А., Микитенко О., Могиліна А., Мусієнко А., Носаченко М., Преснухін Б., Соларьова Н., Чаєвська Т., Шелестюк О. Невербальні засоби комунікації як запорука успіху оратора (тези магістрантів слов'янського відділення Інституту філології). Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2014. 48 с.
3. Віротченко С.А. Особливості вираження негативних емоцій засобами невербальної комунікації (гендерний аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна*. 2016. Випуск 84. С. 40–44.
4. Габелко О.М. Невербальні засоби комунікації. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Випуск 33. 2013. С. 37–39.
5. Демиденко Г. Паралінгвальні фразеологізми в українській етнокulturі : монографія. 2-ге вид. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2016. 175 с.
6. Каленюк С.О. Культура мовлення та профайлінг : навчально-методичний посібник. Миколаїв–Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2022. 247 с.
7. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація : навчальний посібник для університетів. Київ : Академія, Серія «Альма-матер». 285 с.
8. Рибіна Н.В., Кошіль Н.Є., Гирила О.С. Особливості міжкультурної англomовної комунікації як вияву мовної компетентності. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 22. Том 2. С. 104–107.
9. Романцова Я.В. Паралінгвістичні засоби комунікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. № 47. Том 2. 2021. С. 82–85.
10. Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : монографія. Чернівці : «Букрек», 2014. 412 с.
11. Burgoon J.K., Manusov V., Guerrero L.K. *Nonverbal Communication*. 2nd ed. Routledge. 2021. 570 p. URL: <https://doi.org/10.4324/978100309555>.
12. CNN. Boris Johnson says Wagner's rebellion signals Putin's political mortality, 2023. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0fnatggZ9Yo> (Last accessed: 18.09.2023).
13. Matsumoto D. Culture and nonverbal behavior. / In V. Manusov & M. L. Patterson (rds.). *The Sage handbook of nonverbal communication*. Thousand Oaks, CA : Sage. 2006. Pp. 219–235.
14. Tiersma P.M. Nonverbal communication and the freedom of “speech”. *Wisconsin Law Review*. 1993, Vol. 6, pp. 1525–1589.

НОТАТКИ

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки

Випуск 3(206)

Коректор *І. М. Чудеснова*
Комп'ютерне верстання *О. І. Молодецька*

Підписано до друку 13.11.2023 р.
Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 19,76. Зам. № 1123/679
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.